

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

90 DE ANI DE LA MOARTEA LUI KARL MARX

PROGRESUL CA LEGITATE ISTORICĂ ÎN LUMINA CONCEPȚIEI MARXIST-LENINISTE DAMIAN HUREZEANU

MARX ȘI PROBLEMA AGRARĂ ÎN INTERNATIONALA I MARIAN STROIA

OBSERVATII ASUPRA STRUCTURII JURIDICE A PROPRIETĂȚII ORĂȘENEȘTI ÎN TARA ROMÂNEASCĂ ȘI ÎN MOLDOVA (1711–1831) VALENTIN AL. GEORGESCU

REGIMUL NEGUSTORILOR STRĂINI DIN TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA LIDIA A. DEMÉNY

CONSILIUL DIRIGENT, ORGANIZAREA, ATRIBUTIILE ȘI CAUZELE DESFIINȚĂRII SALE AUREL GALEA

CONSIDERATII ASUPRA POLITICII „PRIN NOI ÎNSINE” ÎN PERIOADA 1922–1928 (I) IOAN SAIZU

DOCUMENTAR

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMNĂRI

TOMUL 26 — 1973

2

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACTIE

VASILE MACIU (*redactor responsabil*) ; ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*) ; NICHITA ADĂNILOAIE ; MIRON CONSTANTINESCU, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONITĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, TRAIAN LUNGU, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, ARON PETRIC, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 de lei.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii po tali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURIL ACADEMIEI,
str. Gutenberg nr. 3 bis, sectorul VI.

La revue „STUDII”, REVISTĂ DE ISTORIE, paraît 6 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à Întreprinderea ROMPRESFILATELIA, Boîte postale 2001, telex 011631, Buca rest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției : Bd. Aviatorilor nr. 1,

București, tel. 18.25.86

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM. 26, 1973, Nr. 2

S U M A R

Pag.

90 DE ANI DE LA MOARTEA LUI KARL MARX

DAMIAN HUREZEANU, Progresul ca legitate istorică în lumina concepției marxist-leniniste	223
MARIAN STROIA, Karl Marx și problema agrară în Internaționala I	233

VALENTIN AI. GEORGESCU, Observații asupra structurii juridice a proprietății orășenești în Țara Românească și în Moldova (1711 – 1831)	255
LIDIA A. DEMÉNY, Regimul negustorilor străini din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVII-lea	283

UREL GALEA, Consiliul Dirigent. Organizarea, atribuțiile și cauzele desființării sale	299
IAN SAIZU, Considerații asupra politicii „prin noi înșine” în perioada 1922–1928 (I)	319

DOCUMENTAR

GH. CRONȚ, Influențe romano-bizantine în dreptul românesc din epoca fanariotă	339
CAROL GÖLLNER, Cîteva referiri la dezvoltarea manufacturilor din Transilvania în anii 1760 – 1780	349
ION GEORGESCU, Fundația „Emanoil Gojdu” în sprijinul studenților și elevilor români din Austro-Ungaria	353
I. D. SUCIU, Traian Vuia. Noi contribuții documentare	367

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Manifestări consacrate aniversării republicii; Sesiunea științifică „Particularitățile revoluției populare din România” (Traian Udrea); Centenar muzeal (Valentina Bușilă); Coloivul internațional de la Zamosc (R. P. Polonă) privind „Expulzările de populație efectuate de cel de-al III-lea Reich și de aliații săi în teritoriile ocupate în timpul celui de-al doilea război mondial” (17–20 octombrie 1972) (Tr. U.); Coloivul internațional consacrat luptei dintre papalitate și imperiu (Constantin Șerban); Cronică; Teze de doctorat	377
---	-----

RECENZII

Pag.

- II. H. STAHL, *Studii de sociologie istorică*, Bucureşti, Edit. științifică, 1972, 235 p. (Şt. Olteanu) 391
- L. BOICU, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853 – 1856)*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1972, 478 p. (Şerban Rădulescu-Zones) 394
- NICOLAE COPOIU, *Istoria Comunei din Paris*, Bucureşti, Edit. științifică, 1971, 251 p. (Al. Vianu) 398
- * * * *Eastern and Western Europe in the Middle Ages*, edited with an introduction by Geoffrey Barraclough, London, Harcourt Brace Jovanovitch, 1970, 216 p. (History of European Civilization Library) (Şerban Papacostea) 402

REVISTA REVISTELOR

- „Anale de istorie”, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R., an. XVII (1971), nr. 1–6, Bucureşti, Edit. „Scîntea”, 1 232 p. (Ion Apostol) 409

INSEMNAȚII

- Istoria României.** — * * * Marx *In publicistica română*. Institutul de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R., Bucureşti, 1972, 530 p. (M. Stroia); Cluj. *Pagini de istorie revoluționară. 1848–1971 (Oameni și fapte, locuri)*, Cluj, I. P. Cluj, 1971, XII + 418 p. + 20 pl. (Tr. Udrea); * * * Uzina Ofelul Roșu. 1796 – 1971. *Studiu monografic*, Reșița, 1971, XII + 190 p. (Alexandru Porțeanu); ANDREI RĂDULESCU, *Pagini din istoria dreptului românesc*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1970, 362 p. (Gheorghe Cronei). *Istorie universală*. — BÓNIS GYÖRGY, *A joglód értelemsége a Mohács előtti Magyarországon* (Intelectualitatea juridică din Ungaria pînă la Mohács), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, 446 + 2 p. + + 8 tabele (Carol Vekov); JAQUES GODECHOT, *Les révolutions (1770 – 1799)*, Paris, Presses Universitaires de France, 1970, Collection „Nouvelle Clio”, L’histoire et ses problèmes, 424 p. (Constantin Șerban); MARC BOULOISEAU, *La République jacobine, 10 août 1792 – 9 Thermidor an II*, Paris, Editions du Seuil, 1972, Collection „Nouvelle histoire de la France contemporaine”, 290 p. (Lucia Taftă); FRANCISCO MORALES PADRÓN, *Historia del Descubrimiento y Conquista de América* (segunda edición). Madrid, Editora Nacional, 1971, 615 p. (Ioan I. Neacșu) 417

Studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOME 26, 1973, № 2

S O M M A I R E

90 ANS DEPUIS LA MORT DE KARL MARX

Page

- DAMIAN HUREZEANU, Le progrès en tant que loi historique à la lumière de la conception marxiste-léniniste . . . . .
MARIAN STROIA, Karl Marx et le problème agraire pendant la 1re Internationale . . . . .

223

233

- VALENTIN AL. GEORGESCU, Observations sur la structure juridique de la propriété urbaine en Valachie et en Moldavie (1711 — 1831) . . . . .
LIDIA A. DEMÉNY, Le régime des marchands étrangers de Transylvanie pendant la seconde moitié du XVIIe siècle . . . . .

255

283

- AUREL GALEA, Le Conseil Dirigeant. L'organisation, les attributions et les causes de sa suppression . . . . .
IOAN SAIZU, Considérations sur la politique „par nous mêmes” durant la période 1922—1928 (I) . . . . .

299

319

DOCUMENTAIRE

- GHI. CRONȚ, Les influences romano-byzantines subies par le droit roumain à l'époque phanariote . . . . .
CAROL GÖLLNER, Quelques références sur le développement des manufactures de Transylvanie pendant l'étape 1760 — 1780 . . . . .
ION GEORGESCU, La fondation « Emanoil Gojdu » à l'appui des étudiants et des élèves roumains d'Autriche-Hongrie . . . . .
I. D. SUCIU, Traian Vuia. Nouvelles contributions documentaires . . . . .

339

349

353

367

LA VIE SCIENTIFIQUE

- Manifestations consacrée à l'anniversaire de la République ; La session scientifique « Les particularités de la révolution populaire de Roumanie » (*Traian Udreac*) ; Centenaire d'un musée (*Valentina Busilă*) ; Le Colloque international de Zamost (R. P. de Pologne) concernant « Les expulsions de populations effectuées par le IIIe Reich et par ses alliés dans les territoires occupés pendant la deuxième guerre mondiale » (17 — 20 octobre 1972) (*Tr. U.*) ; Le Colloque International consacré à la lutte entre la papauté et l'empire (*Constantin Ţerban*) ; Chronique ; Thèses de doctorat

377

COMPTES RENDUS

Page

- II. II. STAHL, *Studii de sociologie istorică* (Etudes de sociologie historique), Bucarest, Editions scientifiques, 1972, 235 p. (*St. Olteanu*) 391
- L. BOICU, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853 – 1856)* (L'Autriche et les Principautés Roumaines à l'époque de la guerre de Crimée (1853 – 1856)), Bucarest, Editions de l'Académie, 1972, 478 p. (*Serban Rădulescu-Zones*) 394
- NICOLAE COPOIU, *Istoria Comunei din Paris* (L'Histoire de la Commune de Paris), Bucarest, Editions scientifiques, 1971, 251 p. (*Al. Vianu*) 398
- * * * *Eastern and Western Europe in the Middle Ages*, edited with an introduction by Geoffrey Barraclough, London, Harcourt Brace Jovanovitch, 1970, 216 p. (History of European Civilization Library) (*Serban Papacostea*) 402

REVUE DES REVUES

- * Anale de istorie («Annales d'histoire»), Institut d'études historiques et socio-politiques près le C.C. du P.C.R. année XVII (1971), nos. 1–6, Bucarest, Editions de la Scîntieia, 1 232 p. (*Ion Apostol*) 409

NOTES

- Histoire de la Roumanie.** — * * * Marx *In publicistica română* (Marx dans les écrits des publicistes roumains), Institut d'études historiques et socio-politiques près le C.C. du P.C.R., Bucarest, 1972, 530 p. (*M. Stroia*) ; Cluj, *Pagini de istorie revoluționară. 1848 – 1971 (Oameni și fapte, locuri)* (Cluj, pages d'histoire révolutionnaire. 1848 – 1971 (Hommes et faits, lieux)), Cluj, I. P. Cluj, 1971, XII + 418 p. + 20 pl. (*Tr. Udrea*) ; * * * *Uzina Oțelul Roșu. 1796 – 1971. Studiu monografic* (L'usine Oțelul Roșu, 1796 – 1971. Etude monographique), Reșița, 1971, XII + 190 p. (*Alexandru Porfeanu*) ; ANDREI RĂDULESCU, *Pagini din istoria dreptului românesc* (Pages de l'histoire du droit roumain), Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1970, 362 p. (*Gheorghe Cronj*) — **Histoire universelle.** — BÓNIS GYÖRGY, *A jogtudó értelmisége a Mohács előtti Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, 446 + 2 p.+8 tableaux (*Carol Vekov*) ; JAQUES GODECHOT, *Les révolutions (1770 – 1799)*, Paris, Presses Universitaires de France, 1970, Collection « Nouvelle Clio », L'histoire et ses problèmes, 424 p. (*Constantin Serban*) ; MARC BOULOISEAU, *La République jacobine, 10 août 1792 – 9 brumaire II*, Paris, Editions du Seuil, 1972, Collection « Nouvelle histoire de la France contemporaine » 290 p. (*Lucia Taftă*) ; FRANCISCO MORALES PADRÓN, *Historia del Descubrimiento y Conquista de América* (segunda edición), Madrid, Editora Nacional, 1971, 615 p. (*Ioan I. Neacșu*) 117

PROGRESUL CA LEGITATE ISTORICĂ
ÎN LUMINA CONCEPȚIEI MARXIST-LENINISTE*
DE
DAMIAN HUREZEANU

1. Epoca în care se creează posibilitatea înțelegерii progresului ca lege a dezvoltării istorice, după cum se creează posibilitatea explicării științifice a legilor interne ale istoriei, este cea capitală.

Baza de producție a societăților anterioare permitea izolarea acestora. Ea era compatibilă cu funcționarea unor organisme autonome, mai mult sau mai puțin inchise. Circulația produselor și schimbul de mărfuri aveau loc, dar nu erau un atribut inherent al producției sociale, un simplu moment al acesteia, așa cum are loc în capitalism¹.

Capitalismul a marcat schimbări radicale în raport, de pildă, cu epoca feudală. Economiei inchise, micii producții individuale, i-au corespuns în feudalism și anumite forme ale relațiilor economice și politice interstatale. Nivelul legăturilor dintre țări și structura unității procesului istoric erau determinate de caracterul și de formele producției materiale. A vorbi de un sistem de relații cuprinzător în care să se angreneze vaste zone ale pământului și să se stabilească condiționări și interdependențe complexe de ordin economic și social-politic impune circumspectie și serioase rezerve limitative.

Capitalismul a generalizat, în schimb, relațiile mondiale, a creat un sistem cuprinzător de contacte, a pătruns în teritorii periferice ale civilizației și a creat o piață mondială, generând odată cu intrarea sa în imperialism o luptă acerbă între marile puteri pentru împărțirea și reîmpărțirea lumii, a zonelor de influență.

Procesul istoric mondial a căpătat odată cu capitalismul un înțeles și un conținut nou. Factorul care a imprimat acest conținut rezidă în caracterul social al producției. Înseși interesele particulare ale clasei economice dominante au fost exprimate pe plan politic și juridic sub o formă generală, ca interese ale națiunii sau ale întregii societăți.

* Text intocmit în cadrul laboratorului „Progresul istoric în lumea contemporană” de la Academia „Ștefan Gheorghiu”.

¹ K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea I, în *Opere* vol. 25, București, Edit. politică, 1959, p. 319 și 331–333.

Condițiile obiective pe care le oferea istoria în epociile precedente capitalismului fie că îngrädeau orizontul cercetătorului ei la evenimentele și la faptele care priveau un anumit popor, o anumită țară, la succesiunea izolată a acestora, fie că înfățișau tabloul unor contacte care nu decurgeau necesar din însuși caracterul modului de producție. De aceea ele păreau că se realizează sub semnul întâmplării, al voinței și al acțiunii conducătorilor politici și militari.

Redusă ca sferă spațiotemporală, săracă în ce privește capacitatea de a sesiza substanța unității procesului istoric, deoarece însăși realitatea socială avea, după expresia lui Engels, „un caracter fragmentar”, noțiunea de istorie, la nivelul dat de cunoaștere, nu oferea o perspectivă favorabilă formării ideii de progres, fiindcă această noțiune se aplică la scară unei realități mai mult sau mai puțin izolate, lentă în ritmica ei internă, dar cu schimbări și succesiuni bruse la nivelul evenimentelor de suprafață, exterioare. Senzația pe care o crea și convingerea pe care o întreținea o asemenea realitate erau aceleia de lipsă de coerentă a succesiunii, de alternanță a creșterii și a descreșterii unei societăți, fără să se poată desprinde firul unei continuități și cu atât mai mult logica internă a acesteia. În cursul vremii apăreau și dispăreau formațiuni statale, se închegau și se destrămau societăți; unele cunoșteau perioade de înflorire, de creștere și de civilizație; apoi puterea lor vitală începea să slăbească; se subțiau sevele care asigurau vigoarea și dinamismul social; fiorii amurgului durau uneori timp îndelungat, alteori procesul de disoluție era rapid, rostogolind precipitată și abruptă.

Istoria părea o mare în veșnică agitație, care înghițea în vîltoarea ei popoare și seminții, țări și civilizații. Este de înțeles de aceea senzația picturală pe care o degajează istoriografia veche; se simte în vechile serieri istorice receptarea plastică a fenomenului istoric, preferința pentru formele și relieful acestuia, pentru aspectele exterioare, izbitoare.

2. Marile teorii ale progresului aparțin de aceea epocă moderne, sunt un produs al proceselor specifice lumii noi, al condițiilor care statornicește alcătuirea capitalistă. O mare putere de afirmare au avut-o teoriile născute pe terenul raționalismului luminist. Conceptiile care proclamau primatul rațiunii și care vedea în aceasta forța transformatoare a realității puneau și problema progresului în termenii perfecționării intelectului, ai înțării cunoașterii și capacitatea de înțelegere a lucrurilor. Supusă judecății rațiunii, lumea își găsea soluțiile problemelor cu care era confruntată prin simplul contact cu lumina adevărului emanat de intelect.

Ardoarea cu care se urmărea reformarea societății era dată de convingerea în caracterul perfectibil al acesteia, al naturii umane, prin intermediul rațiunii. „Rațiunea — scrie Engels — devenise unică măsură a tot ce există. Pe atunci, după expresia lui Hegel, „lumea a fost aşezată pe cap, mai întii în sensul că creierul omenește și principiile descoperite cu ajutorul gândirii au pretins să fie recunoscute drept bază a oricărei acțiuni omenești și a oricăror relații sociale, iar apoi și în sensul mai larg că realitatea, care contrazicează aceste principii, a fost de fapt complet răsturnată. Toate formele societății și ale statului de pînă atunci, toate concepțiile

tradiționale au fost aruncate în lada cu vechituri ca iraționale... Abia acum se revârsa lumina zilei asupra lumii, începea imperiul rațiunii... ”².

Semnificativ este deci faptul că, deși rațiunea domina cimpul de interes al căutărilor teoretice, deși ea devinea donatoare de sens și crea-toare de istorie, scopul tuturor sforțărilor îl constituia totuși perfecționarea relațiilor sociale și a omului. Cum se pot înălțura tarele unor alcătuiri care contrazic spiritul rațional, cum poate acest spirit să se transforme într-un instrument de dezvoltare armonioasă a structurilor sociale și a naturii umane, iată de fapt țelul care însuflarește pe precursorii ideologici ai revoluției franceze.

Raportat la un principiu unificator apt să modeleze devenirea socială și umană și socotită drept un proces ascendent, marcat de o anumită regularitate și continuitate, noțiunea de progres capătă un sens general filozofic.

3. Acceptarea ideii de progres într-un sens filozofic mai larg implică de altfel, după opinia noastră, și recunoașterea progresului ca lege a existenței sociale și umane, a cunoașterii și a gîndirii, în genere a domeniului unde se manifestă prezența sa. Cu alte cuvinte, progresul nu poate fi conceput ca un moment întîmplător al schimbării, ca o categorie aflată sub semnul accidentalului, ca o simplă ipoteză sugerată de anumite fapte. Orice abordare de acest tip cantonează în relativism, este susceptibilă de arbitrar și de instabilitate în elaborarea judecărilor despre progres.

Dimpotrivă, dacă admitem progresul ca pe un proces orientat, suscep-tibil de îmbogățire și de perfecționare, atunci manifestarea sa e așezată în perspectiva legității.

Dar una este să postulezi în termeni declarativi caracterul de lege al progresului sau chiar să formulezi o serie de observații pătrunzătoare cu privire la ipostazele și la acțiunea sa, să emîti un sir de raționamente în favoarea ideii de progres, și alta este să pui bazele unei explicații cuprinzătoare a mișcării progresive a istoriei, a modalității în care progresul apare ca o componentă a structurii profunde a realității sociale. Această cucerire a gîndirii umane a fost înfăptuită de marxism-leninism. Forța doctrinei marxiste rezidă nu numai în aptitudinile sale explicative, cognitive, ci și în capacitatea sa mobilizatoare. El a dat oamenilor, după expresia lui Lenin, „adevărata lozincă de luptă”, i-a făcut să înțeleagă forța transformatoare a acțiunii lor, pornind de la posibilitățile care sunt depozitate în realitatea istorică. În felul acesta, marxismul a făcut intel-ligibil mersul istoriei, care reprezintă în mare un proces ascendent, și a dat acțiunii umane conștiința dimensiunii sale, a rolului său creator și a determinărilor sale obiective.

După cum se știe, în operele de tinerețe, Marx și Engels s-au delimitat hotărît de formulele declarative despre progres la care apelau neo-hegelienni. Calea spre o concepție proprie a dezvoltării istorice se realiza ca un act critic la adresa curentelor de idei vehiculate în epocă. Cum noțiunea de progres în accepția pe care i-o atribuiau neohegeliennii juca rolul unei formule acoperitoare pentru a valida poziția privilegiată a „spiritului” în raport cu „masa” inertă, pasivă și incapabilă de inițiativă istorică, Marx și Engels au declarat un asemenea progres „o vorbă goală”, un

² F. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la uto pie la știință*, în K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, ed. a 3-a, vol. II, București, Edit. politică, 1967, p. 102–103.

cuvînt abstract și nesatisfăcător”³. Dincolo de împrejurarea imediată care a prilejuit-o, există în această apreciere un sens mai general și mai profund. Întrevedem anume în ea o luare de poziție față de pretențiozitatea teoretică redusă la un simplu joc de verbe, o invitație la abstractizare privită ca un act autentic de asimilare teoretică a realului, o critică la adresa metodei speculative de gîndire.

Marx și Engels au respins încă în *Sfînta familie*, și cu atît mai mult în *Ideologia germană*, interpretarea teleologică și finalistă a istoriei; ei au demisificat procesul istoric de atributie străine de structura lui, căutînd în funcționarea structurii însăși momentele propulsorale ale mișcării istorice.”... În reprezentarea speculativ denaturată lucrurile sint infățișate în așa fel ca și cum istoria ulterioară ar constitui scopul istoriei anterioare... În realitate însă, ceea ce se desemnează prin cuvintele «menirea», «scopul», «germenul», «ideea» istoriei anterioare nu este altceva decit o abstracție scoasă din istoria ulterioară, o abstracție provenită din influența activă pe care istoria anterioară o exercită asupra celei ulterioare”⁴.

Cu alte cuvinte, pentru a surprinde realmente sensul istoriei și a depista în ce măsură el permite să operăm cu ideea de progres, e necesară o totală răsturnare de termeni; problema progresului istoric se transformă în problema dezvoltării mecanismului evoluției istorice reale, căreia îi este întrinsec sensul ascendent. Numai absorbind un conținut istoric real, numai demonstrînd prezența sa în logica obiectivă a realităților sociale, progresul devine o categorie care-si îndreptățește modalitatea de a fi.

4. Baza de rezolvare a problemei progresului o constituie, aşadar, descoperirea legilor dezvoltării sociale, cunoașterea logicii obiective a istoriei. Este sarcina pe care au realizat-o Marx și Engels, ale căror postulate domină de peste un secol întreaga știință a dinamicii sociale. „Maximum ce s-a putut realiza — scria Lenin reliefind însemnatatea sarcinii amintite — e că au fost descoperite *legile* acestor schimbări, că a fost dezvoltălită în liniile ei mari, esențiale logica obiectivă a acestor schimbări și a dezvoltării lor istorice, obiectivă nu în sensul că o societate alcătuită din ființe conștiente, din oameni, ar putea să existe și să se dezvolte independent de existența acestor ființe conștiente... Sarcina supremă a omenirii este de a cuprinde această logică obiectivă a evoluției economice (adică a evoluției existenței sociale) în liniile ei generale și esențiale, pentru a-i putea adapta *acesteia*, cît mai precis și mai clar și într-un spirit cît mai critic, conștiința sa socială și conștiința claselor înaintate din toate țările capitaliste”⁵.

Întreaga literatură socialistă de la Antonio Labriola⁶ și pînă la apariții recente⁷ ține să releve că toate lucrările lui Marx și Engels sint

³ K. Marx și F. Engels, *Sfînta familie*..., în *Opere*, vol. 2, ed. a 2-a, București, Edit. politică, 1962, p. 94.

⁴ K. Marx și F. Engels, *Ideologia germană*, în *Opere*, vol. 3, ed. a 2-a, București, Edit. politică, 1958, p. 46.

⁵ V. I. Lenin, *Materialism și empiriocriticism*, în *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 18, București, Edit. politică, 1963, p. 341.

⁶ Vezi Antonio Labriola, *Essais sur la conception matérialiste de l'histoire*, Paris, 1970.

⁷ *Dynamics of social Change. A Reader in marxist social science from the writings of Marx, Engels and Lenin*, by Howard Selsam, David Goldway and Harry Martel, New York, International Publishers, 1971, p. 22.

orientate, într-un fel sau altul, spre rezolvarea problemei cum și pentru ce trebuie să se schimbe societatea.

Cheia înțelegерii dezvoltării sociale o dă categoria de formațiune social-economică. Ea reprezintă punctul nodal al teoriei marxiste a istoriei; procesul formării și dezvoltării concepției materialiste a istoriei este strâns legat de „asimilarea” acestei categorii, de dobândirea ei pentru cunoașterea umană printr-o serie succesivă de cuceriri pînă la forma clasică pe care Marx a lăsat-o în celebra prefață la lucrarea *Contribuții la critica economiei politice*.

Cu ajutorul formațiunii social-economice s-a relevat modul în care sunt dispuse și în care se ordonează principalele elemente constitutive ale societății la un moment dat. Repetabilitatea caracteristicilor componente ale unei formațiuni social-economice sau ale alteia în procesul istoric concret al unor țări sau popoare a deschis calea extragerii generalului, a dezvăluirii elementelor comune, esențiale în istoria umană. Pe această bază istoria s-a putut constitui ca știință.

Dar însemnatatea elaborării categoriei de formațiune social-economică în cunoașterea istorică nu se reduce numai la faptul că prin aceasta a fost dovedită esența comună, universalitatea elementelor sale componente. Ea a dat un sens profund întregii fenomenalități istorice. Evenimentele și faptele au putut fi articulate pe osatura elementelor formațiunii; prin raportare la ele s-au putut defini sensul și conținutul fenomenelor și proceselor istoriei.

A dezvălui legile dezvoltării sociale înseamnă a defini înainte de toate raporturile unei structuri constituite cu un anumit grad de stabilitate. Societatea se află în continuă dezvoltare, dar resorturile și sensul acestei deveniri nu se stabilesc constatănd prezența fluxului istoric, ci pornind de la analiza elementelor constitutive ale ansamblului social. Mai mult decât atât reușita analizei cere să se facă abstracție tocmai de schimbările sub imperiul căror se află aceste raporturi.

Fundamentarea legilor mișcării sociale implică deci ca moment cognitiv considerarea raporturilor în care se află elementele structurale ale unei societăți ca nemîscate. (Este grăitor în acest sens spiritul general în care e conceput *Capitalul* lui Marx. Atunci cînd raporturile pe care le analizează se află în realitate sub acțiunea modificatoare a unor procese sau factori evolutivi, Marx precizează că face abstracție de ei, intrucît sint exterioiri cadrului analizei.) Sensul dezvoltării sociale este strîns legat, prin urmare, de funcționarea structurii.

Desigur, determinarea raporturilor în care se află elementele componente ale societății privite în totalitate la un moment dat nu face abstracție de faptul că ea constituie rezultatul unei procesualități și se află sub semnul devenirii. Ideea dezvoltării, a devenirii istorice nu se reduce însă la o sistematizare cronologică mai mult sau mai puțin scrupuloasă, dar incapabilă să explice modul în care se produce dezvoltarea. Ea definește tocmai resorturile acesteia, punînd în evidență caracterul legic, necesar al procesului care are loc.

5. Concepția materialistă a istoriei ni se relevă într-o dublă ipostază: conținutul ei dezvăluie modul în care funcționează societatea pe o anumită treaptă a dezvoltării sociale și, în același timp, cum se dezvoltă

în cursul procesului istoric. Ea îmbrățișează într-o sinteză indisolubilă structura societății și periodizarea istoriei⁸.

Cele menționate mai sus aruncă lumină asupra inconsistenței tezei lui Benedetto Croce potrivit căreia materialismul istoric operează cu un singur concept, acela al evoluției, golit de conținut propriu istoriei, iar pentru explicarea lui se invocă... legea evoluției⁹. De fapt Croce recurge la o obiecție de largă circulație împotriva marxismului, care reflectă într-o manieră deformată un adevăr de primă importanță, și anume: fiind o concepție organică a realității sociale, îmbrățișând adică totalitatea și integritatea acesteia, marxismul este înainte de toate concepția unei stări dinamice, a vieții istorice, având o ritmică internă în care pulsează dezvoltarea, devenirea și transformarea.

Dacă teoria materialistă a istoriei a dobîndit o forță de afirmare și de pătrundere aşa de mare, aceasta se datorește și limpezimii de cristal cu care K. Marx a stiut să sintetizeze esența acestei concepții în prefața la lucrarea sa *Contribuții la critica economiei politice*.

Întreaga bogăție de idei a unui vast sistem de gîndire își găsește expresia concentrată în această construcție teoretică. „În producția socială a vieții lor — scria Marx cu stăpînirea deplină a unei descoperiri —, oamenii intră în relații determinate, necesare, independente de voința lor — relații de producție —, care corespund unei trepte de dezvoltare determinate a forțelor lor de producție materiale. Totalitatea acestor relații de producție constituie structura economică a societății, baza reală pe care se înalță o suprastructură juridică și politică și căreia îi corespund forme determinante ale conștiinței sociale. Modul de producție al vieții materiale determină în genere procesul vieții sociale, politice și spirituale. Nu conștiința oamenilor le determină existența, ci, dimpotrivă, existența lor socială le determină conștiința. Pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, forțele de producție materiale ale societății intră în contradicție cu relațiile de producție existente, sau, ceea ce nu este decât expresia juridică a acestora din urmă, cu relațiile de proprietate în cadrul cărora ele s-au dezvoltat pînă atunci. Din forme ale dezvoltării forțelor de producție, aceste relații se transformă în cătușe ale lor. Atunci începe o epocă de revoluție socială. Odată cu schimbarea bazei economice are loc, mai încet sau mai repede, o revoluționare a întregii uriașe suprastructuri... În linii generale, modurile de producție asiatic, antic, feudal și burghez-modern reprezentau respectiv epoci de progres ale formațiunii economice a societății”¹⁰.

În succesiunea formațiunilor, K. Marx introduce, aşadar, ideea de progres. Bineînțeles, nu principiul succesiunii ca atare și nici faptul că vechea alcătuire ar conține în ea „năzuință” spre o altă stare legitimează ideea de progres. Noua formătione se clădește însă pe întreaga temelie materială și spirituală pe care i-a transmis-o dezvoltarea anterioară a societății. Ea este beneficiara și moștenitoarea creației istorice anterioare; într-un fel sau altul, vechea alcătuire, aflată în stadiul de disoluție, prezintă nu numai elemente de criză, dar conține și resurse pentru ieșirea din

⁸ Vezi G. A. Bagaturia, *Formirovanie i razvitiie materialisticheskogo ponimaniia istorii*, în Marx-istorik, Moskva, „Nauka”, 1968, p. 108—109.

⁹ Vezi Benedetto Croce, *Matiérialisme historique et économie marxiste*, Paris, 1901, p. 6—7.

¹⁰ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 13, București, Edit. politică, 1962, p. 8—9.

această stare. Tocmai prin această dualitate contradictorie se realizează dezvoltarea. Sigur în cazul societății sclavagiste sau feudale, de exemplu, elementele ieșirii din criză sunt mai greu de pus în evidență; de aceea se pare că perioada descompunerii acestor orînduiri oferă mai ales imaginea unui organism social cuprins de criză internă, fără să aibă condițiile ieșirii din ea. În realitate, numai formele ieșirii sunt mai complicate și mai dificile, dar procesul trecerii spre o nouă alcătuire nu poate să fie și în aceste cazuri exterior vechii alcătuiri, să se datoreze adică unor împrejurări și unor factori care nu se aflau în logica procesualității lor.

6. Succesiunea formațiunilor social-economice se înscrie în ordinea progresivității nu în sine, ci raportând-o, bineînteleas, la existența umană. Luată în sine, ea nu are un sens, dar este tot atât de lipsită de sens o istorie a umanității vidată de elementul uman.

Cel care suie prin istorie este omul, dar pentru că puterea sa de creație la un moment dat nu poate depăși nici anumite raporturi dintre el și natură, nici anumite forme ale existenței sociale, fiecare dintre aceste forme sunt istoricește necesare.

Eforturile sale nu sunt însă sforțări zadarnice de Sisif. Cu fiecare treaptă istorică pe care o parcurge, el își îmbogățește sistemul de valori materiale și sociale de care dispune. Încă anticii știau că viața prezentă trebuie să fie încărcată de întreaga sevă a experienței trecute, și în acest sens ei au lansat celebra maximă: „historia—magistra vitae”. Cum omul în societate trăiește potrivit structurii interne a acesteia, vorbind despre om înțelegem colectivitățile umane, în primul rînd marile mase muncitoare. Din perspectiva condițiilor lor succesive de existență, în raport cu stările anterioare de lucru, istoria le-a adus o ameliorare. Pînă la victoria socialismului, ele n-au reușit să înfrîngă caracterul antagonistic, de clasă, al acestei ameliorări, dar schimbarea formei sub care se exercita dominația de clasă însemna și dobîndirea unor elemente de conținut pe calea eliberării lor.

7. Esența dialectică a materialismului istoric se dezvăluie, printre altele, și în concepția sa despre caracterul contradictoriu al progresului. Nimic nu este mai departat de marxism decît viziunea liniară, schematică despre progres. O asemenea viziune poate fi alimentată, de pildă, de o concepție evoluționistă de tipul secolului al XIX-lea, nicidecum de spiritul dialectic al marxismului, care pune la baza strategiei sale revoluționare unitatea și lupta contrariilor.

Este îndeobște cunoscută remarcă lui Lenin cu privire la cele două moduri de a concepe dezvoltarea: „...Dezvoltarea ca micșorare și mărire, ca repetare, și dezvoltarea ca unitate a contrariilor...”

Prima concepție despre mișcare lasă în umbră *a u t o mișcarea*, forța ei *m o t r i c e*, izvorul ei, motivul ei... În cadrul celei de-a două concepții, atenția principală se îndreaptă tocmai spre cunoașterea izvorului *(auto)* mișcării¹¹. Iar Antonio Gramsci a detășat, cu spiritul de finețe care-i era characteristic, ideea de progres de concepția liniară a evoluționismului plat, arătînd că tocmai dialectica devenirii, în întreaga ei complexitate, recuperează nucleul esențial al noțiunii de progres: „În dezvoltare s-a încercat să se salveze ceea ce e mai concret în progres, mișcarea, și chiar mișcarea dialectică...”¹².

¹¹ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 29, București, Edit. politică, 1966, p. 297.

¹² Antonio Gramsci, *Opere alese*, București, Edit. politică, 1969, p. 54.

Funcționind ca un sistem extrem de complex în cadrul căruia își au o relativă independentă diverse subsisteme sau structuri, cu ritmurile și nivelele proprii, cu articulațiile și raportările specifice la ansamblul realității, cu propria evoluție anterioară, se înțelege că și formele progresului vor fi foarte diferite ca intensitate, ca ritm și ca manifestare.

Marxismul respinge scepticismul relativist care se retranșează în apoiadis diversității procesului istoric și care ridică la rang de virtute tipul empiric de cercetare, făcind să dispare liniile directoare, de totalitate ale unui proces. Acest procedeu barează în fond accesul spre recunoașterea progresului și avansează o viziune defetistă asupra mersului istoric și asupra destinului uman. Dacă se delimită hotărît de relativism, în același timp marxismul nu transformă necesitatea istorică într-un proces orb, rectiliniu, într-o desfășurare evidentă de la sine, dată dinainte. Marxismul gindește concret sensul universal al istoriei; el se apropiie de pulsăția vie a realității sociale, urmărind *aici* modul în care se manifestă tendințele dezvoltării, factorii de accelerare sau de stagnare, desprinzind profilul epocii nu după deducții abstracte, ci după configurația sa reală. Realizarea unui act de cunoaștere autentic marxistă este dată tocmai de măsura asimilării realităților sociale concrete. Din această perspectivă, clasicii marxism-leninismului au prevenit în repetate rânduri asupra tentației de a considera istoria o magistrală ca „Nevski prospekt”, cum se pronunță Lenin. „Noi rămînem însă dialecticieni și luptăm împotriva sofismelor — scria Vladimir Ilici — nu negind în genere posibilitatea oricăror transformări, ci analizând concret fenomenul *dat* în condițiile în care apare, precum și în dezvoltarea lui... A-ți imagina că istoria mondială se desfășoară pe un drum drept și neted fără a face uneori salturi uriașe în apoi este nedialectic, neștiințific și teoreticește gresit”¹³.

Marxismul înțelege caracterul de totalitate al unei societăți și situarea ei pe treptelete dezvoltării istorice ca un ansamblu coherent. Cu toate acestea, se întâlnește uneori, chiar în literatura marxistă, un tip de critică la adresa unor aspecte ale vieții sociale care, descompunând ansamblul pentru a analiza mai atent un fenomen sau un proces, pierde pe parcursul expunerii legătura cu ansamblul organismului social. Să luăm, de pildă, problema concurenței în capitalism și a efectelor sale nocive asupra celor care nu-i pot rezista, asupra anarhiei pieței, asupra mentalității însăși a oamenilor.

Problema nu este însă numai de a arăta legătura organică a acestor fenomene cu capitalismul, ci de a înțelege că alcătuirea capitalistă ca formă a existenței sociale nu poate să propună un alt tip de progres în care să nu aibă loc asemenea fenomene. Capitalismul nu se înfățișează deci ca o sumă de cuceriri și ca o altă sumă de carențe, chiar dacă unele cu altele sint interdependente, intercondiționate, ci ca o totalitate care nu poate pe propria sa bază să-și soluționeze carențele.

Progresul pe care-l marchează capitalismul are, prin urmare, un caracter istoric; ruperea de totalitate duce la o imagine abstractă a progresului.

8. Concepția marxistă oferă momentul coincidenței gîndirii științifice cu practica socială a unei anumite clase, proletariatul. Cu toate că

¹³ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 30, București, Edit. politică, 1964, p. 6.

mintea omenească a manifestat în mod firesc un interes cu totul special pentru a desprinde resorturile intime ale angrenajului societății umane și pentru a descifra relația om-societate-natură, poate că în nici un alt domeniu progresul cunoașterii nu a întâmpinat atîtea obstacole și nu a trebuit să-și croiască drum printr-un noian de reprezentări neadecvate.

Conștiința pe care oamenii o aveau despre realitatea socială proiecta asupra acestei realități iluziile izvorite din interesele lor de clasă. Procesele istorice se transpuneau în scheme speculative, abstracte, care nu reflectau veridic esența și sensul lor. Greutatea în a înlătura învelișul mistificat sub care se prezenta istoria constă în faptul că falsa conștiință, conștiința speculative asupra raporturilor dintre oameni, dintre ei și mediul inconjurător, avea o condiționare obiectivă în însuși nivelul atins de evoluția socială. Numai odată cu apariția în cadrul societății a proletariatu-lui—clasă ale cărei interese se află în concordanță cu mersul obiectiv al dezvoltării istorice — s-a creat posibilitatea explicării acesteia potrivit propriului ei conținut.

Constituind un instrument riguros de cunoaștere a realității, de înțelegere și de apreciere justă a acesteia, doctrina marxistă este revoluționară prin însăși esența ei ; ea scrutează existența socială nu pentru a constata doar procesele care o caracterizează, ci pentru a determina coordonatele reale în care trebuie să se desfășoare inițiativa istorică. Marxismul implantează idealurile și năzuințele în realitatea obiectivă ; *luciditatea marxismului este luciditatea acțiunii în cunoștință de cauză*.

De aceea nici un sistem de gîndire nu are o mai mare capacitate de *angajare a energiilor umane în direcția transformării existenței lor sociale* ; desigur, el angajează în primul rînd energiile maselor, ale căror interese converg cu tendințele obiective ale dezvoltării.

Istoria apare astfel în viziunea marxistă ca un mod de existență al unității dintre necesitate și acțiune. Toate concepțiile activiste — Gentile, Croce și alții disimulând preocuparea de a nu închide cîmpul acțiunii prin introducerea unui element transcendental, așa cum socotesc ei „materia marxistă” — vădesc în realitate tendința de a sustrage istoria logicii sale interne. *Fiindcă neimpunerea unor norme exterioare obiectului nu înseamnă abdicarea de la a evidenția proprietățile imanente ale acestuia.*

La fel, sensul istoriei nu se constituie numai din acțiunea, decizii sau hotărîrile noastre, așa cum susține Karl Popper. După cunoscutul filozof britanic, între fapte și decizii există un „dualism fundamental”. Faptele ca atare, consideră el, nu au nici un sens ; ele pot să-l capete prin intermediul hotărîrilor noastre. „Nici natura, nici istoria — scria Popper — nu ne pot spune ce trebuie să facem. Faptele, indiferent că sint fapte ale naturii sau ale istoriei, nu pot să ia hotărîri pentru noi ; ele nu pot să determine țelurile pe care noi vrem să le alegem. Noi suntem cei care introducem scopuri și sensuri în natură și în istorie”¹⁴.

Problema reală pe care marxismul a ținut s-o rezolve nu este cea formulată de Popper. Este incontestabil că faptele și istoria (ca realitate) nu-și propun țeluri și nu iau hotărîri. Chestiunea însă este dacă oamenii pot să-și fixeze țeluri *oricum*. Din ce cauză anumite clase sau forțe sociale își propun în anumite perioade anumite țeluri, iar altele scopuri cu totul

¹⁴ K. R. Popper, *The Open Society and its Enemies*, vol II, p. 273.

opuse. Materialismul istoric nu simplifică înlănțuirea istoriei și nu o face reductibilă la o serie explicativă automată. Concepția materialistă rămâne însă fidelă caracterului esențial al epocii și arată cum ar trebui să acționeze forțele istorice pentru a deveni eficiente.

Matricea obiectivă a subiectivității nu amorsează elanul, inițiativa novatoare, avîntul creator. Ea nu răpește frumusețea și proprietățile caracteristice individualizatoare ale acțiunii subiective. Ea permite doar să-i înțelegem resorturile, să vedem cum se înscrie acțiunea dată în linia dezvoltării sau ce elemente de noutate aduce în procesualitatea istorică. Ea nu e un tipar modelator imuabil, ci o platformă de start.

Combătînd pentru istorie, marxismul militează de fapt pentru viitor; așa cum se pronunță tînărul Marx, el întrevede „dezlegarea tainei istoriei” în comunism.

9. Practica socială a dezluat procesul istoric al trecerii omenirii spre comunism. Epoca noastră a atins acel prag al dezvoltării care-i permite să-și pună ca sarcină realizarea unei lumi noi. În ordinea progresului social este cea mai grandioasă dintre sarcini pe care istoria a putut să-o pună pînă în prezent. De aceea și energiile pe care le declanșează sunt fără precedent. Dar și problemele cu care este confruntată astăzi omenirea au un caracter și o complexitate nemaîntîlnită. Cu atît mai mult, cu cit există o acută conștiință a lor. Răspunderile sunt de aceea foarte mari; ele reprezintă însă pentru forțele sociale avansate, purtătoare ale progresului, pentru clasa muncitoare și partidele comuniste un izvor de energie, de acțiune fermă, perseverentă și lucidă.

LE PROGRÈS EN TANT QUE LOI HISTORIQUE À LA LUMIÈRE DE LA CONCEPTION MARXISTE-LÉNINISTE

RÉSUMÉ

S'appliquant à situer la conception marxiste du progrès historique sur la ligne évolutive des idées concernant le progrès, l'auteur du présent article fait ressortir la signification et l'importance de celle-ci. Le marxisme a jeté les bases d'une ample explication du mouvement progressif de l'histoire, de la manière dont le progrès apparaît en tant qu'élément composant de la profonde structure de la réalité sociale.

Partant de la considération que dans la vision marxiste le problème du progrès historique constitue un problème du dévoilement du mécanisme de l'évolution historique réelle, l'auteur examine les caractéristiques du marxisme en tant que théorie du développement social. Dans cet ordre d'idées, l'on aborde le rapport entre la structure et le développement dans l'histoire, entre l'objectivité et la subjectivité, entre le nécessaire et le contingent, entre l'action et le nécessaire.

On aborde également le problème touchant le caractère contradictoire du progrès dans la vision marxiste, en tant qu'illustration de la soupleesse dialectique de cette vision.

KARL MARX ȘI PROBLEMA AGRARĂ ÎN INTERNAȚIONALA I

DE

MARIAN STROIA

Apărută în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în urma unei necesități istorice stringente, Internaționala I s-a străduit să unească și să coordoneze eforturile celor ce muncesc din numeroase țări în lupta lor dreaptă și curajoasă împotriva exploatației capitaliste. Cuvintele lui Engels arată în ce măsură Internaționala a reușit să facă acest lucru: „Timp de zece ani Internaționala a dominat o latură a istoriei europene..., aceea în care se află germenele viitorului, și ea își poate privi cu mândrie opera”¹.

În primii ani de activitate a Internaționalei, în atenția ei au stat mai aleș problemele privitoare la program, la statut, și de aceea în această fază problema agrară nu putea fi tratată decât ca o problemă a viitorului socialist al satului. În această perioadă s-a desfășurat lupta dintre partizanii socializării pământului (alături de celelalte mijloace de producție) și apărătorii micii proprietăți funciare.

În momentul cind întemeietorii marxismului au trecut în fruntea Asociației Internaționale a Muncitorilor, ei criticaseră aspru într-o serie de documente sistemul proprietății funciare parcelare și formulaseră principiul proprietății comune asupra pământului.

În *Revendicările Partidului Comunist din Germania* (1848) și în *Adresa Organului central către ligă din martie 1850* se propunea ca pământurile confiscate de la marii moșieri să rămână în proprietatea statului și să fie transformate în colonii muncitorești lucrate de asociațiile proletariilor agricoli, care să beneficieze de toate avantajele cultivării pământului în stil mare.

În urma acestei măsuri se prevedea în *Adresa* că „principiul proprietății comune va dobîndi de îndată o bază puternică încă în condițiile relațiilor de proprietate burgheză care se elatină”². De asemenea pe plan tactic

¹ K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, ed. a 3-a, vol. II, București, Edit. politică, 1967, p. 449.

² K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 7, București, Edit. politică, 1960, p. 271.

se delimitaseră și se limpeziseră în linii generale concepțiile lui Marx și Engels privitoare la problema agrară.

Astfel, în *Luptele de clasă în Franța. 1848–1850* existau deja formulari în care proletariatul era înfățișat ca apărător firesc al țărănimii. Astfel Marx scria, printre altele, că „mica burghezie și țărănamea trebuiau să se alăture tot mai mult proletariatului, pe măsură ce situația lor devinea mai insuportabilă și antagonismul dintre ele și burghezie mai accentuat”³. În *Optșprezece Brumări al lui Ludovic Bonaparte*, scris ulterior, se află celebrele rânduri despre corul țărănilor fără care soloul revoluției proletare s-ar transforma într-un cîntec de moarte⁴. De asemenea, într-una din scrisorile sale către Engels, Marx vorbea despre necesitatea ca „revoluția proletară să fie sprijinită de o a doua ediție a războiului țărănesc german”⁵.

Întocmind cele dintâi documente programatice ale Internaționalei I — *Manifestul constitutiv* și *Statutul* —, Marx și-a propus să alcătuiască un program în linii mari valabil pentru majoritatea proletariatului european, al cărui nivel teoretic și ideologic era în acea epocă destul de redus. În *Manifestul constitutiv* nu se vorbește pe față despre socializarea pămîntului și nici despre socializarea mijloacelor de producție în general, aceasta explicindu-se prin faptul că în acea perioadă era deosebit de necesar să nu se îndepărteze de Internațională acele elemente semimeșteșugărești din rîndul clasei muncitoare care considerau proprietatea personală asupra uneltelor de producție și asupra petecului de pămînt o garanție a independenței lor economice și politice. Asemenea iluzii despre situația „independentă” a micului producător erau foarte răspîndite nu numai în Franță, țără de numeroși mici proprietari, unde dominau concepțiile lui Proudhon, ci și în Germania, Elveția, Belgia și Anglia.

Totuși, Marx era convins că problema agrară va fi în cele din urmă, mai devreme sau mai tîrziu, pusă în cadrul dezbatelerilor din sinul Internaționalei. Această convingere a lui Marx ne este atestată dintre documentele cunoscute de scrisoarea sa către Le Lubez din 15 februarie 1865, în legătură cu propunerea ca radicalul englez Beales să fie ales membru al Consiliului General al Internaționalei.

Pronunțîndu-se categoric împotriva acestei candidaturi, Marx arăta și motivele : „Știu din capul locului că o serie de probleme, în special cele cu caracter social, care se vor ridica după primirea lui Beales, îl vor sili să se retragă. Noi vom lansa manifeste în problema agrară etc. . . . pe care el nu le poate semna”⁶.

Înainte de a trece la dezbaterea acestei probleme la congresele Internaționalei I *, este necesar să amintim că nici Marx și nici Engels nu au participat la vreunul dintre congrese, cu excepția celui de la Haga (1872), dar că conducerea pregătirilor pentru aceste congrese, ca și corespondența cu activiștii Internaționalei din diverse țări, a suplinit această absență

³ Ibidem, p. 31.

⁴ K. Marx, *Optșprezece Brumări al lui Ludovic Bonaparte*, București, E.S.P.L.P., 1954, p. 123.

⁵ K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, p. 426.

⁶ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 31, București, Edit. politică, 1971, p. 410.

* O abordare recentă, dar numai parțială a acestei probleme a fost făcută de Oscar I. Hammen, *Marx and the agrarian question*, în „The American Historical Review”, 1972, nr. 3.

a fondatorilor marxismului de la congrese, le-a făcut cunoscută situația din țările respective în general și din mișcarea muncitorească în special.

În același timp este interesant de văzut ce concepții predominau în chestiunea agrară, în primii ani de existență ai Internaționalei, printre membrii săi.

„În Anglia, muncitorii englezi, grupați în trade-unionuri, erau, de regulă, străini de ideile socialiste. Însă, datorită contradicțiilor specifice din Anglia, unde pământul rămăsese un monopol al aristocrației, și faptului că ideologii burgheziei industriale, adepti ai lui Ricardo, cereau naționalizarea pământului în interesul burgheziei agrare, membrii englezi ai Internaționalei erau de acord să susțină revendicarea socializării pământului, deși ei îi atribuiau un caracter cu totul diferit de cel preconizat de Marx și Engels.

Membrii germani ai Internaționalei, dintre care mulți trecuseră prin școala revoluționară a Ligii comuniștilor, se pronunțau pentru soluționarea socialistă a problemei agrare.

Muncitorii francezi, adepti ai lui Proudhon, erau susținători fervenți ai proprietății private; de altfel grupul de proudoniști încercați din jurul lui Tolain, într-un manifest din 1864 (așa-zisul manifest „al celor 60 de semnatari”), se declaraseră împotriva oricărei legi agrare, înțelegind prin aceasta o reformă agrară radicală.

În Belgia, un grup de membri ai Internaționalei, printre care César de Paepe (organizatorul secției belgiene a Internaționalei) Pelling și alții, erau partizani ai proprietății colective asupra pământului.

De regulă, aprobarea ordinii de zi a congreselor era făcută de către Consiliul General; Marx era însă de părere că este necesar a se pune în discuția congreselor probleme ridicate de viață și propuse de diferite secții.

Prima discuție despre problema agrară a izbucnit la Congresul de la Lausanne (1867). Ea nu fusese prevăzută pe ordinea de zi și a izbucnit în mod spontan. În timpul lucrărilor congresului, cu ocazia discutării problemei cooperăției, de Paepe, care a dat citire concluziilor comisiei, a declarat că o transformare radicală a societății poate fi efectuată numai prin măsuri care vizează societatea în ansamblu ei. Printre asemenea măsuri, el preconiza trecerea pământului în posesiunea întregii societăți, propunind totodată ca această problemă să fie supusă dezbatelerii următorului congres. Această propunere a fost însă întâmpinată cu un refuz categoric de Tolain, membru fondator al Internaționalei și unul dintre conducătorii secției franceze, care a ripostat că „există anumite feluri de proprietate care nu pot fi transmise colectivului”⁷ și a proclamat în mod hotărît principiul proprietății private ca o chezăsie de nădejde pentru situația independentă a cetățenilor.

César de Paepe a obiectat lui Tolain că mutualismul, ai căruia adepti sunt amîndoi, nu exclude socializarea pământului; partizanii lui Tolain susțin ca fiecare să dispună de întregul produs al muncii sale; este just, însă pământul nu e un produs al muncii și, atât timp cât se află în mânile

⁷ I. A. Bah, *Marx și problema agrară în Internaționala I*, în „Probleme de istorie”, (traducerea revistei „Вопросы истории”), 1958, nr. 2.

unui număr redus de persoane, întreaga omenire este dependentă de acest grup.

Reprezentantul belgian a fost sprijinit de grupul delegaților strâns legați de Marx: Lessner și Eccarius (membri ai Consiliului General), J. Ph. Becker (conducătorul secției din Geneva), delegații germani: Landendorf (din Berlin) și Paul Stumpf (din Mainz), un vechi membru al Ligii comuniștilor.

În legătură cu această problemă considerăm că merită a fi semnalat faptul că discutarea problemei agrare la Congresul de la Lausanne a fost reflectată ceva mai tîrziu și într-un ziar din țara noastră. Este vorba de ziarul „Kelet” (Răsăritul) din Cluj, care, la 23, 27, 29 martie și 3 aprilie 1872, a publicat articolele lui Molnar Antal *Internăționala. O pagină de istorie contemporană*.

Privit cu circumspecția necesară, articolul reprezintă o sursă documentară interesantă pentru evidențierea interesului manifestat de opinia publică din Transilvania față de activitatea Internaționalei. Vorbind despre lucrările Congresului de la Lausanne, la capitolul IV al articolelui autorul face următoarea inserare: „Cîțiva dintre membrii congresului voiau să împingă lucrurile și mai departe. César de Paepe, delegat belgian, a propus să se declare că, în principiu, în toate statele pămîntul este proprietatea comună a tuturor și să anuleze dreptul de succesiune în anumite împrejurări și la anumite grade de înrudire. Acesta a fost primul atac împotriva dreptului de proprietate și Tolain a declarat că va lupta împotriva lui pînă la moarte. Englezii, germanii, elevetienii și belgienii nu erau, în general, împotriva acestor principii comuniste; italienii și francezii opinau pentru menținerea dreptului de proprietate și au demonstrat că acceptarea propunerii belgiene ar duce la comunism. Ceea ce s-a reușit a fost amînarea cu un an a votării acestei propunerii”⁸.

În prezentarea dezbaterei problemei agrare în cadrul Internaționalei I nu putem omite sublinierea unui aspect din cadrul pregătirii Congresului de la Bruxelles, fiind nemijlocit legat de această problemă. Astfel, în ședința din 28 ianuarie 1868, consacrată acestor pregătiri, Consiliul General al Internaționalei I a alcătuit o chemare către membrii asociației cu rugămintea de a se organiza în cadrul fiecărei secții dezbateri asupra problemelor puse la ordinea de zi a viitorului congres. În cadrul acestor probleme, alături de puncte ca urmările introducerii mașinilor pentru situația proletariatului, problema grevelor, problema învățămîntului pentru copii săraci, întîlnim pentru prima oară pe ordinea de zi chestiunea proprietății asupra pămîntului, însă într-un ansamblu mai larg de probleme.

Iată cum sună formularea acestei chestiuni în chemarea amintită: „Pămîntul, minele, canalele, șoseele și căile ferate trebuie oare să fie proprietate particulară sau socială și exploatație în folosul unor persoane particulare sau pentru folosul întregii societăți”⁹.

⁸ *Documente privind începiturile mișcării muncitorești și socialiste din România (1821 – 1878)*, București, Edit. politică, 1971, p. 619.

⁹ Генеральный Совет Первоого Интернационала. Протоколы. 1866 – 1868, Москва, 1963, p. 127. Chemarea a fost difuzată prin publicarea într-o serie de ziar, ca „Bee-Hive” nr. 331 din 15 februarie 1868; „Tribune du Peuple”, nr. 3 din 29 martie 1868; „Voix de l’Avenir” nr. 12 din 22 martie 1868; „Vorbote”, martie 1868; „Demokratisches Wochenblatt” nr. 9 din 29 februarie 1868.

Fiind dezbatute în cadrul Consiliului General, aceste puncte au fost simplificate pentru a putea fi prezentate și în presa democratică burgheză, aşa încît în cadrul ordinii de zi a Congresului de la Bruxelles problema agrară a figurat la punctul intitulat: „Natura proprietății fundiare” (1868).

Pe marginea acestei chestiuni, la congres s-au prezentat două referate: unul, ceva mai concis, al secției din Rouen, alcătuit de Aubry, și altul, mai amplu și mai analitic, prezentat în numele secției din Bruxelles de belgianul César de Paepe. În legătură cu acesta din urmă, cercetările din ultimii ani par a dovedi că a avut legături cu Marx, pe care de altminteri l-a cunoscut personal în 1865. Se știe cert că, în preajma pregătirii Congresului de la Basel din 1869, de Paepe a scris direct lui Marx o scrisoare în care i se adresa acestuia cu rugământea de a elabora „un raport complet și bine fundamentat în această problemă importantă”¹⁰ (este vorba de problema agrară).

Primul raport, al secției din Rouen, a fost citit de Murat, vicepreședintele adunării, în locul delegatului Aubry, care lipsea. Referatul se pronunța categoric în favoarea proprietății colective, explicind această poziție cu numeroase argumente de ordin etic și filozofic. În raport se arăta că secția din Rouen, în numele căreia fusese alcătuit raportul, consideră „posesiunea intrinsecă și absolută a pământului de către individ ca antjuridică”¹¹, exprimând astfel în mod fățis opozitia ei față de această formă de proprietate, generatoare de atitea inegalități. Autorul arăta în continuare că această luare în posesiune a pământului – instrumentul gratuit de producție, cum îl numește el – de către un grup de persoane constituie un „furt de căpătenie, care răpește colectivității umane dreptul natural de a deveni proprietara produsului muncii sale”¹². Soluția pe care o propunea raportul era trecerea pământului în mîinile comunității, urmând ca el să fie răscumpărat de la foștii proprietari cu rate plătibile în 25–30 de ani.

Pentru acea epocă, ideea propusă de internaționaliștii francezi era destul de valoroasă; în schimb, modul de realizare (cucerirea locurilor de conducere în administrațiile comunale pe baza votului universal pentru a se putea controla astfel această operație) reflecta o puternică tentă reformistă.

Pământul ar deveni proprietatea întregii națiuni și chiar a unui grup de popoare federative, preconizează în încheiere autorul, el urmând să fie lucrat de o „companie muncitorească a agriculturii”, conform dreptului acordat de comuna respectivă. Raportul mai conține și prevederea (foarte discutată ulterior) că această companie a agriculturii nu va putea abuza de situația ei, deoarece se va afla sub supravegherea unui consiliu de administrație alcătuit din reprezentanții tuturor comunelor, adică cei interesați cu adevărat.

Cu toate aspectele sale mai slabe, raportul secției din Rouen este important prin faptul că el se pronunță în principiu împotriva proprietății private, pe care o condamnă cu tărie, susținind proprietatea colectivă

¹⁰ Базелский конгресс Первого Интернационала, Москва, 1934, p. 145.

¹¹ La Première Internationale. Recueil de documents, vol. I, Geneva, Librairie Droz, 1962, p. 362.

¹² Ibidem, p. 363.

asupra pământului. El constituia în acest fel o puternică lovitură dată proudhoniștilor, ale căror obiecții nu vor întîrzi să apară în desfășurarea ulterioară a discuțiilor.

Referatul lui de Paepe, prezentat de autorul său, a fost un referat mai amplu decât cel francez și mult mai bine argumentat. Delegatul belgian și-a axat raportul în prima sa parte pe critica concepțiilor lui Proudhon și implicit pe demonstrarea nelegitimății proprietății private asupra pământului.

De Paepe a supus unei critici intemeiate argumentele folosite de proudhoniști în sprijinul tezelor lor, ca, de exemplu, motivarea proprietății funciare prin consumămintul universal sau chiar prin muncă. Ridicindu-se cu hotărîre împotriva unor astfel de explicații, raportul sublinia că muncă, departe de a putea sta la originea proprietății private, presupune chiar contrarul: ea nu dă drept decât asupra produselor muncii respectivului muncitor. Referentul concludea că garanția libertății individuale și a independenței producătorului nu se găsește în existența proprietății private, arătînd că „ea nu poate rezulta decât din dependență relativă, mutuală, a fiecărui față de toti”¹³.

Raportul lui de Paepe conținea totodată și o altă idee valoroasă: aceea că la cultivarea pământului, pentru ca el să furnizeze oamenilor maximum de produse, se impune ca o necesitate imperioasă aplicarea tuturor cuceririlor științei în acest domeniu: împăduriri, defrișări, irigație pământului, desecarea mlaștinilor, folosirea asolamentelor. Or, aplicarea tuturor acestora, conchidea el, „nu este posibilă decât odată cu cultivarea în mare. Teoriile științei moderne nu pot fi aplicate la mica cultură”¹⁴.

Militantul belgian sesiza în același timp două dintre particularitățile agriculturii celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea: întrebunțarea mașinilor și folosirea forței de muncă colective, avantaje de netăgăduit, care de asemenea presupuneau în mod necesar, pentru a putea fi aplicate, cultivarea pământului în stil mare. Acest fapt era irealizabil în condițiile agriculturii parcelare.

Raportul prezintă în continuare situația din acest punct de vedere în țările europene mai importante, prezentînd în paralel cultivarea cu mijloace mecanizate și marea proprietate, pe de o parte, și mica cultură asociată cu mica proprietate, pe de alta. Soluția care se impune este proprietatea colectivă, sau „coproprietatea” (cum o mai numește el), asupra pământului. Raportul conține în continuare argumentele de principiu care conduc la aceasta. Pe de o parte, din dezvoltarea istorică și socială a acestei proprietăți, demonstrează el, se ajunge la concentrarea pământului în câteva mîini, concentrare care nu este decât ultima treaptă spre socializare, căci ea creează premisele cele mai favorabile realizării acestui deziderat. Pe de altă parte, se constată fenomenul deloc îmbucurător al parcelării, al îmbucătățirii tot mai frecvente a pământului. Exemplul tipic pentru acest caz îl constituia Franța, unde „25 000 000 ha de pămînt arabil..., care formează aproape jumătate din teritoriul, sint împărțite în 290 sau 300 000 000 de parcele”¹⁵. Numai

¹³ Ibidem, p. 367.

¹⁴ Ibidem, p. 369.

¹⁵ Ibidem, p. 374. Informația apare, cam la aceleași proporții, și la R. Schnerb, *Le XIX-ème siècle*, Paris, P.U.F., 1960, p. 229.

cotele funciare care reuneau parcelele pe care fiecare contribuabil le poseda într-o singură comună reprezentau, în 1866 după statistică oficiale, o cifră de 14 123 117¹⁶. Apar, constată cu satisfacție raportul belgian, și încercări timide de întovărășire în vederea obținerii de credit și de sămîntă. Dar aceste asociații primare, dacă vor să aibă sanse de reușită, trebuie în mod necesar să utilizeze procedee agrotehnice moderne, bazate pe cuceririle științei agricole. Or, pentru aceasta trebuie ca parcelele de pămînt să fie reunite. Trebuie, cu alte cuvinte, ca „mica proprietate îmbucătățită să facă loc proprietății colective”¹⁷.

Urmiează apoi expunerea modului concret în care de Paepe vede înfăptuirea acestuideziderat. Pămîntul poate aparține, după părere sa, fie unor asociații agricole independente, fie pe un plan mai larg întregului ansamblu al grupelor agricole ale unei națiuni sau chiar aparținând unei federații de națiuni. Se arată că e greu de prevăzut forma în care se va realiza aceasta și faptul că chiar în sinul secției din Bruxelles sunt opinii diferite în această problemă. Totuși, el se pronunță pentru primul sistem, cel al unor asociații libere și independente, deoarece acestea prezintă o serie de avantaje, și anume faptul că pune pe muncitorul agricol pe același plan cu muncitorul industrial și, în al doilea rînd, avantageul că asociația de acest tip nu este supusă vreunei influențe a statului sau a organelor comune.

Al doilea sistem expus în continuare este cel care atribuie întreg pămîntul arabil, păsunile etc. ansamblului asociațiilor agricole ale unei națiuni, iar centralizarea și coordonarea lucrărilor agricole ar urma să fie făcute de către un consiliu, numit de diversele asociații de cultivatori. În cazul primului sistem, renta funciară ar înceta să mai existe, iar în cazul celui de-al doilea ar putea să fie sau abolită, sau achitată Consiliului central amintit, urmînd să servească la plata unor munci de utilitate generală. César de Paepe mai observă că oricare dintre aceste forme nu este posibilă „în societatea actuală și cu statul în forma în care există astăzi”¹⁸, cu alte cuvinte realizarea lor se poate înfăptui numai în condițiile unui stat de tip nou, socialist.

Reafirmînd încă o dată faptul că proprietatea parcelară este condamnată de știință, iar marea proprietate individuală de dezvoltarea istorică, de Paepe și-a încheiat raportul susținînd în mod ferm că proprietății colective îi aparține viitorul, indiferent în care din forme se va realiza. Discuțiile pe marginea chestiunii proprietății au început în ședința a 14-a din 12 septembrie 1868 și au reflectat lupta strînsă dintre adeptii proprietății colective și partizanii proprietății private, în majoritate proudhonisti în frunte cu Tolain. Dealtfel cel care a luat cel dintîi cuvîntul a fost chiar Tolain.

Delegatul francez a încercat să anuleze contradicția dintre mica proprietate și marea cultură, susținînd că printr-o cooperare specială producătorii pot să folosească mijloace de producție mecanizate, răminînd totuși proprietari virtuali asupra lotului lor de pămînt. Tolain și-a încheiat expunerea pronunțîndu-se în favoarea miciei proprietăți, deoarece, „dato-

¹⁶ *La Première Internationale*, p. 375.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 378.

rită băncii de schimb și impozitului funciar, se va aduce proprietatea la proporțiile care corespund fiecărei familii în parte; aceasta va naște o unitate de interes și organizarea unei societăți compuse din elemente libere”¹⁹.

Pe aceeași poziție ca și Tolain, adică sprijinind în principiu mica proprietate, s-a situat și alt delegat francez, Longuet, ziarist din Caen. Încă de la început, Longuet și-a precizat apartenența, declarind că poziția sa „a fost dezvoltată magistral de către Tolain”²⁰. El a încercat să apere teza proudhonistă a micii proprietăți prin argumentul că delegații n-ar fi înțeles, chipurile, principiul băncii de schimb și că adesea mica cultură prezintă tot atîtea avantaje ca și marea cultură. Longuet și-a încheiat cuvîntarea cerînd congresului să nu ia nici o hotărîre în această chestiune înainte de „a face o serioasă anchetă în rîndul populației agricole”²¹.

Bâtrînul comunist Nicolas Coulon din Bruxelles, vechi participant la mișcarea revoluționară și la revoluția din 1848, s-a pronunțat în mod ferm în favoarea socializării pămîntului. „Numai în sistemul proprietății colective – sublinia el – poate exista egalitate și bunăstare”²². El a atras atenția delegaților să nu se lase amăgiți în dezbaterea acestei chestiuni de reglementările savante ale diversilor economiști sau personalități eminente, dînd ca exemplu pe Proudhon, care nu izbutise să creeze nimic concret.

Belgianul Pellingher a declarat că sprijină teoretic raportul compatriotului său de Paepe. În același timp, el a căutat să facă o succintă treccere în revistă a evoluției proprietății asupra pămîntului. Dînd ca exemplu situația din Belgia în trecut și în prezent, Pellingher a condamnat cu hotărîre proprietatea privată, generată de violentă și de nedreptate, și, exprimîndu-și adeziunea la tabăra colectiviștilor, a conchis: „Solul trebuie să aparțină colectivității umane”²³.

Încercatul revoluționar german Eccarius, delegat al Consiliului General, care i-a urmat la cuvînt lui Coulon, descriind racilele micii proprietăți, sublinia: „Mica proprietate n-a putut servi decît la aducerea cultivatorului în situația de sclav al mizeriei și al cămătarului”²⁴. Prezentind perspectivele și consecințele introducerii proprietății colective, Eccarius, referindu-se la situația din Anglia și din Franța, considera pe bună dreptate că „în Anglia, cu excepția cîtorva trîndavi, nimenei n-ar pierde dacă pămîntul ar deveni proprietate colectivă... În Franța, unde proprietatea e îmbucătătită, o transformare asemănătoare ar întîmpina mari dificultăți. Tânărăii, în cea mai mare parte mici proprietari, resping asociația și se supun unui sentiment retrograd; ei vor face ca revoluția să eșueze și vor duce agricultura la ruină, în timp ce marea exploatare organizată de către stat, unind forțele colective și punînd mașina la îndeînța tuturor, va asigura abundență”²⁵.

¹⁹ Ibidem, p. 393.

²⁰ Ibidem, p. 395.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, p. 394.

²⁴ Ibidem, p. 395.

²⁵ Ibidem, p. 396.

Lessner, delegat al Consiliului General, foarte concis, s-a pronunțat în favoarea proprietății colective, afirmind că în cursul dezvoltării istorice a omenirii pământul va reveni adevăratului său stăpîn : societatea.

Propunerea lui Longuet, de amînare a luării unei hotărîri pînă la viitorul congres, a fost susținută în cursul discuțiilor de delegatul francez Murat (mechanic din Paris) și de doi delegați belgieni, ambii din Bruxelles : profesorul Hins și ziaristul Fontaine. Semnalind greșelile poziției proudhoniștilor, delegatul belgian Coenen a atras atenția : „Cetățeanul Tolain greșește atunci cînd crede că proprietatea individuală e condiția libertății individuale ; fără proprietate colectivă, libertatea individuală nu poate exista decît pentru cei puternici”²⁶.

Cuvîntul de închidere la aceste discuții a fost rostit de către de Paepe. Într-o expunere magistrală, în care a reluat în parte sau a dezvoltat unele dintre tezele emise în raportul său, el a zdrobit toate argumentele partizanilor proprietății private. De Paepe a arătat că Tolain și partizanii săi resping socializarea pământului, deși n-au nimic împotriva socializării minelor, șoseelor și canalelor. Această diferențiere nu este justă, deoarece și pământul este folosit tot de om ca și celelalte elemente amintite. Atât solul, cit și subsolul au fost date în mod absolut gratuit omului de către natură pentru a le prelucra în folosul său. Arătind inconvenientele parcelării pământului, de Paepe a susținut incompatibilitatea culturii în mare pe mici loturi de pămînt, subliniind că marea cultură nu este posibilă decît prin „reunirea parcelelor într-o mare exploatare agricolă”²⁷. Marea cultură va cere fie marea proprietate funciară, fie proprietatea colectivă. Cum prima ar însemna o reîntoarcere în trecut și ar fi deci condamnată istoricește la dispariție, viitorul va apartine proprietății colective. Plecind de la însuși argumentul lui Hins că, dacă muncitorul va deveni proprietarul uneltelor sale (prin socializarea mijloacelor de producție), și țărانul trebuie deci să devină proprietar al uneltelor sale, de Paepe a conchis că intrarea pământului în proprietatea muncitorilor agricoli nu se va putea realiza decît pe calea proprietății colective (fie a unui grup restrîns, fie a societății întregi), deoarece „pământul este o materie primă pentru omenirea întreagă”²⁸. De Paepe și-a expus totodată și punctul de vedere final asupra apartenenței pământului : „Din partea mea declar că nu sunt de acord ca proprietatea să aparțină comunității, fiindcă aceasta va crea între comunități o inegalitate analoagă cu cea care există azi între proprietarii individuali ; pământul trebuie să devină proprietatea națiunii”²⁹.

Rezoluția adoptată de congres la sfîrșitul dezbatelerilor consacrate problemei agrare a dat ciștig de cauză partizanilor proprietății colective. Se stabilea că, avîndu-se în vedere necesitatea producției și evoluția economică care cer aplicarea marii culturi și că pământul nu este produsul muncii vreunui particular, „intrarea pământului arabil în proprietatea colectivă constituie o necesitate socială”³⁰. La aceeași concluzie s-a ajuns

²⁶ Ibidem, p. 397.

²⁷ Ibidem, p. 399.

²⁸ Ibidem, p. 400.

²⁹ Ibidem, p. 401.

³⁰ Ibidem, p. 402.

și în legătură cu proprietatea asupra minelor, căilor ferate, canalelor, șoselelor etc.

Pentru această rezoluție au votat 30 de delegați, 4 au fost împotrivă, iar un grup de 15 delegați, în frunte cu Tolain, s-au abținut de la vot, prezentând președintelui o declarație în care, punind accentul pe insuficienta cunoaștere a problemei, cereau punerea ei în discuția următorului congres și își declinau orice răspundere în legătură cu votul dat la Bruxelles. Luând în discuție declarația proudhonistilor, congresul a respins-o cu 31 de voturi contra 18 și 2 abțineri. Adoptarea de către Congresul de la Bruxelles a rezoluției cu privire la socializarea pământului și a altor mijloace de producție a reprezentat o victorie a principiilor socialismului științific asupra proudhonismului mic-burghez în cadrul Internaționalei I. Această victorie a fost posibilă datorită muncii propagandistice neconveniente duse de membrii Consiliului General sub îndrumarea directă a lui Marx în rîndul proletariatului european și în special în rîndul celui francez.

Victoria a mai fost facilitată și de faptul că chiar în rîndul elementelor proudhoniste se aflau persoane cu stări de spirit colectiviste. Alăturîndu-se adeptilor proprietății colective, aceste elemente au contribuit la încheierea unui puternic bloc de stînga în sinul delegaților participanți la congres, bloc care în ultimă instanță a determinat această victorie de prestigiu. William Z. Foster aprecia rezoluția de la Bruxelles în problema naționalizării căilor ferate, pământului arabil, pădurilor, canalelor, drumurilor, telegrafului ca „o înfrângere hotăritoare pentru mutualiști. Reprezentând în primul rînd interesele micilor negustori și ale țăranilor, mutualiștii se opuneau energetic naționalizării pământului. De aici înainte proudhonistii vor juca un rol cu totul șters în Asociația Internațională a Muncitorilor”³¹.

După congres, presa burgheză a făcut mare vîlvă în jurul hotărîrilor luate la Bruxelles, atacînd mai ales rezoluția despre necesitatea socializării pământului, dar prin aceasta ea nu a făcut altceva decît să popularizeze în mod indirect hotărîrile congresului³².

Cu toate că Congresul de la Bruxelles adoptase cu majoritate de voturi rezoluția în favoarea socializării pământului, Consiliul General al Internaționalei, ținînd seama de importanța problemei agrare, de nivelul ideologic al mișcării muncitorești din diferite țări și de cererea blocului proudhonist, condus de Tolain, a hotărît din nou includerea acestei probleme pe ordinea de zi a viitorului congres, care avea să se țină la Basel.

La 16 februarie 1869, la propunerea lui Marx, Consiliul General a hotărît să comunice secțiilor afiliate ordinea de zi a viitorului congres. La primul punct al ordinii de zi figura problema proprietății funciare, urmată apoi de problema creditului și de studierea chestiunii învățămîntului general. De altfel problema proprietății funciare a mai fost dezbatută și în cadrul Consiliului General în ședința din 6 iulie 1869, unde toți vorbitorii s-au pronunțat pentru trecerea pământului în proprietatea întregii societăți.

Milner, care a deschis discuția, și-a reafirmat adeziunea la rezoluția de la Bruxelles, dar nu a fost de acord cu motivarea pe care o conținea

³¹ William Z. Foster, *Istoria celor trei Internaționale*, București, Edit. politică, 1959, p. 80.

³² Al. Vianu, *Internaționala I*, București, Edit. științifică, 1964, p. 156.

rezoluția respectivă în chestiunea socializării pământului, și anume necesitatea socială. După el, argumentul hotărîtor în această problemă l-ar fi constituit dreptul natural al omului asupra pământului³³. Pe aceeași poziție cu Milner s-a situat și Boon, alt membru al Consiliului General.

Combătind teza lui Milner, Marx a subliniat că, potrivit argumentului acestuia, și animalele ar avea atunci drept natural asupra pământului, deoarece nici ele nu pot trăi fără pămînt. „Dacă acest drept natural este dus la un sfîrșit logic — a arătat Marx —, atunci ajungem să susținem că fiecare trebuie să-și lucreze bucătăica de pămînt”³⁴. Plecind de la cazul Angliei, Marx a demonstrat că, de exemplu, transformarea proprietății feudale în proprietate țărănească a fost un caz de necesitate socială, însă în Anglia actuală proprietarul a încetat de a mai fi o necesitate în agricultură.

E semnificativă în privința opiniei ce domnea în rîndul majorității Consiliului General declarația lui Weston, în care acesta a arătat că, indiferent de motivarea care s-a dat în rezoluție sau cea pe care o cer alții, „mica agricultură este condamnată la pierire”³⁵. Atât Weston, cât și antevorbitori săi s-au pronunțat în principiu pentru îmbunătățirea formulării rezoluției de la Bruxelles. Jung, care fusese președinte la Congresul de la Bruxelles, a subliniat și el că, urmându-se opinia lui Milner și Boon, sfîrșitul logic ar fi acela ca fiecare să primească un lot de pămînt, așadar perpetuarea mică proprietăți. Jung a mai arătat în cuvîntul său că membri francezi ai Internaționalei se pronunță împotriva socializării pământului, pentru că „ei se ridică împotriva amestecului statului și nu doresc să aibă cu el nici un fel de relații”³⁶.

Internaționaliștii francezi nu sesizau însă că, în condițiile statului capitalist, micul producător nu poate să trăiască în afara societății, că direct sau indirect el are de-a face cu statul. În cadrul dezbatelor din 6 iulie a luat cuvîntul și socialistul francez Elisée Reclus, prieten al lui Bakunin, care a asistat la ședință. Rugat să expună starea de spirit care domnea în Franța, el a declarat: „Țărani îști foarte puțin despre cele ce se întîmplă în lume. Ei nu participă la congresele dv., nu știu despre ele, nu știu că situația lor se discută la aceste congrese... Majoritatea muncitorilor sunt pentru proprietatea colectivă, care este considerată ca un drept recunoscut”³⁷.

La aceste cuvînte ale lui Reclus, Marx a obiectat, arătînd că întradevăr „țărânimănu participă la congrese, dar este reprezentată de fiecare dată de ideologii ei. Proudhoniștii continuă cu îndărătnicie să revendice mica proprietate, și ei au fost la Bruxelles”³⁸. În legătură cu formularea rezoluției, Marx a explicat că ea a fost alcătuită de comisia privitoare la proprietatea funciară, comisie compusă din persoane care, spune Marx, „știau prea bine ce obiecții se vor ridica acolo”³⁹. Prezentînd pers-

³³ Генеральный Совет Первого Интернационала. Протоколы. 1868—1870, Москва, 1964, p. 74.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem, p. 75.

³⁶ Ibidem, p. 76.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

pectivele socializării pământului, Marx sublinia că acest lucru se putea realiza în Anglia printr-un simplu act parlamentar, însă că în Franța la acest rezultat se putea ajunge mai greu, deoarece acolo „proprietarii de pămînt sunt înglocați în datorii și împovărați de impozite”⁴⁰. Discuția pe această temă a fost continuată și în ședința din 13 iulie 1869 a Consiliului General⁴¹.

O concepție bine precizată a expus aici Eccarius. El a remarcat că dreptul natural asupra pământului este același ca și în primele zile ale existenței umane; în schimb, necesitatea socială este alta. La început, a arătat el, cînd omenirea a putut să trăiască de pe urma roadelor gata furnizate de natură, pămîntul era folosit în comun. Cînd însă a apărut nevoia prelucrării pământului pentru obținerea hranei, atunci s-a făcut simțită și necesitatea repartizării lui în loturi individuale. Astăzi, era de părere Eccarius, proprietatea individuală a devenit o barieră în calea progresului. Pentru schimbarea ei, sublinia el, trebuie ca „nu numai aristocrația să-și inceteze existența, ci și clasa capitaliștilor și sistemul inuncii salariate”⁴². La fel ca de Paepe, Eccarius ajungea și el la înalță înțelegere a rezolvării depline a problemei agrare numai în condițiile lichidării orinduirii capitaliste. El a propus să se voteze pe care dintre motivele trebue să se întemeieze rezoluția. Cu 7 voturi contra 6, Consiliul General a aprobat formularea revendicării socializării pământului pe baza necesității sociale.

După Congresul de la Bruxelles, în fața mișcării muncitorești europene s-au pus alte probleme: problema căilor de luptă pentru socialism, problema partidului, a dictaturii proletariatului și a aliaților săi, în primul rînd țărănamea. În aceste condiții s-a desfășurat dezbaterea problemei agrare la Congresul de la Basel al Internaționalei, ținut între 6 și 11 septembrie 1869.

În desfășurarea lucrărilor congresului s-a făcut simțită prezența bakuniniștilor, membrii Alianței democrației socialiste, și a conducătorului lor, anarhistul N. I. Bakunin. Mult mai periculoși decît adeptii lui Proudhon, care aveau concepții oportuniste, dar nu încercaseră să se separe de Internațională, bakuniniștii, în cursul existenței lor ca fractiune în mișcarea muncitorească internațională, au manifestat tendința vădită de a submina activitatea Internaționalei și de a obține conducerea în mișcarea muncitorească.

Este interesant de remarcat că la Congresul de la Basel o serie de delegați care la Bruxelles se declaraseră adepti ai proprietății private, dindu-și seama de justițea acestui nou tip de proprietate, s-au pronunțat acum în favoarea proprietății colective. În cadrul congresului s-au alcătuit comisii pe probleme. Din comisia pentru proprietatea funciară făceau parte, printre alții, Rittinghausen (Colonia), Murat, Langlois, Varlin (din Paris), Lessner din partea Consiliului General, de Paepe, Becker (Geneva) și Sentinon (Barcelona). Această comisie pentru proprietatea funciară a propus în ședință publică din după-amiază zilei de 9 septembrie o rezoluție compusă din două puncte: „1) Congresul de-

⁴⁰ Ibidem, p. 76.

⁴¹ Ibidem, p. 79.

⁴² Ibidem, p. 80.

clară că societatea are dreptul să desființeze proprietatea individuală asupra pământului și pământul trebuie să fie dat comunității; 2) congresul declară de asemenea că necesară această trecere a pământului în proprietate colectivă”⁴³. În cadrul comisiei au existat diferențe de păreri doar în privința modului de exploatare a pământului preferat de societate. Majoritatea comisiei era de părere ca solul să fie cultivat de comune înfrânte, iar minoritatea (de Paepe, Langlois, Murat și Pieton) considera că societatea îl va acorda spre cultivare fie agricultorilor individuali, fie unor asociații agricole, care vor plăti rentă colectivității.

Pentru a nu se crea impresia unei dezbinări în sinul comisiei, s-a luat hotărîrea ca raportul majorității prezentat de Rittinghausen să fie considerat ca raportul personal al acestuia, iar al lui de Paepe, care aparținea minoritatii, ca exprimând părerea secției din Bruxelles. Afară de aceste două rapoarte principale s-au mai prezentat rapoartele secțiilor din Geneva, Lyon și Rouen, precum și raportul cercului de studii economice din Rouen. Abia după citirea rapoartelor s-a trecut la discuții.

Primul și-a prezentat raportul Rittinghausen. El a insistat încă de la început asupra faptului că proprietatea privată asupra pământului este generatoare de inegalitate și de exploatare: „Dacă acest instrument al muncii (pământul – M.S.) revine unui mic număr de deținători, atunci marele număr devine inevitabil victimă exploatarii din partea acestui mic număr”⁴⁴.

Ca soluție de îmbunătățire a soartei muncitorilor agricoli nu rămine decit proprietatea colectivă, iar munca agricolă să fie organizată prin comune solidarizate, a conchis raportorul. A urmat apoi raportul secției din Lyon, prezentat de Albert Richard. Exprimând de la început orientarea sa spre proprietatea colectivă, raportul arăta: „În proprietatea colectivă asupra pământului ... noi vedem un mijloc de suprimare a tuturor privilegiilor”⁴⁵. Raportul lyonez a pus apoi față în față cele două tipuri de proprietate, subliniind avantajele proprietății colective față de cea individuală.

În condițiile existenței unei asigurări mutuale a tuturor părților societății, se arăta în raport, statul politic nu mai are nici o rațiune de a exista. Prin această dispariție, dispare și forța, și arbitrarul generat de stat, aceasta fiind „o condiție *sine qua non* a păcii sociale și a fraternității”⁴⁶.

Deși just în ansamblul său, raportul greșea tocmai în această concluzie finală. Internaționaliștii din Lyon nu ajunseseră încă la înțelegerea faptului că statul socialist este necesar, el fiind, ca orice stat, instrument de dominație al unei clase; fiind însă reprezentantul intereselor clasei muncitoare, el urma să apere nu numai interesele acesteia, ci și ale aliaților ei, și în mod special țărăniminea muncitoare.

Raportul secției din Rouen, expus de Emile Aubry, se pronunță și el în favoarea proprietății colective asupra pământului, specificind că cultivarea să se facă prin sistemul unor comune organizate federativ. Așadar, raportul secției din Rouen se pronunță pentru trecerea pământului în pro-

⁴³ *La Première Internationale* . . . , vol. II, p. 61.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 76.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 77.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 79.

prietate comunală și în același timp să fie transmisibil pe cale ereditară, dar aflat totuși la dispoziția intereselor colective.

Aceeași poziție eclectică o reflectă și rezoluția cercului de studii economice din Rouen, care este foarte probabil că a fost influențată de atitudinea internaționaliștilor. Ei se pronunțau pentru proprietate colectivă, dar repartiția urma să fie făcută de comune organizate federal. Secția din Geneva a Internaționalei, într-un scurt referat prezentat în această problemă, s-a declarat pentru reafirmarea principiului proclamat la Bruxelles, cu precizarea că pământul și alte obiecte ale muncii omului să treacă în proprietatea întregii colectivități și nu a unor grupe particolare de producători. La fel ca la Bruxelles, referatul prezentat de Paepe la Basel a fost mai vast decât celelalte, mai bine sprijinit pe baze științifice și cu numeroase exemplificări. Tendințele economice actuale, a subliniat el, pun tot mai acut la ordinea zilei problema proprietății colective și chiar conduc spre această transformare.

Punind în antiteză cele două moduri de rezolvare a problemei — pe cale pașnică și pe cale violentă — prin intervenția directă a celor ce muncesc, delegatul belgian a intuit în mod clarvăzător felul cum se va produce aceasta în evoluția ulterioară a societății: „Transformarea proprietății se va face nu prin mersul orb și fatal al lucurilor, ci prin intervenția inteligentă și gândită a oamenilor; nu prin evoluție, ci prin revoluție”⁴⁷.

În orice caz, el se ridică împotriva însușirii individuale a rentei funciare și a propus ca ea să fie plătită colectivității, servind la instituirea unor servicii generale (învățămînt, asigurări), iar renta individuală să fie abolită, punind astfel pe cultivatori pe picior de egalitate. Prin această soluție, nădăjduia de Paepe, vor fi îmbinate colectivismul și mutualismul, care apăreau ca antagonice la Congresul de la Bruxelles.

Proprietatea pe care de Paepe o preconiza va fi într-adevăr o proprietate colectivă, dar ea urma să fie condiționată de o serie de garanții atât pentru generațiile viitoare, cât și pentru ocupanții actuali. Dintre aceste garanții, el menționează, printre altele, dreptul la proprietate asupra recoltelor, dreptul de a alege modul și tipul de cultură dorit, certitudinea de ocupare a pământului pe o perioadă suficient de lungă etc.

În continuarea raportului său, de Paepe trece la o chestiune considerată de el însuși ca delicată, problema căilor și a mijloacelor de trecere a proprietății funciare de la individ în posesiunea societății. După ce menționează cîteva metode preconizate de diversi economisti sau revoluționari (Proudhon, De Potter și Louis Blanc), el recunoaște că aceste metode, bazate pe o înțelegere amiabilă între proletariat și burghezie, sunt ineficace și că, mai devreme sau mai tîrziu, această problemă se va rezolva prin lichidarea forțată.

Printre măsurile pe care ar urma să le ia noul stat al muncitorilor, de Paepe enumera: declararea proprietății individuale ca abolită și treccerea pământului în proprietate colectivă; cultivatorii să plătească statului renta plătită înainte, ea servind ca împozit; administrația va fi încredințată în fiecare comună consiliului comunal ales de locuitorii respectivi, care va avea dreptul de a delimita parcelele individuale, iar marile

⁴⁷ Ibidem, p. 80.

lucrări agricole care ar necesita un mare număr de oameni să fie executate de companii de muncitori agricoli pe baza unei înțelegeri cu statul. „Dacă aceste dispoziții vor fi puse în practică de proletariatul organizat și triunfător — conchide de Paepe —, revoluția agrară se va produce”⁴⁸. Raportul lui de Paepe constituia o urmare firească și chiar o dezvoltare a raportului său de la congresul anterior. Remarcăm că el și-a menținut opinia în legătură cu trecerea pământului în proprietatea întregii societăți (națiuni), însă preconiza ca mod de distribuire transmiterea lui de către cultivatori, prin încheierea unui fel de contract de arendă între ei și stat. În această problemă putem considera că delegatul belgian a urmărit realizarea unei faze de tranziție de la proprietatea individuală la proprietatea colectivă, înțelegind că, dată fiind mentalitatea țăranilor, va fi greu să se treacă la crearea de mari unități agricole de producție de tip cooperativist.

Și aici, ca și la Bruxelles, proudhoniștii, în frunte cu Tolain, au atacat cu multă înverșunare rezoluția propusă de comisia proprietății funciare. Chemalé, proudhonianist infocat, declanșează atacul: „Ne-ați adus exemple de aplicare a principiilor voastre colective? Organizați schimbul, ce vă trebuie mai mult?”⁴⁹. Căutând să motiveze poziția de apărător al micii proprietăți și erijindu-se în apărător al țăranului, el exclamă: „Deviza noastră este: uneltele să fie ale aceluia care le folosește. Materia primă e aceluia care o transformă și-i dă valoarea. Și cultivatorul să fie singurul exclus de la acest principiu!”⁵⁰.

Delegatul englez Stepney s-a ridicat cu hotărîre în apărarea proprietății colective; i-a urmat genevezul Goeg, care, plasându-se pe aceeași poziție, condiționa în plus introducerea proprietății colective de abolirea sistemului patronal și a muncii salariate. Lucraft, delegat englez și membru al Consiliului General, a apărat punctul de vedere al consiliului. El a subliniat că, orice fel de transformări va încerca societatea, ele nu vor fi durabile atât timp cât se menține proprietatea individuală asupra pământului. El s-a pronunțat în favoarea tezei ca pământul să devină proprietatea statului și a arătat care trebuie să fie, după părerea lui, mijloacele de organizare a cultivării pământului și ce trebuie întreprins pentru a se ajunge la aceasta: „Cultura pământului să fie dirijată de un parlament, de un consiliu al națiunii, și atunci oamenii talentați își vor da silința să perfecționeze mașinile agricole în loc să inventeze arme pentru nimicirea semenilor lor. Pentru aceasta trebuie înainte de toate ca clasa muncitoare să pună mîna pe puterea politică, să transforme parlamentul într-un parlament al muncitorilor, care să devină Consiliul central al națiunii, el numind un ministru al agriculturii și alții oameni însărcinați cu această problemă a cultivării pământului”⁵¹.

În ședința publică din dimineața zilei de 10 septembrie, cel care a luat primul cuvîntul a fost Tolain. De la început el a pus accentul pe faptul că efortul individual este un adevarat motor al propășirii omenirii. Tolain a mai reflectat în expunerea sa și teama membrilor francezi ai Internaționalei de intervenția statului: „În toate sistemele care ne săint

⁴⁸ Ibidem p. 87

⁴⁹ Ibidem, p. 62.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem, p. 63.

recomandate de colectivism nu există nici unul care să se fi eliberat de organizarea ierarhică și autoritară”⁵². Negind congresului dreptul de a hotărî socializarea pământului în absența reprezentanților țărănimii, Tolain și-a menținut poziția de apărător al micii proprietăți, pe care se situase și la Bruxelles, propunind soluția (care constituia doar un paleativ) înlocuirii arenzilor cu contracte de vînzare, în aşa fel încât, pământul afișându-se permanent în circulație, proprietatea va înceta, chipurile, de a mai fi abuzivă și se va salva astfel libertatea indivizilor și a grupelor⁵³.

Elvețianul Bruhin a condiționat în cuvîntul său abolirea proprietății individuale de voința poporului și de despăgubirea posesorilor respectivi.

După Bruhin au urmat la dezbatere Bakunin, venit la congres ca delegat al unei organizații muncitorești franceze. Încă de la început el a ținut să-i răspundă lui Tolain, arătînd că „absența delegaților agricoli nu poate contesta dreptul congresului de a lua o decizie în chestiunea proprietății. În toate epociile istorice — a subliniat el — interesele întregii oameniri au fost reprezentate de o minoritate”⁵⁴. Pe aceeași linie el a ripostat lui Tolain, remarcînd că, fără cuceririle generațiilor precedente, oamenii de geniu n-ar fi putut crea nimic. Bakunin s-a declarat în favoarea proprietății colective și a optat pentru propunerea majorității referitoare la comunele solidarizate, cu atît mai mult cu cît el era adeptul destrămării statelor naționale și înlocuirii lor cu federații de comunități libere.

Murat n-a făcut altceva decît să susțină că argumentele lui Tolain și Langlois sunt inatacabile, crezînd, probabil, că nu mai e nevoie de alte explicații. Lessner, membru al Consiliului general și partizan al lui Marx, a ripostat ferm proudhoniștilor.

Referindu-se la temerile unor delegați de a nu „jigni” țărâniminea, luitînd hotărîri în absența acesteia, Lessner clarifică problema: „Există aici oameni care nu vor să adopte rezoluțiile de teamă de a nu ofensa pe țărani. Dacă țărani îgnorează propria lor situație, trebuie lămurîți, trebuie să li se arate că transformarea va fi în avantajul lor și că ei nu trebuie să î se opună”⁵⁵. Lessner a încheiat arătînd că, într-adevăr, nimic nu trebuie întreprins împotriva voinței poporului, însă că sarcina congresului constă în discutarea problemelor respective și aducerea lor la cunoștința poporului pentru a-i obține aprobarea. „Știința va decide chestiunea, și o va decide în favoarea proprietății colective”, a conchis cu fermitate delegatul englez. Plasîndu-se pe aceeași poziție cu Lessner, Becker, reprezentantul secției germane din Geneva, a subliniat în același timp că congresul nu are menirea de a reglementa în amănunt mersul lucrurilor, deoarece „istoria ... ține prea puțin seama de rezoluțiile noastre”⁵⁶. Rolul congresului, a precizat Becker, este acela de a expune cu toată claritatea principiile sale în problema respectivă.

Delegatul francez Tartaret s-a ridicat împotriva instaurării proprietății colective, motivînd că, „reforma dreptului de proprietate fiind o chestiune internațională, nu se poate face încercarea ei fără a acoperi

⁵² *Ibidem*, p. 64.

⁵³ *Ibidem*, p. 65.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 67.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 68.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 69.

lumea cu cadavre”⁵⁷. Mergind pe linia proudonistă, Tartaret a propus o răscumpărare a pământului de către stat sau comună pe baza plătirii unei chirii, care să cuprindă în suma ei atât răscumpărarea în sine, cit și amortizarea valorii proprietății.

Delegatul belgian Hins reprezintă unul dintre participanți care în intervalul celor două congrese au adoptat punctul de vedere colectivist. Atât proprietatea excesiv parcelată, cit și marea proprietate concentrată în cîteva mîini săn la fel de dăunătoare pentru proletariatul agricol, a arătat el. Hins a fost de părere că lichidarea proprietății individuale va trebui făcută prin forță. Vechiul comunist Eccarius, menținindu-se pe aceeași poziție ca la Bruxelles, a apărat din nou cu fermitate principiul proprietății colective asupra pământului. Răspunzind lui Bakunin, care își manifestase teama de stat, Eccarius a subliniat aspectul de care acesta nu ținuse seama: „În convorbirile sale cu francezii, Bakunin s-a molipsit, probabil, de teama lor de oricare stat. Statul poate fi însă reformat prin venirea la putere a clasei muncitoare”⁵⁸.

Dînd un exemplu din istorie (abolirea sclavajului de către Lincoln), Eccarius a subliniat că toate marile transformări nu s-au făcut fără rezistență înversunată a vechii clase dominante. El nu a ezitat de a da și exemple de avantajele marii culturi, arătând cazul Angliei, care produce pe o suprafață de 19 000 000 de acri tot atât cît Franța pe 40 000 000⁵⁹.

Mollin, delegat francez, a adoptat o poziție ambiguă, declarînd că e cu un picior în tabăra comuniștilor, dar că totodată întinde mîna și individualiștilor motivînd poziția sa prin ideea că situația din acea perioadă avea un dublu caracter: pe de o parte, aspirația tot mai mare spre independență personală și, pe de alta, mărirea tot mai frecventă a raporturilor dintre oameni⁶⁰. În esență însă Mollin s-a plasat tot în tabăra proudonistă, deoarece, la fel ca majoritatea lor, s-a abținut și el de la vot.

Belgianul Robin s-a declarat solidar cu opinia lui Lessner și a arătat că în Franța, dacă micilor proprietari li s-ar da libertate și garanții suficiente, ei ar trece de partea Internaționalei, iar cei care doresc să-și mențină micul lor lot de pămînt se pronunță în același timp împotriva marii proprietăți funciare. Din această cuvîntare a sa și din cea a lui Lessner apărea limpede noua sarcină care stătea acum în fața mișcării muncitorești: sarcina atragerii, printr-o muncă sistematică, a țărănimii de partea clasei muncitoare. În acest context, adoptarea celor două rezoluții a constituit un veritabil triumf al liniei marxiste în mișcarea muncitorească internațională. Odată cu cuvîntarea lui Robin, discuțiile au fost încheiate și s-a trecut la vot. Rezoluția a fost votată în ambele puncte ale sale, la primul punct cu 54 de voturi contra 4 și 13 abțineri, iar la al doilea cu 53 contra 8 și 10 abțineri. Adoptarea acestor rezoluții a constituit înfrîngerea definitivă a proudoniștilor *.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem, p. 71.

⁶⁰ Ibidem, p. 73.

* Aceeași opinie exprimă și *Первый Интернационал*, Moscova, 1964, apărută sub redacția lui I. A. Bah. Pe această linie, în ultimul timp se consideră că încă din 1868 dominația proudonismului în mișcarea muncitorească franceză se apropia de sfîrșit, declin accentuat de înfrîngerea suferită la Basel. Vezi în acest sens *La première Internationale*, Paris, 1968, p. 107 (citat după N. Copoiu, *Istoria Comunei din Paris*, p. 19, nota 13).

Dealtminteri, după ce am văzut evoluția dezbatelor, nu ne vom mira găsindu-i printre cei ce au votat sau s-au abținut pe : Tolain, Fruneau, Pindy, Chemalé, Langlois (contra) și Aubry, Murat, Mollin, Pieton (la abțineri). Prin votarea de către Congresul de la Basel a celor două rezoluții în privința socializării pământului, linia marxistă se impunea în mod categoric în fața pozițiilor proudhoniștilor.

E interesant de asemenea de amintit o mărturie concretă despre poziția reală a maselor largi ale muncitorimii în această problemă. Înțorcîndu-se la Londra, delegații Consiliului General au trecut prin Paris, unde la 14 septembrie au petrecut o seară în mijlocul muncitorilor. Iată ce relatează despre aceasta Jung : „La întoarcere am petrecut o seară prietenească la Paris. Majoritatea muncitorilor parizieni sunt partizanii proprietății sociale asupra pământului. Delegații care au votat împotrivă nu au exprimat părerea unanimă. Murat nici nu ar fi fost ales dacă nu ar fi fost împrejurarea că el a stat închis pentru Asociație”⁶¹ (este vorba de procesul intentat în 1869 de guvernul francez membrilor francezi ai Internaționalei). De asemenea, pe adresa Consiliului General al Internaționalei au sosit scrisori în care numeroși muncitori din Elveția, Belgia, Anglia și exprimau adeziunea la hotărîrea Congresului de la Basel în privința socializării pământului⁶².

Pentru ilustrarea urmărilor Congresului de la Basel socotim ca deosebit de semnificativ *Manifestul către muncitorii agricoli*, întocmit în noiembrie 1869 de J. Ph. Becker în numele Comitetului Central al secțiilor germane din Geneva, care conținea un sistem de măsuri pentru antrenarea țărănimii la mișcarea socialistă proletară. Singura soluție de salvare de la mizerie și exploatare a muncitorului agricol și a țărănlui mic-proprietar rămînea cooperarea și unirea, susținea manifestul.

Printre măsurile practice preconizate de Becker se numărau : formarea de cooperative agricole de producție în care să intre cu drepturi egale muncitorii agricoli și țărani mic-proprietari, care să-și predea inventarul agricol cooperativei, primind în schimb o sumă anuală pentru amortizare. În cazul cînd muncitorii agricoli și țărani fără pămînt ar fi refuzat să intre în aceste cooperative (din ignoranță sau din rutină), ei urmau să creeze o asociație a muncitorilor agricoli (*Feldarbeiterverein*) și să lupte pentru obținerea pămînturilor comunale ale statului sau ale bisericii, pe care să le lucreze în comun. Manifestul se încheia cu un apel către muncitorii agricoli de a intra înalianță cu muncitorii de la orașe. Manifestul a fost publicat în ziarul „Vorbote”, care apărea la Geneva, difuzat în mai multe țări europene, precum și în Transilvania sub formă de foi volante. Acest manifest a fost, credem, unul dintre factorii care au determinat pe muncitorii timișoreni să adopte o atitudine justă în problema agrară. Expresia acestei atitudini a fost rezoluția unei adunări populare ținută în primăvara anului 1870 prin care se cerea Consiliului orășenesc din Timișoara punerea la dispoziție pentru săraci a pămînturilor orașului⁶³. Nu e lipsit de interes să semnalăm faptul că această cerere a fost

⁶¹ Генеральный Совет Первого Интернационала. Протоколы, 1868 – 1870, p. 106.

⁶² Ibidem, p. 62, 68 și 146.

⁶³ Al. Vianu, Internaționala I, București, Edit. științifică, 1964, p. 209.

considerată de poliție ca fiind de „nuanță comunistă”⁶⁴. Cererea a fost respinsă, iar Consiliul orașenesc a avut grija să denunțe Ministerului de Interne că „agitatorii” au început să influențeze, prin intermediul muncitorilor, și țărânia din jurul Timișoarei.

După Congresul de la Basel, în legătură cu poziția adoptată în această problemă de social-democrații germani, Marx și Engels au elaborat în detaliu care trebuia să fie atitudinea partidului proletar în relațiile cu țărânia. Ei au formulat principiul atitudinii diferențiate față de diferitele pături ale țărâniei, învățînd proletariatul să considere ca reprezentanți ai clasei exploataatoare pe marii proprietari care exploatau proletariatul agricol (argați și zilieri) și să vadă în țărânia mică și mijlocie o forță care putea fi atrasă de partea clasei muncitoare. Marx a sesizat faptul că, din momentul în care micul proprietar rural, teoreticește vorbind, își dă seama că nu mai poate să prospere sau să supraviețuiască la infinit în condițiile sistemului capitalist, devine evident că el poate fi convins să sprijine revoluția proletară.

Problema proprietății funciare a continuat să stea în atenția Internaționalei și după Congresul de la Basel. Astfel, la 15 iunie 1869, în ședința Consiliului General al Internaționalei, li s-a adus la cunoștință membrilor consiliului propunerea făcută de Comitetul german din Geneva, condus de Becker, pentru a fi inclusă în programul Congresului al V-lea al Internaționalei (care urma să aibă loc în 1870 la Mainz). Propunerea germană conținea următoarea teză: „În ce fel clasa muncitoare poate trece la proprietatea colectivă și în același timp să distrugă antagonismul claselor”⁶⁵.

Datorită conținutului propunerii și deosebitei însemnatăți pe care o prezenta problema alianței proletariatului cu țărânia, în programul Congresului al V-lea al Internaționalei (care însă n-a mai avut loc din cauza războiului franco-prusac), la punctul III al ordinii de zi, fusese trecută chestiunea mijloacelor practice pentru transformarea proprietății funciare în proprietate socială. Pe linia noii atitudini față de țărânie, la Londra a fost înființată în toamna anului 1869 Liga pământului și a muncii (*Land and Labour-League*), cu participarea lui Eccarius, Weston și a altor membri englezi ai Consiliului General. În programul ligii expus în mesajul ei din 14 noiembrie 1869 către muncitorii englezi și irlandezi se preconizau, printre alte revendicări, naționalizarea pământului și crearea de colonii agricole⁶⁶.

Activitatea ligii s-a desfășurat și în cursul anului 1870, dar în toamna acestui an, crescînd influența elementelor burghese, ea a început să-și piardă treptat legătura cu Internaționala.

La Conferința de la Londra din septembrie 1871 a Internaționalei, problema agrară nu figura pe ordinea de zi. Însă învățamintele Comunei din Paris, faptul că una dintre cauzele infrângerii ei fusese lipsa legăturii cu țărânie, au determinat pe Marx să propună spre discutare, în legătură cu *Manifestul către muncitorii agricoli* al lui Becker, problema propagandei și agitației la sate. Discuțiile au arătat că necesitatea ducerii propagandei la sate în spiritul ideii Internaționalei în această problemă era înțeleasă

⁶⁴ A. Deae, *Internaționala I și România*, București, Edit. politică, 1964, p. 156.

⁶⁵ Генеральный Совет Первого Интернационала. Протоколы, 1868—1870, p. 68.

⁶⁶ Ibidem, p. 269.

de majoritatea delegaților, însă scopul ei era interpretat de către ei în mod unilateral. Marx a atras atenția asupra acestui lucru, semnalând că propunerea de a trimite agitatorii la sate în vederea organizării de adunări este justă, dar nu exprimă esențialul. El a subliniat că întii să se discute propunerea cu privire la unitatea de interes a celor ce muncesc de la orașe și sate și abia apoi problema atragerii tuturor elementelor revoluționare de la sate în opera de transformare socialistă a proprietății. Ca urmare a intervențiilor lui Marx, rezoluția Conferinței de la Londra recomanda Consiliului General și comitetelor federale să alcătuiască pentru viitorul congres rapoarte cu privire la mijloacele prin care s-ar putea obține adeziunea și sprijinul țărănimii la lupta proletariatului industrial. Conferința mai obliga de asemenea comitetele federale să trimită periodic agitatori în regiunile rurale pentru ținere de adunări publice în care să se expună principiile Internaționalei în vederea înființării de secții rurale. În acest fel vedem cum de la faza teoretică a noii atitudini față de țărăname, elaborată de Marx și Engels după Congresul de la Basel, începea să se treacă la înfăptuirea treptată a măsurilor practice care decurgeau din noua tactică.

Congresul de la Haga (1872) al Internaționalei, ocupat cu problema luptei împotriva bakuniniștilor, n-a putut acorda atenție problemei agrare. În acest fel, Conferința de la Londra rămîne ultimul moment de dezbatere a problemei agrare în cadrul Internaționalei I. Și în anii de după 1871 Marx a continuat să-și mențină poziția de apărător consecvent al proprietății colective asupra pămîntului. Pentru a obține victoria, sublinia Marx dind ca exemplu revoluția franceză, proletariatul „trebuie să fie în stare să facă *mutatis mutandis* pentru țărani cel puțin tot atâtă cît a făcut burghezia franceză în timpul revoluției sale pentru țărani francez”⁶⁷. Partizan ferm al naționalizării pămîntului, Marx admitea totuși chiar și o renunțare la aplicarea imediată a acestei măsuri; el respingea din principiu exercitarea oricărei presiuni asupra țărănimii, cerînd o analiză atentă a situației și o atitudine diferențiată față de diversele categorii de populație agricolă.

Studierea istorică a perioadei de activitate a Internaționalei arată că în această epocă larga platformă pe care se situau organizațiile Internaționalei din diverse țări europene, ca și Consiliul său General, reprezenta programul de acțiune cel mai avansat în ceea ce privește revendicările proletariatului și ale aliaților săi de la orașe și sate. Această platformă s-a constituit treptat, reflectînd procesul pătrunderii marxismului în mișcarea muncitorească pe baza preambbulului formulat de Marx la *Statutul Internaționalei* și a *Manifestului constitutiv* scris de el, a hotărîrilor Congresului și a rezoluțiilor Consiliului General.

Se poate spune că, de-a lungul activității Internaționalei, congresele, adunările și presa acesteia au acționat ca o veritabilă școală de instruire reciprocă și schimb de experiență a muncitorilor celor mai progresiști ai Europei și ai Americii.

⁶⁷ K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 18, București, Edit. politică, 1964, p. 635.

Ideile lui Marx și Engels despre țărăninie ca aliat firesc al proletariului au constituit baza învățăturii leniniste despre alianța dintre proletariat și țărăniminea muncitoare ca condiție primordială a dictaturii proletariatului, ca premisă deosebit de necesară pentru construirea noii societăți, a societății comuniste.

KARL MARX ET LE PROBLÈME AGRAIRE PENDANT LA Ière INTERNATIONALE

RÉSUMÉ

La première partie de l'étude porte sur la cristallisation des conceptions de Marx relativement au problème agraire, conceptions formulées par le grand penseur révolutionnaire dans quelques-uns de ses ouvrages les plus importants.

Partant de la présence du problème agraire à l'ordre du jour de plusieurs congrès de la Ière Internationale, l'auteur expose amplement les puissants conflits d'opinion enregistrés tout au long des débats menés à cette occasion ainsi que l'écho suscité dans différents pays européens, de même qu'en Transylvanie. L'adoption par le Congrès de Bruxelles (1868) et la confirmation par celui de Bâle (1869), en dépit de l'opposition des éléments prudhoniens et bakuniens, de la résolution concernant la nécessité de la socialisation de la terre, est considérée, comme une victoire importante de la ligne marxiste dans le mouvement ouvrier international de la seconde moitié du XIXe siècle.

www.dacoromanica.ro

OBSERVATII ASUPRA STRUCTURII JURIDICE
A PROPRIETATII ORĂŞENEŞTI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ
ŞI ÎN MOLDOVA (1711—1831)*

DE

VALENTIN AL. GEORGESCU[†]

I. PUNEREA PROBLEMEI. LOCUL ORAŞELOR ÎN DOMINIUL EMINENT AL DOMNULUI

1. Ne propunem să înfățișăm o serie de observații asupra cîtorva aspecte principale ale temei, puțin studiată, pe care o enunță titlul nostru. Valoroase studii recente au tratat îndeosebi organizarea social-economică a orașelor și lupta orășenilor împotriva asupririile feudale¹.

Punctul de plecare va fi problema așa-numitului dominiu eminent al domnului. Primul text care conține lămuriri de principiu cu caracter

---

* Pentru alte date și dezvoltări vezi studiul nostru *Contribuții la analiza structurii juridice a proprietății etc.* (sub tipar).

¹ Vezi *Istoria României*, vol. II-III, sub red. acad. A. Oțetea, 1962, 1964, *passim*, și lucrările lui Constat. C. Giurescu, *Ist. Buc.*, 1968, și *Tîrguri sau orașe și cetăți mold.* (1967), care merge pînă la mijlocul secolului al XVI-lea; vezi *Ist. rom.*, vol. I-III; I. Ionașcu, D. Ciurea, N. Grigoraș, Dan Berindei, Radu Manolescu, C. Șerban, St. Olteanu, Mircea Matei, Al. Andronic, Lia Lehr, lucrările și culegerile de documente publicate cu prilejul celui de-al V-lea centenar al Bucureștilor, precum și volumele apărute din *Materiale de istorie și muzeografie* (Muzeul de istorie a orașului București). Pentru regimul proprietății, vezi cele două studii ale lui N. Grigoraș (în „S.C.S.”, Iași, Istorie, nr. 11—12, 1960—1961, capitolul respectiv din lucrarea în ms. a Liei Lehr, *Dezvoltarea orașelor în secolele XVI-XVII* (la Institutul de istorie) și indirect cap. V al lucrării în ms. a lui C. Șerban, *Orașele și tîrgurile din Țara Românească și Moldova din secolul al XVIII-lea pînă la 1830* (la Institutul de istorie), elaborat pe baza studiilor publicate: *Aspecte din lupta orășenilor din Țara Românească și Moldova împotriva asupririile feudale în sec. XVIII și începutul sec. XIX* (I), în „Studii”, 1960, nr. 6, și (II), în „Studii”, 1961, nr. 3; (III) *Noi contribuții la istoria luptei tîrgoveșilor și orășenilor moldoveni împotriva asupririile feudale etc.* în „Studii și articole de istorie”, IV, 1962, citate mai departe: *Lupta*, I, II, III. Ca studii recente vezi C. Șerban, *Le rôle écon. des villes roum. aux XVIIe et XVIIIe ss. dans le cadre de l'Europe du Sud-Est*, și Val. Al. Georgescu, *Le régime de la propriété dans les villes roumaines et leur organisation administrative aux XVIIe et XVIIIe siècles — Valachie et Moldavie*, în „*Studia balcanica*”, Sofia, nr. 3, 1970, p. 53—62; 63—81; idem, *Structures urbaines et formes de cultures juridiques dans les Principautés roumaines (XVIIe — XVIIIe ss.)*, în *Actes du Colloque AIESSEE* (Venise, mai 1971), Bucarest, 1972; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, București, 1971, p. 317—415.

juridic este art. 8 din tratatul de alianță (13 aprilie 1711) dintre D. Cantemir și Petru cel Mare²: „Prințul, după vechile obiceiuri, va stăpini toate orașele Moldovei ca proprietatea sa ...”. Textul servea politica de consolidare monarhică a puterii domnești, urmărītă de D. Cantemir³. Dar el oglindește și criza evocată de Nicolae Costin⁴, cînd arată că N. Mavrocordat în 1710, după noua concepție, nefeudală, că „tîrgurile sint ale țării”⁵, hotărîse anularea daniilor domnești „mai de curind” făcute din tîrguri, care se plînseseră că rămîn fără loc de hrana și de agonisită. Ulterior, principiul art. 8 va reapărea constant, ca mijloc juridic de realizare a politicii de centralizare cu o tehnică retrograd feudală, dusă de domnie în perioada turco-fanariotă și pînă la regulamentele organice. Art. 8, referit în mod expres la *vechile obiceiuri*, nu era o inovație, așa cum rezultă din *Descriptio Moldaviae* (p. II, c. 13; 16). Cantemir îl aplicase la întărirea unei danieli din tîrgul Baia, făcută de M. Racoviță și anulată de N. Mavrocordat, care n-o va confirma în a doua sa domnie, „după obiceiul domnilor”, invocat stăruitor de boieri. Majoritatea tîrgurilor în ambele țări se dezvoltaseră în totul sau în parte pe moșii domnești. Există din secolul al XV-lea noțiunea de *tîrg domnesc* sau *oraș al domniei-mele*⁶. În Moldova, la sfîrșitul aceluiși secol, domnul, ca stăpîn al tîrgurilor, cumpăra sate și le alipea la ocolul unui tîrg (de pildă Vaslui în 1491 și Bîrlad în 1495), iar la începutul secolului al XVI-lea domnul Țării Românești dădea orașului Pitești altă moșie în locul celei din hotarul acestuia. Sub Ștefan Tomșa (1612), trecînd prin Iași, Tomasso Alberti constata că „orașul îi aparține lui” (domnului)⁷. Textele tratatelor din secolul al XVII-lea (vezi nota 2) tot în acest sens vorbesc de „orașele voastre” (ale domnilor români). În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, lărgirea danielor domnești din tîrguri preludează politicii fanariotice la care ne-am referit.

2. Art. 8 de la 1711, prin natura lui, nu ne poate da o noțiune precisă despre stăpînirea domnească asupra orașelor. Dar în ce sens stăpînea domnul în proprietate tîrgurile în care existau mai multe feluri de ținere privată a orașenilor: o stăpînire obștească a tîrgului asupra hotărului și unor locuri din tîrg⁸, stăpînirile feudalilor laici și ecclaziastici și

² *Acte și doc. priv. renașterea Rom.*, I, publ. de D. A. Sturdza și A. Colescu-Vartic, p. 17; vezi P. P. Panaiteescu, *Viața feudală*, 1957, p. 418; *D. Cantemir*, 1958, p. 107; „Studii”, 1961, nr. 4, p. 912. Comp. formula folosită în condițiile de tratat din 10 august 1674 între G. Șerban și țarul Alexe Mihailovici („vom binevoi a vă primi sub ... ocrotire pe voi suveran cu toate pămînturile și orașele voastre”) sau în tratatul din 28 decembrie 1688 între Șerban Cantacuzino și țarul Ioan și Petru („și pe voi cu toate orașele și pămînturile voastre, vom binevoi a vă primi”), *Acte și Doc.*, cit., I, p. 11 și 14.

³ P. P. Panaiteescu, *D. Cantemir*, p. 99–100 și 105–109.

⁴ M. Kogălniceanu, *Cron. Rom.*, II, 1872, p. 85. În concepția lui N. Mavrocordat și a orașenilor, domnul putea incasa numai veniturile orașelor „domnești”. Mavrocordat nu condamna, în trecut, decît danielile de prisoase (cf. D. Ciurea, op. cit., p. 180: „(Orașele) au fost ... declarate • domnești • pentru veniturile”, și p. 190: „Vatra tîrgului și moșia lui, ca și ocolul, aparțineau de drept domniei, care le putea aliena”).

⁵ N. Grigoraș, *Propr. func. a orașelor mold. etc.*, „S.C.S.”, Ist., Iași, 1961, f. 2, p. 228.

⁶ 1389 (D.I.R., B., XIII–XV, p. 44 : Rimnicul); 23 dec. 1575 (ibid., XVI, 4. p. 209) : Cornățelul ; vezi și notele 26 și 29.

⁷ N. Iorga, *Ist. rom. prin călători*, I. ed. a 2-a, 1928, p. 269.

⁸ C.C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi*, în „Mél. de l'Ec. roum. en France”, Paris, 1925, p. 307.

locuile drepte domnești? Punctul 2 din răspunsurile divanului Moldovei la chestionarul juridic al generalului Enzenberg, guvernatorul Bucovinei (care se găsise în fața unor probleme insolubile), descrie teoretic situația: „Tot locul țărei Moldovei dintr-un început loc domnesc au fost și locurile unde s-au socotit ca să fie târguri, le-au numit și le-au făcut târguri, cu loc împrejur îndestul, spre îndestularea orașenilor și în condicele vechi... or fi fost și semnele hotarelor, măcar că și din locurile târgurilor încă și târguri întregi, mai pe urmă stăpînitorii domni au dat danie cui au vrut, cu ispisoace gospod de stăpînire, cum și toate moșiile ce se stăpînesc din vremile vechi și mai pe urmă de luminații domni, sănt date danii cu hrisoave domnești, după slujba și cinstea fiștecărui, pre cît au voit domnul, și la unile din testamenturile domnilor au fost arătate și semnele hotarelor, ear nu la toate...”⁹. Stăpînirea domnească este înfățișată ca un străvechi aspect al dominiului eminent pe care monarhul feudal îl avea asupra întregii țări. Intensitatea lui putea varia de la un sector la altul. Politica de danii amintită de divan era de neconcepță fără existență unui astfel de drept. În cazul nostru însă, ea depășea puterea păstrată de domn asupra orașelor¹⁰. Politica de danii, cum afirmă divanul, s-a produs de la un moment dat înaainte: apare în secolul al XV-lea, se largeste în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și crește spre finele secolului al XVII-lea. Nu găsim însă nici o aluzie la elementele de autonomie orașenească, existente și în Moldova, dar mai accentuate la început în Țara Românească. Existența vechilor condicii, atestată fragmentar de documente¹¹, se leagă de o organizare administrativă a statului în perioada voivodală pe care adesea o subestimăm. Răspunsul nr. 17 definește just poziția juridică a locuitorilor față de domn ca stăpin al târgului: „Din locurile cele deșerte ale târgurilor, pe care să nu fi avut casa sa mai înaainte, pe acel loc (un orașean. — V. Al. G.) nu poate să-l dea sau să-l vîndă altuia, neavînd țăria sa, fiind loc domnesc; ear care va fi avut mai înaainte casa sa pe acel loc, sau și acum de va avea, poate să-l vîndă sau să-l dea cui va vrea, măcar de n-ar avea nici carte domnească pe acel loc, fiind că din întimplările turburărilor, de multe ori pustiindu-se [Uric. : „părtinindu-se”] târgurile, și luminații domni, voind ca să se locuească târgurile earăși la loc, au dat cărți deschise de obștie, cu hotărîre că oricine va

⁹ Uric., XI, p. 253—254. Răspunsul continua: „ear la condicile cele vechi, care s-au prăpadit, ... și pe urmă după încredințate dovezi și vrednice mărturii de stăpînire, au rămas temeinică stăpînirea fiștecărui”.

¹⁰ V. N. Grigoraș, op. cit., p. 215: de la danii din *holarul domnesc* al târgurilor s-ar fi trecut la cel propriu întărit târgului; vezi asupra distincției între ocol și hotar, „S. C. S.”, 1957, f. 1—2, p. 159—177, și D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova* (sec. XIV—XVIII), în „Anuarul Inst. de istor. și arh.”, Iași, 2, 1965, p. 143—235 (vezi p. 180—208).

¹¹ Vezi și lămuririle de sub răspunsul nr. 1, unde se arată că, în lipsă de condicii, situația proprietății în târguri se poate deduce numai din testamente și hrisoave de danii asupra locului domnesc și din hotărnicile ulterioare făcute cu poruncă domnească „după știința stăpînirii”. Pentru catastihele orașelor, vezi D.I.R., A, XVI, 3, p. 236, 1584—1587 (se vînde o ocină „din catastiul orașenesc din târgul Hirilăului... din dreptele lor privilegiu”, catastiul apărind ca însuși titlul de proprietate); ibid., p. 239, 20 martie 1584 (vîile vîndute „sunt scrise în catastiul târgului, cum este obiceiul”); 15 martie 1620 (ibid., XVII, 4, p. 435): „l-am scris în catastiul orașului Iași după obiceiul din zilele vechi”, vînzare între boieri. Un catasti de țigani domnești este atestat la 20 noiembrie 1562 în Țara Românească (D.I.R., B., XVI, p. 173, nr. 207).

veni să locuiască la târguri să fie volnici a-și face case și dugheni și locul să rămînă a lui de istov; și după puterea acelor ... cărți, ce s-au dat de obște, au rămas locul al lor, și rămîn și vinzările de la unul la altul, ecarăși temeinice și stătătoare, și atât vinzătoriul cît și cumpărătoriul nu rămîn îndatorați cu vreo dare stăpinului țării pentru loc; ear la cheltuielile târgului, ... au să răspundă numai tîrgoveșii birnici, țărani, ear boiařii cu prerogativa lor săt apărați de toate și în tot locul, și cel ce au fost mai înainte țărani și pe urmă s-au făcut tîrgoveț, nu are să plătească nimări nemică, pentru aceia, fără numai birul lui, după cîslă; fiindcă tîrgovețul țărani birnic nu are deosebire de celălalți țărani, afară din bresle".

3. Textul răspunsurilor divanului, avînd un caracter legal, ca formulare oficială a obiceiului țării și a dreptului domniei în vigoare, a fost copiat în condica divanului, de unde a trecut în diferite hotărîri ulterioare¹². Bîrlădenii, la 11 august 1793¹³, și-l vor însuși ca temei al drepturilor lor. Un mare număr de documente coroborează expunerea teoretică a divanului. Altele, de pe poziții discutabile, o contrazic. Divanul nu arată prin ce se deosebește stăpinirea orășenilor în vatră de aceea de pe moșia târgului, nici nu precizează dacă și în ce fel se puteau dărui dintr-un tîrg părțile stăpinite de orășeni în virtutea unor cărți de obște, numite în 1814 cărți obștești de publicații, și care ar trebui identificate. O danie domnească ar fi trebuit să lase neatinsă stăpinirea atât de consolidată, scutită de o dare recognitivă (*signum dominii*), intemeiată pe un titlu domnesc individual sau colectiv (sau pe o încuvîntare tacită), ca cea pe care divanul o recunoștea orășenilor asupra locurilor care „sănt după dreptate a lor”¹⁴. Din textul divanului, orășenii apar ca avînd o stăpinire care, fără a fi nobilă, era relativ privilegiată și condiționată de funcțiunea economică-socială ce incumba târgului ca atare și orășenilor individual, pe lîngă slujbe speciale pe care aceștia le puteau aduce domniei, alcătuind categorii corespunzătoare de privilegiați (de tipul roșilor din Țara Românească).

4. În Țara Românească, problema s-a pus pe plan politic pentru Oltenia în timpul ocupației austriece (1718), fără dificultățile de după 1777 ale administrației din Bucovina¹⁵. Orașele și o serie de sate domnești, spre deosebire de satele boierești, mănăstirești și megieșești, au devenit bunuri fiscale. Soluția aceasta oglindea neîndoios situația juridică anterioară: orașele, ca stăpiniri domnești, au trecut fără nici o discuție în patrimoniul fiscului imperial¹⁶.

Formulări teoretice apar în Țara Românească în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea, în chiar actele de danie domnească din târguri și ca o necesară justificare a acestora. În dania târgului Ploiești

¹² Document din 8 noiembrie 1794 (*Doc. istor. econ. a Rom. Orașe și târguri*, A. Moldova, II, 1960, p. 20, nr. 13, citat mai departe D.I.E.R., A. II, Anaforaua din 14 decembrie 1814 (Antonovici, *Doc. bîrl.*, II, p. 167, nr. 120).

¹³ N. Iorga, *St. și doc.*, VII, p. 252–254 (= *Anc. doc.*, p. 196–197, fragment): „Noi așezămîntul și obiceiul vechi ... dintru început și păr astăzi în țara aceasta, dintru a Divanului condiții ni adeverim că aşa au fost”. Urmează un citat textual din răspunsul de la 1782, iar în doc. din nota precedentă adaptată.

¹⁴ Așa își definesc bîrlădenii, în anaforaua din 11 august 1793 titlul lor de stăpinire descris de divan.

¹⁵ V. A. Ureche, *Ist. rom.*, XII, p. 426, 12 martie 1819.

¹⁶ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub Austriaci*, I, 1913, p. 628 și *passim* (vezi indicele): vezi astăzi Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpnirea austriacă (1718–1739)*, București, 1970.

din 1775 către banul Moruzi, Alexandru Ipsilanti, ca temei juridic, invoca „cea desăvîrșită putere și volnicie ce au domnii asupra lucrurilor scaunului domnesc și pilda ... altor răpozați domni”, moșia și vatra Ploieștilor cu satele ei fiind socotite „o moșie ce pînă acum era slobodă domnească”. O astfel de danie, în 1782, Niculae Caragea o declară „după dreptate”. Ipsilanti va relua aceeași formulă într-o danie de loc *slobodă domnescă* din București la 1 august 1780¹⁷.

În 1781, usurînd situația roșilor de țară și a călărașilor față de stăpînul feudal al Ploieștilor, tot Al. Ipsilanti în opozitie cu divanul Moldovei în 1782, avansează o teorie tendențioasă, inexactă istoricește, care degrada cu totul poziția funciară a orășenilor. Ecoul ei puternic îl vom regăsi într-o judecata domnească din 1835, privind orașul Roman. Orășenilor din Ploiești — și raționamentul avea o valoare mai generală — nu li s-ar fi acordat niciodată „întru desăvîrșită stăpînire pămîntul, ca să poată face orice vor vrea cu dînsul, ci numai să se hrănească pe dînsul acei vechi orășeni, roșii și călărașii”, în număr de 19 liude, teorie înălăturată de Mavrogheni, ale cărui peceți vor fi „anerisite” de împăratie, și confirmată de Mihail Suțu înainte (1783) și după aceasta (1792) în sensul că roșii aveau apărare de unele dări și deci erau privilegiați, dar nu scrisă în *sineturile vechi*, „să fie și pămîntul în stăpînirea celor privilegiați”. Se conturează deja tot arsenalul de subtilități juridice la care se va recurge în lupta social-economică ce se dădea și va continua să se dea între orășeni și feudali în plin secol al XIX-lea îmbrăcind forma unei lupte pentru justa formulare în drept a naturii raporturilor de proprietate din tîrguri și orașe. Al. C. Moruzi în 1792, recunoscînd roșilor și călărașilor numai privilegiul de a-și face hrană fără plată pe moșia tîrgului, și Hangerli în 1798¹⁸, care invocă „vechiul obicei al pămîntului ce să urmează la hărâzirile ... pe locurile domnești”, adîncesc poziția predecesorilor lor; această continuitate va deveni, la ultimul domn citat, o dovedă de „legalitate”, deoarece „pravilele se mulțumesc” cu două confirmări domnești pentru ca precedentul să fie inatacabil. Referința atât la obicei, cât și la pravilă este semnificativă și, în epocă, este un procedeu politic foarte curent, cu origini mult mai vechi.

5. Înainte de a analiza evoluția concepțiilor dreptului feudal român în această materie, este necesar să vedem cum apare structurată stăpînirea funciară din orașe și tîrguri în documentele practicii juridice de care dispunem.

În tot cursul secolului al XVIII-lea se semnalează existența în tîrguri a unor locuri domnești, numite „drepte”¹⁹, „slobode”²⁰, „fără nici o pricină”, „nedăruite de mai denainte vréme”²¹. Unele rămîn la dispoziția dominului, altele sint dăruite unei mănăstiri, unui boier sau

¹⁷ G. Potra, *Documente privind istoria orașului București*, 1961 p. 497, nr. 407 (citat mai departe D.O.B.).

¹⁸ *Ibidem*, pentru toate hotărîrile domnești dintre 1781 și 1798.

¹⁹ Antonovici, *Doc. btrl.*, II, p. 32, nr. 22, și numeroase exemple în ambele țări.

²⁰ Vezi mai jos.

²¹ 18 august 1749 (G. Potra, *D.O.B.*, p. 399–400, nr. 304– 305).

unor tîrgoveşti²², mai des unor oameni ai curţii domneşti. Aşezarea de curînd a unor oameni, chiar boieri, fără titlu pe astfel de locuri domneşti nu lăua acestora calitatea de loc drept domnesc, susceptibil de a fi dăruit cu formele cuvenite. Boierul, care, după arătările vornicelului și tîrgoveştilor, ocupă un loc presupus domnesc (sperînd să-i fie confirmat și formal), se retrage din competiție atunci cînd tîrgoveştelul prejudiciat dovește cu martori că a cumpărat locul de la cel ce-l avea de baștină²³. Unei mănăstiri i se dăruiesc locurile slobode domnești din Bucureşti, cu sarcina să le depisteze singură²⁴. Cînd aşezarea s-a făcut recent cu îngăduința domniei, fără hărâzire în desăvîrșită stăpînire, particularul are o folosință cu sau fără chirie, după caz, în general fără chirie (de bezman, embatic), locul continuind să poarte calificarea de domnesc, deși se vindea fără a se cere o învoire specială a domniei²⁵ (prin analogie cu locurile intrate în stăpînirea desăvîrșită a orășenilor).

Așadar, aceste locuri domnești se află în stăpînirea nedivizată (*d. utile + d. directum, eminens*), deplină a domnului, cu excepția dezmembrării precare ce are loc în ultima categorie de situații. Cînd este dăruit formal, locul domnesc trece în stăpînirea utilă, în general bine consolidată, a altor elemente din societatea feudală.

²² 29 august 1730 (Antonovici, *Doc. bîrl.*, I, p. 21, nr. 15) : Nastasia Guroaia dă mănăstirii două case clădite pe locul ei și pe loc domnesc. După pravilă se decide că dania este valabilă pentru locul de casă al donatoarei, nu și pe cel domnesc, pe care era clădită una din case; 20 martie 1708 (*ibidem*, II, p. 17, nr. 11) : locul pe care Lupașco țiganul și-a făcut casă este domnesc și deci nu poate fi vîndut de către Boboiu țiganul lui Toader abagerul, fiindcă „țiganul n-are moșie”.

²³ 2 iulie 1792 (*ibidem*, I, p. 241, nr. 1).

²⁴ Vezi nota 17.

²⁵ 8 iul. 1702 (*Doc. priv. ist. orașului București*, 1960, p. 64, nr. 26, prescurtat *D. I. O.B.*) : popa Daniil vine armașului Cernica o casă în București, precizind: „însă locul iaste domnesc”. Fără chirie sau autorizație prealabilă, casa este vîndută „stătătoare și ohavnică”; 15 mart. 1718 (*ibidem*, p. 75, nr. 34) : vornicul Neculac cu fiul vind marelui paharnic Niculae „tot locul căt am șinut eu . . . , măcar fiind loc domnesc, că eu l-am cumpărat cu bani . . . de la mătușa Stana Schioapa . . . , mai pă urmă am luat de la Radu lefegiul, care acolea iaste cumpărătoare de 2 case”. Nici aici nu se menționează vreo chirie către domnie, dar nu se califică vînzarea în nici un fel. Titlul de stăpîniere nu era cu totul în regulă : 18 august 1749 (G. Potra, *D.O.B.*, p. 399, nr. 304); 3 februarie 1754 (*ibidem*, p. 420, nr. 325—326) : domnul cumpără de la tîrgoveșt scaunul de carne ridicat de acesta pe un loc domnesc și-l dăruește împreună cu locul bisericii domnești, care îl reînnoiește și-l inchiriază tîrgoveștelui care îl vînduse domnului; 2 martie 1755 (*ibidem*, p. 428, nr. 334) : se vinde fără mențiunile amintite casa construită pe un loc domnesc în mahalaua Broștenilor (fosta Slobozie domnească) și se dăruiște mitropoliei casele din mahalaua Popescului, clădită pe loc domnesc, lingă jăcînta domnească (5 octombrie 1748; G. Potra, *D.O.B.*, p. 391, nr. 297); domnia putea constitui în favoarea unui tîrgoveșt un drept de embatic pe locul domnesc dăruit unei mănăstiri, care încasa „chiria” (19 iunie 1797 și ante 14 iulie 1798; *ibidem*, p. 175 și 178, nr. 106 și 109). Stăpînirea unor vii pe moșia domnească de la Craiova (21 septembrie 1787; 15 aprilie 1795; 8 aprilie 1809, *Mest. și neg. Craiova*, p. 68, 74, 96, nr. 19, 26, 54) avea caracter embaticar, deși documentele nu-l învederează ; tot acolo, livadă în Dărăbântie pe moșie domnească, fără dijmă (*ibidem*, p. 85, nr. 39); 11 octombrie 1693 (*D.I.O.B.*, p. 54, nr. 18) : cînd dăruește unui mare șătrar un loc de 25/15 stj. „pămîntul domnesc” în București, domnul pune să se spargă casele ridicate pe el de un ceauș de sarageli și de o saragea. Boierul le plătește acestora valoarea construcțiilor și luind pe sama sa (cu plată?) grădinile și pometul. Ne găsim în față unui raport de embatic licitat în mod autoritar de domnie sau de simplă detinere cu despăgubire pentru construcția, socotită de bună-credință, pe loc străin? 30 iunie 1730 (A. V. Sava, *Doc. Lăpușna*, 1937, p. 173, nr. 148) : Matei Alcazi, biv-clucer, dăruește episcopului de Huși o pivniță pe loc domnesc în Tg. Lăpușna.

Fiind pe cale de împuținare și adesea împresurate, astfel de locuri slobode domnești erau acum depistate prin agenții domniei și inventariate²⁶. La danie se făceau anchetă prealabile pentru a nu se da un loc *dăruit altciva mai înainte*²⁷. Deci locul domnesc nu era retractabil *ad nutum* și, în orice caz, o danie nouă nu strica automat pe cea veche, ci da naștere problemei de a ști dacă ea era posibilă și dacă producea efecte. *Orășenii vor avea prilejul să invoce acest principiu prețios pentru ei*. Feudalii îl vor invoca și ei, cu rea-credință, pentru a susține că orășeanul care n-are înscris de danie nu este stăpin pe locul ce deține. Nevoi deosebite au silit uneori pe domni să scoată la mezat un loc domnesc pentru a fi vîndut celui ce oferea cel mai bun preț²⁸.

Noțiunea de loc domnesc avea însă și o accepție mai largă: vatra unui tîrg în care existau stăpiniri boierești, mănăstirești, de tîrgoveți și locuri drepte domnești era în întregul ei privită sau expres calificată ca *domnească*: „s-a închinat vatra tîrgului Bîrlad, care l-au lăsat măria-sa vodă nedat nemărui”. La Roman se spunea că s-a dăruit episcopiei locale „vatra tîrgului, ce era domnească”. I. N. Mavrocordat dăruiește „tot locul tîrgului Dorohoi căt loc au fost domnesc și dat tîrgoveștilor la acea vreme”, iar M. C. Șuțu (1795) afișează „vatra tîrgului Dorohoi, ce iaste drept a noastră domnească”²⁹. Tot la Bîrlad, C. M. Cehan-Racoviță, cînd voiește să doneze mănăstirii prorocului Samoil din Focșani moșia tîrgului folosită de orășeni, declară că dă „tot locul căt ieste loc domnesc împregiurul tîrgului”³⁰. Aici, în locul domnesc nu intraseră eventualele locuri dăruite unei mănăstiri sau boier, dar intrau acelea folosite de orășeni.

În fine, orașul sau tîrgul în întregul lui putea fi socotit domnesc³¹, în ciuda varietății de stăpiniri din cuprinsul lui. Ca expresie a principiului din art. 8 al Tratatului din 1711 și din pct. 2 al răspunsurilor divanului, toate tîrgurile și orașele Moldovei (și, corespunzător, ale Țării Românești) ar fi trebuit să se numească domnești. Istoricește, Craiova și Tg.-Jiu au fost la origine orașe boierești, care numai la o anumită dată devin domnești (ca toate orașele anterioare întemeierii statelor)³². Tîrgurile

²⁶ 19 octombrie 1781 (N. Iorga, *St. și doc.*, V, p. 257, nr. 147): doi boieri cercetează „tîrguri și locuri domnești de pe la tîrguri” date cu danii cu hrisov.

²⁷ 18 august 1749 (G. Potra, *D.O.B.*, p. 399–400 nr. 304–305); 10 febr. 1764 (Ion Neculce, I, 1, 1921, p. 88, nr. 10): Gr. Ion Calimah dă unui boier „o bucată de loc drept domnesc din hotar tărgului Eșului ... loc sterp fără de pricină”, vecin cu cel dat danie fostului mare logofăt Ioan Bogdan de Ion Teodor Calimah. Se fac prim marele logofăt M. Costache cercetări „să nu fie locul ... cu vreo pricină sau cu supărare vreunora din lăcitorii” și se pornește la hotărnicire; 27 iulie 1791 (Antonovici, *Doc. btrl.*, I, p. 123, nr. 7); 8 noiembrie 1803 (*D.I.E.R.*, A, I, p. 36, nr. 25): să afle un loc domnesc pentru Ralu Mavrocordat.

²⁸ 15 iunie 1798 (*D.I.O.B.*, p. 176, nr. 107). La 10 mai 1825, unul dintre cumpărătorii acestor locuri vindute de domnie la mezat din Curtea domnească veche își denumește locul său „loc moștenesc”, nu moștenit, ci care poate fi moștenit liber de către urmași.

²⁹ Gh. Ghibănescu, *Surete*, XII, p. 61 și 80, nr. 12 și 29.

³⁰ 13 ianuarie și 20 februarie 1757 (Antonovici, *Doc. btrl.*, II, p. 26–7, nr. 20–21).

³¹ *D.I.R.*, B., XIII–XV, B, p. 44, nr. 28: „orașul domniei-mele numit Rîmnic”: 17 martie 1531 și 7 aprilie 1536–1540 (*ibidem*, XVI, 2, p. 151, nr. 204; 23 decembrie 1575 (*ibidem*, XVI, 4, p. 209, nr. 210), aceeași calificare respectiv pentru Gherghița, Buzău și Cornățel (comp. Acad. R.P.R., XII/72, 26 aprilie 1618: „tîrgul nostru Siret”).

³² Vezi Șl. Olteanu, *op. cit.*, la nota 38, p. 1269–1271, și teza de doctorat, *Meșteșugurile din Moldova și Tara Românească (sec. X–XVII)*, București, 1969.

moldovenești întemeiate la finele secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea pe bază de convenție între stăpînul moșiei și tîrgovești, cu întăritura domnească, săntîrguri boierești sau mănăstirești³³. Documentele muntene din secolul al XVIII-lea numesc domnesc orașul nedăruit unui feudal³⁴, de pildă Craiova înainte de dania trecătoare din 1782/1783 sau Tîrgoviște înainte de a fi dăruit banului Moruzi. În Moldova, Romanul, înaintea daniilor primite de episcopia locală, era oraș domnesc. Un oraș în cale este sau a fost scaunul domniei pare că nu poate fi decit domnesc³⁵. Totuși Bucureștii³⁶ sănt dați o dată ca tip de oraș domnesc, împreună cu Craiova și cu alte orașe ale țării, nenumite. În alt document, capitala țării figurează printre cele aşezate și pe moșii boierești sau mănăstirești³⁷. Așadar, orașele care în secolul al XVIII-lea ajung în întregime în stăpînirea unui boier sau mănăstirii încetează a fi, într-un anumit sens, domnești. Orașele care prin dezvoltare sau printr-o danie importantă se găsesc pe o moșie a unui feudal — Bucureștii, Bîrladul sau Iași — pot fi considerate ca alcătuind o categorie mixtă, în care domina caracterul imprimat de stăpînirea din vatra orașului. Din acest punct de vedere, principiul enunțat de 1ăspunsul nr. 2 al divanului Moldovei în 1782 trebuie înțeles în sensul că între domn, ca stăpîn eminent, și tîrgovești se poate interpune prin voia domnului o stăpînire feudală divizată, a boierului sau a mănăstirii, care arunca în umbă poziția eminentă a domnului într-atîta, încît orașul apare, în întregime sau parțial, scos din categoria de oraș domnești propriu-zise.

În concluzie, locurile drepte (slobode) domnești sunt: a) ieseni, încă nedăruite în stăpînire desăvîrșită, din vechea moșie domnească, pe care, după caz, s-a întemeiat sau s-a extins orașul sau alături de care, ca loc întărit, s-a cristalizat aşezarea orașenească³⁸; b) locuri redevenite drepte prin părâsire de către un titular, prin desherență sau confiscare pentru violenie³⁹; c) locuri dăruite domnului, cumpărate⁴⁰ de acesta

³³ De pildă Fălticenii sau Soldăneștii (1780); Moinciști (1781), Vlădeni (1782), Trifești (1790), Burdujeni (1792), Adjudul Nou (1794), Negrești (1796), Momornita (1799) și 39 de tîrguri după 1800 (vezi D.I.E.R., A., II, p. VII).

³⁴ 23 septembrie 1782 (V. A. Urcșe, *Ist. rom.*, I, p. 488): Craiova, „fiind din vechime orașul acesta domnesc”.

³⁵ Vezi mai jos notele 91 și 92; 6 mai 1784 (D.I.E.R., A., II, p. 6, nr. 3): Tg. Frumos este menționat ca unul din „cel mai vechi oraș, unde și scaun domnesc a slătut”.

³⁶ Vezi mai jos nota 92.

³⁷ Vezi mai jos nota 93.

³⁸ Asupra proceselor istorice la care ne referim legate de geneza orașelor noastre, vezi St. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale din Tara Românească*, în „Studii”, 1963, nr. 6, p. 1269 și urm. În București, mahalaua Slobozia domnească, sau Broșteni, nu putea fi decit o veche parte din moșia domnească (vezi G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, 1899, p. 336—337). La 3 iulie 1775 (D.I.O.B., p. 117, nr. 70), tîrgovești din ea invocă hrisoave de stăpînire de la Matei Basarab.

³⁹ 15 septembrie 1718 (casile din București ale spătarului Toma Cantacuzino) și 17 iulie 1724 (casile lui Dumitru Brăileanu), vezi D.I.O.B., p. 76—83, nr. 35 și 40. În primul caz, violenia primește o calificare nouă: „împotriva domnului și țării”, și este pedepsită „din poruncă împăratescă”, ca și în cazul al doilea, în care hainirea era înfățișată ca privind „puternica împăratie, arătindu-se și noad împotrivnic”. Această noțiune de *violenie* oglindește deteriorarea poziției internaționale a țării. Bunurile sunt, ca de obicei, dăruite boierilor credincioși.

⁴⁰ 27 septembrie 1718 (G. Potra, D.O.B., p. 282, nr. 181): C. Brîncovcanu cumpără „cu banii domniei-sale de la cămară” niște casăc de la Tânase vornicul și de la Băhoare. După moarte lui, soția sa dispune de ele cu întăritura lui Ioan Mavrocordat.

(la început ca un adevărat retract feudal) sau primite în schimbul altor locuri din categoriile precedente⁴¹. Aplicată la vatra târgului, la moșia lui sau la întregul tîrg, calificarea de domnesc are o accepție neprecisă și oarecum evolutivă, în funcțiune tocmai de noul regim al tîrgurilor rezultat din politica de danii feudale și din puternica reacție a maselor orășenești.

II. STĂPINIRILE ORĂȘENEȘTI ALE FEUDALILOR

1. Stăpinirile mănăstirești și boierești din orașe s-au dezvoltat continuu din a doua jumătate a sec. al XVI-lea, cu o participare crescîndă la viața economică a orașului⁴². Disperseate sau comasate (prin schimburi, noi achiziții la care se folosea protimisisul de vecinătate, prin cotropiri și danii) și chiar adevărate domenii orășenești în vatra orașului sau în afara ei, ele erau acum destul de întinse și provineau din danii domnești⁴³ sau particulare⁴⁴, din schimburi, dar și din înglobarea în perimetru orașului a unor moșii boierești sau mănăstirești (la București). Devenind o categorie de orășeni nobili, juxtapusă tîrgoveștilor propriu-zisi, feudalii au făcut din anexa orășenească de desfacere a produselor de pe domeniile lor rurale o sursă independentă de exploatare orășenească directă. Pentru aceasta au avut nevoie să-și facă recunoscută asupra părților de hotar orășenesc, pe care punea mîna, o stăpinire feudală, privilegiată, de aceeași natură cu cea exercitată asupra moșilor, îmbinînd-o cu unele particularități legate de viața orașului. În 1646⁴⁵ Vasile Lupu aplică acest principiu, fără generalizarea lui din secolul al XVIII-lea. S-a născut astfel una dintre principalele contradicții ale feudalismului românesc în faza lui de stabilitate și mai ales în cea de descompunere: contradicția dintre orășeni, stinheriți în nevoia lor firească și fundamentală de autonomie și libertate municipală, și feudalii care, cu ajutorul domniei, au luptat să cuprindă tîrgurile în rețeaua unor relații feudale retrograde. E ceea ce a marcat adînc întreaga dezvoltare a vieții orășenești și a burgheziei în cele două țări. În cîteva cazuri de început, feudalul ecclaziastic dobîndea numai dijma de pe o parte din moșia târgului, fără stăpinire asupra pămîntului, acordată însă și ea mai tîrziu (Roman și Botoșani).

2. Părțile de tîrguri și de moșii orășenești intrate în stăpinirea feudalului rămîneau în sfera dominiului eminent al domnului. În secolul al XVIII-lea, acest dominiu — tocmai din cauza crizei la care va conduce contradicția amintită — se va exercita adesea sub forme mai energice

⁴¹ 10 noiembrie 1719 (*ibidem*, p. 285, nr. 139).

⁴² P. P. Panaiteșcu, *Viața feudală*, p. 421—423 și 410; *Istoria României*, vol. II, sub red. acad. A. Oțetea, 1962, p. 836 și 838.

⁴³ Vezi nota 19 și 9 martie 1703 (*D.I.O.B.*, p. 66, nr. 27): „un loc domnesc” în București, cuprins de „unii și alții făcându case și grădini”, este dăruit de C. Brîncoveanu marcelui șăstrar Pătrașcu, autorizat „a să tocmei cu acci oameni și să le plătească numai lémnele cu prețul lor prc dreptate, iar pămîntul fiind domnescu l-am dat ... boiarinului”. Se aplică dreptul bizantin (receptat de privilele din secolul al XVII-lea) pritor la construcțiile pe locul altuia; 4 iulie 1763 (G. Potra, *D.O.B.*, p. 456, nr. 364).

⁴⁴ 23 decembrie 1736 (G. Potra, *D.O.B.*, p. 351, nr. 257).

⁴⁵ Vezi N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 221.

și mai vizibile decit în cazul stăpinirilor rurale. Exercitarea lui însă începea să ia aspectul nou, bughez, al suveranității de stat, întupată auto-rițiar în domnie. Asevirea orașelor s-a făcut pe mai multe căi : a) în forme feudale vechi, transpuze la oraș (dreptul la dijmă fără stăpinirea pământului ; existența oamenilor dependenți ; practica relațiilor de clacă și de dijmă pe terenurile urbane, îndeosebi cele din afara vărei, unde se făceau arături și culturi diverse) ; b) în forme feudale noi, ca urmare în special a daniilor domnești de târguri sau de părți de târg în secolele XVIII – XIX, (transformarea orașenilor din târgoveți liberi ai domniei în târgoveți supuși feudalului, monopolurile senioriale orașenești, stricta autorizare pentru orice folosință din bunurile feudalului) și c) în forma mixtă semifeudală și semiburgheză a superficiei și emfiteuzelor, numită *bezman* în Moldova și *embatic* în Tara Românească, unde s-a făcut deosebire și între *sădire* (emfiteuză) și *clădire* (superficie).

III. STĂPINIREA OBȘTEASCĂ A ORAȘULUI

1. Stăpinirea specific orașenească avea o dublă formă. Pe de o parte, cea colectiv (obștește) exercitată asupra întregului hotar al târgului și asupra locurilor rămase în folosința exclusivă a obștii ; pe de altă parte, îmbinată cu cea dintii, stăpinirea privată a târgoveștilor și orașenilor. Aceasta din urmă era supusă unui dublu proces de individualizare și de consolidare crescindă, atât față de târg (proces similar cu cel din obștile țărănești, târgurile fiind și ele mari obști orașenești), cât și față de domn (prin golirea dominiului eminent de către mai multe din attributele sale). Stăpinirea târgului era o stăpinire superioară (față de târgoveți), ca și stăpinirea obștii asupra hotărului ei⁴⁶, dar totuși intermediară între domniul eminent al domnului și stăpinirea privată a orașenilor. Asupra moșiei domnești a târgului din afara vărei, obștea avea drept de control și de administrare, atestat documentar pentru mijlocul secolului al XVII-lea evident în cel următor și persistent la începutul secolului al XIX-lea, cind este consfințit și întărit în primele regulamente de emancipare municipială a unor dintre orașe, îndeosebi în Moldova (Bîrlad și Bacău). Înstrăinările de locuri stăpînite privat se făceau cu „voia” orașenilor, redusă treptat la a mahalașilor și a megiașilor-vecini, ultimii cu un drept de protimisis, în rang după al rудelor și devălmașilor, care adesea erau una și aceeași persoană. Totuși, această stăpinire, esențială pentru orașeni ca formă de organizare potrivită caracterului încă semiagrar al târgurilor, dar și luptei lor antifeudale, nu era mai puțin în declin.

2. Dezvoltarea orașelor și deci a stăpinirii private din cuprinsul lor nu se putea face decit prin masive „cuprinderi” din terenurile obștești, care cu vremea erau transformate în ocine în stăpinire desăvîntită. Orașul Roman întinzându-se pe vechea moșie a episcopiei, aceasta s-a opus la orice înglobare a vreunei părți din moșie în perimetru orașului. Boierii și stăinii vor participa intens la această „încorporare”, cu toată reacția

⁴⁶ P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească*, p. 142, denumește țără ezitare și just această poziție a obștii „stăpinire superioară”.

„xenofobă” a multor orașe (Bîlad, Bacău și Cîmpulung din Muscel). Asigurarea imașului colectiv pentru oiașeni rămîne un imperativ, oglindit în lupta pentru organizarea lui juridică. Pe locurile de hiană ale orașului, stăpinirea privată a orășenilor se cristaliza în mod diferit, de la *ocinele* cu casă (care adesea lărgeară vatra tîrgului după o perioadă de „gilcevi” și „pricini”, în care pînă la urmă învingea ineția stărilor de fapt, oglindind acțiunea unor interese greu de comprimat) pînă la folosința contolată de obște a „tîrgurilor din afară”, a pădurii și a imașului, pentru care se puteau datora domniei unele redevențe feudale (fără clacă) și se plăteau impozitele orășenești de drept comun.

3. În vatra orașului se găseau o serie de stăpiniri spre folosul obștesc. Afectarea lor o realiza domnia (locuri domnești în sens strict) sau obștea tîrgului, care va lua numele de *epitropie* sau de *eforie* (locuri de tîrg, piețe, ulițe mari etc.) ori stăpinii privați (ulițe mici etc.), de care ulița se desprindea treptat, trecînd în rîndul celor precedente. În acest sector se cristalizează treptat calitatea de persoană juridică a tîrgului, exercitată prin epitropia sau eforia orașenească, formă caracteristică pentru autonomia reală a orașelor și pentru desprinderea lor din lanțurile domeniului eminent. Iată cîteva ilustrări documentare ale acestui proces. La 15 martie 1783⁴⁷, în București, o *viranea*, loc domnesc, folosită fără titlu regulat de unii tîrgoveți, apare vîndută unui alt orașean de la care un vecin o răscumpără pentru ca să rămină viranea de „folosul obștii” lîngă drumul mare de la podul Vergului, unde se adună țărani cu carele cu lemn, fin și cherestea, deoarece și „prin alte mahalale are epitropia asemenea viranele orînduite din poruncă domnească pentru alîșverișul săracilor”. Cu un puț făcut de mahalagii, locul domnesc „răscumpărat” (de la cel ce nu avea titlu!) a fost închinat mănăstirii Sf. Nicolae de la Negustori, care avea să încaseze 2 taleri pe an pentru pomenirea domnului de la mahalagii interesați. Afectarea este apî ofundată de boieri prin anafora. Dăruind mănăstirii Mărcuța un petic de loc „la poarta de sus a Curții Vechi dăspre Dămbovița”, domnul dispune să rămină „slobodă ulicioara de alăturea după lângă zidul Cuiții precum să află acum pentru trecețea norodului la apă”⁴⁸. Tot așa, dînd vecinilor împrejură și un loc domnesc deschis slobod la fosta poartă din sus a Cuiții domnești: nimeni nu va clădi pe el, „ci să fie apurarea deschis și slobod”⁴⁹. Existind ulițe obștești pe locurile particularilor⁵⁰, tîrgoveții cereau închiderea celor nefolositoare și neîngrijite de nimeni⁵¹. Cișmeaua de la capul podului Mogosoiaiei era făcută cu cheltuiala obștii și la repararea acestei „frumoase podoabe” a orașului București se întrebuițau în primul rînd veniturile cișmelei⁵². Foisorul de foc era reparat prin grija domniei din fonduri speciale⁵³. Trecerea orașului în stăpinirea unui feudal primejduia și amenajarea locurilor obștești. La Tg. Neamț, unde mănăstirea Neamțului par-

⁴⁷ D.I.O.B., p. 136, nr. 482.

⁴⁸ 19 iunie 1797 (*ibidem*, p. 175, nr. 106).

⁴⁹ 24 iulie 1804 (*ibidem*, p. 187, nr. 114).

⁵⁰ 1755 (G. Potra, *D.O.B.*, p. 431, nr. 338).

⁵¹ 26 iulie 1800 (*ibidem*, p. 631, nr. 509).

⁵² 15 martie 1815 (*ibidem*, p. 697, nr. 567).

⁵³ 17 mai 1815 (*ibidem*, p. 699, nr. 569).

celează vechea piață, domnia consfințește principiul, impunind concesii față de tîrgoveți.

4. Așadar, stăpinirea obștească a tîrgului asupra intregului său hotar condiționa în mod fundamental stăpinirea eminentă a domniei și invers. De aceea orice modificare substanțială a rosturilor orașenești ale hotarului constituia o violare a contractului feudal existent între domnie și tîrg. Existența acestui contract este indicată în răspunsurile Divanului moldovenesc din 1782 și va fi exprimată cu energie în cartea de judecată din 14 decembrie 1814 (vezi mai jos). O danie din hotarul tîrgului de natură a afecta rosturile orașenești ale așezării nu se putea face valabil decât cu acordul obștii tîrgoveștilor.

IV. STĂPINIREA DE GRUP A BRESLELOR

Stăpinirea funciară a breslelor a existat în Moldova⁵⁴ și, desigur, în aceleași condiții și în Tara Românească. Organizarea ei în limita structurii și activității breslelor însemna cristalizarea calității de persoană juridică, a corporației. Principalul element al acestei proprietăți îl constituia desigur, casa — sediul — breslei. În Moldova, breslele stăpinesc locuri neclădite, din care fac vînzări sau pe care constituie un drept de bezman. Din dania lui Alexandru C. Mavrocordat din 20 iunie 1784 către breasla tălpălarilor rezultă că stăpinirea acesteia semăna cu aceea a orașenilor în vatra orașului („să aibă ... a-și ține locul ... deplin ... să-l aibă pururea... de trebuința meșteșugului lor, iar alții să nu se amistice...”). Bunul astfel dăruit căpăta un caracter de afectațiune, care n-ar fi permis breslei să dispună de el pentru scopuri străine de meșteșugul membrilor ei. Cu această rezervă, stăpinirea breslelor era tot așa de consolidată ca și stăpinirea orașenilor, cu avantajul recunoașterii formale ce rezultă din existența statutelor breslei, aprobate de mitropolit și de domnie. Este o formă de proprietate nestudiată. Constatarea existenței ei apare însă suficientă pentru tabloul pe care vom să-l realizăm, cu atât mai mult cu cît ea n-a dat naștere la dificultăți legate de domniul eminent al domnului și cu politica de danii din moșii orașelor de care ne vom ocupa mai jos.

V. STĂPINIRILE CONSOLIDATE ALE TÎRGOVEȚILOR ȘI ORÂȘENILOR

1. Deosebit de importantă este o a doua formă specifică de proprietate orașenească: stăpinirea tîrgoveștilor și orașenilor ca șefi de gospodărie — practic și ca indivizi în curs de intemeiere a unei gospodării — asupra locurilor de casă și de păvălie (dugheană în Moldova), asupra clădirilor de pe aceste locuri și asupra locurilor de hrănă din moșia tîrgului. În secolul al XVIII-lea, ea nu se mai sprijinea, în ambele țări, pe un privilegiu domnesc individual, documentabil prin înscrisul posedat de orașean sau printr-o înregistrare oficială (vechile condiții). În 1782

⁵⁴ Vezi E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, 1939, p. 351—354.

se afirma existența vechiului sistem de înregistrare și se deplîngă dispărția lui. Nu se face însă nici o încercare serioasă pentru organizarea unui temeinic sistem cadastral pentru orașe. Confuzia și anarhia, cu procese și usurpări, pare a conveni clasei dominante, care o va exploata, ceeaind de la un moment dat (vezi mai jos procesul Romanului din 1835) un titlu seris pentru dovada stăpinirii târgoveștilor. Există totuși adesea hrisovul domnesc de hărăzire a stăpinirii. Cetele de orașeni din Slobozia domnească (mahalaua Broșteni) cer la 3 iulie 1775 reînnoirea hrisovului de pe vremea lui Matei Basarab⁵⁵. Reînnoirea nu condiționa valabilitatea stăpinirii și putea lipsi timp indelungat. Mai frecvente sunt confirmările domnești pentru dobândirea stăpinirii de la alt locuitor al orașului, cind se confirmă implicit și titlul original al celui ce transmite bunul. Atât întărările de acest fel, cât și atribuirile de locuitor domnești din târg unor târgovești lipsiți de așezare, unei din ei străini sau boieri, puteau emana de la organele de conducere ale târgului — formă de relativă autonomie orașenească — sau de la bătrinii și fruntașii târgului (lucrând uneori cu tinerii târgovești) după modelul procedurii corespunzătoare din obște⁵⁶. Se aplică și în târguri tehnica curăturii (defrișarea, desfelenirea)⁵⁷ și descălecarea⁵⁸, cu aceleași efecte ca în obște. Organele orașenești care atribuie locuri din târg apar adesea ca lucrând în numele domnului, dar bătrinii dădeau și în nume propriu, cu garanție împotriva unei evicțiuni din partea lor.

2. Asupra locurilor astfel dobândite din vatră, târgoveștii exercitau o stăpinire consolidată. Domnia o va numi *desăvîrșită*⁵⁹, fără însă ca ea să excludă domniul eminent al domnului. În ambele țări era ereditară, deci veșnică, și comporta un larg drept de dispoziție (vinzare, danie, schimb, zălogire, înzestrare, legat în afara familiei). Ca o dublă trăsătură esențială, putea fi înstrăinată fără autorizația prealabilă a domniei și nu obliga la plata unei dări cognitive față de domnie. Consolidarea tindea să se extindă și la locurile de locuințe cuprinse în afara vărei orașului. Consolidarea era mai atenuată sau exclusă în cazul târgoveștilor recenti și străinilor⁶⁰. Cind interesele clasei dominante, atrasă în relațiile de

⁵⁵ D.I.O.B., p. 117, nr. 70.

⁵⁶ 9 martie 1743, 15 iunie 1760, 28 ianuarie 1775 (Antonovici, *Doc. btr.*, II, p. 23, 44, 49, nr. 16, 29, 35), 5 februarie 1763, 17 martie 1774 (*ibidem*, V, p. 181, 194, nr. 114, 220), 16 martie 1777, 27 iulie 1791, 1 iulie 1802, 10 iunie 1804 (*ibidem*, I, p. 45, 123, 229, 24; nr. 1, 7, 20, 18). [19 oct. 1784 (N. Iorga, *St. Doc.*, V, p. 257, nr. 147)].

⁵⁷ Bacău, 5 mai 1742 (N. Iorga, *St. și doc.*, VI, p. 231, nr. 185).

⁵⁸ 30 iunie 1777 (Antonovici, *Doc. btr.*, II, p. 50–53, nr. 37; 39): „mi-a dat casa lui, binaoa și protimisis, adică descălecătura lui, iar nu moșia”; comp. 5 iunie 1800 (*ibidem*, p. 95, nr. 71); 15 februarie 1710 (N. Grigoraș, „S.C.S.”, Iași, Ist., 1961, f. 2, p. 228: „locuri ... târgului descălecături și curături”).

⁵⁹ Târgoveștii, vînzând, o declarau „stătătoare în veac”, „moșie stătătoare”, „stătătoare și ohabnică”, „de moștenire în veci”, „(loc) de moșie moștenesc” (23 aprilie 1803, G. Potra, *D.O.B.*, I, p. 637, nr. 515), „baștină”, „baștină de la moșii lor” (Antonovici, *Doc. btr.*, I, p. 120, nr. 2), în general după modelul cancelariei domnești. Departamentul de opt (22 august 1810) autoriza pe un târgoveșt să vîndă casa și locul ei, „ca un stăpin ce este și acel cumpărător să intre în stăpinire aici”.

⁶⁰ Condica lui Mavrocordat, nr. 280 (N. Iorga, *St. și doc.*, VI, p. 242): târgoveștii din Bacău se pling că pe locul târgului „din trecute vremi din bătrinii lor au avut unei și alții vii, și acei bătrini vînzând viile și alte măni străine, ce n-au fost *târgovești de baștină*, stăpinesc aice și locul, și-l vând la alții și danii îl dau. Si s-au scris ca să-i opreasă ... să nu fie volnic a vinde din locul târgului, și să-l împartă târgoveștilor, ca să fie de hrana lor”; 1803 (N. Iorga, *St. și doc.*, V, p. 249): locuitorii orașului Botoșani aveau precădere față de

marfă-bani și în schimburile internaționale, o vor cere, domnia va pune în discuție această consolidare a stăpinirii orașenilor. Cum am văzut, în Tara Românească ea a fost refuzată chiar privilegiaților din categoria roșilor etc. În Moldova, de pildă în procesele pornite de romășcani, se va cere acestora, pentru a nu cădea sub dependența feudalului donatar, să producă înscrierile „miluirii” lor domnești individuale asupra locului stăpinit în oraș. Or, în condițiile expuse de divan la 1782, aceasta era și imposibil și în contradicție cu poziția adoptată în drept de divan.

3. În vatra orașelor și asupra locurilor din afara asimilate acesteia, tîrgoveții aveau în raport cu domnia o proprietate condiționată reciproc. Stăpinire veșnică, liberă de dări funciare liber alienabilă, recunoscută și garantată în scopul de a permite unui om liber de a trăi și munci ca orașean, condiționa și deci limita dominiul eminent al domnului și invers.

4. Asupra locurilor de hrană de pe moșie, tîrgoveții aveau o stăpinire mai precară, în curs de consolidare și ea. Nu trebuie însă uitat că raportul de condiționare dintre obștea tîrgului și domnie garanta temeinice afectarea moșiei la nevoie de hrană ale obștii și sub forma acestor stăpiniri cu caracter mai precar.

VI. STĂPINIREA SUPERFICIARĂ (EMBATICARĂ, DE BEZMAN) ÎN ORAȘE

1. Din îmbinarea în tîrguri a stăpinirii feudaliilor cu aceea a orașenilor a rezultat următorul regim juridic :

a) caracterul consolidat al ambelor forme de stăpinire menționate și interesul clasei dominante au făcut ca orice loc (clădit sau neclădit) să poată trece pe picior de egalitate, prin orice act juridic, de la fendali

străini la locurile de hrană pe moșia dăruită mănăstirii Sf. Nicolae. Pentru Cimpulung (Muscel) vezi G. Șerban, în „Studii”, 1962, nr. 2, iar pentru Bacău vezi mai jos. Deosebirea dintre cei „veniți de ieri” și tîrgoveții care stăpinesc „de la moșie de la strămoși” apare fără efecte juridice precise în speță (22 decembrie 1811 (G. Potra, *D.O.B.*, p. 168, nr. 100). Pentru preșrînta pămînenilor la exercitarea protimisisului de vecinătate, vezi documentul din 25 iunie 1757 (*ibidem*, p. 435, nr. 342), iar pentru scoaterea în spirit de obște sătească din casa cumpărată a tîrgovețului recent care nu se purta „cu bună orinduală” de către vecinul „vechi și megiașii”, vezi documentul din 20 iulie 1794 (*ibidem*, p. 168, nr. 100). La Tîrgu-Jiu, sub C. Mavrocordat se face deosebire între tîrgoveții vechi și cei noi (vezi G. Șerban, *Lupta*, II, p. 637). La Ploiești, în aplicarea regimului de danie către boier au fost scutite de clacă și bezman numai 19 liude, roșii, călărași și cămărași, împreună cu coboritorii lor chiar *prin femei*. În 1783, M. Suțu deosebește între *venetici* și *sezători*; străinii și cei din adunătură, cerind același privilegiu ca și cele 19 liude, sunt respinși (V. A. Ureche, *Ist. rom.*, IV, p. 219; XII, p. 426). La începutul secolului al XIX-lea, străinii cuprinseseră locuri de sute de pogoane din moșia orașului Tîrgoviște, le vindeau la alții și strîmtorau pe tîrgoveți, cerindu-le și dijmă și clacă. Orașenii cer înlăturarea străinilor, pentru ca moșia să rămână liberă de folosit numai pe seama pămînenilor (V. A. Ureche, *Ist. rom.*, XII, p. 481, n. 2; Radu Giiglovan, *S.A.I.*, II, 1957, p. 460). La Gherghița, Mavrogheni acorda unele scutiri numai la 30 de liude de roșii și călărași din „neamul cel vechi” (vezi G. Șerban, *Lupta*, II, p. 628). Discriminarea se menține în regulamentele de organizare liberă a orașelor moldovene în decenii 2–3 ale secolului al XIX-lea: la Bîrlad, art. 24 al Regulamentului din 30 aug. 1816 (Antonovici, *Doc. btrl.*, II, p. 213, nr. 127): locuitorii din Moranii de Jos și din Crîng să nu se socotească între locuitorii propriu-zisi ai tîrgului, răscumpărători ai moșiei, rămînind să plătească adet după hotărirea ponturilor domnești.

la orașeni și invers. Condiția socială a titulațului său din acel moment determina forma de proprietate a locului, lucru imposibil dacă orașenii n-ar fi avut asupra locurilor vîndute sau dobîndite o stăpinire tot așa de consolidată ca și feudalii. Numai în 1816 bûlădenii, eliberați de stăpinirea feudală locală, vor încerca să adopte sistemul bizantin din secolul al X-lea interzicind instăriinarea pămîntului între categoriile sociale ale orașului⁶¹ (boieri, negustori, birnici);

b) feudalii și-au integrat stăpinirea lor funciară în economia orașului constituind pe locul lor în favoarea tîrgoveștilor, ca producători direcți, o stăpinire inferioară: dreptul de superficie sau de emfiteuză (vezi pentru terminologie mai sus), ceea ce le-a permis să nu treacă tîrgoveștilor și stăpinirea asupra locului însuși⁶². Aceeași tehnică au folosit-o și tîrgoveștii între ei, feudalii între ei și, excepțional, feudalii pe locurile tîrgoveștilor și aceștia pe unele locuri domnești pentru că le plăteau bezman (embatic). Vom numi această tehnică regim de embatic (sau bezman de) pentru ambele țări. Embaticul dădea drept la stăpinirea durabilă (chiar ereditată), alienabilă, a construcției sau plantației (existente sau făcute anume de embaticar) de pe un loc străin în schimbul unei chirii⁶³. La început chiria era foarte redusă și fără fluctuații după obicei, cu funcțiune mai mult de recunoaștere a proprietății asupra locului. În secolul al XVIII-lea își accentuează caracterul de rentă funciară, fiind în continuă urcare odată cu creșterea activității economice a orașului. Construcția putea fi o casă, prăvălie, scaun de carne, atelier, moașă sau orice alt loc de negustorie sau de meșteșug. Plantația constă, în general, în vii și pometuri. Embaticul reprezenta de obicei o investiție a embaticarului, dar unii feudali făceau ei această investiție. Mănăstirile stipulau uneori că la moartea embaticarului construcția le rămîne lor în mod gratuit⁶⁴. Distrugerea construcției din orice motive dădea drept stăpinului locului să se considere liberat de sarcina bezmanului constituit. Prin intermediul legii agălare bizantine receptate, pravilele din secolul al XVIII-lea, ca și *Sintagma* lui Vlastares pînă atunci, adoptă în ambele țări⁶⁵ regimul romano-bizantin al suprafeței și emfiteuzei, cu unele adaptări la situația din obști. Aceste dispoziții, sub forma dezvoltată din alte culegeri (*Cîrja (Vactiria) arhiereilor*, trad. Iași, 1754, *Exabiblul* lui Armenopol, ed. A. Spanos, 1744 și urm., *Manualele de legi* ale lui M. Fotino din 1765, 1766 și 1777 și îndeosebi *Basilicalele*, ed. Fabrotus, folosite de Fotino) capătă în secolul al XVIII-lea o aplicare crescîndă. S-a combătut vechiul obicei de obște care consacra libera cuiătură pe pămîntul nefolosit de altcineva

⁶¹ 30 august 1816 (Antonovici, *Doc. bîrl.*, II, p. 214, art. 27): „să nu fie volnici a cumpăra boierii de la neguțători, nici neguțătorii de la boieri, precum nici de la lăcitorii birnici..., neamestecindu-se unii la alții; și asemenea vor urna și la dâuriri”.

⁶² Foița de casele aflate pe locul vornicului Badea Bălăceanu și pe al cămărașului Ilasan din 4 mai 1739 (G. Potra, *D.O.B.*, p. 355, nr. 260) arată 28 de construcții cu regim de embatic.

⁶³ Locul în stăpinire consolidată descrisă mai sus, caz numit „loc fără chirie, megiesc”, prin analogie cu stăpinirea din satele megișești, 26 august 1803 și 17 mai 1805 (G. Potra, *D.O.B.*, p. 640 și 656, nr. 518 și 530).

⁶⁴ 8 ianuarie 1767 (G. Potra, *D.O.B.*, p. 466, nr. 376).

⁶⁵ *Cartea rom. de Inv.*, Pricina X, § 86–90; *Îndreplarea legii*, gl. 308, § 86–90.

și s-a impus treptat, cu mari greutăți⁶⁶, obligația de a se construi pe un loc străin și de a se dispune apoi de clădire numai cu autorizația prealabilă a stăpinului locului. Acesta, într-un termen neprecis — în dreptul bizantin două luni —, putea cumpăra cu precădere embaticul scos în vînzare. Embaticarul va pretinde și el un protimisis asemănător dacă se vindea locul pe care se găsea construcția sau plantația⁶⁷. Noul regim juridic, mai potrivit noilor relații capitaliste, tindea să reducă în favoarea stăpinilor pământului actele simulate, abuzurile și usurările, care, în condițiile date, erau inerente embaticului⁶⁸.

2. Domnia intervine direct către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, din cauza rolului dominant căpătat de embatic în cadrul daniilor de orașe și de tîrguri făcute feudalilor și a creșterii chiriiilor embaticare. Feudalul donatar voia să transforme în stăpinire embatica și toate „ținerile” anterioare ale tîrgoveștilor indiferent de natura lor, consacrată de obicei și de dreptul domnesc. Iar în noile tîrguri întemeiate de feudali pe moșii lor, bezmanul (embaticul) era singura formă juridică de stăpinire a pământului de către tîrgovești, așa cum se prevedea prin toate actele de întemeiere întărite de domnie.

Regimul de embatic — cristalizat în dreptul roman, odată cu colonatul în perioada de descompunere a relațiilor sclavagiste — se caracterizează prin trăsături de dependență reală și personală, susceptibile de adaptare la relațiile feudale dominante (dualitatea ierarhică de stăpiniri asupra aceluiași lucru și deci un fel de divizare a proprietății independent de raportul de vasalitate). Aceste trăsături se îmbină însă cu altele abstract contractuale⁶⁹, adaptabile în plin secol al XX-lea unor relații capitaliste chiar dezvoltate (Anglia, Germania etc.)⁷⁰.

3. La finele perioadei studiate urcarea periodică a chiriei pentru a transfera feudalului o parte din cîștigul realizat din dezvoltarea condi-

⁶⁶ 11 mai 1727 (G. Potra, *D.O.B.*, p. 317, nr. 225) : prăvălia pe locul bisericii domnești se vinde cu știrea preoților ; 11 iulie 1754 (*D.I.O.B.*, p. 98, nr. 55) : energica afirmare, întemeiată pe pravilă, a drepturilor stăpinului locului, îndeosebi de a înlătura pe cei ce clădiră pe un teren străin fără voia adevăratului stăpin ; comp. 18 mai 1805, *ibidem*, p. 189, nr. 116 ; 30 martie 1805 (*ibidem*, p. 188, nr. 115) : confuzie între stăpinirea de embatic și cea privată, casa fiind făcută din pașiște, cu munca și cheltuiala embaticarului pe moșia mănăstirii Pantelimon, din care cauză embaticarul vinde fără a întreba mănăstirea ; 12 septembrie 1816, 1 martie 1827 (*ibidem*, p. 219, 245, nr. 134, 148) ; 1 decembrie 1785 (G. Potra, *D.O.B.*, p. 539, nr. 437) ; 23 aprilie 1816 (*Mest. neg. Craiova*, p. 113, nr. 71) : Episcopia Rîmnicului își definește drepturile sale.

⁶⁷ Pentru preocuparea de consolidare a proprietății dezmembrate, vezi documentele, din 25 martie 1723, 5 martie 1735, 20 noiembrie 1753 (*ibidem*, p. 301, 344, 417, nr. 211, 251, 322). Asupra dublului drept de protimisis menționat în text, vezi documentele din 6 aprilie și 20 și 22 iulie 1786, 24 februarie 1794 (*D.I.O.B.*, p. 143—147, 164, nr. 88—90, 97).

⁶⁸ 20 noiembrie 1870 (*D.I.O.B.*, p. 123, nr. 74) ; 9 mai 1759, 18 martie 1775, 12 iulie 1794 (G. Potra, *D.O.B.*, p. 445, 486, 579, nr. 351, 396, 471).

⁶⁹ Într-un simplu zapis din 19 septembrie 1811 (G. Potra, *D.O.B.*, 617, nr. 573) se enunță acest principiu contractualist de tip nou, intrat în uz : „După cum este obiceiul ca toate cele ce să holărăsc la începerea binalilor să se facă în scris ca să să afle la vremi pricinuitorare de judecăți ...”.

⁷⁰ Vezi studiul nostru în „Studii și cercetări juridice”, 4, 1958, 1, p. 279, 281; 2, p. 151—172.

țiilor economice devine politica de bază a boierilor și a bisericii⁷¹. Ea se sprijinea pe *pravilă* și pe o noțiune de proprietate privată absolută, în contradicție cu celealte trăsături feudale ale poziției feudalilor locali. Orășenimea embaticară invoca obiceiul și un anumit imobilism pentru a menține embaticul la nivelul cristalizat într-o fază anterioară de exploatare feudală. Domnia impunea soluții transacționale favorabile clasei dominante, dar lupta dîrzhă a orășenilor ducea uneori și la concesii reale⁷². Orășenii au luptat pentru încearcarea și chiar lichidarea regimului de embatic, obținută numai pentru viitor, abia prin Codul civil din 1861. A fost, alături de tehnica răscumpărărilor (a vatrui, a moșiei, a unui embatic izolat), una dintre formele juridice de eliberare a orașelor din lanțurile dependenței feudale. Ostilitatea maselor față de embatic a fost atât de mare, încât art. 553 din Codul civil francez, care, sub o formă timidă, recunoștea existența dreptului de suveranitate, a luat în Codul civil român (art. 492) o redactare inspirată de ideea excluderii unui asemenea drept din sistemul drepturilor reale ale noii codificări. Ulterior, suveranitatea devenind necesară, s-a consfințit în doctrina și în practica judiciară o interpretare „creatoare” a articolului citat și legi mai noi au întărit-o.

4. Problema embaticurilor și bezmanului în perioada 1711 – 1861 are nevoie de cercetări statistice înnoitoare (pentru finele secolului al XIX-lea a fost studiată de P. Cincea). Pînă atunci să amintim, ilustrativ, că, de pildă, în București 11 mahalale erau așezate cu embatic pe moșia mănăstirii Pantelimon, alte trei pe moșia Colentina a lui D. Ghica, iar mahala sau Bălăceanului pe moșia mănăstirii Plumbuita etc.⁷³.

VII. RELAȚIILE DE TIP RURAL („DREPTUL MOȘIILOR”, CLACĂ) ÎN ORAȘE

Pe moșiiile înglobate în perimetru de dezvoltare al orașului au dăinuit și relații de dependență de tip rural. La Tg. Frumos li se cerea tîrgoveștilor clacă și lucru pe moșia dăruită schitului din Codrul Iașilor. În 1813, D. Ghica, stăpinul moșiei Colentina, ciștiga procesul deschis de tîrgoveștili celor trei mahalale ale Bucureștilor, care susțineau că nu datează clacă pentru lotul de așezare pe numita moșie. În 1816, obștea

⁷¹ 2 noiembrie 1782 (G. Potra, *D.O.B.*, p. 509, nr. 416); 26 februarie 1783 (*ibidem*, p. 510, nr. 417): mănăstirea urcă de la 3 taleri la 8 taleri pe an embaticul, iar judecata se oprește la 5, în lipsa unei dovezi sigure că a intervenit înțelegerea invocată; vechii embaticari ai mănăstirii continuau să plătească 3 taleri, deoarece mănăstirea „nu poate să strice vecchia lor simfonie (convenție)”; 1 iunie 1794 (*ibidem*, p. 576, nr. 496); 23 august 1809 (*ibidem*, p. 663, nr. 537). În 1804 C. Al. Ipsilanti modifica *Pravilnicescă condică* pentru ca embaticarii ale căror case arseseră să și le poată reconstituiri fără a li se putea impune majorarea „chiriei” cerute de stăpinii locurilor sub amenințarea că construcția dispărerea din orice cauză (în special prin incendiu) (vezi 18 mai și 5 iulie 1805. *D.I.O.B.*, p. 189–192, nr. 116–117). Pentru urcarea bezmanului la Fălticeni, a embaticului la București și Buzău, vezi C. Șerban, *Luptă*, II, p. 642, 626–7. La 27 septembrie 1823 (Antonovici, *Doc. btr.*, I, p. 35, nr. 4, 9), biserică Sf. Nicolae din Birlad vine unui Gr. Toma numai dugheana, încasind bezman pentru folosiștea locului.

⁷² Reducerea bezmanului la Focșani, vezi C. Șerban, *Luptă*, II, p. 642; Exceptarea caselor la Iluși, (*ibidem*, p. 643), și a vatrui la Botoșani, Piatra, Tg. Frumos (*D.I.E.B.*, A, II, p. 20, 26, 663); exceptarea imașului la Iași și Botoșani (*ibidem*, p. 4, 33).

⁷³ 29 ianuarie 1785 (G. Potra, *D.O.B.*, p. 518, nr. 424); V. A. Ureche, *Ist. rom.*, IX, p. 542; 22 aprilie 1795 (G. Potra, *D.O.B.*, p. 591, nr. 479).

tîrgului Bîlad, eliberată de stăpînirea Profirei Dimache, pretindea adet feudal de la locuitorii mahalalelor Mořanii de Jos și Cringul, pe care refuza să-i asocieze la răscumpărarea moșiei. Totodată, aceeași obște refuză țiganilor robi dreptul de a deveni stăpîni de loturi de pămînt în cuprinsul orașului. La București, în primii ani ai domniei lui Al. Ipsilanti se constată documentar lupta boierilor de a-i aservi pe orășeni și pe mahalagii așezați pe moșile boierești din perimetru orașului. La finele (?) anului 1776 intervenise o întărîere domnească prin care se fixa claca la 12 zile. La 16 ianuarie 1777 boierii vor s-o aplice pe moșia din București răscumpărătă de marele vornic Badea Știrbei de la marele ban N. Dudescu. Domnul respinge soluția veliților boieri, bazată pe un abil raționament formal, și precizează cu acest prilej (rezoluția din 30 aprilie 1777) că hotărîrea indicată privea numai pe „lăcuitorii cei din afară”, pe cind „mahalagii și orășenii sănt cu deosebită oînduiuală”. Este un moment de rezistență la politica asimilatoristă a boierimii și a mănăstirilor, care trezea cea mai dirză opoziție la orășeni⁷⁴.

VIII. ASERVIREA FEUDALĂ A ORAȘELOR PRIN DANII DOMNEȘTI

1. În perioada studiată au putut fi identificate⁷⁵ neexhaustiv 37 de danii domnești către feudali avind ca obiect părți de tîrguri (9 între 1701 și 1748; 18 între 1750 și 1760; 10 după 1760, din care respectiv 1, 1 și 3 în Țara Românească), 12 danii de moșii întregi și 7 de tîrguri cu vatram lor între 1751 și 1820 (respectiv 6 și 1 în Țara Românească). Această politică înrobea orașele și da naștere la nesfîrșite procese cu faze dramatice între orășeni și feudali. Analiza pozițiilor juridice în aceste procese poate lumina structura proprietății orășenești și evoluția noțiunii de dominiu eminent asupra tîrgurilor.

2. Unele anulări de danii din tîrguri, determinate în general de protestele orășenilor, au existat și în secolul al XVII-lea. Ele apar mai mult ca un retract excepțional, intemeiat pe același dominiu eminent pe care se intemeia dania. Problema anulării s-a pus însă în ternieni noi — în parte prea evoluati față de realizările locale — în Moldova sub prima domnie a lui N. Mavrocordat și a rămas la ordinea zilei. Din relația citată a lui N. Costin și din documentul cu data 15 februarie 1710, identificat de curînd de N. Grigoraș, rezultă că acest domn de vastă cultură nouă, străin de multe tradiții locale, fiind silit să satisfacă protestele energice ale orașelor din care se făcea dana, „după obiceiul domnilor”, a plecat de la un principiu antifeudal. Așa cum în Țara Românească, în prima sa domnie, N. Mavrocordat va căuta să transforme natura juridică a feloniei de tip feudal în trădare deopotrivă față de „domn și de țară”⁷⁶, tot așa în Moldova a anulat o dana de loc în tîrgul Baia (fa-

⁷⁴ Vezi *Doc. priv. rel. agrare*, T. Rom., Buc., 1 (1961), p. 621-623, nr. 471; Val. Al. Georgescu, *Date noi despre reglementarea relațiilor agrare în domnia lui Alex. Ypsilanti*, în „Studii” 23, 1970, p. 442-443 (*Nouvelles données ...*, în „Právniční historické studia”, Praha, 6, 1971, p. 144).

⁷⁵ C. Șerban, *Lupta*, II și III; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 227-232.

⁷⁶ 15 septembrie 1718 (D.I.O.B., 1960, p. 78, nr. 35).

cută de M. Racoviță), cu motivarea că „tîrgurile sint a țării, stătătoare în veci, ce nu să cade a le da, numai domnii au datoria să-și ia veniturile, iar locul rămîne tot a țării”. Legitimă ar fi fost numai dania din locul de moștenire (boierească) sau de cumpărătură al domnului (domeniul său privat); tîrgul ca atare ar fi făcut parte din cel public, nesusceptibil de danie. Sub această formulare, principiul, care echivala cu lichidarea ideii de dominiu eminent, nu mai apare pînă în 1831. Se vor face însă referințe constante la interesul „general” pe care îl prezintă orașul după situația lui particulară (la drum mare Dorohoiul, pe drumul împăratesc Bîrladul, pentru negoț în general). S-a mai desprins clar principiul că domnii, oricum, trebuie să lase „locu deosebitu pentru hrana și agonisia pe dînsul, tîrgurilor”. Cronicarul afirmă că vechii domni nu clintiseră hotarele trebuitoare tîrgurilor, dăruind numai prisoasele. Or, daniile recente privesc chiar locurile tîrgurilor cu caracter de „descălicături și curături din pădure meree din moșii — strămoșii lor de s-au hrănit pe dînsele”⁷⁷. Se invocă deci o stăpînire orașenească bazată pe muncă și consolidare după principii de obște sătească. Aceste danii recente, N. Mavrocordat decide să le strice pur și simplu. Revoltați, boierii vor obține de la Cantemir și de la el însuși în a doua domnie reactivarea daniei lui M. Racoviță.

IX. FORMELE JURIDICE ALE LUPTEI ORAȘELOR CONTRA ASERVIRII SAU PENTRU RECUCERIREA EI

1. Afirmarea dreptului tîrguilor la un hotar îndestulător pentru hrană și pentru activitatea lor specifică va reveni frecvent în hotărîri. Ea oglindea o condiționare orașenească a hotarului de tîrg atât de puternică, încit n-o mai putea primejdui exercitarea dreptului de dominiu eminent. Pe această linie s-a ajuns la 7 iulie 1783⁷⁸ la anularea daniei orașului Craiova făcută de N. Caragea unor boieri localnici, anulare confirmată de C. D. Moruzi la 23 septembrie 1783⁷⁹, cu motivarea că nu vrea să facă „strîmbătate orașului... cu moșia lui din slobozia *ce a fost pînă acum, ci îl lasă iarăș slobod...* ca să fie asemenea cum sănt celealte orașe domnești, cum Bucureștii și altele, spre a-și stăpini fiecare boier și orașean stările și locurile lor cu pace...”. Este un caz singular de protest boieresc contra unei danii, o simplă concurență de interese înăuntrul aceleiași clase (la Bîrlad, orașenii vor avea sprijinul indirect al unor boieri de mină a doua). Accentul se pune și pe dreptul orașului de a rămîne „slobod” (domnesc), deci privilegiat, în loc de a trece sub stăpînirea unui feudal ca o simplă moșie de țară.

Principiul dreptului la un hotar îndestulător și la slobozenie este afirmat clar și energetic, pe lingă răspunsurile divanului din 1782, de bîr-

⁷⁷ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 228. Această elaborare doctrinală venea din sinul orașenilor și se întemeia pe structuri și pe mentalitate arhaică de *ius valachicum*; semnificația ei era limitată față de principiul savant, generalizator și antifeudal formulat de domn: *orașele sunt ale țării*; vezi studiul nostru *Structures urbaines*, *cit. supra*, n. 1.

⁷⁸ V. A. Ureche, *Ist. rom.*, I, p. 488.

⁷⁹ *Ibidem*.

lădeni în apărarea lor în procesul de anulare a danielor vechi tîrgului către C. Balș la 18 august 1793⁸⁰. Orășenii invocă în plus incompatibilitatea dintre stăpînirea lor consolidată (drepte moșii, ocină, baștină de la moși, moșteniri părintești) dintr-un tîrg indisolubil legat de munca lor precum și folosul lor și al domniei, pe de o parte, și dăruirea tîrgului către un boieci, pe de altă parte. Dania ar goli de conținut „miluirile stăñoșești” primite de la domnie. Bîrlădenii au cîștig de cauză. Ei folosiseră deci și un alt vechi argument, acela că statutul lor orașenesc are la bază un privilegiu dominesc seris (în proces sunt produse dovezi în acest sens), care nu mai poate fi revocat printr-o danie mai nouă către altcineva.

2. În realitate, și problema îndestulării tîrgului pe hotarul său, și aceea a dovedirii stării de slobozenie privilegiată au fost denaturate de clasa dominantă cu ajutorul domniei. În favoarea orașenilor s-au dat, în cel mai bun caz, simple soluții tranzacționale. S-au anulat anumite efecte ale danielor sau ale extinderii ei abuzive, dar dania a rămas în vigoare cu efecte reduse (Gr. Ghica, 1747—1748, și Gr. Al. Ghica, 1764)⁸¹ în cunoscutul proces al dorohoienilor contra danielor acordate de I. N. Mavrocordat lui Aristarh Hrisoscoleu și integral pusă în lucrare de fiul acestuia, chiar după prima ei restrîngere la locul dăruit și la dijma în pîinea mare (grîu și din fin). La fel se procedeaază în procesul vestit pentru imașul Iașului după dania primită de vornicul Andronache. Un hrisov din 3 august 1763⁸² arată că în dania nu se concedase expres și dreptul la bezman, iar un hrisov din 9 iulie 1779⁸³ declară că *o danielă nu este justă decât dacă aduce folos dăruitorului, fără a face supărare și neodihnă birnicilor*. Hrisovul contestă chiar legalitatea vechilor danieli din hotarul inițial al Iașilor, dar le scuză prin considerația că orașul era mic (deci ideea de *prisoase* de la N. Costin) și chiar dania către vornic este redusă în efectele ei, asigurîndu-se orașului imașul necesar, *dar nu anulată*, aşa cum cerea principiul părăsit de la 1710. La 14 decembrie 1814⁸⁴, în procesul Bîrladului, o remarcabilă anaforă, redactată, probabil, de Andronache Donici, autorul anaforalei similare din 1817 în cauza vrîncenilor, după ce enunță principiul înaintate favorabile orașenilor, sfîrșește prin a menține dania și a salva numai imașul orașului cu scutire de unele dări feudale cerute de stăpîna moșiei.

3. Cît privește doveda prin inscripții a „slobozeniei” privilegiate, o întîlnim în procesele din 1765 și 1783 ale tîrgului Trotuș cu mănăstirea din Tîrgul Ocna, căreia Ștefan Buhăescu îi trecuse dania din tîrg primită de el în 1758 de la Scarlat Ghica. Orășenii cîștigă pe baza unei întâlniri a stăpînirilor lor din hotarul tîrgului (1722, Grigore Ghica)⁸⁵, deși stăpînirea lor avusese același caracter și pînă atunci. Hotarul răminind „pentru lîana și chivei niseala tîrgoveștilor din Trotuș în veci”, s-a aplicat

⁸⁰ N. Iorga, *St. și doc.*, VII, p. 253, nr. 161, Orășenii arată că „în moșia ... din sumă de ani, după puterea hrisoavelor domnești vechi și alte dovezi, ci au avut ... și din călături rămas ... s-au știut lăcitorii ca și o dreaptă moșie a lor”.

⁸¹ Gh. Ghibănescu, *Surele*, XII, p. 61—64; comp. C. Șerban, *Luptă* III, p. 641; D. Giurca, „S.C.S.”, Ist., Iași, 1956, fasc. 1, p. 102.

⁸² I. Antonovici, *Doc. btrl.*, II, p. 182, nr. 120.

⁸³ D.I.E.R., A., II, p. 4, nr. 2.

⁸⁴ Vezi nota 82.

⁸⁵ Vezi C. Șerban, *Luptă*, III, p. 17.

principiul constant că numai un privilegiu orașenesc scris anterior danielui către boier înălțuiă dania, fiindcă locul dăruit nu mai era *slobod domnesc, nedăruit nimănui*. Privilegiul târgului era deci *irevocabil*, dar nu se mai excludea de *plano* posibilitatea danielui, nici nu se mai cerea, ca în 1710, să fie vorba de locuitor din domeniul privat al domnului. Pe lîngă manoperale de smulgere sau de distrugere a inscrișurilor deținute de orașeni, boierii au aplicat principiul în mod rigid ca o periculoasă armă contra orașenilor. Nu s-a ținut seama de situația de fapt și de drept, consecința oficială în răspunsurile divanului din 1782, la care cu bună dreptate orașenii se referă adesea, dar nu totdeauna cu succes. Nu s-a ținut seama de pielearea inscrișurilor care dusese la regimul *cărților de obște*, din cauza stăpînirii orașului ca atare putea acum fi dovedită prin chiar existența lui ca oraș domnesc. Această aplicare denaturată a principiului de care ne ocupăm se mai găsește sub forma cea mai largă argumentată, cu o vădită rea-cădință, în hrisovul din 14 aprilie 1835 în procesul dintre româscani și episcopia locală⁸⁶.

X. DOCTRINA JURIDICĂ A BOIERIMII ȘI A BISFRICHII PENTRU JUSTIFICAREA ASERVIRII

1. Cuceririle de ordin juridic ale orașenilor nu erau de disprețuit, dar nu erau totale, nici consecvent respectate. Pentru a le aprecia valoarea amintim teza extremă a feudalilor, pe care adesea domnia a consacrat-o destul de contradictoriu în multe dintre hotărîrile sale. În această concepție, asupra oricărui loc nedăruit anterior cu privilegiu înscris dovedit, feudalii ar fi trebuit să dobîndească prin daniel „întreaga stăpînire... după privilegiurile ce au toți stăpînii moșilor”. Ei ar fi avut dreptul la toate veniturile, „după obiceiul ce se urmează la toate moșiile de obște, mănăstirești și boierești”⁸⁷ Ar fi avut și o serie de monopoluri orașenești, indicate în unele acte de daniel sau impuse și extinse obișnuielnic de boieri, cu continua majorare a cuantumului redevenței, îndeobște a bezmanului de case și de prăvălie. Orașul dăruit trecea din mînă în mînă prin vinzare, schimb sau înzestrare. Orașul era aservit și trecut în rîndul satelor dependente.

Hrisovul din 6 mai 1784 (D.I.E.R., A., II, p. 7, nr. 3) constată că Tg. Frumos ajunsese „la proastă stare..., stricăciune și împuținare de oameni” de cînd fusese dăruit schitului din Codrul Iașilor.

2. Pe lîngă anularea reală sau aparentă a danielui cu reducerea transacțională a efectelor ei s-a folosit și o altă tehnică juridică pentru a se ieși din impasul unei danii nesuportate de orașeni. Orașul Craiova⁸⁸, „ca un lucru slobod ce era”, fusese dăruit unui Filipescu, urmînd să întrețină școala și biserică. Cu aceeași obligație, boierul dăruiește orașul chiar orașenilor din el. Aceștia, prin hrisovul din 14 martie 1793 al lui C.D. Moruzi, devineau „slobozi de clacă pe moșie”, scutiți de dijma bucatelor, de otaș-

⁸⁶ D.I.E.R., A., II, p. 177, nr. 120.

⁸⁷ V. A. Ureche, *Ist. rom.*, IV, p. 219 (10 decembrie 1791); XII, p. 429–430 (12 martie 1819).

⁸⁸ Vezi C. Șerban, *Lupta* II, p. 628.

tina viilor. La 8 noiembrie 1794⁸⁹, vatra tîrgului Botoșani, moșie domnească pe care tîrgoveții aveau case, dughene și locuri slobode, atât cît pînă atunci nu fusese date nimănui (exceptîndu-se însă tîrgul vitelor și locul bisericii Sf. Nicolae), a fost scutită de M.C. Suțu de orice dare privind stăpinirile menționate, tîrgoveții urmînd, „să fie slobozi și nesupărăți a stăpini vatra tîrgului și a face cu locurile orișice vor vrea, ca cu a lor drepte ocini”.

La 8 mai 1797, prin „danie și miluire statornică”, Alexandru Calimah trece locuitorilor din Piatra (care mai aveau o întăritura asupra locului domnesc de la I.T. Calimah din 1758) tot locul domnesc existent, cu condiția de a întreține biserică Sf. Ion Botezătorul, care însă în 1814 obține în danie anumite venituri orașenești și moșia tîrgului, cerînd bezmân pentru locurile de arătură în imaș. La 24 februarie 1813⁹⁰, logofătul C. Balș declară tîrgoveților din Adjud, tîrg intemeiat pe moșia sa, că le dăruiește tîrgul pentru a se curma conflictele existente.

In toate aceste cazuri se pune problema unei evidente degradări a dominiului eminent al domniei, care se va accentua în cazurile de răscumpărare a tîrgului de către tîrgoveți, ca la Birlad în 1815 și cu atît mai mult la Tecuci în 1839 (Miron Costin, 1913, 1, p. 57, nr. 68).

3. În această ordine de idei trebuie să notăm că în cadrul acestor procese s-a ajuns la o clasificare oficială a orașelor în *domnești* sau *slobode* și, ca efect al daniei, în orașe așezate (în total, ca Romanul, Hușii, Ploieștii, sau în mare măsură ca Bucureștii și Iașii) pe moșii ale feudalilor laici și ecclziaștici Bucureștii și Craiova sunt *domnești* pentru C. Moruzi (la 25 septembrie 1783)⁹¹. Dimpotrivă, la 23 septembrie 1803⁹², Bucureștii și Roșii de Vede sunt puși în a doua categorie : „(București) cel mai mare oraș al Țării Românești... , intemeiat pe moșii mănăstirești și boierești unde toți de obicei plătesc cele drepte ale pămîntului la stăpinii moșilor”. Aici existența orașelor din a doua categorie devinea un argument necritic pentru a se admite o condiție asemănătoare și pentru altele. Clasificarea va fi, dimpotrivă, just folosită în 1820⁹³, cînd, constăndu-se că înaintea unei danii Tîrgul Jiului era un oraș (domnesc) slobod, s-a admis anularea daniei către o biserică pentru a nu se șirbi libertatea pe care o avea (și pe care înainte de diversele danii, o avuseseră toate orașele domnești).

XI. CONFRUNTAREA MILITANTĂ A CELOR DOUĂ CONCEPȚII JURIDICE: A ORĂȘENILOR ȘI A FEUDALILOR

1. Progresele realizate de orașenime, dar și rezistența clasei dominante pe poziții retrograde și contradicțiile domniei, sunt învederate de cîteva importante hotărîri judecătoarești din deceniile 3—4 ale secolului al XIX-lea.

⁸⁹ D.I.E.R., A., II, p. 20, nr. 13.

⁹⁰ Ibidem, p. 26, nr. 18.

⁹¹ Ibidem, p. 45, nr. 30.

⁹² V. A. Ureche, *Ist. rom.*, XII, p. 431 : „fiind din vechime orașul acestă domnesc”.

⁹³ V. A. Ureche, *Ist. rom.*, XII, p. 212.

Anaforaua din 14 decembrie 1814 în procesul Bîrladului recunoaște că orășenii aveau „un vechi privileghiu” de a nu plăti bezman domniei pentru locuințe și locurile de hrana și că hotărnicia din 1757 s-a făcut (fără judecată și cercetare locală), cu „schivurie și catahrisis”*, contra obiceiului pământului. Se insistă asupra condiționării stăpînirii orășenești prin folosirea „cărților obștești de publicații” de către localnicii și străinii care (lichidându-și averile proprii) s-au stabilit într-un tîrg. Pe linia afirmată în 1710 și 1779 se declară că siliștele vechi ale unui tîrg „pururea rămîn slobode acelor ce mai înainte au apucat a-și face casă și dugheană pe drept locullor afierosit... de luminații domni”. Pe baza unor precedente analizate atent, anaforaua enunță principiul tranzactional că „legiuitora putere” a domnilor de a face „miluiră și afierisiri” se îmbina cu legiuitora putere de a pune înainte (protimisi) „obștescul folos și mai ales al orașelor domnești”. De aceea domnul poate răslui (anula sau reduce) și daniile către un obraz (persoană fizică), și cele către biserici fără a se putea opune pravila, care declară intangibile aceste ultime danii, „totdeauna protimisind mai mult folosul obștesc și liniștea norodului decît folosurile în parte sau particulare”. Este un interesant caz de modificare a pravilei bizantine (canonice) printre-un principiu de drept domnesc intern.

Deși dania nu era anulată, soții Dimachi vînd la 1 februarie 1815 orășenilor, cu 180 000 de lei moșia în discuție. După pravilă, soția proprietară în doi ani își putea anula vînzarea. Pentru imediata definitivare a actului, divanul propune și domnul admite să se înălțure în speță aplicarea pravilei, deoarece soția a vîndut cu voia soțului, cu sfătuirea boierilor rude, foști epitropi, și cu socotință judecătii, tripla garanție suficientă. În întărirea sa, domnul constată că orășenii, ca „vechi megiști cu locul tîrgului, lîngă care dintre vechime au fost alăturată și moșia aceasta”, au avut și „dreaptă legiuire și protimisis la cumpărarea moșiei” și le întărește o stăpînire dreaptă, „cu veșnică intemeiere asupra moșiei unită cu vatra tîrgului, care... prin bună învoie și dreaptă legiuire s-au cumpărat... să stăpînească... cu tot venitul ca pe o dreaptă ocină și moșie a lor”. Cum se caracterizează în drept această proprietate orășenească plătită și reciștigată după 60 de ani de luptă? Mai înțelegea domnia să păstreze asupra ei altceva decît dreptul ducal (suveranitate) de reglementare superoară a vieții tîrgului? Ulterioara constituire a tîrgului în casă a obștii⁹⁴, cu un regulament întărit de domn pentru cumpărarea și folosirea moșiei și administrarea orașului în stil de obște urbană, constituie un pas hotărît, nu fără folosirea unor forme juridice vechi, pe calea lichidării raporturilor de dominiu eminent cu domnia. O fază care depășește observațiile de față.

2. Anaforaua din 13 martie 1820 reține atenția prin tezele orășenești de anulare a danieli: „Din vechime este obiceiul legiuitor la orașele cele slobode (precum este și acel oraș Tîrgul Jiul) de a fi volnici orășenii, ca să cuprindă locuri slobode avîndu-le într-o lor desăvîrșită stăpînire, și... o dată ce se fac stăpîni nu se poate în urmă a li se lăua înapoi de către alții”⁹⁵. Mitropolitul vorbește de „slobozenia legiuitoră” (starea privilegiată a orășanului în raport cu domnia), chiar dacă nu se produc titluri emise, cum cereau boierii și domnii în Moldova. De pe aceleasi poziții se duce luptă

* Strîmbătate și abuz.

⁹⁴ I. Antonovici, *Doc. bîrl.*, II. p. 209, nr. 127.

⁹⁵ Vezi nota 93.

contra danielie făcută de Al. Suțu fiicei sale asupra moșiei orașului Tîrgoviște. Orășenii susțin că nu pot fi alungați de pe o moșie, fie ea domnească pe care au stăpînit-o nu cît cea legea pînă la împărătei, ci sute de ani; nu se pot distruge prin danielie obiceiurile și libertățile țării; dreapta proprietate lăsată lor de ștămoși fusese dobîndită ca răspplată a vitejiei acestora în război (argument de drept feudal). La 18 februarie 1821, sub presiunea situației interne, divanul decide anularea danieliei. Orășenii urmează a locui pe moșie „slobozi și ... nebănuși de către nimeni, după cum și din vechime s-a urmat avându-și stăpînire nesupărată”. Teișenii sunt reluați de hrisovul din 20 februarie 1825, care întărește „libertatea moșiei”, cu respectarea contradictorie a hărăzirilor de locuri și cupinserii prin sine-tui domnești anterioare domniei lui Alexandru Suțu⁹⁶.

3. În marele hrisov din 14 aprilie 1835, procesul româșcanilor a prilejuit o afirmare retrogradă a multor aspecte caracteristice dezvoltării anterioare. Teza orășenilor este consemnată pentru a fi respinsă⁹⁷. Se recunoaște principiul că „cei ce s-ar arăta cu mai veche danielie decât a episcopiei să nu dea dijmă”. Din acest proces reies metodele folosite (1798) chiar de domnie pentru a smulge orășenilor înscăusele lor. Din expunerea litigiului rezultă că după 1759 situația orășenilor se îmărtățise mereu, în 1798 fiind obligați să plătească bezman, dijmă și taxele de monopol. În 1789 și 1807 se oprișe vinzarea caselor, dughenelor și locurilor, iar în 1806 și construirea binalelor fără stirea episcopiei. Hrisovul declară că vatra tîrgului și moșia, cît timp fusese domnească, niciodată n-a fost fără dare, tîrgovești plătind domniei „camănă și bezman și cepărit, pivnicie și, bouri și alte asemenea, precum și pentru locurile ce vindeau și pentru dugheni și pentru mesărcii”. Confuzia dintre impozite și dările feudale pentru stăpînirea pămîntului este evidentă. Orășenii n-ar fi protestat dacă domnia ar fi dăruit feudalului numai impozitele ce încasa pînă la data danieliei. Fără detaliu, reținem că hrisovul decide că este vorba de venitul care, după vechiul obicei, „au fost nedeslipite de dreptatea proprietății”. Se consacră deci teza boierilor și a bisericii. Pentru caracterizarea politiciei reacționare a lui M. Sturdza, hrisovul nu oglindește justificarea unei emancipări atinsă de majoritatea orașelor în ambele țări, dar definește poziția clasei dominante în utilizarea dreptului și justiției domnești, pentru a frâna dezvoltarea lor istorică.

4. Dominiul eminent asupra tîrgurilor și orașelor este deci în declin în ambele țări, dar nu se poate vorbi de dispariția lui pur și simplu. La 2 aprilie 1801⁹⁸, C.A. Ipsilanti dăruia lui Costache Șerban tîrgul Făleiu (vatra și „tot locul cît pînă acum a fost domnesc și neted ... cu tot venitul din tot locul”, căsăpie, dohotul, pădurea și moartasipis, „precum se urmează și la alte tîrguri boierești, ce sunt pe pămîntul acesta”). La 23 iunie 1813, Scarlat Calimah dăruie fiicei sale Tîrgul Fiumos, întemeindu-se pe concepția cea mai înăpoiată a domniei și a feudalilor⁹⁹. Ultima danielie

⁹⁶ Radu Gioglovani, „S.A.I.”, II, 1957, n. 462 și 464.

⁹⁷ D.I.E.R., A, II, p. 477, nr. 120.

⁹⁸ D.I.E.R., A., II, p. 28, nr. 20.

⁹⁹ Ibidem, p. 49, nr. 31. Referindu-se la exemplul predecesorilor și la „legiuțul obicei din vechi al pămîntului, ce se păzește ... de a da pămîntenilor și fiilor și fiicelor de domn moșii, tîrguri și altele ca acestea, drepte ale domnicii, prin veșnice danii și întărituri, pentru cuvintul slujbelor și întemeierea stării neamului lor”, se preciza și un număr important de redovențe feudale și monopoluri atribuite beneficiarei.

este aceea a lui Al. Suțu în 1820 privind moșia orașului Tîrgoviște, la care ne-am referit mai sus.

În deceniile 1 și 2 ale secolului al XIX-lea, dreptul de dominiu eminent, în general, și dreptul de danie asupra țiganilor, ca element al acestuia, sînt la ordinea zilei în Țara Românească. La 6 august 1800¹⁰⁰, C. Ipsilanti, în Moldova, se referea la practica înaintașilor săi pentru a afîrma dreptul de danie în favoarea bisericilor, mănăstirilor și mai ales rudelor domnului. Îl aplică însă la „hotarele domnești și țigani din țiganii domnești, cît și alte mili din însuși veniturile domnii”, fără a menționa expres tîrguile. Dania pe care o făcea fiului său cuprindea, la ținutul Suceava, „tot hotari căt este domnesc și nedat nimănuí de alți.. domni”. Este principiul întîlnit și în cadrul daniilor din tîrguî. În aprilie 1809 și ianuarie 1810¹⁰¹, în timpul ocupației străine, întîiul divan și comitet, sub președinția mitropolitului, într-un act de danie de țigani, se referă la „voea și puterea ce are (stăpinirea) a răsplăti pe ale sale lucruri”, drept pe care C. Samurcaș¹⁰², într-o plîngere către generalul Krasno Millassievici (1811), îl consideră rezervat coroanei (domniei) ca o prerogativă netransmisibilă divanului interimar. *Legiuirea Caragea*, ca și *Pravilniceasca condică*, nu conține nimic despre problema care ne interesează. În schimb, anteproiectul *Legiuirii Caragea*¹⁰³, definește într-un capitol separat prerogativele domniei, printre care include un drept foarte larg asupra țiganilor fără nici o restricție. Textul nu se referă însă nici la dreptul de dominiu eminent asupra orașelor, nici asupra pămîntului țării în general, ca divanul Moldovei, în 1782, sau ca C. Cantemir în 1711. Tăcere semnificativă, de ordin politic¹⁰⁴, ce se va extinde pînă la urmă la toate prerogativele domniei în textul definitiv, fără ca să putem deduce, *a silentio*, inexistența lor. În 1817, în a sa *Istorie a Daciei* (III, p. 239), Dionisie Fotino arată că domnul „dăruiește privilegiile, adică nobiletea, scuturile de dare, milele, scutelnicii, robii și altele”, fără a menționa într-o formă expresă stăpinirea asupra orașelor¹⁰⁵.

5. După 1823 găsim texte care consaciază într-un spirit nou dreptul de retract necondiționat al domnului asupra unor danii de țigani, fie ele oricît de vechi¹⁰⁶.

XII. CONCLUZII

Structura proprietății funciare în orașe în perioada studiată prezintă o complexitate deosebită, cu numeroase particularități. Transformația ei se face cu o caracteristică instabilitate și chiar cu o pendulare între forme concurente, mereu contestate și repuse în discuții, care corespundeau inte-

¹⁰⁰ N. Iorga, *St. și doc.*, VI, p. 7–8.

¹⁰¹ T. G. Bulat, *Dregătoria arășiei și țiganii la sfîrșitul veacului al XVIII-lea*, 1936, p. 12.

¹⁰² *Ibidem*, p. 11.

¹⁰³ C. C. Giurescu, *Legiuirea lui Caragea. Un anteproiect necunoscut*, în „Bul. Com. Ist. Rom.”, 1921, p. 65 și 69.

¹⁰⁴ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 55.

¹⁰⁵ *Ist. Daciei*, III, 1859, p. 239.

¹⁰⁶ Doc. econ. ale Țării Românești, publ. de I. Cojocaru, 1959, p. 523, nr. 386 (9 iunie 1833).

reselor de clasă. Dreptul de dominiu eminent asupra orașelor a cunoscut o afirmare contradictorie. În ciuda unei intense folosiri în vederea aservirii orașelor de către feudali, el dăduse semne de dezagregare încă de la începutul secolului al XVIII-lea. În 1831, în vădit declin și în mare măsură depășit, el nu era cu totul lichidat. Ofensiva feudalilor nu încetase și domnia continua să-i sprijine, dar accentul trecuse pe întemeierea de târguri boierești, mai ales în Moldova. Pentru întregul proces, dreptul feudal a fost folosit din plin și cu o ingeniozitate crescindă: vechiul obicei, insistent invocat, pravila și noul drept domnesc deopotrivă. Dar și orașenimea a știut să determine elaborarea unor principii juridice înaintate, care și-au dovedit adesea eficiența cel puțin relativă și crescindă. În ansamblu, orașenimea a circumscris asemenea, i-a redus adincimea și a luptat pentru lichidarea ei, care s-a produs lent, inegal și contradictoriu. Independent de aceasta, regimul de bezman și embatic pe întinsele locuri stăpinate după 1831 de biserică și boieri, în vechile orașe și în numeroasele târguri de tip feudal înființate pe moșii proprii, constituie încă în condițiile date un puternic vestigiu feudal. Împotriva lui se va îndrepta acum lupta orașenimii în materie de statut juridic al proprietății în perioada 1831–1864. Vechea stăpînire consolidată pe vatra și moșia târguilor, pe locurile domnești în sens larg, va fi asimilată de la sine cu o proprietate absolută de tip burghez. Principalul vestigiu feudal va fi numai dreptul de protomisie până în 1840 în Tara Românească și până în 1864 în Moldova.

Tabloul prezentat de noi oglindește la nivel juridic și instituțional trăsăturile cunoscute ale dezvoltării forțelor de producție, ale relațiilor agrare și ale structurii de clasă a societății în perioada studiată.

OBSERVATIONS SUR LA STRUCTURE JURIDIQUE DE LA PROPRIÉTÉ URBAINE EN VALACHIE ET EN MOLDAVIE (1711–1831)

RÉSUMÉ

De cette structure, l'auteur présente le tableau suivant :

1. *Dominium eminent* du prince sur le territoire des villes, avec un rôle théorique acceuilli dans la justification des donations princière au profit des boyards et des monastères et portant sur l'ensemble ou une partie de la ville, avec plus d'ampleur en Moldavie.

2. *Dominium plenum* du prince sur les terrains princiers — *locuri (drepte) domnești* — situés sur le territoire d'une ville et n'ayant fait l'objet d'aucune attribution (encore) valable à un particulier.

3. La maîtrise foncière des féodaux (monastères, boyards) sur des terrains urbains ou sur des domaines incorporés à la ville, et provenant soit de donations princières, soit d'une acquisition à titre privé.

4. La maîtrise générale supérieure de la communauté urbaine sur son territoire, s'interposant entre le *dominium eminent* du prince et les tenures privées.

5. La maîtrise foncière des corporations sur les biens du groupe, comme tel.

6. La maîtrise foncière consolidée des citadins sur les terrains appropriés et bâtis (ou à bâtir), résultant d'un acte princier ou d'une appropriation et mise en valeur pacifique et entérinée par consentement général, comme conforme à la destination urbaine du territoire de la ville, telle qu'elle découlait du privilège initial ou, après la perte des priviléges et l'anarchie des temps, du statut coutumier accepté et respecté par les princes.

7. La détention temporaire, non consolidée, par les citadins ou par des étrangers de parcelles sur le territoire de la ville, et conduisant soit à une reprise par le maître légal, soit à une appropriation consolidée.

8. Relation de type rural concernant les citadins ou les étrangers établis sur les domaines successivement incorporés à la ville.

9. Le droit de superficie des citadins sur des terrains princiers, monastiques ou de boyards, affectés au logement ou à une exploitation commerciale ou artisanale.

L'enchevêtrement des situations issues de ce pluralisme juridique est étudié pour définir la place de chaque forme dans le cadre global de la ville et la signification sociale et économique de chaque statut foncier. On dégage ainsi les doctrines juridiques professées en la matière par les féodaux et par les citadins, et l'on analyse la position du pouvoir princier, qui appuie les premiers, mais doit faire d'importantes concessions aux derniers. Il est rendu compte des retards intervenus dans le développement des villes, de l'avenglement dont fait preuve la classe dominante (transformations des villes en domaines à régime corvéable et de superficie généralisée), mais aussi du dynamisme des villes et de leur résolution de reconquérir la liberté.

www.dacoromanica.ro

REGIMUL NEGUSTORILOR STRĂINI DIN TRANSILVANIA
ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA *

DE

LIDIA A. DEMÉNY

Perioada de un secol și jumătate a principatului Transilvaniei reprezintă o epocă bine definită în istoria acestei provincii. Ea se caracterizează sub aspectul regimului politic internațional prin existența acestei țări ca un stat autonom, aflat sub suzeranitatea Porții otomane. Această suzeranitate se concretiza prin plata haraciului, prin confirmarea principelui ales de dieta țării și prin controlul exercitat de Poartă asupra relațiilor internaționale ale principatului Transilvaniei. Prințipele nu avea dreptul de a încheia alianțe cu alte state în afara suzeranității otomane fără permisiunea expresă a Porții. Oștile transilvăneni nu puteau fi angajate în război fără obținerea firmanului. Dincolo de aceste aspecte care definesc în cea mai mare parte suzeranitatea otomană (care și ea nu se exercita în tot răstimpul de acel secol și jumătate de la mijlocul veacului al XVI-lea și pînă la finele celui de al XVII-lea în mod egal, căci existau perioade de slabire sau de înăsprire a suzeranității în funcție de evoluția puterii otomane și a relațiilor internaționale în general), principatul Transilvaniei, poate într-o măsură mai accentuată decit Moldova și Tara Românească, își păstra neatinsă autonomia rînduielilor sale interne și, chiar mai mult, își dezvolta relațiile sale comerciale cu alte state fără ca să putem sesiza în fond, într-o formă sau alta, manifestarea suzeranității otomane. Dacă în ce privește Moldova și Tara Românească se vorbește în istoriografia română de instaurarea treptată a monopolului otoman, în cazul Transilvaniei el nu poate fi surprins. Aceasta în ciuda faptului că, în relațiile economice externe ale principatului, ponderea comerțului sud-dunărean se plasează în această perioadă pe o curbă tot mai ascendentă.

Cercetarea istorică concretă dovedește dezvoltarea și amplificarea legăturilor economice ale Transilvaniei nu numai cu Moldova și cu Tara Românească, ci și cu orașele din nordul Ungariei de atunci, cu cele din Polonia, Austria, Silezia, Moravia etc. În fond, nu putem sesiza nici o

* Capitol din lucrarea de plan *Comerțul sud-dunărean al Transilvaniei în epoca principatului autonom*.

îngrădire din partea Porții și, pe măsura posibilităților și a caracterului economiei transilvănenene, această țară se încadrează nu numai în evoluția comerțului central și sud-est european, ci, prin contactele mai largi pe calea comerțului levantin și al celui din Marea Baltică, încearcă să intre în circuitul mondial al mărfurilor, care începe să se contureze încă din secolul al XVI-lea. Totodată, principalele Transilvanie avea posibilitatea să încheie contracte economice internaționale fără se resimtă ingerințele Porții. Este suficient să ne gîndim la politica economică și la acțiunile de acest gen desfășurate de Gabriel Bethlen în al treilea deceniu al secolului al XVII-lea.

Domeniile în care se manifesta cel mai evident autonomia principatului Transilvanie, în afară de păstrarea rînduierilor interne, sunt politica vamală proprie și regimul comerțului extern, al comercianților veniți din alte părți și al circulației mărfurilor străine reglementat de dietele Transilvaniei în funcție de interesele țării, de interesele claselor sau ale păturilor care aveau cuvîntul decisiv în luarea hotărîrilor. În funcție de interesele momentane sau de perspectivă, principalele și dieta adoptau legi în care se reglementau toate acestea și Poarta nu numai că nu se amesteca, dar nu avem nici măcar o singură dovadă care să ateste asemenea tendințe ori încercări din partea ei.

Putem deci considera că hotărîrile dietei cu privire la regimul juridic și politic sau la statutul economic al negustorilor străini stabiliți ori veniți în Transilvania cu mărfuri erau elaborate în mod autonom, fiind o expresie eloventă a intereselor economice sau politice ale claselor și păturilor reprezentate în dietă. Desigur că lupta ce se ducea chiar în cadrul clasei dominante între diferite grupări ale marii nobilimi, între principale și reprezentanții aristocrației, între nobilime în ansamblu și orășenime se reflectă nu o dată în hotărîrile adoptate despre regimul negustorilor străini, care, luate în totalitatea lor, prezintă suficiente aspecte contradictorii. Interesul față de această temă este cu atât mai mare, cu cit materialul documentar rezultat din activitatea dietelor oferă unele date semnificative pentru lămurirea noțiunii de „negustor grec”, noțiune care se întâlnește atât de des în izvoarele transilvănenene din acea epocă și în studiile de istorie fără să se fi făcut vreo încercare mai aprofundată spînă analiza ce se ascunde, în fond, sub această expresie. Totodată, hotărîrile dietei reflectă într-o măsură destul de pregnantă vizuirea reprezentanților unor pături sociale despre rolul negustorilor greci, vizuire definită de asemenea de interese proprii. Ea însă oferă istoricului posibilitatea de a aborda pe o bază documentară mai largită mult controversata problemă dacă elementul de negustorime străină a fost un factor de frînă sau de progres în istoria economică a țării.

Toate aceste considerente și faptul că fără o examinare atentă a cadrului în care se desfășura comerțul extern nu se poate înțelege evoluția activității negustorilor sud-dunăreni ne-au determinat să consacram un capitol aparte regimului negustorilor străini reflectat în hotărîrile dietei Transilvaniei.

În istoriografia românească, tema în ansamblul ei, după știrea noastră, nu a fost abordată pînă acum. În afară de un studiu special¹, există doar o scurtă notă publicată de I. Lupaș², în care autorul reproduce textul original și traducerea în limba română a articolului privitor la greci adoptat de dieta din 20 noiembrie 1581 de la Alba-Iulia, precum și traducerea în limba română a articolelor despre negustorii greci* din hotărîrile dietelor din noiembrie 1600 și aprilie 1618, care în limba lor originală au fost publicate în volumele colecției *Monumenta comititalia regni Transsylvaniae*. Autorul nu comentează aceste hotărîri, care erau, desigur, într-un număr mult mai mare și înainte de 1581, și după 1618. Dacă nu ne vom referi la studiile care abordează problema privilegiilor companiei grecești din Sibiu, tot ce s-a publicat în literatura istorică românească se reduce la cele două studii pomenite mai sus.

O abordare mai complexă cu referiri la aproape toate informațiile ce se găsesc în colecția *Monumenta comititalia regni Transsylvaniae* și în alte publicații de izvoare care conțin hotărîri ale comitatelor privitoare la negustorii greci a publicat nu de mult istoricul maghiar Trócsányi Zsolt³, bine cunoscut specialiștilor români. Studiul prezintă interes și pentru faptul că autorul încearcă să definească interesele care au stat la baza adoptării hotărîrilor. De aceea foarte pe scurt el se ocupă de felul în care erau reprezentate diferențele păturii privilegiate în dieta Transilvaniei în epoca studiată.

Regimul negustorilor stăini din Transilvania a cunoscut în perioada secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea o lungă și contradictorie evoluție. În ce privește secolul al XVI-lea, această evoluție a fost schițată cu multă competență de profesorul Mihail Dan și de Samuel Goldenberg în studiul amintit. În această perioadă reființe atenția luptă negustorimii autohtone, în special a negustorilor din orașele săsești, de a îngădăi activitatea negustorilor străini, căci concurența acestora din urmă pericleta nu numai privilegiile orașelor cu dreptul de depozit, ci însăși baza economică a tîrgoveștimii și a meșteșugărimii locale. Astfel se explică stăruința reprezentanților „națiunii săsești” la diete și pe lingă principiul Transilvaniei de a exclude din țară pe negustorii veniți din sudul Dunării sau de a-i obliga la desfacerea mărfurilor lor în cîteva orașe de margine cu drept de depozit, făcând le permite să facă negoț în interiorul Transilvaniei. Mărfurile aduse de negustorii balcanici erau însă din ce în ce mai mult căutate în Transilvania și nobilimea, interesată în prezență lor pe piețele orașelor transilvănene, nu dorea să țină seamă de interesele și de privilegiile negustorilor săși. În aceste împrejurări, hotărîrile repetate ale dietelor din secolul al XVI-lea pînă la finalul desfășurat de

¹ Studiu interesant, semnat de istoricii clujeni Mihail Dan și Samuel Goldenberg, *Regimul comercial al negustorilor balcano-levantini în Transilvania în secolele XVI-XVII*, publicat în „Apulum”, vol. VII, partea I (1968), p. 515–560, nu se referă deloc la perioada celei de-a două jumătăți a secolului al XVII-lea.

² I. Lupaș, *Măsuri legislative luate de dietele ardeleni contra grecilor*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, 1926, vol. III (1924–1925), p. 537–529.

* Notiunea de „negustor grec” nu acoperă o realitate etnică exclusivă. În epoca respectivă și în Transilvania, ea cuprindea de fapt pe toți negustorii balcanici, indiferent de originea lor etnică.

³ Trócsányi Zsolt, *Gesetzgebung der fürstlichen Epoche Siebenbürgens und die Rechtsstellung der Balkangriechen in Siebenbürgen*, în „Etudes Balkaniques”, 1, 1971, p. 94–104.

negustorii din sudul Dunării „s-au dovedit inoperante”⁴. Nu erau interesați în aceste interdicții nici negustorii și nici meșteșugarii din orașele din interiorul Transilvaniei și astfel adesea ne întâlnim cu hotărîri adoptate de sfaturile orașenești din aceste regiuni, care erau chiar în flagrantă contradicție cu hotărîile dietale. În statutele unor orașe ca Tîrgu-Mureș sau Cluj ne întâlnim cu hotărîri care favorizau pe comercianții „greci” în perioade în care dietele interziceau intrarea lor dincolo de locurile de depozit din orașele de la marginea țării. În complexul acestor contradicții reale, forța economică a negustorilor stăini, în special a celor din sudul Dunării, ceea ce în Transilvania, astfel încât chiar dieta din decembrie 1588 a fost nevoie să facă următoarea constatare, semnificativă și sub aspectul ținutii economice: „Deoarece nu cantitatea redusă, ci abundența de mărfuri face ca ele să fie ieftine, am hotărît în privința grecilor și a negustorilor de alt neam ca... să poată circula liber în afară de toate localitățile atât în tîrguri, cât și în orașele cetății”⁵. Mai mult, în ciuda unor reveniri, principalele au început să acorde scrisori de negoț liber unor tîrgoveți greci, dalmațieni și italieni încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea⁶.

Negustorimea balcanică, și cu deosebire cea grecească, a reușit pînă la această perioadă să cucerească un loc bine definit în relațiile economice externe ale principatului Transilvaniei; excluderea ei din acest circuit nu se mai putea realiza fără deregлarea acestor relații. În aceste împrejurări, dieta din februarie 1594 de la Alba-Iulia a fost nevoie să recunoască eșecul limităilor și al interdicțiilor, constatănd „faptul că excluderea din țară a negustorilor greci a provocat o mare lipsă și neajunsu i” și hotărîște că ei să poată desfășura în mod liber și nestingherit negoțul în țară⁷.

Intr-o serie de orașe, negustorii localnici au început să manifeste nemulțumiri și astfel pentru prima dată dieta din 1599 dispune ca și negustorii stăini stabiliți în țară să fie supuși la contribuție pentru plata tributului față de Poartă⁸. De acum înainte, în ciuda unor reveniri de moment și de seurtă durată, nu se mai putea pune în discuție și de fapt nici nu s-a mai pus o lungă perioadă admiterea sau alungarea negustorilor sud-dunăreni din Transilvania. Numărul lor a crescut simțitor în orașele transilvăneni. Decăderea și neputința negustorilor săi de a rezista concurenței negustorilor „greci” s-a manifestat foarte concluziv tocmai în aceea că, alături de orașe ca Făgăraș, Caransebeș și alte principale centre ale negustorului balcanic, orașele Sibiu și Brașov au devenit adevărate bastioane de odinioară ale negustorului săsești. Nu era o întîmplare de fericită coincidență că tocmai la Sibiu s-a înființat prima Companie de negustorii greci, care în 1636 a obținut de la Gheorghe Rákóczi I privilegiul⁹ comercial, urmată de compania de la Brașov, de organizarea negus-

⁴ Mihail Dan și Samuel Goldenberg, *op. cit.*, p. 557.

⁵ *Monumenta comititalia regni Transsylvaniae*, vol. III, p. 243.

⁶ *Ibidem*, p. 217.

⁷ *Ibidem*, p. 418.

⁸ *Ibidem*, vol. IV, p. 431–432.

⁹ Cf. N. Camariano, *L'organisation et l'activité culturelle de la Compagnie de marchands grecs de Sibiu*, în „Balcania”, VI (1943), p. 209–210; N. Iorga, *Despre Compania grecilor Sibiului*, în *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XII, București, 1906, p. V–VI; idem, *Acei români și cîteva greci din arhivele Companiei de comerț oriental din Brașov*, Vălenii de Munte, 1932, p. V–VII; D. Limona, *Catalogul documentelor privitoare la viața economică a jărilor române în sec. XVII–XIX*, vol. I, București, 1966, p. 4.

torilor balcanici la Făgăraș și la Alba-Iulia, apoi a negustorilor armeni de la Gherla și Gheorghieni.

Spre mijlocul secolului al XVII-lea existau puternice colonii de negustori sud-dunăreni: greci, sărbi, evrei, bulgari, dalmațieni, munte-negreni și de alt neam, în mai toate centrele urbane din Transilvania. Negustorii strâini participau din ce în ce mai activ la viața economică a țării și practic dețineau monopolul comerțului cu regiunile din sudul Dunării, iar activitatea lor reprezenta un izvor de importanță care nu putea fi neglijat de fiscul princiar. Cei care s-au stabilit în Transilvania, pe lîngă vama obișnuită, contribuau printr-o sumă fixă la tributul țării către Poartă, iar cei veniți ocazional aduceau venitul i fiscului prin vama pe care o plăteau la venire și la plecare. Totodată acești negustori strâini asigurau piețele din orașele transilvănene cu mărfuri orientale intrate în circuitul obișnuit de mărfuri și care erau permanent solicitate de curtea princiară, de nobilime, de orășenimea mai bogată și, la unele produse, chiar de pături mai largi ale populației țării. Nu putem deci să facem abstracție de aceste realități atunci cînd examinăm regimul negustorilor strâini în Transilvania din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Subliniem că ne vom rezuma în studiul de față numai la aspectele din hotărîrile dietei care în mod direct priveau pe negustorii strâini. Nu vom aborda problema vămilor la hotarele țării, căci ea constituie un alt aspect al lucrării, care necesită o prezentare mai amplă și mai unitară.

Faptul că perioada celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea este luată de noi aparte se explică prin aceea că la mijlocul acestui veac se face prima codificare a legislației transilvănene, întocmită pe baza hotărîrilor dietale. Codul de legi adoptat de dieta din ianuarie 1653 a avut o mare importanță în istoria țării din perioada feudală. *Constituțiile aprobatăe (Approbatae Constitutiones)* au reprezentat și în ce privește regimul negustorilor strâini¹⁰ o etapă de mare semnificație, un moment de hotar.

Acest act de mare importanță în viața feudală a Transilvaniei a elaborat și principiile de bază călăuzitoare în stabilirea regimului negustorilor strâini. El reflectă totodată și situația reală din Transilvania în privința rolului jucat de acești negustori. Este deci firesc să ne ocupăm mai pe larg de el.

Amintim mai întîi că se interzice scoaterea din țară a metalelor prețioase, a monedei forte¹¹ și a salpetrului¹². Cu privire la comerțul cu țările străine, în *Constituțiile aprobatăe* se acceptă principiul general de liberă desfășurare a schimburilor. Se spune aici că „starea comerțului era diferită în funcție de perioade și împrejurări, ... dar acuma, fiind puțină liniște

¹⁰ Se știe că principalele Gheorghe Rákóczi I a ordonat stringerea laolaltă a hotărîrilor dietale luate de la 1540 și pînă în vremea sa pentru ca din acestea să se alcătuiască *Constituțiile aprobatăe*. El însă nu reușise să ducă la bun sfîrșit această inițiativă. Fiul său, Gheorghe Rákóczi al II-lea, a pus problema în fața dietei din 1652, unde s-a hotărît formarea unei comisii de 12 persoane în frunte cu Ioan Bethlen, comite suprem de Turda, care trebuia să întocmească lucrarea. Articolele de legi, adunate și ordonate pe capitole și paragrafe, au fost prezentate la sfîrșitul anului 1652 principelui, care le-a înșățit dietei din ianuarie 1653. Citite și dezbatute, ele au fost adoptate și publicate la 15 martie 1653, sub titlul de *Approbatae Constitutiones*.

¹¹ *Approbatae Constitutiones*, în *Corpus Iuris Hungarici*, vol. VII, Budapesta, 1900, p. 64–65.

¹² *Ibidem*, p. 128.

și tihnă și ținind seama de faptul că desfășurarea liberă a comerțului face să prospere atât fiscul princiar cît și starea locuitorilor țării, (se hotărăște) pe această bază ca adevăratul comerț în această țară, vînzarea și cumpărarea să fie practicate în mod liber". Singura condiție ce se punea în fața acestui comerț era ca tîrgoveștii care aduc mărfuri în țară sau scot mărfuri din țară să plătească cuvenita tricesima¹³.

Era de așteptat ca acest principiu general să fie acceptat și în privința comerțului desfășurat de tîrgoveștii sud-dunăreni. Concluzia alcătuitorilor actului normativ și a dietei care l-a aprobat era însă alta. Se afirmă aici că „experiența demonstrează că circulația liberă în țară a grecilor, armenilor, sîrbilor, bulgarilor, dalmațienilor și a celor de alte neamuri care obișnuiesc să vină din și să se ducă mai cu seamă în țara turcească pentru a face comerț era cînd spre folosul, cînd spre paguba țării”¹⁴. Prin urmare, în privința negustorilor sud-dunăreni nu poate fi adoptat principiul comerțului liber. *Constituțiile aprobate* lasă pe seama principelui să aprecieze de la moment la moment stabilirea regimului pentru acești tîrgovești. „Și de acum înainte — se spunea în textul actului normativ — stă la dispoziția principelui să permită circulația și negoțul liber al acestora în țară sau să le opreasca vremelnic”. El trebuia să se consulte în această privință cu membrii Consiliului princiar, pentru a stabili „în funcție de împrejurări cînd să fie apreciat (comerțul liber al negustorilor sud-dunăreni) ca fiind spre folosul sau spre paguba țării”. Consultîndu-se cu membrii Consiliului princiar, principalele, „fără să aștepte hotărîrea dietei obișnuite a țării, poate suspenda dacă găsește potrivit circulația și comerțul liber” al acestor negustori. Prin textul *Constituțiilor aprobate*, vameșii, juzii orașelor și dregătorii țării erau obligați să aplice poruncile principale întocmai pînă la ridicarea interdicției.

Condițiile fundamentale fixate pentru comercianții străini erau cuprinse în următoarele trei puncte :

- 1) să nu circule pe căi și pe cărări interzise, ci numai pe drumurile mari ale țării ;
- 2) să plătească tricesima cuvenită *ex omnibus educendis et introducendis* ;

3) să se ocupe numai de comerț, fără să se amestece în spionaj ori purtarea corespondenței, căci încălcarea acestei obligații se va pedepsi cu decapitarea și cu confiscarea întregii averi. În caz de litigiu cu cineva dintre locuitorii țării să fie obligați să se înfățișeze în fața instanțelor judecătorești, în cazul că sunt stabiliți în țară în fața jurisdicției de care aparțin, iar în cazul că sunt veniți vremelnici în fața judeului Companiei grecești de la Sibiu. Dacă nu sunt mulțumiți cu decizia luată față de ei în aceste instanțe, pot apela la dregătorul princiar care se ocupă de stringerea dărilor¹⁵.

Este interesant să relevăm că dieta din 1653 care a adoptat *Constituțiile aprobate* consideră că evreii, față de alți negustori străini, au un regim aparte. Era vorba în principiu de evreii stabiliți la Alba-Iulia. În privința lor se spune : „S-a căzut de acord să li se permită evreilor comer-

¹³ *Ibidem*, p. 129.

¹⁴ *Ibidem*, p. 130.

¹⁵ *Ibidem*.

țul liber în țară și așezarea lor în calitate de inquilini în singurul oraș Alba-Iulia, astfel însă ca ei să nu aducă prejudicii privilegiilor orașelor și altor rînduieli”¹⁶.

Anii care au urmat după adoptarea *Constituțiilor aprobate* reprezintă o perioadă frâmîntată din istoria Transilvaniei, care nu putea favoriza dezvoltarea în condiții prielnice a comerțului extern. Tihna și pacea despre care se vorbește în textul acestui act erau vremelnice și de scurtă durată. Angajată mai întii în frâmîntările din Moldova spre a-l susține pe Gheorghe Ștefan împotriva lui Vasile Lupu, apoi în conflictul dintre domnul Moldovei Vasile Lupu, susținut de cazaci, și Matei Basarab, iar în 1655 cu toată forța militară a țării în înăbușirea răscoalei din Țara Românească, nobilimea transilvăneană, în frunte cu Gheorghe Rákóczi al II-lea, s-a crezut destul de puternică pentru a înfrunta pe poloni și pe tătari în scopul de a obține pentru principale Transilvaniei tronul regal al Poloniei. Expediția din 1657 s-a terminat cu dezastrul cunoscut, după care s-a abătut asupra Transilvaniei strășnica năvălire tătară din 1658. Poarta acționa și ea mai energetic împotriva principatului și a lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, care dădea semne de împotrivire din ce în ce mai hotărîte. Luptele interne dintre diferențele fractiunii ale nobilimii s-au întărit. Cetatea Oradiei a căzut pe mâna turcilor, fiind inclusă în pașalic, iar Gheorghe Rákóczi al II-lea cade în luptă. După o scurtă domnie a lui Acașiu Barcsai a urmat aceea a lui Ioan Kemény, care căzu și el pe cîmpia de luptă. Nici dietele și nici principii nu mai aveau răgazul să se ocupe în aceste vremuri frâmîntate de regimul negustorilor străini. Vistieria era însă goală, și în asemenea ocazii, cînd se punea problema strîngerii dărilor și contribuțiilor, se mai pomenea și de starea și de obligațiile negustorilor greci.

La reîntoarcerea sa de după dezastrul din Polonia, Gheorghe Rákóczi a convocat o dietă parțială la Gherla, ținută între 3 și 8 septembrie 1657. Aici s-a hotărît să fie ridicată suma contribuției. Astfel și grecii trebuiau să plătească o sumă fixă: cei din Oradea 1 000 de taleri, cei din Transilvania propriu-zisă 2 000 de taleri, iar evreii 100 de taleri¹⁷. Suma era importantă, căci orașul Cluj, de exemplu, plătea 1 400 de taleri.

La dieta ținută la Sighișoara în timpul domniei lui Acașiu Barcsai la 5 iulie 1660 se preciza că stările nu sunt mulțumite de contribuția pe care o aduc negustorii greci la vistieria țării, căci, fiind străini în această țară, ei trag foloase mai mari decît mulți locuitori din țară¹⁸. Se hotărăște pentru prima dată în istoria țării să fie întocmită o evidență a bunurilor negustorilor greci de către dregători și să fie luată a zecea parte din aceste bunuri pe seama fiscului. Cei care ar încerca să-și ascundă bunurile să fie puși sub urmărire „*in notam perpetuae infidelitatis*”¹⁹. Hotărîrea se referă la bunurile comercianților greci stabiliți în țară, căci cei veniți ocazional urmăreau să plătească un procent de 1% în plus față de tricepsimă obișnuită din valoarea tuturor mărfurilor aduse sau scoase din țară.

Pentru o perioadă de mai bine de un deceniu nu se mai luau în discuțiile dietelor utilitatea și folosul prezenței negustorilor străini în țară.

¹⁶ *Ibidem*, p. 237.

¹⁷ *Monumenta comititalia regni Transsylvaniae*, vol. XIII, p. 527.

¹⁸ *Ibidem*, vol. XII, p. 445.

¹⁹ *Ibidem*, p. 446.

Preocuparea principală constă în aceea de a-i supune la plata unor dări cît mai substanțiale. Astfel, la dieta din februarie-martie 1663 se hotărăște ca fiecare tîrgoveț să plătească o dare anuală de 5 taleri, sumă care să fie strânsă de către judele Companiei grecești din Sibiu și predată reprezentantului vistieriei²⁰. Toți negustorii greci, indiferent dacă făceau parte sau nu din companie, erau obligați să se supună hotărîrii. La aceeași dietă s-a decis ca în expedierea banilor pentru haraci să fie atras un negustor grec priceput²¹. Menționăm acest aspect, deoarece negustorii greci vor fi atrași din ce în ce mai mult în acțiunea de schimbare a banilor necesari să fie duși la Poartă.

Negustorii greci se mai pling că în urma hotărîrilor dietei li se ia cîte 5 denari de florin în fiecare tîrg, deși ei plătesc această sumă la vamă împreună cu tricesima după valoarea mărfurilor lor aduse în țară. De aceea cămărașii Paul Beldi și Stefan Petki dispun că, avînd chitanța de la vamă, grecii să nu mai fie supuși la plata celor 5 denari de fiecare florin²².

Dietele care au urmat încercau să stabilească cît mai exact obligațiile negustorilor străini stabiliți în țară ori veniți ocazional cu mărfuri. Mai întîi se poate observa practica de a percepe de la fiecare negustor străin cîte cinci taleri în afara de cei ce plătesc suma globală pe ani, adică membrii Companiei grecești de la Sibiu. Această rînduială era stabilită de dietă din 1663 și confirmată apoi de dietele din ianuarie-februarie 1664²³ și din mai 1665²⁴. Darea urma să fie strînsă de la negustorii necompaniști de către dregătorii țării, se precizează în hotărîrea dietei din 1664. Darea pe care urmău s-o plătească negustorii străini era și mai clar fixată în hotărîrile dietei din aprilie 1667. Articolul al VIII-lea al hotărîrilor este consacrat în mod special stabilirii quantumului de dare pe care trebuiau să-l plătească negustorii greci. Se cerea înainte de toate ca companiștii greci de la Sibiu să infățișeze chitanțele despre plata dării din 1664 și pînă la dieta din aprilie 1667. Ei plăteau o sumă globală. Se fixa suma de 5 taleri de cap pentru orice negustor grec stabilit oriunde în țară, inclusiv la Brașov, exceptînd orașul Sibiu. Celor care nu doreau să achite suma fixată, urma să li se ridice dreptul de a face comerț liber în Transilvania, iar dacă vreunul dintre ei ar încerca să fugă din țară fără să achite darea stabilită să fie reținut la tricesimă împreună cu marfa lui²⁵. De asemenea se fixa suma de 2 000 de taleri drept dare a negustorilor străini în țară. Dieta din iulie 1668 preciza că această sumă constituie cota-parte a negustorilor străini la haraciul anual al țării față de Poartă. Această contribuție nu era mică dacă ținem seama de faptul că în același timp secuii contribuiau cu suma de 5 000, orașele săsești cu 4 000, preoții sași cu 500, iar preoții români cu 500 de taleri anual²⁶. Stringerea sumei de 2 000 de taleri trebuia să fie asigurată de Compania grecească de la Sibiu²⁷. Au

²⁰ Ibidem, vol. XIII, p. 222, art. VIII.

²¹ Ibidem, p. 222, art. X.

²² Cf. copia actului din 9 noiembrie 1663, dat la Sighișoara, aflată la Bibl. Acad. R.S. România, Secția manuscrise, fond. Manuscrise latine, nr. 9, p. 9–11.

²³ Monumenta comititalia regni Transsylvaniae, vol. XIII, p. 292–293.

²⁴ Ibidem, vol. XIV, p. 123.

²⁵ Ibidem, p. 256.

²⁶ Ibidem, p. 401.

²⁷ Ibidem, p. 341.

fost scuțiți de la această dare negustorii greci și armeni de la Făgăraș, căci ei plăteau contribuție acolo²⁸. Dieta din ianuarie 1669 a decis ca 60 de negustori greci din Sibiu să plătească o sumă globală de 600 de taleri, iar restul de 1 400 de taleri pînă la suma totală de 2 000 să fie strînsă de la ceilalți negustori străini : greci, sârbi, armeni, evrei și de alt neam²⁹. Lista aceasta nu putea să fie mărită, deci pe cap de negustor grec sibian revinea o sumă de 10 taleri dare anuală. Aceștia erau de fapt membrii cei mai marcanți ai Companiei grecești din Sibiu. Rămînea în vigoare obiceiul ca de la acești negustori judele lor să strîngă darea, iar de la ceilalți stabiliți în diferite orașe și localități un dregător al principelui, care a fost desemnat la dieta din noiembrie 1671 în persoana lui Andrei Horváth³⁰, tot un grec de origine.

Negustorii străini de la sudul Dunării jucau un rol important în schimbarea banilor pentru plata haraciului. În general, obținerea monedei de aur era și în Transilvania o problemă din ce în ce mai grea. Negustorii străini ofereau sume mereu crescînd pentru un taler sau galben, încercînd să le scoată din țară. De aceea dieta din februarie 1666 era nevoie să se ocupe mai îndeaproape de fixarea sunelor maxime care puteau fi oferite pentru aceste monede de aur. Se stabilea ca pentru un taler să se plătească 2 florini ungurești sau 180 de denari, iar pentru un galben 4 florini ungurești, adică 360 de denari³¹. Grecii erau solicitați să ajute la schimbarea banilor pentru a strînge darea în bani de aur, taler sau galben. Aceeași dietă a hotărît să acorde îlesniri la vamă negustorilor străini care vin cu bani de aur în țară și cumpără de aici mărfuri spre a le exporta. Dacă la vamă ei pot dovedi că mărfurile achiziționate în Transilvania au fost plătite cu taleri sau galbeni, să li se reducă tricesima la jumătate³². Lipsa monedelor de valoare pe piața Transilvaniei a făcut ca dicta din 1666 să confirme interdicția scoaterii aurului și a obiectelor de aur din țară. Cei ce vor fi prinși cu asemenea obiecte la vamă să le fie confiscate³³.

Compania grecească din Sibiu a fost totodată obligată de dieta din decembrie 1670 să transforme darea plătită de secui în contul haraciului în bani de valoare, iar ceilalți negustori străini din alte localități să schimbe și ei banii dării³⁴. În acest sens, darea strînsă din scaunele secuiești în monede diferite să fie dusă de ziua de Sf. Gheorghe la Sibiu și predatea judeului negustorilor greci de acolo, care să-i schimbe în bani de valoare și să-i predea perceptorului general al dării pe țară³⁵. Dieta din martie 1671 confirmă această practică³⁶, care s-a statornicit de acum înainte ca un obicei permanent.

Negustorii străini, și în primul rînd cei greci, mai ales în perioada principelui Apafi, au dobîndit un rol foarte important nu numai în relațiile comerciale ale Transilvaniei, ci și în viața economică internă. Ei au

²⁸ Ibidem, p. 347.

²⁹ Ibidem, p. 401.

³⁰ Ibidem, vol. XV, p. 257.

³¹ Ibidem, vol. XIV, p. 187.

³² Ibidem, p. 189.

³³ Ibidem, p. 189–190.

³⁴ Ibidem, vol. XV, p. 179.

³⁵ Ibidem, p. 180.

³⁶ Ibidem, p. 190.

Început să arendeze de la fiscul princiар vămile, salinele și alte izvoare de venit ale țării. Din rîndul lor, unii au ajuns să obțină titlul nobiliar. Dintre aceștia rețin atenția figurile lui Ioan Pater și Gheorghe Szegedi, primul de origine grec, cel de-al doilea sîrb. Dieta din 10 și 20 septembrie 1672 adoptă o hotărîre specială cu privire la înnobilarea lui Ioan Pater³⁷. Se arată în articolul al III-lea că el a fost înnobilat și încorporat în rîndurile nobilimii și deci putea să țină slobod casă în calitate de proprietar, să cumpere pe banii săi moșii, fără însă să aducă prejudicii vreunui mare nobil. Ioan Pater avea dreptul să mențină toate aceste drepturi și privilegii numai cu condiția că se va așeza definitiv în țară și își va aduce în Transilvania soția și copiii.

Puterea economică extraordinară a negustorilor greci era privită cu ostilitate în sinul stărilor reprezentate în dietă. Monopolizând, în fond, comerțul cu regiunile din sudul Dunării, ei au reușit să elimine mai întîi concurența negustorimii săsești, iar apoi au acaparat o serie de poziții importante legate de veniturile fiscului. În felul acesta, nemaiavând concurenți, vindeau mărfurile aduse, atât de necesare nobilimii și orășenimii înstărîte, la un preț din ce în ce mai ridicat. În urma acesteia, nemulțumirea și chiar ostilitatea față de ei cresc. Nu ne putem mira că, în momentul în care Compania orientală proiectată a făcut oferte mai avantajoase pentru asigurarea pieței cu mărfurile străine, atât dieta, cât și principalele au îmbrățișat aceste oferte. Într-adevăr, la dieta ținută între 10 și 20 octombrie 1672, în ziua de 17 octombrie — se arată în raportul făcut de Czeibert către sibieni — a fost citită oferta reprezentanților Companiei orientale³⁸. Aceștia promiteau că, dacă ei vor fi admisi singuri în Transilvania să facă comerț cu mărfuri străine, iar grecii vor fi lipsiți de privilegiile de care se bucurau pînă atunci, vor asigura un venit mai mare pentru fisc și vor aduce din belșug mărfuri străine în Transilvania.

Principalele a căzut de acord să aprobe privilegiile pentru Compania orientală, aducînd propunerea în fața dietei. La 18 octombrie s-au stabilit condițiile în care se confirma printr-un articol special acordarea privilegiilor solicitate³⁹. Se arată aici că reprezentantul Companiei orientale, Ioan Rabhnaromar, a făcut propunerile, pe care dieta le-a acceptat. Conform acestora, Compania orientală se obligă să asigure țara cu mărfuri suficiente aduse din „Turcia, Veneția, Viena, Germania și Polonia”. Membrii companiei nu vor face comerț cu amânuntul în tîrgurile și iarmaroacele din țară, ci vor deschide la Alba-Iulia magazii, unde vor vinde negustorilor autohtonii. De asemenea se angajau să nu scoată din țară bani de valoare, „nici galbeni, nici taleri” și să nu stînjenească prin nimic negoțul practicat de tîrgoveții autohtonii. Compania orientală se angaja să achite integral suma pe care o plăteau fiscului negustorii greci, oferindu-se chiar să plătească nu 2 000 de taleri, cit dădeau negustorii greci, ci 2 500 de taleri. „În afară de acestea, ei se legau prin jurămînt de credință că nu vor unelti nici tainic, nici deschis împotriva persoanei măriei-sale domnului nostru, nici împotriva țării”.

³⁷ Ibidem, vol. XV, p. 318.

³⁸ Ibidem, p. 317—318.

³⁹ Ibidem, p. 318.

Negustorii greci începeau să se agite, acționind în special reprezentantul lor cel mai influent, Ioan Pater⁴⁰, care încerca să-l convingă pe principie să renunțe la retragerea privilegiilor date negustorilor greci. Dieta a desemnat trei delegați : pe Francisc Horváth din partea nobilimii, pe Stefan Apor din partea secuilor și pe Cristianus Szabó din partea sașilor, să-l avertizeze pe Ioan Pater să nu uneltească împotriva Companiei orientale.

Se părea că aceste hotărîri odată puse în practică vor pune capăt perioadei de suprematie a negustorilor sud-dunăreni în relațiile comerciale externe ale Transilvaniei. În realitate, negustorii greci au pus în practică vechea lor metodă : prin daruri și prin sume importante au început să atragă de partea lor pe o serie de reprezentanți ai marii nobilimi transilvănene și pe toți cei care aveau de spus un cuvînt greu în adoptarea hotărîrilor. În același timp, socolurile curții princiară și ale principesei Ana Bornemissa dovedesc clar că însuși principalele era aprovisionat cu mărfuri străine și obținea venituri foarte mari de la negustorii greci, la care nu puteau renunța ușor. Era inevitabilă confruntarea forțelor care se pronunțau în mod ostil față de negustorii greci și ale celor care au fost atrase de partea lor. Nu ne putem mira deci că hotărîrile dietei din octombrie 1672 erau în fond compromise, iar în cursul anilor 1673—1674 problema a fost adusă din nou în fața dietei. Atmosfera acestor contradicții este redată foarte plastic de clasicul scrierii cronicarești din Transilvania secolului al XVII-lea, Bethlen Miklós. El arată, printre altele, că „toți cei ce aveau rațiune și un suflet de dreptate observau și deplin geau creșterea extraordinară a puterii grecilor în această țară”⁴¹. El arată că la început împotriva negustorilor greci se agita și Stefan Apor, care „în acea vreme se îmbracă într-o haină de kisnitzer alb foarte ieftin (numit pe atunci postav Apor)”. La fel își ridicau glasul Mikes Kelemen și Teleki. Odată, notează Bethlen Miklós, reprezentanții comitatelor, ai scaunelor secuiești și săsești și în general toate stările au depus plingere împotriva grecilor. „La un moment dat eu însuși — scrie cronicarul — am prezentat (la dietă) plingerea negustorilor autohtonii”, dar această plingere a provocat doar o explozie generală, spunându-se : „Să vîndă ei mărfurile mai ieftin decât grecii și atunci vom cumpăra de la ei”. În fond, toți acești nobili mari au fost cumpărăți de negustorii greci. Stefan Apor s-a imbogățit, Mikes Kelemen și Teleki, spune Bethlen, „au devenit apărătorii grecilor”. Teleki mai ales era „cel mai de vază patron” al grecilor. Toate plingerile înaintate au fost eludate de însiși membrii Consiliului princiar, căci acești mari nobili „i-au mulț bine pe greci, care scoțeau de la noi, prin ridicarea prețurilor la mărfurile lor, tot ceea ce dădeau mai ieftin acestora sau le ofereau ca daruri”. La un moment dat, mărturisește Bethlen Miklós, grecul Andrei Horváth, arendator al tricesimelor, „a aruncat cîteva covoare și tatălui meu”, altora dînd cîte 100 de galbeni sau alte daruri. „Văzînd acest lucru, odată, cînd din nou se auzeau agitații împotriva grecilor, am spus în cuvîntul meu la dietă : « Eu am observat că, cu cît mai mult ne plingem împotriva lor, ei cu atît mai mult se înmulțesc și vînd totul mai scump. Cauza acestei stări constă în aceea că tot ce

⁴⁰ Ibidem, p. 314.

⁴¹ Bethlen Miklós, Önelcetlirdésa, vol. I, Budapest, 1955, p. 265.

dau ei celor ce-i protejează (am spus toate acestea fără să dau nume de persoane) scot de la noi în felul arătat mai sus⁴¹. După propria-i mărturisire, Bethlen a spus atunci în dietă : „Sau în mod serios îi alungăm din țară, sau renunțăm la dezbaterea acestei chestiuni în adunările (dietei), care aduce foloase altora, iar nouă pagubă”. La replica lui Mikes Kelemen că grecii intră în casa lui Bethlen Miklós pe ușa din spate, acesta a răspuns că, dimpotrivă, „grecii știau la cine să intre, printre care ești și dumneata”. Cronicarul mai indică numele marilor nobili, ca Bánffy Dienes, Székely László și Teleki „și, în sfîrșit, întreg consiliul” princiar, care stau în spatele negustorilor greci⁴². Astfel că înseși ocnele de sare au început să fie arenate negusorilor sud-dunăreni, „spre marea pagubă a țării, a principelui și a fiecaruia dintre fiii patriei”. Mai întii le-a arendat sîrbul Gheorghe Szegedi, apoi grecul Ioan Pater.

În această atmosferă s-au născut și primele proiecte de a folosi mai rațional bogățiile țării și de a dezvolta comerțul extern al țării. Analiza acestora, concepute de Bethlen Miklós, nu intră în subiectul cercetării de față. Menționăm doar că putea ea economică a negustorilor sud-dunăreni, și în primul rînd a negustorilor greci, care aveau de partea lor pe reprezentanții de frunte ai marii nobilimi tîansilvânene, nu a facilitat aplicarea lor. Personalitatea ștearsă a principelui Apafi, care, spre deosebire de cea a lui Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I, nu schița nici măcar un gest de politică economică proprie, contribuia la eludarea frumoaselor proiecte născute dintr-o viziune mai largă, europeană, dar care au fost înăbușite de interesele de clasă extrem de contradictorii din care au ieșit victorioase forța bânească a negustorilor greci și interesele înguste de castă ale marii nobilimi tîansilvânene.

Acestea au fost imprejurările și cauzele care au făcut să cadă și proiectul inițiat de Compania orientală. Totul a rămas ca mai înainte. Dietele dezbatăreau problemele negustorilor greci, luau hotărîri care nu se aplicau sau erau ocolite, iar prosperitatea negustorimii sud-dunărene continua și, în fond, cîștea din ce în ce mai mult.

Încă de la dieta din noiembrie-decembrie 1673 se revinea la vechea stare, stabilind ca darea anuală „de la greci să fie strînsă de Gheorghe Szegedi, care locuiește la Alba-Iulia”⁴³, apoi se interzicea scoaterea din țară a postavului fabricat aici⁴⁴. Dieta din noiembrie 1674 obliga, la plîngerea sașilor, pe grecii din Alba-Iulia să țină cai de poștă așa cum „se obișnuiau mai înainte”⁴⁵, iar cei din Sibiu împreună cu ceilalți negustori să plătească în contul dării anuale suma de 1 200 de taleri, care să fie strînsă de judele Companiei grecești din Sibiu și să fie predată perceptorului general al dării pe țară⁴⁶.

În ciuda hotărîrilor adoptate, se arată în hotărîrile dietei din mai 1675, negustorii greci, armeni și turci circulă liber prin țară, cumpărînd direct de la producători vite, unt, miere, caș, brînză și ceară și nu de la negustori localnici⁴⁷. Dieta din noiembrie-decembrie 1675 confirmă din

⁴¹ Ibidem, p. 226.

⁴² *Monumenta comititalia regni Transsylvaniae*, vol. XV, p. 350.

⁴³ Ibidem, p. 342.

⁴⁴ Ibidem, p. 463.

⁴⁵ Ibidem, p. 472.

⁴⁶ Ibidem, vol. XVI, p. 173–174.

nou privilegiul dat negustorilor evrei de a vinde liber oriunde în Transilvania căptușeli, articole de harnăsament și alte mărfuri turcești⁴⁸. Încercarea breslei blănărilor din Brașov de a-i obliga pe negustorii greci care intră prin Tara Bîrsei să-și desfacă toate mărfurile la Brașov este considerată de dieta din noiembrie 1676 drept abuz⁴⁹, dar dieta din iunie 1677 interzice acelorași negustori să schimbe banii spre a scoate din țară moneda de valoare⁵⁰. Problemele, după cum vom vedea, rămân aceleași și nu trebuie să ne surprindă faptul că dieta din octombrie 1678 a luat din nou în discuție mai multe aspecte legate de activitatea negustorilor străini stabiliți sau veniți ocazional cu mărfuri în Transilvania⁵¹.

Primul articol al hotărîrilor adoptate la această dietă se ocupă de încălcarea rînduielilor stabilită pentru greci, evrei, armeni și de alte neamuri stabiliți în Transilvania. Aceștia împiedică pe alți negustori să-și vîndă mărfurile negustorilor străini, le cumpără ei și le revînd cu un preț mai ridicat. Această practică, „care aduce mari prejudicii” negustorilor autohtoni, să fie aspru sancționată și negustorii străini care vor fi prinși cumpărînd pentru vînzare mărfurile de la alți negustori străini să fie amendați cu 200 de florini⁵². Într-un alt articol, grecii din Alba-Iulia și din Teaca sănt chemați să-și respecte obligația de a ține cai de poștă⁵³.

Dieta adoptă o serie de hotărîri și în privința dării pe care trebuiau să plătească negustorii greci și armeni. Astfel Compania grecească din Sibiu trebuia să depună în contul dării suma de 600 de taleri imperiali, care să fie strînsă de judele companiei, și totodată să asigure schimbarea în taleri sau galbeni a dării pe care o plătesc secuii în contul haraciului⁵⁴. Tot cu o sumă globală de 300 de taleri erau impuși și grecii stabiliți la Brașov. Este pentru prima dată când acești negustori greci plătesc o sumă globală strînsă de judele lor, ceea ce era legat de faptul că în acest an principalele Mihai Apafi le-a acordat și lor dreptul de a forma o companie comercială. Negustorii greci și armeni din Gheorghieni erau chemați să plătească darea tricesimotorului de la Brașov, iar cei din comitatul Hunedoarei tricesimotorului de acolo. Toți ceilalți negustori străini urmău să plătească această dare la vameșii și la tricesimotorii de la punctele vamale la care au intrat în țară, socotită o jumătate de taler la o cantitate de mărfuri apreciată ca valoare 100 de florini ungurești⁵⁵.

Dieta din octombrie 1678 a mai hotărît să fie întocmită o listă completă a tuturor negustorilor greci stabiliți în toate localitățile Transilvaniei în afara de cei din Sibiu și Brașov organizați în companii. Această listă urma să fie prezentată dietei de către dregătorii țării⁵⁶. Hotărîrea nu a fost dusă la îndeplinire și dieta din mai-iunie 1679 din nou lăua o hotărîre asemănătoare, vorbindu-se de data aceasta de negustorii greci,

⁴⁸ Ibidem, p. 225.

⁴⁹ Ibidem, p. 338.

⁵⁰ Ibidem, p. 372–373.

⁵¹ Ibidem, p. 606, 610 și 621–622.

⁵² Ibidem, p. 606.

⁵³ Ibidem, p. 610.

⁵⁴ Ibidem, p. 621.

⁵⁵ Ibidem, p. 621–622.

⁵⁶ Ibidem, p. 622.

armeni, sârbi și de alte neamuri, făcînd lista pentru a se ști pe ce sumă de dare se poate conta din partea lor⁵⁷. Și dieta din mai 1680 se ocupă de darea negustorilor străini⁵⁸, dar în 1682 listele cerute încă din 1678 tot nu erau întocmite. Dieta din februarie 1682 constată că nici după patru ani informațiile și registrele negustorilor străini nu sunt complete, hotărîndu-se să fie amînată definitivarea lor pînă la dieta următoare⁵⁹. Nici de data aceasta nu se realizase vreun progres și dieta din noiembrie 1682 era nevoie să constate că negustorii greci, armeni și sârbi se susțin de la plata dării, iar lista lor completă nu s-a întocmit încă⁶⁰. Se putea oare realiza o asemenea hotărîre cînd și de data aceasta Stefan Apor și Petru Toinya erau desemnați să întocmească lista și s-o prezinte la dieta viitoare? Cunoaștem din cronica lui Bethlen că Stefan Apor era unul din principali susținători ai negustorilor greci, care l-au cîștigat de partea lor prin daruri și prin sume apreciabile.

Nici măcar hotărîrile fixate în *Constituțiile aprobate* din 1653 nu mai erau respectate. Negustorii greci și de alt neam vindeau mărfuri cu de-amănuntul la un preț foarte ridicat. Postavul de o calitate inferioară este vîndut ca și cum ar fi de o calitate superioară; nici unitățile de măsurat fixate pentru negustori nu le respectau. Ei se foloseau de unități mai mici decit cele obișnuite în Transilvania, cerind totodată prețurile stabilită în liste de prețuri maximale⁶¹. Grecii și armenii continuau să cumpere mărfurile aduse de alți negustori străini spre a le vinde cu de-amănuntul în țară⁶², cu toate că obiceiul țării interzicea acest lucru. Tocmai de aceea la o serie de mărfuri turcești dieta din august 1686 stabilea prețurile maximale⁶³. Pentru abuz în arendarea ocnelor de sare se luau și măsuri extreme, cum a fost arestarea lui Ioan Pater, dar tot marii nobili, ca Mihail Teleki, Grigore Bethlen, Ladislau Székely, Gheorghe Bánffy, Stefan Apor și alții 13 nobili, cer eliberarea lui sub motiv că treburile de la ocnile de sare merg și mai prost după arestarea acestuia⁶⁴.

Aruncînd o privire de ansamblu asupra evoluției regimului negustorilor străini din Transilvania așa cum se reflectă în hotărîrile dietale de la mijlocul secolului al XVI-lea și pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea, se pot trage unele concluzii de interes major. Constatăm înainte de toate că acest regim era în strînsă legătură cu evoluția forței economice pe care au dobîndit-o negustorii străini în viața economică a Transilvaniei, mai ales negustorii greci.

În cursul secolului al XVI-lea, negustorii sud-dunăreni au reușit să biruiască concurența negustorilor sași din orașele mărginașe și astfel au obținut dreptul să facă comerț și în orașele din interiorul Transilvaniei fără să fie obligați a se opri la locurile de depozit. În faza următoare, pe la mijlocul deceniului al patrulea al secolului al XVII-lea, negustorii,

⁵⁷ *Ibidem*, p. 671.

⁵⁸ *Ibidem*, vol. XVII, p. 96.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 250.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 329.

⁶¹ *Ibidem*, vol. XVIII, p. 316–317.

⁶² *Ibidem*, p. 317.

⁶³ *Ibidem*, p. 551–552.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 462–463.

după ce dobîndiseră dreptul de a se așeza în diferitele localități din Transilvania, inclusiv în orașele îngrădite de puternice privilegii, cum era, de exemplu, Sibiu, au reușit să-și organizeze prima Companie grecească de negustori și au obținut avantaje apreciabile prin privilegiul dat de Gheorghe Rákóczi I la 1636. Spre mijlocul secolului al XVII-lea, lupta se ducea pentru a se institui un monopol al negustorilor sud-dunăreni asupra comerțului extern al Transilvaniei. Evoluția era în favoarea negustorilor greci, armeni, evrei și sărbi, mai ales după ce negustorii evrei s-au stabilit la Alba-Iulia, iar cei armeni, așezându-se în 1673 la Gherla și la Gheorghieni, au obținut și ei privilegii, în timp ce negustorii greci din Brașov și-au format și ei o companie a lor.

Încercarea de la începutul deceniului al optulea al secolului al XVII-lea făcută de Compania orientală de comerț de a bară ascensiunea negustorilor sud-dunăreni și de a lichida monopolul lor s-a terminat cu un lamentabil eșec. Negustorii greci în primul rînd au reușit să acapareze poziții hotărîtoare și în sistemul fiscal al principatului, iar marea nobilime transilvăneană să fie cucerită de ei prin corupere. Toate acestea au dus la o stabilire a monopolului negustorilor sud-dunăreni asupra relațiilor comerciale externe ale Transilvaniei.

Stăpînirea austriacă statutară îicită după înăbușirea luptei de eliberare conduse de Francisc Rákóczi al II-lea va prelua și ea această stare de lucruri și va acorda privilegii și mai însemnante negustorilor greci din Transilvania, încercînd să le folosească în promovarea relațiilor comerciale ale Imperiului habsburgic cu provinciile din sudul Dunării. Expresia eloventă a acestei politici a fost privilegiul dat de Leopold I negustorilor greci din Sibiu la 12 septembrie 1701. Acest privilegiu a stat la baza activității prospere pe care au desfășurat-o în secolul al XVIII-lea negustorii greci din Transilvania⁶⁵.

LE RÉGIME DES MARCHANDS ÉTRANGERS DE TRANSYLVANIE PENDANT LA SECONDE MOITIÉ DU XVIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Pendant la seconde moitié du XVIIe siècle, le rôle des marchands étrangers, notamment des Balkans, s'est considérablement accru non seulement dans les relations commerciales extérieures de ce pays, mais aussi dans l'ensemble de la vie économique — fiscale. Ils prenaient à bail la

---

⁶⁵ Cf. Bibl. Acad. R. S. România, Secția manuscris, fond. manuscris latine, dos. 9, f. 34—59.

majorité des revenus fiscaux (l'exploitation du sel, les douanes, etc.), détenaient tout le commerce extérieur, après avoir triomphé au bout d'une longue lutte des marchands autochtones et surtout de ceux des villes de la zone sud de Transylvanie. Cette réalité se reflète dans le régime juridique et politique, aussi bien que dans le statut économique des marchands étrangers, établis par la diète et le prince. Par la présentation des décisions de la diète durant cette période l'on démontre qu'une bonne part de la grande noblesse transylvaine était liée par des intérêts personnels aux marchands étrangers, de sorte que la tentative d'une partie de la noblesse d'exclure en 1673 de la vie économique du pays les soi-disant marchands grecs, en l'occurrence balkaniques, a échoué.

Ainsi, pendant la seconde moitié du XVIIe siècle, les priviléges de ces marchands étrangers ont été non seulement confirmés, mais encore élargis.

CONCILIUL DIRIGENT
ORGANIZAREA, ATRIBUȚIILE ȘI CAUZELE
DESFIINȚĂRII SALE
DE
AUREL GALEA

Marea Adunare de la Alba-Iulia, după ce a hotărît mărețul act al Unirii, a ales Marele Sfat Național¹. Acesta, în ziua de 2 decembrie, și-a ales în funcția de conducere ca președinte pe Gheorghe Pop de Băsești, ca vice-președinți pe episcopii Miron Cristea și Iuliu Hossu, pe Teodor Mihali și Andrei Bîrseanu, iar ca notari pe Silviu Dragomir, Caius Brediceanu, Mihai Popovici, Gheorghe Crișan, Ghiță Pop și socialistul Traian Novac².

Pentru conducerea treburilor interne ale Transilvaniei pînă la unirea sa definitivă cu România, Marele Sfat alege un guvern provizoriu, Consiliul Dirigent, format din 15 membri. Președinte al Consiliului Dirigent este Iuliu Maniu. Numirea acestuia în funcția de președinte al guvernului provizoriu al Transilvaniei se datora orientării sale politice monarhiste, care convenea marii burghezii românești, precum și sprijinului activ pe care acesta îl avea din partea unor cercuri ale înaltului cler catolic și al unor cercuri influente din Viena³. La acestea se adaugă faptul că Iuliu Maniu reprezenta gruparea moderată din cadrul Partidului Național, grupare care trebuia să tempereze acțiunile curentului de stînga (acesta cerea introducerea cit mai grabnică a drepturilor democratice, din multe puncte de vedere el fiind de acord cu social-democrații) și să facă mari eforturi pentru a înlătura acțiunile cu caracter conservator ale grupării de dreapta spre a evita creșterea nemulțumirii maselor populare. Ceilalți membri erau : Vasile Goldiș, Alexandru Vaida-Voievod, Ștefan Cicio Pop, Ioan Suciu, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Emil Hațieganu, Victor Bontescu, Romulus

¹ „Românul” (Arad), VII, nr. 20 din 20 noiembrie/3 decembrie 1918.

² Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, Încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p. 383.

³ Miron Constantinescu și alții, *Desăvârșirea unificării statului național român, Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, Edit. Academiei, 1968, p. 422.

Boilă, Ioan Fluieraș, Iosif Jumanca, Vasile Lucaciu, Valeriu Braniște și Octavian Goga. Erau 10 membri ai Partidului Național Român, 3 independenți și 2 membri al Partidului Social-Democrat din Transilvania și Banat⁴.

Marele Sfat a aprobat componența Consiliului Dirigent. Încă din momentul creării sale, în cadrul diferitelor grupări și categorii sociale s-au ivit nemulțumiri, datorită faptului că unii din reprezentanții intereselor lor nu au fost aleși în organul conducător al treburilor politice, juridice și legislative din Transilvania. Astfel, în memoriile sale, Victor Moldovan, membru influent al Partidului Național Român, își arăta uimirea că în acest organ autonom al Transilvaniei nu au fost aleși doi membri de seamă ai conducerii partidului și ai burgheziei române din Transilvania: Teodor Mihali, fostul președinte al Clubului parlamentarilor români și croați din parlamentul unguresc, și Amos Frîncu, apărător al memoran- diștilor, activ sprijinitor și organizator al luptei românilor pentru desăvîr- șirea unității lor naționale⁵. El arată că, în schimb, au intrat în Consiliul Dirigent persoane de mai puțină importanță ca trecut politic, „Nepotismul a jucat și el un oarecare rol la desemnarea acestor membri”⁶.

Victor Moldovan se referea la numirea lui Romulus Boilă, nepotul lui Iuliu Maniu, în cadrul Consiliului Dirigent.

Teodor Mihali, unul dintre vicepreședinții Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia și vicepreședinte al Partidului Național Român, își arăta nemulțumirea sa față de organele Consiliului Dirigent care l-au lăsat la o parte. Vorbind despre conducerii Consiliului Dirigent, îi caracteriza în felul următor: „Maniu e un om cuminte, dar nehotărît, doi pași înainte, unul înapoi; el n-a făcut nici o declarație compromițătoare, fiind militar. Are mari încurături bănești, (e) foarte prins de Brătianu”⁷. Cel mai inteligent din noul organ autonom al Transilvaniei este Vasile Goldiș. El s-a coalizat cu Vaida spre a înlătura pe Mihali⁸. Pe Vaida, vicepreședintele Partidului Național, e supărat că l-a trădat, deoarece, dacă nu era el (T. Mihali) să-l scoată la suprafață, era dat de mult uitării mai ales pentru declarațiile sale de fidelitate față de Austro-Ungaria în timpul războiului⁹. Fruntașul ardelean exagerează mai ales în aprecierea făcută lui Vasile Goldiș, care se bucura de multă stimă și era considerat „cel mai național, cel mai democratic și cel mai țărănesc” dintre conducerii Partidului Național Român¹⁰.

⁴ „Gazeta oficială” (Sibiu), I, nr. 1 din 14 februarie 1918, p. 3.

⁵ Biblioteca Academiei R.S.R., Secția manuscrise, arhiva Victor Moldovan, „Memorii”, vol. I, p. 83.

⁶ Ibidem.

⁷ Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. IV, București, Edit. de arte grafice „Eminescu”, 1927, p. 216.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, p. 217.

¹⁰ N. Iorga, *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru ideal moral și național*, ed. a 2-a, București, 1932, p. 345.

Teodor Mihali atrăgea atenția lui Alexandru Marghiloman că s-ar face o mare greșală dacă oamenii politici din vechiul regat ar căuta să se sprijine pe ardeleni în vederea rezolvării crizei politice din România, deoarece cei mai influenți membri ai Partidului Național și din Consiliul Dirigent se găsesc sub influența ministrilor români¹¹.

Roman Ciorogariu, membru influent al Partidului Național și cu funcții de răspundere în conducerea înaltului cler, arăta că despre Consiliul Dirigent se vorbesc două vorbe bune și nouă rele. Acesta, în loc să traducă în fapte menirea pentru care a fost creat, aceea a pregătirii căilor unificării prin toate acțiunile sale, contribuie la descentralizare și manifestă tendințe de separatism¹². El dezaproba activitatea acestui organ autonom.

Oamenii politici din vechea Românie manifestau interes pentru conducătorii Consiliului Dirigent și căutau prin diferite căi să-i atragă în partidele lor, de asemenea le rezervau un loc important în viața politică a țării. Constantin Argetoianu arată că de la Maniu partidele politice din vechea Românie așteptau mai mult „decit de la toți ceilalți împreună”¹³. Dar, cu timpul, reprezentanții vieții politice din vechea Românie au trebuit să-și revizuiască atitudinea față de membrii Consiliului Dirigent, deoarece unii dintre ei manifestau tendințe de separatism.

Crearea Consiliului Dirigent era materializarea prevederilor rezoluției de la Alba-Iulia, care, în punctul al doilea, cerea autonomie provizorie pentru Banat, Crișana și Maramureș pînă la întrunirea Adunării Constituante a întregii țări¹⁴. Pînă la traducerea în fapte a acestei hotărîri, trebuia ca teritoriile respective să fie conduse de un organ instituit cu puteri legislative, administrative și judecătorești.

Crearea unui organ autonom într-o perioadă de tranziție era necesară pentru elaborarea și punerea în aplicare a unor măsuri care să ducă treptat la unificare completă pe aceleași baze a tuturor teritoriilor nou unite, a căror organizare administrativă, legislativă și judecătorescă era diferită de cea din vechea Românie. De aceea se impunea crearea unui organ care să ia măsuri în direcția integrării treptate a teritoriilor nou unite fără să se producă perturbări în treburile publice.

Crearea Consiliului Dirigent ca organ autonom era necesară pentru menținerea ordinii și a liniștei pe teritoriul Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului, unde vechile autorități ale regimului dualist fuseseră înlăturate, iar teritoriul era administrat de consiliile naționale locale și comitatense. Acestea trebuiau coordonate în activitatea lor de către un organ central, deoarece Consiliul Național Central Român, organul suprem recunoscut de toate consiliile naționale comunale și comitatense, se autodizolvase, iar în unele județe consiliile naționale luau mă-

¹¹ Ibidem, p. 218.

¹² Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, Tipografia diecezană, 1926, p. 276–277.

¹³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 588, C. Argetoianu, *Pentru cei de mîne. Amin-tiri din vremea celor de ieri*, p. 919.

¹⁴ „Românul” (Arad), VII nr. 20 din 20 noiembrie/3 decembrie 1918.

suri după bunul lor plac, care uneori veneau în contradicție cu hotărîrile de la Alba-Iulia¹⁵.

Reprezentanții Partidului Democrat vedeau în Consiliul Dirigent un organ care trebuia în perioada de tranziție să asigure traducerea în fapte a rezoluției de la Alba-Iulia, pentru ca la întrunirea Constituantei întregii României aceasta să includă în legea fundamentală a țării transformările democratice care avuseseră loc pe teritoriul Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului de la unire și pînă atunci¹⁶. De aceea delegații clasei muncitoare, partizani ai infăptuirii unirii în cadrul unei României democratice care să asigure dreptul de dezvoltare al tuturor cetățenilor pe baza principiilor și libertăților înaintate, au acceptat formarea acestui organ autonom, trimitîndu-și reprezentanții în cadrul său¹⁷.

O parte a burgheziei române din Transilvania cerea constituirea organului autonom provizoriu și din interese regionale. Ea vedea în Consiliul Dirigent mijlocul cel mai eficace prin care putea să-și întărească puterea sa economică și politică în Transilvania și Banat în lupta cu capitalul liberal¹⁸. În rîndul fruntașilor Partidului Național Român erau încă unii care nu renunțaseră la ideea mai veche a unei autonomii, idee depășită și neviabilă, pe care mersul istoriei o va condamna. Totodată crearea Consiliului Dirigent era considerată de vîrfurile burgheziei române și ca un mijloc de a atenua și a ciunti aplicarea hotărîrilor democratice de la Alba-Iulia, de a le goli de prevederile lor radicale. Alegerea celor 15 membri ai Consiliului Dirigent n-a fost întimplătoare. Era cunoscută poziția reacționară a unora privind includerea drepturilor democratice pentru masele populare. Astfel Victor Bontescu și Alexandru Vaida-Voievod s-au pronunțat deschis în cadrul ședinței Consiliului Național Central din 30 noiembrie 1918 împotriva unei reforme agrare radicale. Ei vorbeau despre „promovarea nivelării sociale și potențarea producției”¹⁹.

Deși Consiliul Dirigent apare ca organ comun al unității de acțiune a celor două partide politice, Partidul Național Român și Partidul Social Democrat, el se deosebește fundamental de Consiliul Național Român Central, primul organ reprezentativ al partidelor politice din Transilvania pentru desăvîrșirea unității statale. Organul autonom provizoriu al Transilvaniei nu mai este constituit pe bază de paritate. El reprezintă dominația burgheziei în viața politică, economică și socială în teritoriile nou unite. Totodată el exprima și garanta claselor exploatațoare din România menținerea proprietății private și punerea în aplicare a reformelor și a libertăților burgheze. Însuși Ion Fluierăș este nevoit să recunoască în amintirile sale că, începînd cu a doua jumătate a lunii noiembrie 1918, raportul dintre reprezentanții burgheziei și ai clasei muncitoare în Transilvania s-a schimbat în favoarea burgheziei. „Au trecut ei în planul întii,

¹⁵ Arhiva Istorica Centrală, București, fond. Consiliul Dirigent, Procese verbale (fotocopii), vol. I, p. 11.

¹⁶ Biblioteca Academiei R.S.R., Secția manuscrise, dos. A-1997, p. 6.

¹⁷ *Rezoluția Congresului P.S.D.R. din Ardeal și Banat (19–20 ianuarie 1919)*, în „Adelvărul” (Sibiu), XV, nr. 2 din 13/26 ianuarie 1919.

¹⁸ Biblioteca Academiei R.S.R., Secția manuscrise, arhiva Victor Moldovan, „Memorii”, vol. I, f. 87–89.

¹⁹ Biblioteca Academiei R.S.R., Secția manuscrise, dos. A-1997, f. 1.

pentru că acele gărzi s-au compus în majoritate din oameni veniți de pe fronturi, adică din elemente țărănești. Aceste elemente, împreună cu inteligențialii veniți de asemenea de pe fronturi, ne-au majorat pe noi", scria Ion Fluierăș.²⁰

Chiar participarea lui Ion Fluierăș și Iosif Jumanca în Consiliul Dirigent asigura burgheziei o îndepărțare de la hotărîrile radicale ale Adunării de la Alba-Iulia, deoarece cei doi erau recunoscuți ca reprezentanți ai social-democraților cu vederi de dreapta, care de multe ori se străduiau să ajungă la compromisuri cu burghezia și să frâneze acțiunile revendicative muncitoarești.

Clasa muncitoare, după ce s-a convins că guvernul provizoriu al Transilvaniei s-a depărtat de prevederile rezoluției Adunării de la Alba-Iulia și că cei doi reprezentanți ai săi în Consiliul Dirigent nu mai au nici o influență asupra celorlalți membri, au hotărât retragerea lor din Consiliul Dirigent. Iosif Jumanca și Ion Fluierăș și-au dat demisia din organul autonom al Transilvaniei la 3 august 1919. Odată cu ei au ieșit din Marele Sfat cei 35 de membri ai Partidului Socialist. Retragerea socialistilor din organul autonom al Transilvaniei a slăbit considerabil poziția acestuia. Astfel se lărgeste frontul de luptă al forțelor democratice, care încep să se pronunțe tot mai deschis împotriva politicii duse de Consiliul Dirigent.

Consiliul Dirigent, organ creat cu scopul de a traduce în fapte hotărîrile Adunării de la Alba-Iulia, se transformă tot mai mult într-un instrument al virfurilor claselor dominante din Transilvania pentru a-și consolida pozițiile în toate sectoarele de activitate amenințate de creșterea valului revoluționar al maselor populare și de concurența capitalului liberal din vechea Românie. După desăvîrșirea unității statale, locul contradicției dintre virfurile burgheziei din Transilvania și burghezia dominantă străină l-a luat rivalitatea cu marea burghezie din vechea Românie, mult mai consolidată din punct de vedere economic. Această contradicție va fi una dintre cauzele care vor grăbi desființarea Consiliului Dirigent, care se transformase din toamna anului 1919 într-un organ de frânare a dezvoltării statului unitar. De aceea desființarea sa devine o necesitate în 1920, pe care guvernul Averescu o va traduce în faptă.

În ziua de 2 decembrie 1918, membrii Consiliului Dirigent depun jurămîntul de credință față de Marele Sfat Național și hotărăsc ca sediul celor două organe să fie orașul Sibiu.

În prima ședință a Consiliului Dirigent, ținută la Alba-Iulia în ziua de 2 decembrie, s-au ales vicepreședintii și secretarul acestui organ și s-a făcut împărțirea resorturilor între membrii Consiliului. Vicepreședinți ai Consiliului Dirigent au fost aleși Vasile Goldiș, dr. Alexandru Vaida-Voievod, dr. Ștefan Cicio Pop și dr. Aurel Vlad, iar secretar pentru redactarea proceselor-verbale ale ședințelor guvernului autonom provizoriu al Transilvaniei a fost ales dr. Romulus Boilă. Resorturile au fost împărțite între membri după cum urmează: președinte al Consiliului Dirigent și șeful Resortului de interne dr. Iuliu Maniu, Resortul instrucției publice și al cultelor Vasile Goldiș, Resortul afacerilor externe și propaganda ziaristică Alexandru-Vaida-Voievod, Resortul de război și siguranță publică

²⁰ Ion Fluierăș, *Amintiri din tinerețe și revoluție*, în „Mișcarea socialistă”, București, III, nr. 10–12 iulie–septembrie 1932, p. 1283.

Ştefan Cicio Pop, Resortul pentru organizarea și pregătirea constituantei Ioan Suciu, Resortul finanțelor; Aurel Vlad, Resortul justiției Aurel Lazăr, Resortul codificării Emil Hațieganu, Resortul de agricultură și comerț dr. Victor Bontescu, Resortul comunicării, lucrări publice, poșta, telegraf și alimentare publică dr. Romul Boilă, Resortul sănătății și prevederi sociale Ion Fluierăș, Resortul industriei Iosif Jumanca. Vasile Lucaciu, Valeriu Braniște și Octavian Goga erau membri ai Consiliului fără portofoliu²¹.

Aceste resorturi au funcționat aproape în tot timpul activității Consiliului Dirigent. Unele dintre ele au suferit modificări, datorită schimbărilor survenite în situația internă a statului, care au avut urmări și asupra structurii și componentei organului autonom transilvănean. Astfel, în condițiile crizei alimentare de la începutul anului 1919, pentru a avea minimul necesar de alimente a fost creat Resortul de alimentație, care a functionat pînă în septembrie 1919, cînd a fost desființat. Crearea acestui resort a fost considerată de unii membri ai Consiliului Dirigent și ca o sursă de îmbogățire rapidă, ceea ce rezulta și din măsurile luate de către conducerea acestuia. Desființarea lui se datoră și atacurilor tot mai violente în presa vremii la adresa membrilor acestui resort și a subalternilor lor, care făceau afaceri scandalioase, nemulțumind marea majoritate a opiniei publice românești, iar după deschiderea activității parlamentare mulți deputați au cerut membrilor Consiliului Dirigent să dea seama pentru abuzurile săvîrșite de către comisarii de alimentație numiți.

Aurel Vlad, unul dintre membrii Consiliului Dirigent, este nevoit să recunoască că Resortul de alimentație a fost desființat de către organul autonom provizoriu al Transilvaniei sub presiunea opiniei publice, datorită sistemului de permise și gestiunii comisarilor de alimentație, care dădeau naștere la abuzuri și la speculă²².

Deși Consiliul Dirigent a luat hotărîrea de desființare a resortului respectiv în august, ea nu a fost pusă în aplicare decît la 21 septembrie 1919, cînd se înființează Direcțiunea de alimentație, secție a Resortului de industrie, fiind condusă nemijlocit de către acesta. Eliberarea permiselor de alimentație era încredințată Resortului de finanțe. Se cerea din partea președintelui Consiliului Dirigent ca permisele să fie date oamenilor fără favoruri, ținîndu-se seama de cerințele vieții economice și sociale²³.

În ședința din 4 iulie 1919, membrii Consiliului Dirigent hotărăsc înființarea Resortului de propagandă, prin desprinderea din cadrul Resortului organizării a secției de propagandă. Octavian Goga este însărcinat cu conducerea noului resort, iar șef al Resortului de organizare rămîne în continuare Ion Suciu. Acest resort va fi desființat în decembrie 1919, deoarece Ion Suciu a fost numit președinte al Comisiei superioare agrare²⁴.

Punerea în aplicare a acestei hotărîri s-a făcut abia în august, cînd au avut loc noi reorganizări în cadrul Consiliului Dirigent. Astfel, Resortul

²¹ Arhiva Iсторică Centrală, București, fond. Consiliul Dirigent, *Procese-verbale ale Consiliului Dirigent* (fotocopii), vol. I, procesul-verbal, nr. 1, din 2 decembrie 1918, p. 1–2.

²² Aurel Vlad, *Răspuns și lămuriri*, Orăștie, Tiparul nou, 1920, p. 5.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Arhiva Iсторică Centrală, București, fond. Consiliul Dirigent, *Procese-verbale*, vol. VI, proces-verbal din 4 iulie 1919, p. 320.

comerțului și agriculturii s-a scindat, formându-se un resort al industriei și comerțului, conducerea acestuia revenindu-i lui Mihail Popovici, iar Victor Bontescu a rămas șeful Resortului de agricultură²⁶.

Modificări au fost aduse și în cadrul Resortului sănătății și prevederii sociale, condus de către Tiberiu Brediceanu²⁷. Din august 1919, el mai are încă o secție, secția artelor. Unele dintre resorturi au fost desființate în urma Decretului-lege nr. 3 632 din 11/24 decembrie 1918, prin care organele centrale arătau oficialităților din Transilvania modul cum înțelegeau desăvîrșirea unității statale conducătorii vechii României. În urma acestui decret și-au încetat activitatea Resortul de război și siguranță publică și Resortul afacerilor externe și propaganda ziaristică. Șefii acestor două resorturi, Ștefan Cicio Pop și Alexandru Vaida-Voievod, împreună cu Vasile Goldiș, au intrat în guvernul central ca miniștri, reprezentanți ai Transilvaniei.

Cunoscîndu-și atribuțiile, Consiliul Dirigent trece la fapte. Făcînd analiza situației interne, se arăta necesitatea trecerii căt mai rapide la o administrație nouă, care să înlocuiască rămășițele celei vechi. Ea trebuia să se bazeze pe principiile cerinței vremii și să fie capabilă să asigure ordinea. Numirea prefectilor comitatelor (județelor) trebuia să se facă numai de Consiliul Dirigent, iar cei numiți de alte foruri să fie revocați²⁸.

În vederea organizării Consiliului Dirigent și a plătirii salariilor funcționarilor din subordine, se propune înfăptuirea unui împrumut de 5 000 000 de coroane la Banca „Albina” cu o dobîndă de 5%, iar pentru refacerea economică se propune contractarea unui împrumut de 30—40 000 000 de coroane de la Banca românească și lansarea unui împrumut al unității naționale²⁹. Alexandru Vaida-Voievod este desemnat să anunțe guvernul maghiar despre hotărîrile Adunării de la Alba-Iulia și să ceară recunoașterea Consiliului Dirigent ca organ emanat din hotărîrile acestei adunări. Totodată se cerea numirea de reprezentanți ai organelui autonom provizoriu al Transilvaniei pe lîngă guvernul maghiar și austriac³⁰.

La 11/24 decembrie 1918 guvernul maghiar trimite răspunsul său Consiliului Dirigent prin care declară că „nu ia la cunoștință hotărîrile Adunării de la Alba-Iulia”³¹, ca atare nu recunoaște Consiliul Dirigent. În aceste condiții se ia hotărîrea de a urgența trimiterea delegației la București, unde acesta să ceară regelui Ferdinand, printr-un decret special, să recunoască hotărîrile Adunării de la Alba-Iulia, inclusiv autonomia Transilvaniei și conducerea sa provizorie pînă la unirea definitivă cu România³². Totodată se discută elaborarea unui manifest către popula-

²⁶ Romul Boilă, *Consiliul Dirigent, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul. 1918 – 1928*, vol. I, București, Cultura națională, 1929, p. 90.

²⁷ Arhiva Iсторică Centrală, București, fond. Consiliul Dirigent, Procese-verbale (fotocopii), vol. VII, proces-verbal din 15 august 1919, p. 33.

²⁸ Arhiva Iсторică Centrală, București, fond. Consiliul Dirigent, Procese-verbale ale Consiliului Dirigent, vol. I, procesul-verbal nr. 5, din 10 decembrie 1918, p. 14.

²⁹ Ibidem, proces-verbal nr. 3 din 4 decembrie 1918, p. 9.

³⁰ Ibidem, proces-verbal nr. 2 din 3 decembrie 1918, p. 5—6.

³¹ Ibidem, proces-verbal nr. 6, din 11 decembrie 1918, p. 15.

³² Ibidem.

ția Transilvaniei, în care să fie cuprinse liniile directoare ale politiciei interne și externe ale guvernului autonom³².

Documentul elaborat este publicat de către Consiliul Dirigent în „Gazeta oficială”, oficiosul guvernului provizoriu din Transilvania, din 14 decembrie 1918. Adunarea Națională de la Alba-Iulia, indicând principiile Consiliului Dirigent, se obliga în fața națiunii române „să păstreze cu erdință ființa românescă, pregătind astfel invierea acestui neam la viață liberă și rodnică pentru umanitate”³³.

Organul administrativ autonom al Transilvaniei se obliga să respecte libertatea și drepturile cuprinse în rezoluția de la Alba-Iulia, să militeze și să garanteze egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor, indiferent de naționalitate. „Vrem ca pe pămîntul țării noastre să stăpînească dreptatea și libertatea. Libertatea să fie pentru plugari ca și pentru negustori și meseriași, toate deopotrivă să-și afle fericirea și indestularea pe acest pămînt românesc, cinstindu-se unul pe altul și ajutîndu-se împreună”³⁴.

Consiliul Dirigent se obliga să asigure egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor indiferent de naționalitate, sex, religie, dreptul fiecărei minorități naționale de a-și folosi limba proprie în administrație, justiție, școală și cultură, de asemenea va lupta pentru introducerea drepturilor democratice, asigurînd înfăptuirea „unui regim curat democratic pe toate tărîmurile vieții publice”, care să asigure votul obștesc, direct, egal și secret pe comune, județe ori parlament, desăvîrșita libertate de presă, asociere și întrunire, libera propagare a tuturor gîndurilor omenești; pentru țărani va elabora și va înfăptui o reformă agrară radicală: „Pămîntul care, pînă acum a fost muncit cu sudori de singe în decurs de veacuri de plugari, trebuie să ajungă în stăpînirea lor, deoarece numai așa țăraniul va putea fi fericit, iar prin munca celor mulți pămîntul nostru să fie înzezit”³⁵.

Recunoscînd rolul deosebit al clasei muncitoare în înfăptuirea unirii și în societatea modernă, guvernul autonom provizoriu al Transilvaniei și asumă răspunderea de a îmbunătăți condițiile de viață și de trai ale muncitorilor, aceștia urmînd să se bucură de aceleasi drepturi ca și muncitorii din țările cele mai dezvoltate din punct de vedere industrial. Membrii Consiliului Dirigent cheamă pe cetățeni să lupte pentru apărarea statului național unitar român, să demasête acțiunile tuturor vrăjimașilor și „să nu se lase duși în eroare de către amăgirile dușmanilor din exterior. Numai în acest fel va putea poporul român să păsească pe un drum ascendent, să contribuie la progresul civilizației”³⁶.

Se cere populației românești ca de acum înainte să rupă orice legătură cu guvernul maghiar din Budapesta, să dea ascultare numai Consiliului Dirigent: „Rînduielile acestui guvern să le împliniți cu scumpătate și fără ezitare, căci acele rînduieli se dău pentru fericirea voastră viitoare. Mai ales în aceste vremuri grele nu vă dușmaniți întreolaltă. Cinstiți viața și durerea altuia, trăiți în pace și frățietate cu cel de alt neam și

³² Ibidem.

³³ „Gazeta oficială” nr. 1 din 14/27 decembrie 1918, p. 3.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

altă lege, îngrijiți casele și economia voastră și fiștecare să-și urmeze munca sa obișnuită fără încetare”³⁷.

Memбрii organului autonom provizoriu al Transilvaniei cer populației să fie vigilentă, deoarece pericolul amenințării integrității teritoriale nu a fost încă înlăturat și „s-ar putea ca în orice moment să fie chemată sub arme pentru apărarea intereselor naționale”³⁸.

Conducătorii Consiliului Dirigent își ascundea în aceste fraze interesele lor de clasă, de apărători ai proprietății private, de repressorii ai intereselor celor exploatați. Ei exprimau totodată teama marii burghezii de avintul mișcărilor muncitorești și țărănești din Transilvania din această perioadă, ca și diferite mijloace prin care voiau să canalizeze nemulțumirile maselor în exterior pentru a le abate de la principiul luptei de clasă. Între aceste idei enunțate în manifestul *Către populația română din Transilvania, Banat și Tara Ungurească* și realizările Consiliului Dirigent există o deosebită contradicție, deoarece organul autonom al Transilvaniei s-a depărtat de prevederile radicale ale rezoluției Adunării de la Alba-Iulia, căutând să apere proprietatea privată și interesele exploataților în dauna intereselor celor ce muncesc.

În vederea îndeplinirii hotărîrile Marelui Sfat Național, Consiliul Dirigent se stabilește la Sibiu în ziua de 9 decembrie 1918. Cu această ocazie, Andrei Bârseanu, președintele Consiliului Național județean Sibiu, în cuvîntul său de bun venit, aduce aminte organului provizoriu al Transilvaniei despre marea misiune pe care are de îndeplinit: cimentarea pentru totdeauna a legăturilor dintre Transilvania și celealte teritorii românești, dărîmarea întocmirilor nedrepte ale trecutului și clădirea altora mai bune și drepte³⁹. Tot în această perioadă, oficialitățile din vechea Românie emit la 11/24 decembrie 1918 Decretul de unire a Transilvaniei cu România și Decretul-lege privind organizarea Transilvaniei pînă la unirea definitivă cu România. Aceste două decrete au fost date de către forurile conducătoare românești ca urmare a voinței maselor populare din teritoriile locuite de români. În raportul președintelui Consiliului de Miniștri către rege se arăta că „realizarea unității statale izvorăște din puterea de viață a poporului român, din vitejia soldaților noștri și din voința românilor de pretutindeni. Ea se întemeiază pe ființa însăși a neamului românesc, care de aproape 2 000 de ani, în mijlocul tuturor vitregiilor vremii, a știut să-și păstreze neatins caracterul de conștiință națională”⁴⁰.

Președintele Consiliului de Miniștri arată că acest act este just și exprimă o necesitate istorică, care cere „desființarea tuturor granițelor nedrepte și nefierești și statonicirea statelor după principiile naționalităților. Ea e voită, în fine, de nevoile neamului românesc, care nu poate trăi despartit și care numai pînă unire laolaltă a tuturor fiilor ei își poate

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Stefan Pascu, *op. cit.*, p. 383.

⁴⁰ *Raportul domnului președinte al Consiliului de Miniștri și ministru al afacerilor străine către majestatea-sa regele*, în „Monitorul oficial” nr. 212 din 13/26 decembrie 1918, p. 3749.

îndeplini cu folos pentru omenire și cu strălucire pentru el misiunea civilizatoare în această parte a lumii”⁴¹.

Tinând seama de voința unanimă a maselor, forurile conducătoare românești consfințesc această unire, decretind că „ținuturile cuprinse în hotărîrea Adunării de la Alba-Iulia de la 18 noiembrie (1 decembrie 1918) săn și rămîn de-a pururea unite cu regatul României”⁴². Cu aducerea la îndeplinire a acestei hotărîri este însărcinat președintele Consiliului de Miniștri.

Pină la unirea definitivă a Transilvaniei cu România în mod provizoriu se însărcinează cu conducerea serviciilor publice din teritoriile unite cu România Consiliul Dirigent, emanătie a Adunării Naționale de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918. Vor rămîne în administrația guvernului central în această perioadă de funcționare a guvernului autonom al Transilvaniei : afacerile străine, armata, căile ferate, poșta, telegraful, telefoanele, circulația financiară, vămile, împrumuturile publice și siguranța generală a statului”⁴³.

Teritoriile nou unite vor fi reprezentate în guvernul central prin miniștri fără portofoliu. Pentru lucrările care privesc aceste ținuturi se vor numi prin decret regal, pe lîngă departamentele ministeriale, consilieri speciali la propunerea ministrilor fără portofoliu⁴⁴. Decretul regal sublinia ca sarcină primordială a Consiliului Dirigent prezentațea proiectului de reformă electorală pe baza votului universal și a proiectului de reformă agrară în teritoriile administrate în cel mai scurt timp⁴⁵.

Luînd cunoștință despre sarcinile și atribuțiile care-i revin, Consiliul Dirigent a trecut la îndeplinirea lor. Astfel s-a luat hotărîrea trimiterii în guvernul central a trei reprezentanți ai ardelenilor, a autodizolvării resortului afacerilor străine și propagandei și a siguranței generale a statului. Șefii acestor resorturi au fost numiți reprezentanți ai Consiliului Dirigent în guvernul central : Ștefan Cicio Pop, Vasile Goldiș și Alexandru Vaida-Voievod. S-a luat hotărîrea ca Alexandru Vaida-Voievod să însotească în calitate de reprezentant al Consiliului Dirigent pe președintele Consiliului de miniștri Ion I. C. Brătianu, la Conferința de pace de la Paris. La resortul instrucției publice și culte a fost numit Valeriu Braniște în locul lui Vasile Goldiș, propus ministru în guvernul central.

Președintele Consiliului Dirigent cerea Resortului organizării, condus de Ioan Suciu, să prezinte proiectul de reformă electorală pînă la data de 1 februarie 1919, iar Resortului agriculturii și comerțului proiectul de reformă agrară pînă la 15 februarie 1919, ca în a doua jumătate a lunii februarie să se poate trece la discutarea lor de către membrii Consiliului Dirigent și de opinia publică⁴⁶. Cele două reforme erau cerute cu ardoare

⁴¹ Ibidem, p. 3 750.

⁴² Decretul-lege nr. 3 631 din 11/24 decembrie 1918, în „Monitorul oficial” nr 212 din 13 26 decembrie 1918, p. 3 749.

⁴³ Decretul-lege nr. 3 632 privind organizarea Transilvaniei pînă la unirea definitivă, din 11/24 decembrie 1918, în „Monitorul oficial” nr. 212 din 13/26 decembrie 1918, p. 3 750.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Arhiva Istorică Centrală, București, fond. Consiliul Dirigent, procese-verbale ale Consiliului Dirigent (fotocopii), vol. I, proces-verbal nr. 11 din 25 decembrie 1918, p. 29.

⁴⁶ Ibidem, procesul-verbal nr. 15 din 30 decembrie 1918, p. 33.

de către masele populare, deoarece ele se infăptuiseră în principalele țări ale Europei și fuseseră decretate în vechea Românie la sfîrșitul anului 1918 de guvernul liberal. De aceea burghezia transilvăneană trebuia să se grăbească să le elaboreze pentru a preîntîmpina mișcările maselor nemulțumite de nepunerea în aplicare a prevederilor democratice din rezoluția de la Alba-Iulia.

Membrii Consiliului Dirigent se vor strădui să-și îndeplinească atribuțiile cu care au fost investiți de către Adunarea de la Alba-Iulia. În decursul celor 496 de zile cît a funcționat organul autonom al Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului au fost luate o serie de măsuri, unele contribuind la desăvîrșirea statului unitar român, iar altele provocând nemulțumiri în rîndul populației, care vedea în Consiliul Dirigent un aprig apărător al intereselor claselor exploatatoare.

Prin acțiunile sale, Consiliul Dirigent s-a dovedit tot mai mult un reprezentant al intereselor burgheziei, care se depărta de prevederile radicale și democratice ale hotărîrilor Adunării de la Alba-Iulia. Existența în cadrul său a reprezentanților Partidului Social-Democrat, Ion Fluieraș și Iosif Jumanca, cît și a unor intelectuali cu vederi progresiste, ca Vasile Goldiș, Ioan Suciu, Valeriu Braniște și Aurel Lazăr, nu a reușit să-i schimbe orientarea, el transformîndu-se într-un apărător zelos al intereselor marii burghezii transilvănenene, care prin Alexandru Vaida-Voievod, V. Bontescu și chiar Iuliu Maniu orientează tot mai mult activitatea organului autonom provizoriu al Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului spre acțiuni moderate și chiar spre acțiuni cu caracter reacționar, îndeosebi cele îndreptate împotriva mișcării muncitorești. Astfel, de la 15 martie 1919 și pînă la desființarea sa, Consiliul Dirigent a condus prin instituirea stării de asediu și a cenzurii. Numeroase sedii muncitorești au fost sigilate și inchise. Grevele au fost crunt înăbușite. Organele centrale și locale ale presei muncitorești, pe lîngă cenzura excesivă, au fost suprimate. Toate aceste măsuri dovedesc că burghezia română din Transilvania nu se deosebea de cea din vechiul regat; reprezentanții săi în Consiliul Dirigent se dovedeau tot atît de zeloși apărători ai proprietății private, pentru menținerea căreia erau în stare de orice măsuri împotriva celor ce muncesc.

Toate aceste măsuri au dus la îndepărțarea Consiliului Dirigent de masele populare, care își manifestau deschis nemulțumirile împotriva acestuia ori de câte ori se iaveau ocazii. Concomitent cu pierderea influenței în rîndurile opiniei publice din Transilvania ca urmare a măsurilor luate, se ascut contradictiile dintre membrii Consiliului Dirigent și membrii partidelor politice din vechea Românie. Dacă la sfîrșitul anului 1918 și în prima jumătate a anului 1919 conducătorii partidelor politice din vechea Românie au aprobat punctul de vedere al transilvănenilor ca fiecare partid politic să-și mențină activitatea în vechile cadre, după vară anului 1919 ei au trecut la reorganizarea activității partidelor lor, căutind să le transforme din partide provinciale în partide naționale, să-și ciștige susținători chiar în Transilvania. Conducătorii politici din Transilvania erau împotriva acestei acțiuni; ei căuta ca în teritoriul administrat de Consiliul Dirigent să-și exercite

cu preponderență influența pentru a-și consolida pozițiile în toate sec-toarele de activitate, iar Partidul Național să rămnină cît se poate mai de parte de vîltoarea vieții politice din România în primii ani după unire. Lucrul acesta era imposibil, deoarece, vrînd-nevrînd, transilvănenii au trebuit să participe la rezolvarea unor probleme acute ale vieții social-politice din statul unitar român. Tendința de separatism manifestată de unii conducători ai Consiliului Dirigent, ca Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voievod și Ștefan Cicio Pop, a avut urmări negative asupra vieții politice din Transilvania, și îndeosebi asupra prestigiului Partidului Național Român.

Acțiunile întreprinse de Consilul Dirigent începînd din toamna anului 1919 și pînă în primăvara anului 1920 arată elovent faptul că acest organ autonom se transformase într-un instrument al burgheziei transilvănenene, care căuta să folosească timpul de tranziție pentru întărirea puterii sale economice pentru ca să fie principala beneficiară a roadelor Unirii. Astfel Consiliul Dirigent a aprobat unor membri influenți ai partidului și totodată membri ai săi să facă afaceri comerciale mănoase care să ducă la îmbogățirea lor. Victor Bontescu, șeful Resortului industriei și agriculturii, făcea comerț avantajos cu Viena și Budapesta cu lenine, în timp ce refuză transportul de lemne pentru aprovizionarea orașului București sub motivul că nu avea vagoane. Tot sub pretextul întinderii unei boli epidemice la vite, la Bod sînt tăiate mii de vaci care sunt transportate la Viena și vîndute la un preț convenabil de către funcționari din Resortul industriei și agriculturii⁴⁷.

Alți membri ai Consiliului Dirigent, ca Aurel Lazăr și Aurel Vlad, sunt învinuîți de afaceri speculative cu spirtul de la Oradea⁴⁸.

Măsurile luate de Resortul alimentației publice, finanțelor, industriei și agriculturii prin care au sprijinit acțiunile speculative au provocat vii nemulțumiri în rîndul populației, nemulțumiri recunoscute de însiși membrii importanți ai Partidului Național Român. Aceștia arătau că măsurile respective au provocat mari nemulțumiri, înlesnind specula produselor de primă necesitate. „Așa-numitul „Oficiu de alimentare”, condus de Misici — spunea V. Moldovan, membru al conducerii Partidului Național —, a fost o „oficină nerușinată” prin care s-a traficat zahărul, porumbul, lemnele, petroful, stofele, spirtul negru”⁴⁹. Toemai aceste măsuri au contribuit la creșterea nemulțumirilor împotriva Consiliului Dirigent, care n-a luat măsuri eficiente împotriva speculei, la scăderea influenței sale în rîndul maselor, la grăbirea desființării sale de către guvernul central. Rivalitatea dintre burghezia transilvăneană și cea din vechea Românie pentru acapararea bogățiilor subsolului și a întreprinderilor aparținătoare capitalului german, austriac și ungar, care, conform

⁴⁷ *Dezbaterile Adunării Deputaților, sesiunea ordinată noiembrie 1919 – martie 1920* ședința din 27 februarie 1920, p. 776–778.

⁴⁸ *Anchela de la resorturile domnilor Aurel Vlad și V. Bontescu, în „Renașterea română”, București, II (1920), nr. 335 din 31 martie 1920.*

⁴⁹ Biblioteca Academiei R.S.R., Secția manuscrise, arhiva Victor Moldovan, „Memorii”, vol. I, f. 85.

tratatelor de pace, trebuia să intre în patrimoniul statului, a contribuit de asemenea la dizolvarea Consiliului Dirigent.

Încă înainte de terminarea primului război mondial, Victor Bontescu, exponentul vîrfurilor burgheziei române din Transilvania, propunea în iunie 1918 înființarea unei bănci de credit pentru industrie și comerț cu participarea celor 156 de bănci românești. În acest sens s-a ținut la Arad o conferință care a hotărît înființarea Băncii pentru industrie și comerț. După Unire, burghezia transilvăneană, pentru a-și întări pozițiile în economia teritoriului administrat de Consiliul Dirigent, a creat încă două mari instituții bancare: Banca agrară și Banca forestieră. Banca agrară, menită să finanțeze reforma agrară din Ardeal, a fost proiectată în stil mare de către Bontescu și colaboratorii săi, însă nu avea capital. Pentru finanțarea proprietarilor expropriați, banca solicita împrumuturi din București, dar capitaliștii din vechea Românie nu au admis finanțarea, așa că banca încetul cu încetul mergea spre faliment. Același lucru s-a întimplat și cu Banca forestieră. Numai Banca centrală pentru industrie și comerț a reușit să supraviețuiască, mai mult, chiar să se dezvolte, aceasta datorită faptului că conducătorii ei au acceptat colaborarea cu capitalul din vechea Românie, mai ales cu capitalul liberal, aprobind crearea unei filiale a Băncii Naționale la Cluj⁵⁰.

Cu toate că dispuneau de un capital infim, băncile din Transilvania au reușit în perioada Consiliului Dirigent să pătrundă în întreprinderile industriale din Transilvania. Astfel Banca centrală pentru industrie și comerț avea în 1921 16 participații în industrie, iar Banca agrară 8 participații⁵¹.

Capitalul din vechea Românie s-a străduit și a reușit, folosind puterea de stat pe care o avea în mînă, să subordoneze un șir de întreprinderi importante din teritoriile nou unite. Astfel Banca românească a preluat controlul asupra unui mare număr de întreprinderi din Transilvania, printre care Societatea „Petroșani”, Fabrica de zahăr din Arad etc.⁵². Această luptă dintre capitalul din vechea Românie și cel din Transilvania s-a terminat prin victoria capitalului din jurul Băncii Naționale a României, citadelă a Partidului Național Liberal. Lupta dintre capitalul din vechea Românie și cel din Transilvania a luat forme accentuate mai ales în domeniul așa-numitei „politici de naționalizare” a industriei din Transilvania și Banat, adică de trecere a industriei cu capital străin din aceste regiuni sub controlul capitalului național. Marea finanță din România veche, în frunte cu Banca românească și sprijinită de Partidul Național Liberal, voia să facă „naționalizare” în favoarea ei. Burghezia din Transilvania, în frunte cu băncile transilvăneene, sprijinită de Partidul Național și îndeosebi de Consiliul Dirigent, voia să facă naționalizarea în folosul său.

În acest sens, ea a început tratativele cu capitalul străin imediat după semnarea tratatului de pace cu Germania. Membrii Consiliului Dirigent, îndeosebi Victor Bontescu, nu erau de acord cu naționalizarea industriei

⁵⁰ Ibidem, p. 89.

⁵¹ *Aspecte ale dezvoltării capitalismului monopolist în România*, București, Edit. de stat pentru literatură politică, 1957, p. 45.

⁵² Ibidem.

transilvăne și bănățene preconizată de oamenii politici din vechea Românie, care cereau ca întreprinderile industriale din teritoriile nou unite să aparținătoare capitalului străin să fie stampilate, puse sub sechestrul și lichidate prin trecerea lor în proprietatea statului. Victor Bontescu arăta că capitalul străin nu trebuie înălțurat, deoarece România nu dispune încă de suficiente finanțe pentru refacerea economică a țării și este nevoie să apela la finanță internațională, care, dacă i se va pune stăvila, nu va acorda creditele necesare guvernelor române în vederea redresării țării. De aceea el cerea colaborarea cu capitalul străin.

Punind în aplicare această teză, Consiliul Dirigent a început tratativele în vederea preluării Uzinelor „Reșița”. Modul în care organul autonom provizoriu al Transilvaniei preconiza naționalizarea Uzinelor „Reșița” a provocat nemulțumiri în cadrul parlamentului român, și îndeosebi în rândurile membrilor Partidului Național Liberal. Aceștia nu erau de acord cu concesionarea Uzinelor „Reșița” Societății privilegiate austro-ungare de drumuri și poduri. Aceasta, împreună cu capitalul românesc din Transilvania, trebuia să înființeze o nouă societate anonimă pe acțiuni cu un capital de 125 000 000 de lei, din care 50 000 000 delei capital românesc. Înființarea acestei societăți anonime române se făcea cu scopul de a se fabrica locomotive, cabluri de fier și fontă, în general produse metalurgice⁵³. Propunerea lui Victor Bontescu a fost aprobată de către Consiliul de Miniștri în ședința de la 13 martie 1920, care însărcina pe ministrul industriei și comerțului din guvernul Al. Vaida-Voievod să ducă la îndeplinire această hotărîre. Organul Partidului Național Liberal, „Viitorul”, protestează împotriva acestei hotărîri, arătând că concesionarea Uzinelor „Reșița” societății anonime române cu capital mixt român-maghiar se face în interesul unor oameni influenți din cadrul Consiliului Dirigent și al Partidului Național din Transilvania. El cere să se ia măsuri ca „să iasă la lumină ce se ascunde sub această afacere, pusă la cale de fostul ministru al industriei”⁵⁴. Totodată membrii Partidului Național Liberal protestează împotriva intențiilor conducătorilor Consiliului Dirigent, și îndeosebi a lui Victor Bontescu, de a concesiona unui consorțiu ungar o importantă cădere de apă din Transilvania de o putere de 120 000 de cai-putere. Membrii Partidului Național Liberal arătau că pretextul sub care încearcă să fie concesionată această cădere de apă este neviabil și cere ca izvoarele de energie să nu se înstrâineze, ci să formeze mijlocul de dezvoltare a unei industrii naționale conform cu interesele generale ale țării⁵⁵.

În urma protestelor oamenilor politici din vechea Românie, guvernul lui Averescu a anulat hotărîrea luată de Consiliul de Miniștri la 13 martie 1920. În iunie 1920 se creează societatea „Uzinele de fier și domeniile din Reșița”, cu capital englez și românesc, din care făceau parte și uzinele statului din Hunedoara și Cugir. În anii următori, influența capitalului liberal în această societate crește.

⁵³ *Dezbaterile Adunării Deputaților, sesiunea ordinară din noiembrie 1919 – martie 1920*, nr. 48 din 29 februarie, p. 780–781.

⁵⁴ „Viitorul”, București, XIII, nr. 3 604 din 26 martie 1920.

⁵⁵ Ibidem, nr. 3 605 din 27 martie 1920.

Contradicțiile dintre capitalul din vechea Românie și cel transilvănean au ieșit la iveală și cu ocazia tratativelor duse pentru preluarea minelor din Valea Jiului, aparținând capitalului austriac și maghiar. Încă de la începutul anului 1919, firmele „S. A. Uricani” și „Salgótarján” oferiseră Consiliului Dirigent spre cumpărare minele din bazinele carbonifer Valea Jiului. Tratativele dintre reprezentanții Consiliului Dirigent și ai celor două societăți au eșuat. În aceste condiții, ingerul Winklemer, reprezentantul celor două firme, a negociațiat această vînzare cu Ion I. C. Brătianu, care a hotărât ca minele să fie achiziționate nu de către stat, căruia i se făcuse oferta, ci de către un grup de capitaliști care administrau „Banca românească”. Afacerea a fost negociațiată în aprilie—mai 1919 la București și în Elveția. La București au participat la tratative Vintilă Brătianu, ministrul finanțelor, și Alexandru Constantinescu, ministrul industriei și comerțului, iar în Elveția Tancred Constantinescu. Pentru 55% din pachetul de acțiuni al celor două societăți s-a plătit 18 000 000 de franci elevetieni⁵⁶.

Lupta dintre capitalul din vechea Românie și cel din Transilvania a continuat și sub alte forme. Astfel reprezentanții Consiliului Dirigent nu dădeau voie băncilor din București să creeze sucursale în teritoriul administrat de organul provizoriu al Transilvaniei. Banca „Marmorosch, Blank & Co.” a cerut în primăvara anului 1920 ministrului de interne să intervină pentru ca autoritățile administrative și politice din Arad să nu impiedice punerea în funcțiune a filialei băncii lor în acest oraș⁵⁷. La intervenția ministrului de interne, organele administrative din Transilvania răspundeaau că au fost împotriva creării acestei filiale deoarece localul respectiv îl rezervașera pentru cauze de „utilitate publică”, care, dacă ar fi fost puse în aplicare, ar fi adus mai multe avantaje populației orașului Arad decât respectiva filială a băncii bucureștene. După lungi tergiversări, Banca Marmorosch, Blank & Co. va reuși să-și creeze o filială în Arad. În lupta dusă cu capitalul din vechea Românie, membrii Consiliului Dirigent au căutat să obțină sprijinul capitalului străin, care între 1919 și 1920 căuta pe orice cale să-și mențină dominația în economia statului unitar român. Colaborarea dintre burghezia transilvăneană și capitalul străin se observă și prin intrarea unor capitaliști români din Transilvania în consiliile de administrație ale întreprinderilor cu capital străin și în preluarea de către ei a unor mici pachete de acțiuni.

Prin „naționalizarea” infăptuită de Consiliul Dirigent și de către Partidul Național Liberal, capitalul străin din întreprinderile transilvăneene și bănățene n-a fost înălțurat, ci a continuat să acționeze sub masca firmelor devenite „naționale”, predominând aproape toate ramurile economiei naționale. Cu toate că între capitalul din vechea Românie și burghezia din Transilvania erau contradicții deosebite în privința acaparării unor întreprinderi, între cele două grupuri financiare din România s-a ajuns în unele cazuri la o colaborare. Astfel Societatea „Petroșani” a fost naționalizată de ambele grupuri, în consiliul ei de administrație intrând un liberal, Tancred Constantinescu, și reprezentanții Partidului Național Român: Mihai Popovici și Aurel Vlad. Alături de aceștia continuau să figureze

⁵⁶ Greva generală din România 1920, București, 1970, p. 99.

⁵⁷ Arhiva Iсторică Centrală, București, fond. M.A.I., dos. 225/1920, f. 130.

în Consiliul de administrație reprezentanții marii finanțe din Ungaria, sprijiniți de capitalul francez și englez⁵⁸.

Această luptă dintre capitalul din vechea Românie și cel din Transilvania a avut urmări negative asupra vieții economice și politice din România. Ele au dat posibilitate capitalului străin, îndeosebi al țărilor Antantei, să-și întărească influența în economia țării noastre prin acapararea majorității bunurilor care aparținuseră capitalului german, austriac sau ungar. În loc ca aceste bunuri să intre în proprietatea statului român, ele au intrat în proprietatea unor capitaliști autohtoni și străini, care vor căuta să stoarcă cît mai multe bogății și beneficii peste graniță și va duce la intensificarea exploatarii maselor muncitoare, la menținerea României ca o țară capitalistă slab dezvoltată. Aceste contradicții privitoare la acapararea bunurilor subsolului din Transilvania și din Banat dintre reprezentanții partidelor politice din vechea Românie și ai burgheziei transilvăneni au grăbit procesul de desființare a Consiliului Dirigent.

Desființarea acestui organ autonom provizoriu era cerută tot mai insistent la sfîrșitul anului 1919 de către oamenii politici din vechea Românie, datorită și tendințelor de regionalism pe care le manifestau oamenii politici din Transilvania. Aceste tendințe s-au manifestat în mod evident și cu ocazia alegerilor din noiembrie 1919, cînd Consiliul Dirigent a interzis depunerea candidaturilor oamenilor politici din vechea Românie, chiar și acelora care fuseseră transilvăneni și se stabiliseră la București sau în alte orașe ale României⁵⁹.

Tendențele de regionalism s-au manifestat cu mai mare pregnanță după deschiderea primului parlament al statului unitar român, cînd Iuliu Maniu a refuzat categoric să formeze un guvern al Blocului parlamentar. Refuzul său se explica prin faptul că președintele Partidului Național Român nu voia să-și angajeze total partidul în lupta de culise cu forțele politice din vechea Românie. În cazul în care guvernul său ar fi obținut rezultate negative, Partidul Național Român ar fi fost compromis în fața maselor, lucru pe care nu-l dorea în acel moment nici unul dintre membrii influenți ai burgheziei transilvăneni. Totodată, acceptarea postului de prim-ministru de către Iuliu Maniu ar fi dus la desființarea Consiliului Dirigent, cu care nu erau de acord reprezentanții vîrfurilor burgheziei ardeleni. Ei considerau încă acest organism garanția cea mai sigură a apărării intereselor lor în lupta cu celealte partide politice în vederea acaparării bogățiilor subsolului din Transilvania și Banat.

Această atitudine a președintelui Consiliului Dirigent și totodată a Partidului Național Român nu a trecut neobservată de oamenii politici din vechea Românie, care cereau tot mai insistent organelor în drept desființarea Consiliului Dirigent. Desființarea acestui organ autonom era cerută și de unii membri ai organului autonom provizoriu al Transilvaniei, îndeosebi de Octavian Goga, Vasile Goldiș, Aurel Vlad etc. Aceștia arătau că Adunarea de la Alba-Iulia hotărîse ca organul autonom provizoriu al Transilvaniei să-și desfășoare activitatea pînă la deschiderea primului

⁵⁸ N. N. Constantinescu, *Situația clasei muncitoare din România. 1914–1944*, București, Edit. politică, 1966, p. 98.

⁵⁹ Ion Rusu-Abrudeanu, *România și războiul mondial*, București, Edit. Librării „Socec & Co.”, 1921, p. 516.

parlament al României întregite. Odată cu deschiderea lucrărilor parlamentului la 20 noiembrie 1919, Marele Sfat, organul de fapt care a ales Consiliul Dirigent, s-a autodizolvat. Autodizolvarea acestuia atrăgea după sine automat și desființarea Consiliului Dirigent, dar vîrfurile burgheriei transilvăneene, în frunte cu Iuliu Maniu, nu erau de acord. Ei considerau că încă nu a sosit momentul ca acest organ autonom provizoriu să fie desființat, deoarece nu-și consolidaseră destul de bine pozițiile în viața politică a Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului. Existența acestor deosebiri de vederi și cererile că mai insistente ale oamenilor politici din vechea Românie au dus la discutarea problemei Consiliului Dirigent la sfîrșitul lunii noiembrie 1919 și în februarie 1920 în cadrul Clubului parlamentar transilvănean, creat la 25 noiembrie 1919, cu care ocazie Octavian Goga și colaboratorii săi legați de vechea Românie au cerut imediata înlăturare a Consiliului Dirigent și trecerea la unificarea desăvîrșită a țării. Iuliu Maniu, Ștefan Cicio Pop etc. s-au opus, arătînd că nu a sosit încă momentul ca organul autonom provizoriu al Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului să fie dizolvat, el trebuie să-și continue activitatea încă o perioadă de timp, cel puțin pînă după noile alegeri.

După dezbateri furtunoase s-a luat hotărîrea creării unei comisii în frunte cu Iuliu Maniu, președintele Partidului Național Român, care să elaboreze un proiect de lege privitor la desființarea Consiliului Dirigent. Acest proiect trebuia să fie trimis spre aprobare parlamentului și sanctiionat de rege. Comisia a elaborat proiectul de lege pentru desființarea Consiliului Dirigent. Aceasta a fost acceptat de guvern și înaintat la 5 martie 1920 de către Ștefan Cicio Pop, președinte ad-interim al Consiliului de Miniștri, pentru a fi sanctiionat de către rege. Conducătorii partidelor politice au primit cu satisfacție proiectul de lege și se bucurau de desființarea Consiliului Dirigent, crezînd că prin aceasta se înlătură una dintre frînele serioase ale pătrunderii influenței lor din teritoriile Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului. Ei sperau că prin desființarea organului autonom al Transilvaniei se vor crea condiții optime în vederea fuziunii Partidului Național Român cu partidele din vechea Românie. Cel mai interesat în această direcție era partidul lui Averescu, care în primăvara anului 1920 își intensifică activitatea în vederea fuziunii. El reușește să-și atragă de partea sa gruparea lui Goga. Acesta în mod demonstrativ demisionează din Consiliul Dirigent la 21 februarie; totodată cere public desființarea imediată a organului autonom provizoriu al Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului, arătînd că acesta împiedică trecerea la o desăvîrșită unificare, dispariția lui ducînd la înlăturarea tendințelor de separatism mai ales ale transilvănenilor⁶⁰.

Proiectul de lege privitor la desființarea Consiliului Dirigent a fost pus în aplicare la 2 aprilie 1920 de către guvernul Averescu. Desființarea Consiliului Dirigent se făcea în momentul în care Partidul Național Român primise o lovitură puternică prin trecerea grupării lui Goga în cadrul

⁶⁰ Biblioteca Academiei R.S.R., Secția manuscrisse, arhiva Victor Moldovan, „Memorii”, vol. I, f. 108–109.

Ligii Poporului, ceea ce a dus la slăbirea forțelor politice ale burgheziei transilvănenă. Totodată, prin desființarea organului autonom provizoriu al Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului, Alexandru Averescu urmărea să lipsească Partidul Național Român de organismul său principal, care îi asigurase victoria în alegerile din 1919. Vesta desființării Consiliului Dirigent a fost primită cu ostilitate de către Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voievod, Mihai Popovici etc., care au încercat prin orice cale să amîne punerea în aplicare a Decretului-lege nr. 1 462, sanctionat de rege la 2 aprilie 1920 și publicat în „Monitorul oficial” la 4 aprilie. Nici audiенțele la rege, nici campania de presă pornită în ziarele „Patria”, „Românul”, Gazeta Transilvaniei”, nici memoriul înaintat regelui n-a clintit pe generalul Averescu și pe rege din hotărârea de a trece la desființarea Consiliului Dirigent într-un timp cât mai rapid. Astfel, la 4 aprilie 1920 a fost publicat decrțul de constituire a Comisiei de unificare pentru descărcarea Consiliului Dirigent. Totodată a fost elaborat Regulamentul pentru funcționarea consiliilor de descărcare a serviciilor publice din teritoriile alipite și unificarea lor cu vechiul regat.

Guvernul a numit comisia regională de descărcare și de unificare din Cluj, care era formată din 9 secretari generali și din 9 delegați ai guvernului central. Ea era ajutată de comisia regională de unificare, al cărei președinte a fost numit Ion Suciu. Aceasta s-a prezentat în ziua de 10 aprilie 1920 la sediul Consiliului Dirigent, luând în primire documentele organului autonom provizoriu al Transilvaniei. La această dată începează activitatea Consiliului Dirigent, organ creat de Adunarea Națională de la Alba-Iulia pentru traducerea în fapte a hotărârilor sale și pentru luarea unor măsuri în vederea unificării treptate a tuturor sectoarelor de activitate ale statului unitar român.

Oamenii politici transilvăneni căuta să arate că desființarea Consiliului Dirigent nu era o necesitate obiectivă și că ea s-a făcut numai în scopuri politice urmărite de către guvernul Averescu. Această afirmație corespunde numai într-o mică măsură realității, deoarece desființarea organismului autonom provizoriu al Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului se punea cu acuitate și era o necesitate stringentă în momentul în care exista un guvern central cu reprezentanți ai majorității partidelor politice și un parlament care cuprindea deputați din toate provinciile României. Existența sa împiedica înfăptuirea unității administrative, judecătorești etc. și constituia în același timp un focar al politicii centrifugale, a tendințelor de separatism ale unor oameni politici din Transilvania, ceea ce aducea prejudicii intereselor naționale. Desființarea sa era un lucru pozitiv, constituind un pas important făcut spre unirea forțelor românești în vederea dezvoltării sociale, economice, politice și culturale a statului unitar român. Totodată desființarea Consiliului Dirigent de către organele centrale era un răspuns dat tendințelor de regionalism manifestate de liderii burgheziei transilvănenă și arată faptul că în cadrul statului unitar român aceste tendințe sunt sortite eșecului. Singura cale care frebuia urmată era aceea a unirii într-un tot a forțelor politice în vederea redresării economice a țării.

LE CONSEIL DIRIGEANT. L'ORGANISATION, LES ATTRIBUTIONS ET LES CAUSES DE SA SUPPRESSION

RÉSUMÉ

Le 1er décembre 1918, la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia, après avoir décidé le grandiose acte de l'Union, a élu le Grand Conseil National. A son tour, celui-ci a élu, le 2 décembre 1918, un gouvernement provisoire — le Conseil Dirigeant — qui devait fonctionner jusqu'à l'union définitive de la Transylvanie à la Roumanie ancienne.

Le Conseil Dirigeant lequel comptait 15 membres, était investi de pouvoirs législatifs, administratifs et juridiques. Iuliu Maniu remplissait les fonctions de président de l'organe autonome de la Transylvanie, de la Crișana, du Banat et du Maramureș. Les autres membres du Conseil étaient Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Alexandru Vaida Voïvod, Octavian Goga, Vasile Lucaciu, Ion Suciu, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Emil Hățeganu, Victor Bontescu, Romul Boilă, Ion Fluieraș, Iosif Jumanca et Valeriu Braniște.

Tous ceux-ci étaient reconnus en tant que combattants et organisateurs des masses dans la lutte de libération nationale. Sa constitution avait été réclamée par la conjoncture intérieure et extérieure de l'époque. Le Conseil était appelé à élaborer et à appliquer des mesures à même de conduire progressivement à l'unification complète, sur les nièmes bases, de tous les territoires nouvellement créés, dont l'organisation administrative, législative et juridique différait d'une province à l'autre.

En vue d'une meilleure organisation de l'activité, les membres du Conseil Dirigeant se sont partagés les tâches, chacun d'entre eux répondant d'un secteur d'activité.

Au cours des 496 jours de son fonctionnement, dans la conjoncture des années effervescentes qui ont suivi l'Union, le Conseil Dirigeant a coordonné l'activité administrative, législative et juridique de la Transylvanie, du Banat, de la Crișana et du Maramureș, essayant de contribuer par son activité au renforcement de l'Etat unitaire roumain, et lorsqu'il est devenu un frein dans la voie de l'épanouissement de la Roumanie moderne, il a été supprimé.

www.dacoromanica.ro

CONSIDERATII ASUPRA POLITICII „PRIN NOI ÎNSINE” ÎN PERIOADA 1922—1928 (I)

DE

IOAN SAIZU

Procesul desăvîrșirii unificării statului a modificat în sens calitativ potențialul economic al țării și a creat condiții mai favorabile pentru dezvoltarea rapidă a forțelor de producție. Datorită distrugerilor și dezorganizării aparatului de producție, problema economică centrală a constituit-o refacerea și punerea în stare de funcțiune a potențialului existent pe întreg teritoriul României. După atingerea în 1924 în principalele ramuri a nivelului antebelic de producție, a urmat o perioadă care s-a caracterizat prin accelerarea dezvoltării industriei și a întregii economii, prin diversificarea ei, deși ca structură ea a continuat să fie dominată de industria bunurilor de consum și de ramura extractivă. A sporit, totodată volumul capitalului investit, s-a îmbunătățit înzestrarea tehnică a întreprinderilor, a crescut ponderea industriei în produsul social și în venitul național, s-a intensificat procesul de concentrare și de centralizare a capitalului. În același timp, perioada respectivă s-a mai caracterizat „prin accentuarea opoziției marii burghezii autohtone împotriva capitalului străin, prin întărirea poziției sale într-o serie de ramuri ale industriei și circulației...”¹, monopolurile internaționale deținând însă mai departe o pondere importantă în economia României. Paralel cu întărirea puterii economice, „asistăm și la întărirea dominației politice a marii burghezii industrial-financiare, la accentuarea caracterului reacționar al puterii de stat...”².

Dezvoltarea forțelor de producție a avut loc în condițiile în care pe plan teoretic s-a manifestat o încordată confruntare de forțe în definirea direcțiilor de evoluție a economiei și a mijloacelor de realizare a progresului. Articolul de față caută să releve un aspect al acestei confruntări, și anume accentuarea pe plan teoretic a opoziției marii burghezii românești împo-

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, București, Edit. politică, 1968, p. 355.

² *Ibidem*, p. 356.

triva capitalului străin, lipsa de concordanță perfectă între gîndire și practică urmînd a o demonstra cu alt prilej.

Poziția diferită a burgheziei în procesul economic a determinat ca în problema mijloacelor de valorificare a bogățiilor țării să se manifeste concepții deosebite. În lucrări și articole, în presă și în parlament s-a căutat să se justifice documentat atitudinea ei contradictorie. Cu acest prilej, gîndirea economică, în raport cu interesele care erau apărute, s-a diversificat. Polemica doctrinară, la baza căreia stătea sub raport economic insuficiența capitalurilor interne pentru înfăptuirea acestui proces și interese divergente, a căpătat o intensitate deosebită, fără a purta caracterul unei opozitii radicale, între P.N.L. și partidele național și țărănesc. Ea s-a desfășurat cu multă acuitate în condițiile în care imediat după terminarea războiului capitalul antantist pornise o ofensivă susținută de acaparare și de preluare a pozițiilor capitalului provenit din țările foste inamice. În acel timp, România era privită ca o pradă de cucerit, iar cîștigarea petrolului ei îndeosebi ca un pas făcut înaintea concurentului. Interesul manifestat mai cu seamă după 1918 se explica prin faptul că finanța internațională detinea poziții importante în economie, poziții pe care urmărea nu numai să le păstreze, ci să le și extindă, odată cu obținerea unor garanții depline pentru desfășurarea activității în condiții optime.

România suferea, într-adevăr, de o acută criză de capitaluri, și aceasta datorită mai multor cauze, printre care enumărăm: păstrarea în linii generale și după 1918 a structurii agrare a economiei; nivelul redus de dezvoltare economică; folosirea unei însemnate părți din venitul național pentru apărare, deci nu în procesul producerii bunurilor materiale care asigură progresul; cheltuirea unei însemnate părți din plusvaloare, în țară sau peste hotare, în scopuri neproductive; existența unor pături parazitare legate de rămășițele semifeudale din agricultură; covîrșitoarea datorie externă; dominația capitalului străin în unele ramuri ale economiei. Aceste cauze au frînat procesul acumulării de capitaluri și eforturile de înzestrare. Pe asemenea teren avea să se grefeze politica monetară și a taxelor de export³.

Pentru satisfacerea cerințelor de capital necesar refacerii și dezvoltării economiei naționale nu erau decît două soluții: una, de moment, de participare necondiționată a capitalului străin, rămasă în istorie sub denumirea de politica „porților deschise”; alta, cunoscută sub formula „prin noi însine”, de acceptare a finanței internaționale în cadrul unei colaborări limitate, în care rolul principal să-l dețină forțele și capacitatele interne, îndeosebi marea burghezie.

Între avantajul de a avea capital imediat, însă străin, și necesitatea obiectivă și vitală a consolidării factorilor naționali, a forțelor interne, liberalii preferau a doua soluție, motivind că România era o țară destul de bogată „pentru ca să ne putem în timp crea un capital mobiliar suficient

³ Roman Moldovan, *Formarea și mișcarea capitalurilor în România în perioada 1925–1938*, București, 1939, p. 91.

*nevoilor noastre; nu atît de bogată ca să ne permitem sacrificarea bunurilor ce avem către străini numai pentru a pune capăt mai repede unei situații grele*⁴. Liberalii considerau că interesul de a fortifica factorii interni avea importanță cu mult mai mare pentru economia națională decât „avantajul” de a deține imediat și din belșug capital, însă de proveniență străină. Firește, creșterea capitalului național ridică problema rezistenței sale față de finanța internațională, chestiune ce nu se putea soluționa decât încurajând cît mai mult propriile inițiative și accentuind interventionismul de stat în materie economică. Trebuie relevat aici că nici una dintre cele două soluții nu-și are originea, cum vom arăta mai tîrziu, în perioada pe care o cercetăm.

Prima soluție avea ca element dominant „deschiderea portilor” în fața capitalului străin. Partidele burgheze partizane ale acestei formule își motivau atitudinea pe lipsa accentuată de capitaluri pentru o perioadă tipic de refacere și pe imposibilitatea găsirii acestuia în cantitățile dorite pe piață internă. Deși asemenea aprecieri aveau o bază reală, atitudinea lor față de formula „prin noi însine” nu era determinată de acest considerent, ci de lupta politică dintre ele, de interesul de a răsturna pe liberali de la guvern și a instala la conducerea țării proprii lor reprezentanți. În consecință, unele partide burgheze au căutat să speculeze acele puncte din programul economic al P.N.L. cu care nici capitalul străin nu era de acord; ele s-au intrecut în a cîștiga încrederea și bunăvoița finanței de peste hotare. Faptul a determinat ca în centrul contradicțiilor din sinul clasei dominante să se afle sub raport economic și problema raporturilor cu capitalul străin în opera de refacere și dezvoltare a țării.

În programele unor partide, în lucrări și studii semnate de economisti și politicieni s-a pledat și s-a susținut în mod gresit că dezvoltarea economică a țării, îndeosebi industrială, era strîns legată de pătrunderea capitalului occidental, căruia îi subordonau progresul forțelor interne. În acest spirit s-a căutat să se absolutizeze rolul pozitiv al capitalului străin. „Nu capitalul străin va robi țara noastră — aprecia exagerat acest rol unul din contemporani —, ci el va deveni un instrument de dezvoltare a acestei țări, luindu-și și el partea care i se cuvine”⁵. O asemenea teză era sortită eșecului de experiența și de logica cerințelor obiective ale epocii.

Partizanii politiciei „portilor deschise” se aflau în regimenteră în majoritatea partidelor burgheze de opoziție și se numărau din acea parte a burgheziei care, printre altele, era legată de creditele din Occident sau era direct interesată în întreprinderile cu capital străin. Pe aceeași poziție se afla burghezia naționalităților conlocuitoare din Banat și Transilvania, care, deținînd poziții mai slabe în fața ofensivei capitalului marii burghezii din vechiul regat, păstra strîns legături cu cercurile economice din Berlin, Viena și Budapesta, ca și o parte a moșierimii expropriate și a capitaliștilor din agricultură, dornici de penetrația capitalului străin, alături de care doreau să-și plaseze în condiții de rentabilitate capitalurile adunate. Pentru aceeași soluție s-a pronunțat și casa regală, legată prin numeroase interese de finanța internațională. Pîrghia financiară, materială

⁴ Alexandru Topliceanu, *Bogățiile României și capitalul străin, în „Democrația”*, an. XV (1927), nr. 7–8, p. 89 (subl. ns.)

⁵ Ion Scutaru, *Legea pentru administrarea generală a pescărilor statului și ameliorația regiunii inundabile a Dunării*, București, 1929, p. 51.

a acestei grupări o forma Banca Marmorosch, Blank & Co., organic legată de Banque de Paris et des Pays-Bas și de alte unități financiare străine⁶.

Firește, poziția acestora apare în evidență nu printr-o simplă enunțare și grupare a lor, ci prin apelul direct la sursele documentare primare. Poziția conservatorilor a fost calificată chiar în epocă drept trădătoare. Principiile care inspirau politica economică a lui Take Ionescu, sublinia D. Drăghicescu, nu puteau să garanteze independența economică a țării, ci, dimpotrivă, s-o pericliteze⁷. Partidul Național se pronunța pentru politica „porților deschise” nu numai din considerente economice, între care lipsa de credit, ci și din motive politice, deja enunțate mai sus.

Alături de Partidul Național, în apărarea politiciei „porților deschise” s-a înscris, prin tenacitatea cu care a susținut-o, Partidul Tărănesc, deși în rindul partidelor burgheze ocupa o poziție de stînga. Trebuie subliniat aici că poziția acestuia față de capitalul străin cuprinde două tendințe: o primă tendință se află inserată în programul din 1921. Grăbirea refacerii producției necesită, după convingerea exprimată atunci, credite externe care să permită restabilirea mijloacelor de transport și consolidarea desăvîrșită a datoriei flotante, fără de care continua apăsarea asupra pieței devizelor. Cu toate că justifica în acest fel necesitatea capitalului străin, Partidul Tărănesc recunoștea – fapt notabil – pericolul generat de creditele externe și de tendințele de exploatare prin concesionarea bogățiilor României, că țara noastră, ca oricare stat agrar slab dezvoltat, se expunea astfel unor serioase primejdii⁸. Poziția de atunci, care denotă o atitudine ostilă față de capitalul străin, a fost ignorată în 1926, la fuziunea cu Partidul Național. Acum, argumentând, ca și mai înainte, că refacerea utilajului economic și punerea în valoare a unora dintre bogățiile țării necesitau capital străin, „tărăniștii” erau alături de „naționali” în cererea unui tratament egal pentru capitalurile străine și naționale în fața legii și administrației⁹, fără ca prin aceasta să devină o agentură a capitalului străin și să ignoreze interesele burgheziei naționale. Pentru atragerea finanței internaționale în procesul valorificării bogățiilor, național-tărăniștii au relevat necesitatea creării altor condiții interne, și anume stabilirea unei ordini constituționale și a unui „desăvîrșit” regim de legalitate; statonicirea regimului economic legal și respectarea strictă a contractelor încheiate de către stat și particular¹⁰.

Politica „porților deschise” a fost puternic susținută de o seamă de economisti și de politicieni. Virgil Madgearu, de pildă, devenit ulterior ideologii de frunte ai P.N.T., a calificat în acel timp ca „agresivă” politica economică a liberalilor față de capitalul străin, deoarece îi îngăduia penetrația numai în formele și limitele prevăzute de legea lor. El a căutat să înrădăcineze teza că frinarea pătrunderii capitalului străin crea Româ-

⁶ Contribuții la istoria capitalului străin în România de la sfîrșitul primului război mondial până la ieșirea din criza economică din 1929 – 1933, București, Edit. Academiei, 1960, p. 37.

⁷ D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 62.

⁸ Partidul Tărănesc, *Programul și statutele*, București, 1921, p. 18.

⁹ Programul și statutele Partidului Național-Tărănesc. 1926, Șimleul Silvaniei, 1926, p. 18.

¹⁰ Ibidem, p. 18–19.

niei primejdia de a pieri¹¹. Virgil Madgearu considera că, în afară de cadrul general al politicii economice legate de normalizarea prin abolirea restricțiilor și a taxelor de export, acțiunea constantă de încurajare a producției presupune participarea capitalului străin pentru a putea reface mai repede utilajul economic. Și tot afluxul de capital străin stătea în concepția sa la baza realizării unui buget real și a urcării leului¹². Pentru el, problema națională, adevărată națională, nu era să se creeze restricții capitalului străin, ci să se ofere condiții generale de existență și dezvoltare poporului, în aşa fel încât „să se asigure un proces repede de achiziție a capitalului românesc”¹³.

Ideologii național-țăraniști, declarindu-se împotriva formulei „prin noi înșine”, au venit în întimpinarea intereselor capitalului străin. În apărarea concepției „porților deschise”, teoreticienii respectivi au considerat că P.N.L. și-a închis statul doctrina economică în forma rigidă și exclusivistă a politicii „prin noi înșine”, apreciată drept cauza ruinării și desființării burgheziei românești și a devalorizării complete a nuncii naționale¹⁴, cind, în practică ea avea în vedere întărirea factorilor interni. „Cerința” de a nu pune capitalul străin în inferioritate¹⁵ a fost explicată și prin posibilitatea pe care o „oferă” numai el de a putea realiza o colaborare cu organizațiile internaționale în desfacerea în condiții „favorabile” a produselor miniere pe piața externă.

Pentru capitalul străin s-au pronunțat, și drept nuanțat, și alte partide, ca și diferenți publiciști, care nu vedea redresarea economică a României în condițiile insuficienței capitalului național decât în colaborarea cu acesta, nelimitată însă. Astfel Partidul Poporului a prevăzut în programul său necesitatea sprijinirii colaborării muncii naționale cu capitalul străin, mai cu seamă pentru faptul că restabilirea valutei se putea obține printr-o politică economică de bună înțelegere cu străinătatea, în locul îndrumării „exclusiviste”, de care, sub masca naționalismului economic, nu profita decât un grup restrâns de capitaliști. Partidul Poporului considera în mod nejust, că numai colaborarea cu capitalul străin putea asigura vindecarea retelelor de ordin economic și finanțiar ale României. Programul acestuia era în aşa fel întocmit, încât să obțină sprijinul marilor aliați și să întărească increderea cercurilor financiare din Occident față de România. La nivelul lui întîlnim și prevederea ca paralel să se încurajeze și munca națională, ceea ce sub aspect principal coincide, după cum vom vedea mai târziu, cu poziția grupării conduse de Tancred Constantinescu din cabinetul liberal.

Exprimând în 1924 punctul de vedere al Partidului Poporului, C. Argetoianu releva că, într-o perioadă cind pentru refacerea țării erau necesare investiții masive care lipseau în interior, orice măsură de restrințiere a colaborării cu capitalul străin putea fi dăunătoare. Preocuparea esențială nu putea fi alta decât atragerea lui, „fără de care investițiunile în stil mare sănt imposibile și știm cu toții că fără asemenea inves-

¹¹ V. N. Madgearu, *Bazele novei politici economice*, București, 1929, p. 59; *Legea minelor cu expunere de motive*, București, 1924, p. 415.

¹² V. Madgearu, *Turtucaia economică*, București, 1928, p. 97.

¹³ Idem, *Bazele novei politici economice*, p. 59.

¹⁴ Eugen Crăciun, *Cuvântare la mesaj. 30 noiembrie 1929*, București, 1929, p. 8–9.

¹⁵ Gr. L. Trancu-Iași, *Colaborarea capitalului străin*, București, 1923, p. 21 și 24.

tițiuni nu putem merge mai departe”¹⁶. Din această cauză, consideră el, în politica internă „nici un gest nu trebuie făcut, nici un așezămînt nu trebuie înjghebat care să jignească susceptibilitatea” capitalurilor străine¹⁷. Partidul Poporului aprecia că această colaborare nu putea deveni satisfăcătoare fără îndepărarea măsurilor administrative și legislative care se „opuneau” oricărui început de însănătoșire a vieții economice¹⁸. În discursul ținut la Cluj la 18 martie 1928, Alexandru Averescu, referindu-se la transpunerea în practică a acestor prevederi, a declarat că în timpul guvernării sale, 1926–1927, a deschis „orizonturi din cele mai prielnice colaborări economice cu capitalul străin”¹⁹.

Recunoscind însemnatatea deosebită a bogățiilor subsolului pentru dezvoltarea economică a României, Partidul Naționalist-Democrat, care-l avea în frunte pe N. Iorga, a cerut să se creeze o cît mai strînsă legătură între politica externă a țării și politica sa economică. Partizan al întăririi prieteniei cu marii aliați, îndeosebi cu Franța, N. Iorga recomanda să se deschidă porțile concursului economic străin și să se închidă acelor națiuni care manifestau tendința de acaparare sau dorința de tutelă asupra României²⁰.

Punctului de vedere legat de colaborarea cu capitalul străin i-a fost consacrată o literatură bogată. Chiar de la începutul perioadei de care ne ocupăm s-a căutat să se demonstreze în acest sens că o revenire grabnică la o stare economică și financiară „normală” nu era cu putință fără ajutorul capitalului străin²¹. Unii economisti și politicieni au susținut ideea că, singură, România nu se putea reface din punct de vedere economic, că bogățiile țării rămîneau inerte fără capitaluri străine care să le pună în valoare. Ei considerau că întreaga politică de neatîrnare a mers pînă la greșeala izolării și a neîncrederii chiar în foștii aliați, permitînd prăbușirea burgheziei industriale în păienjenișul cametei naționale. Autorii respectivi au căutat să condiționeze progresul forțelor de producție de prezență în țara noastră în mai mare măsură a capitalului străin și să-i absolutizeze laturile sale pozitive în cadrul economiei naționale, ceea ce nu însemna altceva decât o nouă invitație la înfeudarea țării pe baza unor largi concesii economice și chiar politice. În acest sens, N. Dașcovici sublinia că România nu se putea reface singură, că nu exista nici o portată de scăpare sau posibilitate de îndreptare a situației „cît timp capitalurile străine nu vor veni la noi să scadă dobînzile, să descătușeze producția, să activeze balanța comercială externă și să stabilizeze, dacă nu să ridice, leul”²². Din acest considerent, el a cerut libertate desăvîrșită și egalitate perfectă de tratament între cele două capitaluri²³.

¹⁶ C. Argetoianu, *Insemnări politice*, București, 1924, p. 19.

¹⁷ *Ibidem*, p. 29.

¹⁸ Arh. st. București, fond. M.A.I., dos. 107/1926, f. 4; „Societatea de mîne”, Cluj, din 25 aprilie 1926, p. 326; „Argus” din 3 aprilie 1926.

¹⁹ *Uzurparea de la 4 iunie 1927 în lumina discursurilor și declarațiunilor d-lui general Al. Averescu* s. l., s.a., p. 120.

²⁰ Partidul Național, *Programul și Congresul partidului de la 5 februarie 1928*, Vălenii de Munte, 1928, p. 49; N. Iorga, *La situation politique de la Roumanie d'après sa Constitution*, în „L'Année politique française et étrangère”, an II (1926), fasc. 1, p. 43–44.

²¹ „Independența economică”, 1923, nr. 10–12, p. 88.

²² N. Dașcovici, *Nevoia de capitaluri străine*, în „Societatea de mîne”, Cluj, din 21 martie 1926, p. 241.

²³ Idem, *Politica comercială a Dunării*, București, 1926, p. 7 și 9–10.

Apărarea punctului de vedere străin s-a făcut și la nivelul unor organisme profesionale. Unii industriași și oameni de afaceri din domeniul comerțului au cerut să se lase intrarea liberă capitalului străin pentru întemeierea de industriei, care „aduc țării viața nouă și singe nou”²⁴. Faptul de a frina prin măsuri legale străinătatea de a participa la cimentarea industriei, se arăta într-un proiect al Camerei de comerț și industrie Brașov, nu pare a fi calea potrivită „pentru a ne atrage simpatia aceleia, ceea ce încă ar merita puțină atenție”²⁵. În acest scop se preconiza să se înceapă imediat tratative cu un număr mare de societăți străine, cu marile puteri capitaliste și „experte”, cărora să li se îngăduie exploatarea nestingerită a bogățiilor țării²⁶. Căutând să sublinieze și valoarea strategică a investițiilor capitalului străin, mai cu seamă a aceluia englez în porturile dunărene, ziarul „Argus” arăta că, departe de a fi un pericol, el reprezintă o garanție față de politica statelor vecine²⁷.

Cercurile politice respective, exponente ale unor instituții bancare și întreprinderi industriale de modestă însemnatate, pretindea că, lăsind cale liberă capitalului străin, loveau în atotputernicia economică a liberalilor, diminuind în acest fel forța politică a P.N.L. Faptul că liberalii dețineau controlul asupra economiei prin B.N.R., Banca românească și Societatea națională de credit industrial era un adevăr incontestabil. Dar a lovi capitalul finanicar reprezentat de liberali, înlocuindu-l cu capitalul străin și mai spoliator, era, după cum s-a reafirmat nu demult²⁸, o politică vădit inaceptabilă și ruinătoare.

Contemporanii lucizi au subliniat în legătură cu aceasta că orice întărire a capitalului național era de preferat penetrației libere a capitalului străin care secătuia bogățiile și crea pericolul pentru înrobirea economică și politică a țării. În practica economică, neimpunerea unor restricții factorilor externi accentua dependența financiară a României față de Occident. Mai mult, analizindu-se rolul capitalului străin în statele slab dezvoltate, s-a demonstrat că dominația acestuia a frînat evoluția economică a României²⁹, că producția prin elemente străine și cu capital din afară „alcătuiește o exploatare cvasicolonială a resurselor naționale, exploatare care, concurînd elementele naționale și expediind beneficiile peste hotare, contribuie mai mult la secătuirea și ruina unei economii naționale decît la prosperitatea ei”³⁰. Prin scoaterea din țară a dobânzilor și a beneficiilor, capitalul străin determina în permanență o balanță de plăti nefavorabilă României. În acest fel, conchidea unul dintre autori, capitalul străin „nu ne ajută, ci se ajută pe sine”³¹.

Politica „portăilor deschise” de combatere a unor măsuri care, cu toate limitele de clasă, aveau drept scop întărirea factorilor interni dezvăluie că de puțin erau legate partidele care o susțineau de interesele

²⁴ Arh. st. București, fond. Președ. Cons. de Min., dos. 4/1923, f. 23.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, f. 24,

²⁷ „Argus” din 5 aprilie 1924.

²⁸ Z. Ornea. *Tărânmul. Studiu sociologic*, București, Edit. politică, 1969, p. 59 – 60.

²⁹ I. N. Angelescu, *Politica economică a României față de politica economică imperialistă*, București, 1923, p. 10.

³⁰ Ștefan Chicoș, *Criterii de încurajare a industriei naționale*, în „Buletinul industriei”, an. I (1926), nr. 5 – 7, p. 437.

³¹ I. N. Angelescu, *op. cit.*, p. 10 (subl. ns.).

apărării independenței economice și politice a țării, cît de slab era reprezentat spiritul de promovare a forțelor naționale și în fine, cît de scăzut era nivelul vieții lor politice. Formula respectivă, care semnifică, după opinia intemeiată a lui I. N. Angelescu, „desființarea unui sistem complex de apărare a intereselor economice ale României”³² sau, în altă interpretare, dispariția oricărei distincții între produsele unei națiuni și cele ale altor state³³, contribuia la înfeudarea economiei naționale față de marile monopoluri internaționale, făcind mai apăsător jugul dominației capitaliste. Aceasta era o politică profund reacționară și antinațională, care înlesnea capitalului străin să-și întărească pozițiile în România. Burghezia care promova principiul „porților deschise” dezvăluia astfel dependența sa față de capitalul străin, cu sprijinul căruia căuta să obțină poziții importante în structura capitalismului român.

Deși aflați în opoziție, reprezentanții politicii „porților deschise” au putut, în condițiile persistenței unor mari greutăți economice interne, la capacitatea restrânsă a capitalului național de a fi independent și a întreținerii unei opinii de condamnare a „adversității” față de capitalul străin, să exercite, fie și numai sub aspect propagandistic, presiuni asupra politicii „prin noi însine”, să determine pe liberali să nu urmeze cu consecvență principiile ei și să conlucreze în numeroase cazuri cu finanța internațională.

Cit privește a doua soluție, trebuie subliniat din capul locului că analiza conținutului și a consecințelor politicii „prin noi însine” reliefă tot mai mult necesitatea de a se renunța în literatura de specialitate la formulări simpliste, la unele caracterizări nejustificate din punct de vedere istoric. Această apreciere, din păcate, ai avut o circulație destul de largă. Pentru Gh. Ravaș, de pildă, „prin noi însine” nu era decât „o firmă « tricoloră » la adăpostul căreia ... fruntașii liberali tratau cu monopolisti de peste hotare vînzarea avuțiilor țării, cu singura condiție ca și capitaliștii din rîndul partidului lor să se poată înfrunta din rodul jafului”³⁴. În acest fel, cele două poziții ale burgheziei în domeniul economic — „porți deschise” și „prin noi însine” — au fost contopite într-o singură și prezentate nediferențiat ca antinaționale și trădătoare.

A doua tendință cuprinsă în literatura socialistă și comună, concepea atitudinea marii burghezii ca „o rezistență — putem zice desesperată — contra capitalului din afara. Din această cauză s-a născut un adevărat război economic între ele, război cărui ii datorăm în oarecare parte și deprecierea leului”³⁵. De asemenea, în alte materiale, P.C.R., conducind lupta pentru apărarea intereselor vitale ale poporului, a demascat politica puterilor imperialiste, rolul nefast al monopolurilor străine, a căror dominație în industrie accentua dependența României față de ele și crea primejdia transformării țării într-o sursă de

³² Ibidem, p. 10–11.

³³ David Davies, *Le Problème du XXe siècle. Essai sur les relations internationales*, Paris, 1931, p. 615.

³⁴ Gh. Ravaș, *Din istoria petrolierului românesc*, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 141.

³⁵ „Socialismul” din 29 octombrie 1922.

materii prime, în piață de desfacere a mărfurilor și de plasare a capitalurilor. Această apreciere realistă dă o deosebită valoare unor studii și lucrări de apariție mai recentă³⁶.

Analiza documentelor primare și a literaturii consacrate naționalismului economic ne arată că formula „prin noi însine” a fost înțeleasă în două variante. Prima, de durată, susținea infăptuirea progresului numai prin mijloace proprii pe măsura acumulării capitalului intern, cu excluderea totală a celui străin. Având un caracter exclusivist, ea a întrunit puțini aderenți. Unul dintre adeptii ei sublinia în acest scop, la puțin timp după venirea P.N.L. la guvern, că în conjunctura mondială respectivă „nu ne putem biza decât pe propriile noastre puteri și mijloace. Scăparea este în noi și prin noi însine”³⁷. În același spirit, alți autori³⁸ s-au pronunțat pentru valorificarea avuțiilor naționale fie direct de către stat, fie prin terțe participații, însă numai cu capital autohton, întrucit acceptarea finanței străine, chiar în proporție de 40%, crea, în condițiile insuficienței celei interne, primejdia absorberii capitalului național. Bogățiile naturale, se arăta într-o altă lucrare³⁹, se armonizează și se completează în așa fel, încit România are tot ceea ce fi este necesar pentru a trăi prin propriile ei forțe, putind fi complet independentă de străinătate. S-a preconizat⁴⁰ și soluția aplicării acestei variante numai pentru sectoarele cu caracter vital ale economiei, ale apărării țării și ale formării monopolului de stat (exploatarea petrolului, transportul feroviar, fluvial și maritim), care condiționau progresul și în care participarea elementului străin urma să fie complet exclusă. „E mult mai cuminte, deoarece elementul românesc nu posedă capital suficient pentru a exploata singur—scrisă în acest sens „Argus”— ca terenurile petrolifere virgine să rămînă închise pînă cînd vor putea fi puse în valoare prin noi însine”⁴¹.

În condițiile lipsei grave de capitaluri și ale cerințelor imediate ale dezvoltării economiei, caracterul exclusivist al soluției nu a putut fi respectat, înainte de orice pentru motivul că partizanii ei nu aveau nici o șansă de a guverna țara. Cu toate acestea, ea trebuie considerată nu numai ca o concepție diametral opusă politicii „porților deschise”, ci și ca o expresie a scopului „final” urmărit de naționalismul economic burghez.

A doua variantă a politicii „prin noi însine”, care, după părerea noastră, trebuie înțeleasă teoretic și practic ca o formulă de compromis, intermediară între două teze extreme— de acceptare necondiționată a capitalului străin și de excludere a lui totală, prezintate succint mai sus— a polarizat în gîndirea economică mult mai multe și mai valoroase cadre politice și științifice. Legat de poziția intermediară a acestei soluții s-a

³⁶ Vezi, printre alții, Aron Petric, *Trăsăturile generale ale dezvoltării României în primul deceniu interbelic*, partea I, în „Cumidava”, tom. II, Brașov, 1968, p. 316—317; V. Axencie, *Siluafia economică-socială a României în perioada 1919—1924*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C. G. al P.C.R.”, an. XII (1966), nr. 4, p. 146; M. C. Stănescu, *Mișcarea muncitorească în România în anii 1921—1924*, București, Edit. politică, 1971, p. 23—24.

³⁷ C. D. Verea, *Criza morală*, în „Lupta economică”, an. XIII (1922), nr. 12—13, p. 14.

³⁸ Vezi, printre alții, Mihail M. D. Vitanescu, *Lipsurile noastre financiare. Criza de numerar. Studiu critic*, București, 1924, p. 91.

³⁹ *La Roumanie économique 1921*, Bucarest, 1921, p. 3.

⁴⁰ I. A. Angelescu, *Politica economică a României*, București, 1919, p. 37—38.

⁴¹ „Argus” din 19 martie 1924.

relevat ⁴² caracterul dăunător atât al principiului prohibirii absolute a participării finanței internaționale în activitatea economică, cit și al libertății nemărginite și fără control a penetrației ei.

„Prin noi însine” în această și două variante era expresia intereselor marii majorități a burgheriei, grupată îndeosebi în jurul P.N.L., preocupață în a conduce cît mai eficace politica economică în folosul capitalului național, de a-și întări pozițiile în procesul realizării bunurilor materiale și spirituale, de a stabili în favoarea sa căile și mijloacele de valorificare a bogățiilor țării. Forțele economice, susținute de pîrghii puternice financiare (B.N.R., Banca românească și Societatea națională de credit industrial), prin care liberalii au reușit să institue o puternică dominație economică, să controleze majoritatea firmelor fondate de capitalul național, i-au înaripat dorința de emancipare față de capitalul străin. Ideologi și teoreticieni liberali s-au străduit să arate că această tendință, promovată „nuinai” de P.N.L., era „consecința logică a emancipației politice... România poate să ducă o viață economică și financiară de sine stătătoare, cum a reușit să-și asigure o viață politică de sine stătătoare neatîrnată” ⁴³. În articolul *Prin noi însine*, Vintilă Brătianu sublinia în acest sens că după războiul pentru independență de stat, după Plevna, „prin noi însine” a devenit „credința că de aci înainte această dezrobire completă nu va putea fi îndeplinită decit prin acțiunea statului român de sine stătător”⁴⁴. Teza respectivă, pe care o întîlnim apărătă și în alte lucrări, luând în considerație și evenimente istorice mai vechi ⁴⁵, căuta să demonstreze înainte

⁴² Constantin D. Bușilă, *Necesitatea și rolul unei politici industriale*, București, 1931. p. 7.

⁴³ *Viața și opera lui Vintilă I. C. Brătianu văzute de prietenii și colaboratorii săi*, București, 1936, p. 647.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 642.

⁴⁵ „A doua zi de (la) retragerea lui Știrbei-vodă și a armatelor străine din țară, atunci cind aproape un popor întreg era înrobit prin elacă, cînd comerțul românesc nu exista, cînd totul era (în) sfera de acțiune a străinului — arăta Vintilă Brătianu — putea și iertat ca nu toți să vază aşa de lîmpede ca generația de la 1848 putința redeșteptării României prin ea însăși. Dar de atunci a venit Unirea..., războiul, răscumpărarea și exploatarea prin noi a căilor ferate, înființarea Băncii Naționale, a creditelor funciare și în urmă a băncilor populare, într-un cuvînt în toate privințele sunt probe că putem să facem un loc de capeteție românilor în România” (G. Marinescu și C. Grecescu, *Vintilă I. C. Brătianu. Scrisori și cuvîntări*, vol. I, București, 1937, p. 217—218). În stabilirea genezei politicii „prin noi însine” în secolul trecut s-a adus ca argument și disputa dintre curentul protecționist și cel liber-schimbist, în timpul căreia s-a dat o fundamentare teoretică necesității industrializării țării și s-au subliniat efectele dezastroase ale convențiilor înrobitoare încheiate cu Austro-Ungaria, Germania, Anglia și alte state. Lupta pentru denunțarea acestora, îndeosebi a aceleia cu Austro-Ungaria, „mișcarea economică” a burgheriei industriale pentru fundarea, protejarea și incurajarea industriei naționale, lucrările Congresului economic de la Iași din ianuarie 1884 (*Al doilea Congres economic finit la Iași*, s. l., 1884, p. 3—77; C. Botez și I. Saizu, *Problemele dezvoltării economice a României în dezbaterea Congresului economic de la Iași din 1884*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”, Istorie, tom. XI (1965), p. 135—141), legea incurajării industriei naționale din 1887, ca și aceea din 1912, au constituit doar cîteva dintre pîrghiiile burgheriei în aplicarea programului de emancipare economică și politică. „România” — arăta Șt. Zeletin referindu-se la actul denunțării convențiiei cu Austro-Ungaria — era pe cale de a deveni o colonie austriacă dacă burgheria n-ar fi intervenit în clipa supremă spre a da politicii economice altă direcție” (Șt. Zeletin, *Burgheria română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 109). Cu anul 1886, continuă același autor, începe în mod sistematic tendința de industrializare a țării. Trebuie să reînsemnăm că prima formulare a politicii „prin noi însine” a fost dată în 1881, cu prilejul inaugurării liniei ferate Buzău—Mărăști, care avea să stabilească legătura directă între Moldova și București (Ion Ionescu, *Istoricul Societății politehnice de la înființarea ei și pînă la inaugurarea localului său propriu (1881—1927)*, București, 1927, p. 56; Victor Slăvescu, *Curs de transporturi*, București, 1930, p. 175).

de toate că fortificarea factorului național în procesul dezvoltării forțelor materiale și spirituale ale României nu era o chestiune nouă, ci ea a constituit unul dintre cele mai importante puncte din programul economic de cind a început a se înțelege necesitatea ca românul să fie „stăpin” în propria sa patrie, de cind naționalismul economic, apărut ca doctrină autohtonă în evoluția istorică a României, s-a impus în gîndirea economică. Aceasta era o formă de a ascunde caracterul de clasă al formulei respective. Pedalind mult pe ideea că „prin noi însine” a fost dictată de principii generale, fiind elaborată pentru a servi interesele întregii națiuni, ideologii ei căutau să-i tăinuiască tocmai apartenența și baza de clasă. Nu este mai puțin adevărat că, dacă obiectivele burgheziei au coincis în acea perioadă cu interesele dezvoltării forțelor de producție și cu aspirațiile poporului, afirmația că românul trebuie să fie stăpin în propria sa patrie nu avea în vedere decît atribuirea acestei calități capitaliștilor, îndeosebi marii burghezii, majoritatea poporului continuând a nu fi stăpină pe bogățiile țării, după cum nu putea dispune de destinele sale.

Analiza concepției „prin noi însine”, care prezintă un real interes pentru fixarea atitudinii burgheziei liberale în procesul refacerii și dezvoltării economice a țării, trebuie să dea un răspuns următoarelor întrebări: mizind pe poziția ei relativ puternică, intenționa ea cu adevărat să excludă orice participare a capitalului străin în acest proces? Există un temei ca România să ducă practic o viață economică independentă de cea internațională? Răspunsul la aceste întrebări, care va permite să reliefăm aspectele pozitive și limitele de clasă ale formulei „prin noi însine”, nu se poate da fără a se lua în considerație factorii obiectivi și subiectivi din epocă.

De la început trebuie relevat că, incomparabil mai mult ca în trecut, după desăvîrșirea constituirii statului național unitar politica de promovare a forțelor interne și de dezvoltare prin propriile puteri a căutat să se opună ideii dominației străine, să cultive patriotismul economic, să aplique măsuri în strînsă legătură cu afirmarea specificului național în economie, știință și tehnică, să explice că și de această dată România trebuie să-și găsească principalul punct de sprijin în interior. Sub flamura dezvoltării producției naționale prin forțe proprii, s-au înregistrat în primul rînd teoreticienii care urmăreau să apere prin studii și lucrări necesitatea întăririi marelui capital. În consecință, în literatura liberală, s-a căutat să se demonstreze, în spiritul formulei „prin noi însine”, necesitatea ca România să ducă o politică economică proprie⁴⁶ și s-a preconizat că, oricare ar fi greșelile de amănunt, politica dusă pentru ridicarea elementului românesc pe terenul activității economice nu putea fi decât aprobată⁴⁷. Oricine cunoaște forțele economice ale României, scria în acest sens unul dintre economistii timpului, „înțelege că nu suntem o țară menită să fie aservită nici unei constelații de puteri care domină politica economică a lumii”⁴⁸.

⁴⁶ Vezi, printre alții, N. D. Chirculescu, *Concepția despre un partid politic al țărăniștilor. Lipsa de program și de concepții sănătoase a Partidului Țărănesc*, Focșani, 1923, p. 10.

⁴⁷ Alex. Topliceanu, *Personalul românesc în întreprinderile particulare*, în „Buletinul Industriei”, an. I (1926), nr. 8 p. 674.

⁴⁸ I. N. Angelescu, *Politica economică a României față de politica economică imperialistă*, p. 9.

Pentru perioada istorică respectivă nu era suficient să se afirme numai necesitatea independenței economice, a intensificării producției și a relațiilor de schimb ; se impunea ca o cerință obiectivă să se promoveze forțele productive ale întregii națiuni. „Prin noi însine” însă, fiind expresia cu precădere a intereselor marii burghezii, nu putea satisface comandanțamentele majore ale națiunii. Cert este că față de lupta economică a statelor, de caracterul expansionist al unora dintre ele, cind, mai mult ca oricând, pericolul acaparării bogățiilor țării de către capitalul străin devenea din ce în ce mai pronunțat, trebuia să se manifeste cu orice preț punctul de vedere românesc în economie, de protecție a forțelor și a capacitaților naționale ⁴⁹.

Întărirea pozițiilor marelui capital reclama o slăbire sau cel puțin o limitare a penetrației celui străin, fapt cu consecințe favorabile și asupra independenței țării sub raport economic și politic. Limitarea finanței străine era dictată de interesul capitalului marii burghezii de a se afirma. Asigurarea rolului lui precumpărator reliefa dorința liberalilor de a-și spori și consolida dominația în viața economică și politică a țării. În acest sens, „prin noi însine”, ca formulă elastică în raporturile cu capitalul străin, conținea interesul ca în cadrul efortului de refacere și dezvoltare a României rolul de căpătenie să fie rezervat burgheziei române, mai precis marii finanțe, prin înlocuirea sau subordonarea capitalului străin în ramurile cele mai rentabile, obținându-se astfel o anumită independență financiară față de piața externă.

Folosindu-se de contradicțiile existente între grupările monopoliste internaționale în împărțirea zonelor de influență în România și urmărind să acapareze o pondere mai mare în exploatarea bogățiilor țării și a forței de muncă, cercurile conducătoare ale marii burghezii au căutat să reziste presiunii capitalului străin și burgheziei din țară legată de interesele finanței internaționale. În ciocnirea inevitabilă cu capitalul străin, ele și-au supraestimat însă capacitatea de luptă. În acest context, liberalii, care au exprimat mai bine ca alte partide burgheze necesitatea dezvoltării economiei, au dobîndit conștiința că, deși aveau un puternic fundament economic, trebuiau, datorită insuficienței capitalurilor interne, ca și din alte motive, îndeosebi de domeniul politicii externe, să facă apel și la concursul străinătății, pe temeiul însă al unei reale conlucrări, nu subjugări, fără înjosire și ploconire, fără pierderea independenței naționale.

Valorificarea bogățiilor exclusiv cu forțe proprii fiind considerată ca un scop „final” al politiciei economice burgheze, care necesita timp îndelungat, nu putea fi realizată în acea perioadă cu mijloacele de producție distruse și dezorganizate, de care dispunea țara după primul război mondial. În raport cu cerințele statului, capitalul național era atât de redus, încât se impunea menajarea și mai ales folosirea cu maximum de chibzuință a cuantumului lui : altfel, considera unul dintre autori ⁵⁰, se accentua criza

⁴⁹ În perioada postbelică a refacerii, termenul de protecționism, ca expresie a naționalismului economic, avea o largă circulație nu numai la noi în țară, ci și în alte state, îndeosebi în „acele noi”, care făceau un larg apel la protejarea industriei lor tinere (Michael A. Heilperin, *Le nationalisme économique*, Paris, 1963, p. 66).

⁵⁰ Constantin I. Karadja, *Contribuțiuni la dezlegarea problemelor valutare și economice*, Mănăstirea Neamț, 1925, p. 15.

de numerar și inevitabil se crea perspectiva de a cădea sub robia economică a străinilor. Din aceeași teamă s-a subliniat⁵¹ că nu putea fi vorba de o colaborare cu finanța internațională pînă la refacerea capitalului național.

Dificultățile pe care le întîmpinău marile întreprinderi provințiale nu atît din lipsa fondurilor pentru acoperirea cheltuielilor necesare lucrărilor ce se efectuau, cît mai ales pentru acelea ce urmău a fi făcute, pentru procurarea mașinilor, a utilajului și a unor materii prime.

Timpul îndelungat și mijloacele financiare restrinse de care dispunea țara pentru realizarea politiciei economice în condițiile presiunii și a factorilor externi au convins mai mult pe liberali de necesitatea colaborării cu capitalul străin. Ideea de mai sus, exprimată cu mult mai înainte, se desprinde și din memoria adresată străinătății în 1924 de Vintilă Brătianu, în care programul vast de refacere și dezvoltare a economiei necesită în mod firesc „o perioadă de realizare destul de lungă și mijloace financiare foarte puternice. Aceste mijloace România nu le posedă acum. Dezvoltarea economiei sale—sigură din cauza bogățiilor naturale și a muncii poporului său — i-ar permite să-și realizeze programul pentru mici etape. La capătul unei perioade de timp oarecare peste cîțiva zeci de ani — utilajul său ar fi terminat”⁵². După cum remarcase economistul Dan Periețeanu⁵³, România nu putea duce o politică ofensivă, ci numai una defensivă față de capitalul străin acaparator. Acest punct de vedere a fost exprimat pe larg și de alți contemporani. „Fără îndoială — scria în acest sens A. Topliceanu — nimeni nu poate fi adversar hotărît al capitalurilor străine într-un timp cînd puterile pieței interne nu sint nici pe departe în stare să satisfacă nevoile curente”⁵⁴.

Lipsa de capitaluri era atît de accentuată, încît liberalii nu dețineau un quantum suficient nici pentru a realiza o colaborare limitată cu capitalul străin. În asemenea condiții, penuria de credite a servit nu numai ca o pîrghie de întărire a dominației economice a P.N.L., în miinile căruia se găseau concentrate majoritatea mijloacelor financiare din țară, ci și ca un factor obiectiv care a obligat-o să apeleze la finanța internațională, care, prin pozițiile deja cîștigate în economia națională, a exercitat și ea presiuni în această direcție. Așadar, burghezia română, chemată după război la o viață economică mai activă, a fost handicapată de la început în opera de refacere și dezvoltare economică a țării, de insuficiența capitalului propriu.

Pledoaria pentru apelul la finanța străină a fost făcută și din convingerea că nu numai prin posibilități, ci și prin cerințele epocii moderne, poporul român nu putea trăi izolat în mijlocul națiunilor, mulțumindu-se

⁵¹ Mihail R. Sturdza, *Deslegarea crizei economice. Spre reconstrucție prin reforma monetară*, (București), 1924, p. 110.

⁵² *Aperçu sur la situation actuelle de la Roumanie et programme d'avenir dans le cadre des nouvelles lois économiques. Mémoire présenté par les ministres des finances et du commerce de Roumanie*, București, 1924, p. 25 — 26; *Naționalismul economic și doctrina partidelor politice din România, rezultatele politiciei economice de la 1859 pînă la 1930*, București, 1930, p. 61.

⁵³ Dan Periețeanu, *Care trebuie să fie politica noastră economică*, în „Democrația”, an. XVII (1929), nr. 4, p. 39.

⁵⁴ Alexandru Topliceanu, *Două măsuri*, în „Buletinul Institutului economic românesc”, an. III (1924), nr. 11, p. 738 — 739.

cu cultura și cu bogățiile proprii, că viața sa economică era puternic înrărită de aceea a lumii întregi, că în mod inevitabil trebuia să coopereze sau să se confrunte cu alte economii în domeniul procurării materiilor prime, al desfacerii produselor etc., în sfîrșit că în nici un stat economia nu poate avea realmente un caracter ermetic.

Dealtfel, naționalismul economic burghez, cristalizat în formula „prin noi însine”, nu excludea posibilitatea conlucrării în direcția investițiilor, fabricației și schimbului de bunuri materiale, ci reclama pentru elementul autohton, în realitate pentru marea burghezie, un rol preponderent compatibil cu neatârnarea politică⁵⁵. Capitalul străin era chemat să „sprijine” dezvoltarea forțelor de producție, cu singura restricție ca bogățiile țării „să rămână în marea lor parte membrilor națiunii, iar exercițiul suveranității naționale să nu fie împiedcat prin această conlucrare sau penetrație, care ar degenera astfel în dominațiuă economică și politică”⁵⁶. Era o evidentă pleoarie în favoarea intereselor marii burghezii, ascunse sub masca „grijii” pentru întreaga națiune. În salvagardarea independenței trebuia împiedicată ascensiunea la conducere a partidelor burgheze dispuse să înlesnească penetrația nestingherită a capitalului străin.

Ca urmare, în literatura de factură liberală și neoliberală s-a justificat necesitatea colaborării cu capitalul străin⁵⁷. Teza conlucrării nu era o cerință de conjunctură tipică perioadei 1922–1928, ci reprezenta o permanență a doctrinei liberale, doavă fiind faptul că o găsim în programele mai vechi ale P.N.L., cu precizarea că, după desăvîrșirea unificării statului și ca urmare a consecințelor sale favorabile, s-a accentuat naționalismul economic al marii burghezii, iar prevedeile și principiile politicei „prin noi însine” au fost exprimate mai categoric. Astfel, dacă în 1911 concepția exploatarii bogățiilor țării prin formula respectivă a fost exprimată într-o formă mai liberală în cuvintele : „Convinși de necesitatea armonizării intereselor noastre economice cu interesele internaționale, avem ferma dorință ca în această conlucrare să încurajăm din ce în ce mai mult capitalul și inițiativa românească și să asigurăm elementului național o parte legitimă cît mai largă la muncă și la conlucrare”, în 1920 aspirațiile burgheziei liberale sint formulate mai hotărît în textul : „În ce privește politica economică în general, punctul de vedere al Partidului Național-Liber este... dezvoltarea bogățiilor țării, în primul rînd prin munca, inițiativa și capitalurile românești”⁵⁸. Tot programul din 1920 consideră că prin formula respectivă s-a asigurat neatârnarea politică și tot prin ea se cuvine să se păstreze neșirbită independența țării. O asemenea concepție nu excludea colaborarea cu capitalul străin ; dimpotrivă, o reclamă într-un cadru „frățesc”, nu de subjugare, care corespunde unui regim colonial, nicidecum unui stat liber în plină dezvoltare și cu mare viitor⁵⁹.

⁵⁵ N. Constantinescu, *Naționalismul economic*, în „Democrația”, an. XI (1923), nr. 3, p. 34.

⁵⁶ *Naționalismul economic și doctrina partidelor*..., p. 85.

⁵⁷ *Doctrinele partidelor politice*, București, (1923), p. 105 ; Octavian C. Tăslăuanu, *Politica economică a României, 1930*, București, 1931, p. 197–198 ; Vintilă I. Brătianu, *Economia națională a României*, în „Democrația”, an XV (1927), nr. 1, p. 40–42.

⁵⁸ *Naționalismul economic și doctrina partidelor*..., p. 45 și 57.

⁵⁹ *Manifestul partidului Național-Liber către alegătorii din România*, București, 1920, p. 5.

Mai pregnantă apare această poziție în programul din 27 noiembrie 1921. Programul preciza că „nu înlătură conlucrarea capitalului străin, dar ea vrea cu aceste capitaluri raporturi de cinstită și frătească conlucrare, iar nu legături de asuprire sau de acaparare, primejdioase suveranității naționale, care ar lăsa poporul român sărac într-o din cele mai binecuvântate țări din Europa. Conlucrarea noastră cu străinătatea trebuie să fie întemeiată pe acordul intereselor respective, pe comuna încredere și pe cuvenita remunerare a muncii și preceperii fiecărui sub preocuparea stăpînoare a intereselor obștești și ale economiei naționale române”⁶⁰.

Programul din 1926 relevă interesul de a continua opera de întărire, îndrumare și apărare a economiei naționale. În cadrul unei politici de colaborare, P.N.L. consimțea la o participare a finanței internaționale la dezvoltarea țării ⁶¹.

Prin urmare, conștiința insuficienței mijloacelor proprii și necesitatea colaborării cu capitalul străin nu-și au rădăcina în perioada pe care o cercetăm. Elementul nou îl constituie doar reliefarea mai cu pregnantă a rolului marelui capital în cadrul economiei naționale.

Principiul admiterii conlucrării cu capitalul străin, fără a dăuna interesului și suveranității naționale, fără ca România să fie tratată ca o colonie, a fost teoretizat mai pe larg în presă, studii și articole elaborate în genere în spiritul prevederilor din program, ca și în unele lucrări de factură neliberală. Mai mult, ideologii liberali au întrunit o largă campanie de explicare în țară și în străinătate a țelurilor politicii economice a P.N.L., subliniind că ea nu avea în vedere excluderea, ci, dimpotrivă, colaborarea capitalului național cu cel străin în condiții avantajoase și pentru cel dintîi, că întreaga problemă se reduce la lupta pentru cîștigarea unor cote mai mari în exploatarea bogățiilor, a forței de muncă și în obținerea de beneficii, că lozinca „prin noi însine”, fără a fi agresivă, urmărea ca românul să fie „stăpîn” în țara sa, să trăească și să sporească încrederea în propriile forțe și în posibilitatea ridicării neamului. Și de această dată s-a căutat să se mascheze caracterul de clasă al formulei prin principii generale. Conducătorii P.N.L. și numeroși oameni de afaceri au făcut în țară sau peste hotare în repetate rînduri declarății favorabile capitalului străin. Însuși Vintilă Brătianu, cel mai aprig apărător al formulei „prin noi însine”, declarase adeseori, conștient și de insuficiența capitalurilor interne, că legislația economică, exploatarea terenurilor petroliere și forestiere, căile ferate, folosirea căderilor de apă, a gazului metan și a. reprezentau oferte făcute capitalului străin de a pătrunde în țară ⁶², că punerea în valoare a bogățiilor necesită, alături de posibilitățile interne, și capitaluri străine nu numai pentru aceasta, ci și pentru consolidarea datorilor și înzestrarea în condiții mai ușoare a României cu utilaj ⁶³, că „nu a evitat niciodată capitalul străin”, că acesta „va fi binevenit la noi”⁶⁴, dar în cadrul inte-

⁶⁰ Biblioteca Centrală de Stat, fond. St. Georges, P.N.L., Programme și declarății, 1863 – 1933, pach. XLV, dos. 4, f. 65.

⁶¹ Ibidem, f. 72 – 73.

⁶² „Adevărul” din 1 și 8 iulie 1923

⁶³ Naționalismul economic și doctrina partidelor..., p. 58.

⁶⁴ Vintilă I. Brătianu, Situația financiară a României, București, 1925, p. 33; „România petroliferă” din 1 august 1924.

reselor superioare ale țării. Formula respectivă, în viziunea sa⁶⁵, încorpora nu numai posibilitatea apelului la capitalul străin în momentul cînd pentru înzestrarea țării mijloacele proprii erau insuficiente, ci releva și faptul că ea nu se afla în opoziție nici cu politica împrumuturilor de stat. Într-un raport prezentat la sfîrșitul anului 1923 membrilor cabinetului liberal, Vintilă Brătianu a subliniat că punerea în valoare a bogățiilor era legată de nevoie de a înzestra România și că, în cadrul politiciei de stat și al intereselor economiei naționale, ea avea „nevoie și chiar folos de participarea capitalului din afară. Sunt atîtea înzestrări noi de făcut pentru programul cel mare de stat, incit ar fi o greșeală de a absorbi în îndeplinirea lor tot disponibilul din țară, chiar cînd el ar fi suficient”⁶⁶.

Poziția sa a fost reafirmată cu fermitate și în cadrul memoriului din 1924 adresat străinătății, în cuvintele: „Nu există în etapa actuală un dezacord esențial între nevoile României, care vrea să se utilizeze și să puie în valoare bogățiile sale, și interesele țărilor mai înaintate, care vor găsi o întrebuițare remuneratoare a muncii și a economiei lor”⁶⁷. Aceste idei, cu alte cuvinte, au fost exprimate și atunci cînd mai multe societăți străine au manifestat interesul de a întemeia în România unități industriale care să asigure furnituri pe mai multe decenii⁶⁸. Se argumenta că tocmai prin organizarea economiei în aşa mod incit să se asigure întîietatea capitalului național în exploatarea bogățiilor solului și subsolului se deschideau, în condițiile insuficienței creditului intern, perspective de rentabilitate satisfăcătoare pentru capitalul străin.

Principiul conlucrării a fost susținut și de alți politicieni liberali. I. G. Duca, de pildă, arăta într-o conferință ținută în 1923 că „infiltrarea capitalurilor străine e fatală și necesară”, că totul se reducea la căutarea acelor formule de organizare care „să înlăture acapararea unor și sugrumarea celorlalți”⁶⁹. Noi chemăm, declară un alt liberal, capitalul străin „cu condiția să fecundeze, nu să acapareze. Cerem colaborarea cinstită și rodnică, dar refuzăm orice subjugare, care nu ar putea decît să întîrzie evoluția economică pe care o așteptăm”⁷⁰. Plecînd de la concepția că România nu se putea „mișca” pe plan intern independent de viața internațională, chiar dezlegată fiind de orice angajament, I. N. Angelescu, fără a fi teoreticianul și susținătorul capitalului străin la noi, a făcut apel, conștient de insuficiența mijloacelor de credit interne, la finanța internațională pentru colaborarea sa cu capitalul național⁷¹. A trăi împreună cu alte popoare în cadrul concertului universal, conștienți de interdependența din ce în ce mai strînsă a tuturor popoarelor, nu însemna, cum arăta I. N. Angelescu, „a ne supune orbește injonecțiunilor din afară și nici a ne face sclavii intereselor altor popoare. Năzuința noastră

⁶⁵ Vintilă Brătianu, *Situația financiară a României*, p. 18–19.

⁶⁶ Arh. st. București, fond. Casa regală, dos. 9/1923, f. 7.

⁶⁷ *Naționalismul economic și doctrina partidelor ...*, p. 63; *Aperçu sur la situation actuelle de la Roumanie ...*, p. 26–27.

⁶⁸ *Viața și opera lui Vintilă I. C. Brătianu ...*, p. 442–443.

⁶⁹ *Doctrinile partidelor politice*, p. 105.

⁷⁰ Mircea Djuvara, *Doctrina Partidului Național Liberal, spiritul său în „Democrația”*, an. XVII (1929), nr. 7–8, p. 15–16.

⁷¹ I. N. Angelescu, *Îndrumări în politica economică și financiară a României*, București, 1920, p. 8 și 12.

nu poate fi alta decât armonizarea intereselor și politicii economice naționale cu politica economică internațională⁷². Cel mai sintetic a fost exprimat acest punct de vedere în cuvintele : „Nici izolare, nici robie”⁷³. După cum se vede, I. N. Angelescu credea în posibilitatea „armonizării” intereselor între națiuni indiferent de mărimea statelor și de gradul lor de dezvoltare economică, „posibilitate” izvorită din utopica sa doctrină, a solidarismului economic. Prin urmare, „opozitia” dintre „porți deschise” și „prin noi însine” nu era radicală; ceea ce le deosebea era problema condiționării penetrației.

Invitația liberalilor a fost făcută capitalului străin chiar în timpul în care deputații erau chemați să voteze legea minelor, dezideratul principal al politicii „prin noi însine”. Urmărind să se recunoască dreptul capitalului marii burghezii de stăpîn în România, unul dintre deputați sublinia în ședința din 17 iunie 1924 a Senatului : „Cine vrea să vie la noi e liber, dar să stea că e la noi acasă”⁷⁴.

Trebuie reținut ca un element deosebit că la nivelul P. N. L., mai ales în anii guvernării, nu s-a manifestat un punct de vedere comun în problema raporturilor capitalului național cu cel străin. Attitudinea întrucîtva diferită a membrilor P.N.L. era exprimată în două tendințe : pe de o parte, de a da capitalului național o preponderență în economie, tendință care-l avea ca exponent pe Vintilă I. Brătianu ; pe de alta, de a acorda capitalului străin avantaje și garanții de profit în ideea că economia nu se putea dezvolta fără participarea acestuia. În rîndul partizanilor celei de-a doua tendințe intrau Al. Constantinescu, ministrul agriculturii și domeniilor, cointeresat la Banca Marmorosch, Blank & Co., „Petrifalău”, „Lotru”, „Societatea pentru exploatarea de păduri și ferăstraie”, fostă „P & C. Goetz”; de C. Banu, ministrul cultelor și al artelor, ad-interim la lucrările publice, prezent la Banca Marmorosch, Blank & Co., „Industria motoarelor”, „Petrolinina”; de N. N. Săveanu, ministrul sănătății și ocrotirii sociale, la Banca de credit român, „Turcoaia-Granit”, „Mărășesti” (produse chimice), „Româno-americană” (petrol), „Metalurgia Sig. Horenstein”, Oficiul economic al României; de Tancred Constantinescu, ministrul industriei și comerțului, cointeresat la Reșița, „Șantierele române de la Dunăre”, „Societatea franco-română de studii și întreprinderi”⁷⁵. Pe plan teoretic, cel mai proeminent exponent al acestei tendințe era Tancred Constantinescu. „Spunem și astăzi — arăta el în ședința din 17 iunie 1924 a Senatului —, ca și pînă acum, și trebuie să fim pentru capitalul străin. Este bine să-l lăsăm să vină, să-l tratăm bine și să-i dăm tot concursul. Însă, în același timp, se cuvine ca noi să îndrumăm tot ceea ce este românesc, capital, energie, muncă, spre industrie, spre industria producătoare și în același timp utilă dezvoltării țării românești”⁷⁶. Ideea a fost repetată în Cameră cu prilejul înființării „Uzinelor de la Copșa Mică și Cugir”⁷⁷. Mai mult, încrezător în teza utopică a francheței în colaborare

⁷² Idem, *România și actuala politică economică internațională*, în „Buletinul Institutului economic românesc,” an. VI (1927), nr. 2, p. 101.

⁷³ *Pentru apărarea României*, București, 1929, p. 20.

⁷⁴ *Legea minelor cu expunere de motive*, p. 220.

⁷⁵ *Contribuții la istoria capitalului străin ...*, p. 38–40.

⁷⁶ *Legea minelor cu expunere de motive*, p. 222.

⁷⁷ Tancred Constantinescu, *Inființarea „Uzinelor de la Copșa Mică și Cugir”*. Discurs rostit în ședința Adunării deputaților din 14 mai 1925, București, 1925, p. 11–12.

în folosul asigurării „prosperității” țării, el invita capitalul străin să beneficieze în mod nelimitat de pe urma penetrației sale, să cîștige „oricăr alături de noi”⁷⁸. În dorința de a asigura cu orice preț penetrația capitalului străin, același om politic liberal, în ședința din 26 iunie 1924 a Camerei, arăta că „trebuie să menajăm capitalul străin, să-l facem să vină în țară și să-i dăm posibilitatea să cîștige cît mai mult, să-l punem în condițiuni egale cu cel românesc, să-i acordăm toate menajamentele cu putință; să nu avem nimic contra lui, nici noi, nici toate guvernele din țara românească”⁷⁹. Era o invitație la înfeudare pentru o perioadă nelimitată. După cum se vede, poziția lui Tancred Constantinescu nu se înscrie, deși este membru al aceluiași partid și cabinet, pe linia unei rezistențe față de capitalul străin. Prin formularea dată de Tancred Constantinescu și de alții politicieni se căuta să se creeze un regim de egalitate în tratamentul celor două capitaluri⁸⁰, să nu se afecteze cu nimic interesele finanței internaționale, ceea ce într-o covîrșitoare parte coincide cu principiile politicii „porților deschise”. Este adevărat că Tancred Constantinescu, spre deosebire de partizanii „porților deschise”, odată cu formularea principiilor în baza căror să nu se ridice opreliști capitalului străin, cerea să se protejeze și să se îndrumeneze factorul intern. Astfel, în ședința din 26 iunie 1925 a Camerei, el critică opoziția care se ocupă de capitalul străin și îi lăua apărarea cu atită căldură, cu atită argumente, și cu atită îngrijorare, încât se punea firesc o întrebare: „o preocupă și interesele românești sau numai cele străine? Nicăieri nu se găsește în presa ei vreo preocupare de întreprinderile românești. Nimeni nu se întreabă ce se va face capitalul românesc, ce se întimplă cu el, dacă e sau nu remunerat, dacă este bine condus etc. Nu. Pretutindeni numai capitalul străin, aceasta este unica grija!”. Urmărind să sporească rentabilitatea capitalului național, ministrul industriei și comerțului declară în aceeași ședință: „Cînd am văzut cîte capitaluri străine au venit și cum s-au dezvoltat și cîte capitaluri românești s-au plasat în industrie după 1918, mi-am zis că ar fi o crimă dacă nu am indemnă și încuraja capitalurile românești să se intereseze în industria de petrol... Trebuie să ne preocupăm și de capitalul românesc, care ne e scump nouă, care a început să se îndrepte spre industrie, și nu numai spre industria de petrol, dar spre toate ramurile”⁸¹.

În sinteza asupra criteriilor care au stat la baza elaborării legii minelor, el arăta că aceasta era produsul judecății de a se lăua o măsură care să țină cont de capitalul străin, de munca străină, de drepturile cîștigate, de necesitatea de a menaja și apăra pe străini, dar și de apărare și de îndrumare a capitalului și energiei naționale spre industrie, spre profiturile mari pe care le oferă această ramură a economiei. După cum se vede, Vintilă Brățianu, cel mai hotărît exponent al formulei „prin noi însine”, nu a reușit să reducă la un singur numitor, „să uniformizeze” atitudinea cercurilor guvernante față de capitalul străin.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Legea minelor cu expunere de motive, p. 481.

⁸⁰ T. Constantinescu, *La politique économique des richesses naturelles de la Roumanie*, în „l'Illustration économique et financière. La Roumanie”, supliment din 7 februarie 1925, p. 39; I. N. Angelescu, *Capitalul străin*. În „Generația Unirii”, 1929, nr. 6, p. 5–6; Al. Topliceanu, *Bogățile României și capitalul străin*..., p. 94.

⁸¹ Legea minelor cu expunere de motive, p. 482 – 484.

Așadar, „prin noi însine”, expresia concentrată a naționalismului economic burghez, deși avea ca una dintre preocupările de căpetenie conservarea și dezvoltarea forțelor productive și viza apărarea independenței și suveranității țării, de pe urma cărora marea burghezie dorea să profite din plin, nu numai că nu proclama izolarea de lume și nu contesta interdependența economică între națiuni, ci, dimpotrivă, având convinserea că România trebuia să joace un rol în schimburile internaționale de produse și de valori, reclama ca o necesitate și un stimulent colaborarea condiționată cu capitalul străin, cu acordarea priorității în avantaje capitalului marii burghezii. Aceasta pune în evidență faptul că deosebirea dintre „porți deschise” și „prin noi însine” era de natură a nu o considera ca o opoziție radicală. În sfîrșit, „prin noi însine” nu era expresia intereselor generale, cum susțineau ideologii ei, ci a marii burghezii, grupată îndeosebi în jurul P.N.L.

CONSIDÉRATIONS SUR LA POLITIQUE « PAR NOUS MÊMES » DURANT LA PÉRIODE 1922—1928 (I)

RÉSUMÉ

S'appuyant sur un matériel documentaire varié, l'auteur du présent article relève que la position différente de la bourgeoisie dans le processus économique a déterminé la manifestation de conceptions diverses — mais non pas radicales — au sein de la bourgeoisie, en ce qui concerne les possibilités de valorisation des richesses du pays, conceptions qui, durant la période 1920—1928 ont été plus puissamment soutenues qu'auparavant. Un premier groupe considérait que le processus de reconstruction et de développement de l'économie nationale ne pouvait être assuré que par une pénétration illimité du capital étranger, conception cristallisée dans la formule „portes ouvertes”. Elle était l'expression des intérêts de la bourgeoisie nouvellement créée ou de celle dont les bénéfices provenaient des entreprises à capital étranger prépondérant.

La seconde conception, demeurée dans l'histoire sous la dénomination « par nous mêmes », représentait les intérêts de la grande bourgeoisie, particulièrement de celle qui était groupée autour du Parti National-Libéral, préoccupée de diriger la politique économique de la manière la plus efficiente possible, au premier chef à son profit. C'est pourquoi elle a essayé d'imposer des limitations au capital étranger, lui permettant une pénétration conditionnée.

L'auteur démontre que la formule «par nous mêmes» a signifié une limitation du capital étranger et constitué un chaînon des processus d'affirmation du capital roumain; mais cette formule n'a pas été dictée par des principes généraux, nationaux, mais par les intérêts de classe de la bourgeoisie.

www.dacoromanica.ro

INFLUENȚE ROMANO-BIZANTINE
ÎN DREPTUL ROMÂNESC DIN EPOCA FANARIOTĂ
DE
GHEORGHE CRONȚ

Dezbaterile privitoare la problemele contradictorii constituie în prezent o obligație imperioasă a științelor istorice. Omenirea n-a avut niciodată ca în prezent mai multă nevoie de cunoașterea adevărului istoric și niciodată poporul român și poporul grec nu și-au împărtășit mai mult ca în prezent dorința de a se înțelege și asupra interpretării fondului comun al istoriei lor.

În memoria poporului român a persistat trista amintire a fanarioșilor impuși de turci la conducerea țărilor române, pentru a asigura Porții otomane dominația politică și stoarcerea economică a acestor țări. Cu dreptate deci, din acest punct de vedere, istoricii noștri au pus în lumină latura negativă a epocii fanariote din istoria poporului nostru, fără să ignoreze valoarea reformelor sociale adoptate de unii domni fanarioși în Tara Românească și în Moldova.

Dar noul spirit istoric, cel inițiat de Nicolae Iorga la finele secolului al XIX-lea, a îndrumat cercetările în mod mai obiectiv și asupra problemelor de cultură ale epocii fanariote. Marele nostru istoric a luat poziție în 1898 împotriva tezelor unilaterale care condamnau fără distincție domniile fanariote în țările române. El a demonstrat că în timpul domniilor fanariote s-a dezvoltat în aceste țări o intensă activitate culturală în sens modern, prin creații care au fortificat unitatea conștiinței etnice, preparând astfel prima unire politică a țărilor române¹.

Concepția lui Nicolae Iorga, pînă la sfîrșitul vieții sale, a fost că poporul nostru și-a întărit conștiința națională prin contactul cu ideile liberale occidentale introduse în țările noastre sub o formă mai activă în epoca fanariotă. Istoricul a subliniat și semnificația pozitivă a legislației adoptate în timpul domniilor fanariote². Aceste concepții ne-au călăuzit

¹ N. Iorga, *Cultura română supt fanarioși*, în *Două conferințe*, București, 1898, p. 53–108.

² N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, București, 1938, p. 321–348.

în studiile privitoare la conținutul și la funcția istorică a culturii românești din secolul al XVIII-lea.

1. SPIRITUL NOU AL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

Cînd se studiază conținutul învățămîntului profesat în academile domnești din București și din Iași în epoca fanariotă, se constată că poporul român a știut să integreze în propria sa cultură valorile culturii universale oferite omenirii de către marii gînditori și scriitori greci. În secolul al XVII-lea, cînd aristotelismul se găsea în declin în Occident, gîndirea lui Aristotel dobîndeau o nouă strălucire prin ultimul ei comentator, care a fost Teofil Coridaleu, ale cărui interpretări privitoare la filozofia Stagiritului au exercitat timp de peste 150 de ani o influență pozitivă asupra culturii țărilor din sud-estul Europei.

Aristotelismul în sens de *universitas scientiarum*, comentat de Teofil Coridaleu, a constituit în secolul al XVIII-lea obiectul învățămîntului oficial în academile din București și din Iași. Gîndirea aristotelică, subordonată teologiei în Occident, supraviețuia astfel sub formele ei raționaliste și eliberatoare în Sud-Estul Europei, unde țările române erau considerate o adevărată patrie a libertății și culturii, fiind apreciate ca atare mai cu seamă de către intelectualii greci refugiați aici pentru a scăpa de opresiunea turcă. Este meritul științific incontestabil al istoricului grec Cleobul Tsourkas de a fi pus în lumină sensul nou al aristotelismului comentat de Teofil Coridaleu, începuturile gîndirii libere în Balcani și rolul academilor din București și din Iași ca instituții de învățămînt pentru progresul filozofiei raționaliste³.

Prin cercetările noastre privitoare la aceste academii am învederat rolul lor științific și educativ în istoria învățămîntului românesc din secolul al XVIII-lea⁴. În prezent se cunoaște mai bine caracterul internațional al acestor instituții de învățămînt; ele erau destinate deopotrivă românilor, grecilor și altor popoare subjugate de turci. Solidaritatea greco-română s-a dovedit pe deplin activă în acest învățămînt întemeiat pe operele clasiciilor greci și latini, care pun în lumină marile idealuri și sublimele virtuți umane, ca sentimentul de libertate și demnitate, eroismul luptătorilor pentru apărarea patriei, abnegația apărătorilor adevărului și justiției în istoria omenirii.

Colaborarea greco-română în aceste academii s-a vădit fructuoasă pentru însuși progresul general al culturii umane prin cultivarea disciplinelor științifice și filozofice într-un sens materialist și laicizant. Țările române s-au situat astfel sub o formă activă în comunitatea culturii europene. Se mai constată că prin aceste instituții țările noastre au putut

³ Prima ediție a remarcabilei sale lucrări a fost publicată de Cleobul Tsourkas la București în 1948, avînd ca titlu: *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'œuvre de Théophile Corydalée (1563–1646)*. Ediția a doua a acestei lucrări, revizuită și completată, a fost publicată la Tesalonic în 1967.

⁴ Vezi primele noastre articole: *Incepările Academiei Domnești*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, vol. IV, București, 1965, p. 15–22; *Academia Domnească din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, în „*Studii*”, XVIII (1965), p. 834–848.

să asigure o adevărată renaștere gîndirii grecești ca element constitutiv al culturii universale⁵.

Să ne amintim și faptul că, după subjugarea poporului grec de către turci, limba și literatura greacă au aflat în țările române condiții de dezvoltare pe care nu le avuseseră în nici o altă țară. Academile domnești au avut un rol activ pentru cultivarea limbii și literaturii grecești. La București și la Iași puteau fi studiate gramatici și serieri grecești care nu se găseau nici în țările occidentale cunoscute prin îndelungata lor tradiție legată de studiul istoric al limbii grecești. Învățămîntul organizat în țările române avea un înalt nivel academic și stimula dezvoltarea ideilor moderne, fiind intemeiat pe conținutul științific, literar și filozofic al culturii clasice. Tendința de modernizare a fost aceeași și în domeniul dreptului.

2. DREPTUL ADAPTAT SPIRITULUI EPOCHI

Dreptul bizantin are în mare măsură conținutul dreptului roman. Destinul dreptului roman a fost de a fi interpretat și aplicat în toate felurile. Adaptarea acestui drept și chiar utilizarea sa denaturată reflectă gradul de dezvoltare a societății respective, aceleasi texte juridice îndeplinind funcții istorice diferite, determinate de structuri sociale mereu inovate de la o epocă la alta, de la un popor la altul și de la un regim politic la altul. Si prin adaptările sale dreptul roman a fost pus în serviciul progresului social. Este cunoscut faptul că ideile umaniste care au deschis calea Renașterii în Occident au fost difuzate în largă măsură de juriști. Prin studiul *Digestelor* și al *Codului lui Iustinian*, glosatorii au învederat valoarea dreptului roman ca *ratio scripta*, atrăgînd atenția intelectualilor asupra rolului rațiunii în dezvoltarea culturii umane⁶.

Si în timp ce în Occident umanismul intemeiat pe spiritul latin cu origini în concepțiile juridice romane era în declin, se putea constata în Orient apariția unui umanism bizantin bazat pe tradiția gîndirii grecești. Era umanismul care păstra amprenta latină prin menținerea dreptului roman în rîndul valorilor culturale considerate universale. Superioritatea filozofiei grecești față de filozofia latină nu i-a împiedicat pe bizantini să aprecieze și să adopte gîndirea juridică romană ca expresie a dreptului cu funcționi istorice universale.

În dezvoltarea dreptului și a gîndirii juridice din istoria poporului român, epoca fanariotă se caracterizează printr-o mai largă utilizare a textelor și a principiilor dreptului roman, cunoscute prin izvoarele bizantine și mai cu seamă prin *Bazilicale*⁷. În Țara Românească, *Pravilni-*

⁵ Vezi importanța lucrare a Ariadnei Gămariano-Cioran, *Academile Domnești din București și Iași*, București, 1971. Pentru analiza materiilor de învățămînt predate în academile domnești din țările române, vezi și studiul nostru *L'Académie de Saint-Sava de Bucarest au XVIII-e siècle. Le contenu de l'enseignement*, în „Revue des études sud-est européennes”, IV (1966), no. 3–4, p. 437–473.

⁶ În acest sens, de curind, Dan Lăzărescu, *Umanismul medieval și umanismul Renașterii*, în „Studii”, XXIII (1970), nr. 4, p. 795–800.

⁷ Vezi articuloul nostru *La réception des Basiliques dans les Pays Roumains*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire”, București, 1965, p. 171–180.

reasca condică, promulgată în 1780 de Alexandru Ipsilanti⁸, și *Legiuirea Caragea*⁹, publicată în 1818, se bazează pe numeroase dispoziții de drept romano-bizantin. Un conținut juridic întemeiat aproape pe aceleasi izvoare se regăsește și în legislația Moldovei din 1817, și anume în *Codul Calimachi*¹⁰. Aceste coduri au fost aplicate în chip efectiv și, ca atare, ele reprezintă dreptul poporului român. Noile cercetări scot în relief faptul că izvoarele bizantine au fost selecționate potrivit nevoilor reale ale societății românești. Se constată că redactorii codurilor au folosit și obiceiurile juridice românești, și dreptul domnesc elaborat prin hrisoavele legislative ale guvernanților¹¹.

Pravilniceasca condică a lui Alexandru Ipsilanti, legiuirea promulgată de Ion Gheorghe Caragea și codul aprobat de Scarlat Calimachi constituie ceea ce s-a putut numi legislația greco-română din epoca fanariotă. Dar caracterul grecesc al acestor coduri constă numai în faptul că au fost redactate în grecește. Se știe că în același timp aceste coduri au fost redactate și în limba română. Prezentarea lor în ambele limbi n-a fost necesară decât domnilor fanarioți, care erau greci. Acești guvernanți erau obligați să nu ignoreze realitățile sociale și juridice din țările române. Codurile au fost prezentate poporului nostru în limba română. Conținutul lor se găsește în bună parte în izvoarele bizantine, iar aceste izvoare se întemeiază într-o largă măsură pe dreptul roman din prima perioadă a Imperiului bizantin. Astfel, sub forma greacă, o parte a dreptului roman, conservată și dezvoltată în Imperiul bizantin, venea în țările române și cu sprijinul guvernanților fanarioți, pentru a întări aici spiritul juridic roman al unui popor care n-a uitat originea sa latină și care a păstrat principiile romane în numeroase instituții ale vieții sale juridice.

Are motive poporul român să vestejească istoricește conduită detestabilă a anturajului, grec și românesc, al principiilor fanarioți. Dar se constată că în domeniul dreptului acești principi au putut să-și aleagă bine colaboratorii. Pentru redactarea codurilor ei au făcut apel la colaborarea unor buni cărturari și juriști români: Ienăchiță Văcărescu pentru *Pravilniceasca condică* din 1780, Andronache Donici pentru *Codul Calimachi* din 1817 și Nestor Craiovescu pentru *Legiuirea Caragea* din 1818. Colaboratorii de origine greacă au fost de asemenea juriști și învățați remarcabili. Prin conținutul lor și prin tendința de modernizare a dreptului românesc, sunt meritorii mai cu seamă lucrările elaborate de Mihail Fotino, de Dimitrie Panaiotache-Catargiu și de Athanasie Hristopol.

⁸ *Pravilniceasca condică*, ed. critică, București, 1957.

⁹ *Legiuirea Caragea*, ed. critică, București, 1955.

¹⁰ *Codul Calimach*, ed. critică, București, 1958.

¹¹ Cu privire la receptarea dreptului romano-bizantin în țările române, vezi studiile noastre: *Dreptul bizantin în țările române*, în „Studii”, XI (1958), nr. 5, p. 33 – 59; XIII (1960), nr. 1, p. 57 – 82; *Byzantine juridical influence in the Romanian feudal society*, în „Revue des études sud-est européennes”, II (1964), nr. 3 – 4, p. 359 – 383. De asemenea studiile publicate de Val. Al. Georgescu, *La réception du droit romano-byzantin dans les Principautés Roumaines*, în „Mélanges H. Lévy-Bruhl”, Paris, 1959, p. 373 – 392; *Le rôle de la théorie romano-byzantine de la coutume dans le développement du droit féodal roumain*, în *Mélanges Philippe Meylan*, II, Lausanne, 1963, p. 61 – 87; *Cteva contribuții la studiul receptării dreptului bizantin în Țara Românească și Moldova (1711 – 1821)*, în „Studii”, XVIII (1965), p. 49 – 73.

3. OPERA JURIDICĂ A LUI MIHAI FOTINO

Sinteza juridică denumită Νομικὸν Πρόχειρον, adică *Manual de legi*, redactată de Mihail Fotino, a constituit o prețioasă operă pregătită pentru codificarea dreptului în Țara Românească în epoca fanariotă. Această operă, cunoscută în prezent prin cele trei variante ale sale din 1765, 1766 și 1777, este caracterizată de autorul său ca *antologie*, *culegere*, *erlogă* și *sintagmă*. Este o expunere sistematică pentru un corp de legi, primele două variante fiind destinate aplicării judiciare după aprobarea de către domnii Țării Românești. Profesorul Pan. I. Zepos a editat în 1959 la Atena varianta din 1766 a operei lui Mihail Fotino¹². Ediția bizantinistului grec a apărut în timpul cercetărilor întreprinse de Vasile Grecu și de noi însine pentru editarea întregii opere a lui Mihail Fotino. În anii 1956–1964, Vasile Grecu și noi am stabilit, în vederea unei ediții, textele grecești ale *Manualului de legi* în cele trei variante ale sale, am tradus textele din 1765 și 1766, precum și carteoa patra din ultima variantă a acestei opere. Am constatat că Mihail Fotino a reținut pentru opera sa destinată sistematizării legislative principalele dispoziții cuprinse în izvoarele bizantine și mai ales în *Bazilicale*, considerate valabile și aplicabile în țările române¹³.

Prin opera sa, Mihail Fotino este o personalitate reprezentativă pentru cooperarea juridică greco-română. Apreciem ca foarte pozitive eforturile sale pentru progresul dreptului românesc în epoca fanariotă. De origine greacă, stabilit în București pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, Mihail Fotino s-a asimilat pământenilor prin căsătoria sa și prin înrudirea cu familiile boierilor băstinași. Prin profunda cunoaștere a izvoarelor juridice bizantine, a dreptului și a obiceiurilor poporului român, el s-a făcut util conducătorilor Țării Românești, care l-au numit judecător la tribunalul „Departamentului al doilea”. I s-a acordat titlul nobiliar de *mare paharnic*. Ca jurisconsult, a fost însărcinat să redacteze consultații, al căror conținut vădește și mai mult cunoașterea dreptului românesc.

De parte de a fi un compilator al izvoarelor, autorul *Manualului de legi* știa să redacteze textele ca un cunoscător al tehnicii de codificare¹⁴. El se îndepărtează uneori de la stricta semnificație a textelor pe care le rezumă, pentru a le interpreta într-un sens mai larg și a le adapta condițiilor societății românești. Comentariile sale dovedesc că el cunoștea bine regimul social românesc din timpul său, destul de deosebit de al societății bizantine din epoca izvoarelor. Alegerea textelor prezентate de acest jurisconsult în al său *Manual de legi* învederează limpede orientarea modernă a dreptului românesc din secolul al XVIII-lea. Astfel, dispozițiile referitoare la justiție și la lege pun în lumină prin texte clasice principiile pe care se

¹² Pan. I. Zepos, Μιχαήλ Φωτεινοπόύλου Νομικὸν Πρόχειρον. Βουκουρέστιον, 1765, Atena, 1959. Această ediție cuprinde însă varianta din 1766, iar nu varianta din 1765 a operei lui Mihail Fotino.

¹³ Vezi Gheorghe Cronț, *Les Basiliques dans les Pays Roumains. La Synopse rédigée à Bucarest par Michel Fotino vers 1765*, în „Jahrbuch des österreichischen Byzantinistik”, 18. Band, Wien-Köln-Graz, 1969, p. 221–228.

¹⁴ Analizăm conținutul acestei opere în articolul nostru *La réception du droit romano-byzantin dans les Pays Roumains. L'œuvre rédigée par Michel Fotino à Bucarest entre 1765–1777*, în „Nouvelles Études d'Histoire”, IV, București, 1970, p. 133–138.

întemeia doctrina dreptului natural. Mihail Fotino propunea guvernanților un sistem legislativ bazat pe echitate, pe justiție și pe lege. El concepea că autoritatea domnească trebuia îngrădită prin reguli care să oblige pe domn să împiedice nedreptățirea celor slabii de către cei puternici; cerea ca domnul să fie imparțial în judecătile sale, să condamne violențele și ilegalitățile. Acesta era spiritul despotismului luminat.

Tot pe temeiul izvoarelor romano-bizantine, autorul *Manualului de legi* concepea în sens modern drepturile fiscului, propunând ca impozitele să fie fixate în raport cu averea contribuabilor, iar pentru evaziune fiscală demnitarii să sufere aceleași sancțiuni ca oricare alt cetățean care se sustragea sarcinilor legale față de stat. Se interzicea venalitatea funcțiilor publice. Prin dispozițiile referitoare la procedura judiciară și la atribuțiile judecătorilor erau declarate nule hotărîrile pronunțate de către persoanele particulare și se reorganiza instanța arbitrală, considerată tribunal comun. Cu privire la instituțiile de drept civil și la regulile dreptului penal, *Manualul de legi* oglindește aceeași stăruință a autorului de a moderniza regimul juridic românesc¹⁵. Astfel această operă se integrează în mișcarea de idei care anima pe intelectualii țărilor române și pe guvernanții fanarioti și care urmărea fundamentarea dreptului pe principii romano-bizantine, interpretate într-un sens mai larg și mai laicizant.

4. OPERA JURIDICĂ A LUI DIMITRIE PANAIOTACHE-CATARGIU

Născut la Constantinopol pe la 1730, Dimitrios Panaiotakis, al cărui nume apare uneori sub forma Dimitrios Catargiu-Fotiade, este o personalitate binecunoscută în istoria culturii grecești. Eminentul profesor K. Th. Dimaras a pus în lumină valoarea multiformă a acestui gînditor grec, autor de serieri literare, filozofice și pedagogice¹⁶. Dar acest gînditor este puțin cunoscut ca jurist și încă mai puțin ca judecător român și ca autor al unei expuneri privitoare la procedura judiciară românească de la finele secolului al XVIII-lea.

Cînd s-a stabilit în București, Dimitrie Panaiotache s-a bucurat de protecția familiei domnitoare Ghica și a fost angajat în servicii publice. I s-a acordat titlul nobiliar de *paharnic*, iar în 1779 titlul de *mare-clucer*; a fost numit judecător la „Departamentul de opt”, care era tribunalul civil. Prin căsătoria sa în Țara Românească, el s-a înrudit cu familia Catargiu, ceea ce explică faptul că în serierile sale menționează cîteodată supranumele de Catargiu¹⁷. Lucrarea sa intitulată *Δικαιονικὴ Τέχνη*, adică *Arta judiciară*, importantă pentru studiul istoric al dreptului românesc din secolul al XVIII-lea, este un tratat practic destinat judecătorilor

¹⁵ Pentru cercetările privitoare la manuscrisele operei lui Mihail Fotino, în afară de lucrările pregătite de Vasile Grecu și de noi, vezi articolul lui Val. Al. Georgescu, *Un manuscrit parisien du „Nomikon Procheiron”* (București, 1766), de Michel Fotino (Photinopoulos), în „*Revue des études sud-est européennes*”, VIII, (1970), nr. 2, p. 329–364.

¹⁶ K. Th. Dimaras, *Δημήτριος Καταρτζής*, Atena, 1965.

¹⁷ Omul politic român care a fost Barbu Catargiu, asasinat în 1862, era nepotul lui Dimitrie Panaiotache (vezi A. Demetrescu, *Discursurile lui Barbu Catargiu*, București, 1866, p. XX).

și părților în proces, conținînd regulile de procedură ce trebuiau respectate în fața instanțelor de judecată ale țării.

Autorul a introdus în acest tratat concepții inspirate din gîndirea enciclopediștilor francezi. Spiritul filozofiei luminilor domină în această expunere, care proclamă supremăția justiției în societatea omenească, imperativul conștiinței judecătorului în examinarea proceselor și respectul legalității. Mai de valoare încă este faptul că acest jurist invocă drept fundament pentru arta judiciară din timpul său necesitatea raționamentelor silogistice, după modelele propuse de filozoful Aristotel. Este aristotelismul, pe care autorul îl consideră valabil pentru judecătorii și împri-cinații obligați să demonstreze logic conținutul proceselor.

Opera lui Dimitrie Panaiotache-Catargiu, redactată în limba greacă savantă, ne ajută să înțelegem orientarea modernă a regulilor judiciare din țările române în epoca fanariotă. Am tradus în română textul grecesc al acestei scrieri, care se păstrează în două manuscrise la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România¹⁸. Textul grecesc a fost editat de profesorul Dimitrios Oikonomidis, care a făcut în țara noastră cercetări personale în această privință¹⁹. Tratatul intitulat *Arta judiciară* este o importantă mărturie privitoare la noua gîndire juridică pe care trebuia să se intemeieze procedura instanțelor de judecată românești de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea²⁰.

5. CONCEPȚIILE LUI ATHANASIE HRISTOPOL

Între intelectualii de origine greacă înpămînteniți în Tara Românească și care au militat pentru organizarea dreptului românesc pe baze sociale mai largi, Athanasie Hristopol a rămas pe nedrept prea puțin cunoscut. La finele secolului al XVIII-lea, el frecventase cursuri universitare la Veneția, Padova și Buda. Prin cunoștințele sale filozofice, literare și juridice s-a făcut cunoscut intelectualilor și Curții domnești din Tara Românească. Mai tîrziu, prin ale sale *Lirice*, traduse în limbile franceză, germană, italiană și română, el s-a bucurat de aprecieri generale în Europa ca poet lîric. A fost un intelectual cu concepții largi, adept al filozofiei luminilor.

La București, Athanasie Hristopol a fost numit *mare-logofăt* al Departamentului judiciar al străinilor. A participat ca membru la ședințele Sfatului Obștesc. În istoria dreptului românesc din epoca fanariotă, meritul său este de a fi colaborat la redactarea codului din 1818, intitulat *Legiuirea Caragea*²¹. Aceasta este codul al cărui proiect a fost îmbunătățit de către o comisie din porunca lui Ion Gheorghe Caragea.

¹⁸ Vezi studiul și traducerea noastră *Arta judiciară a lui Dimitrie Panaiotache-Catargiu*, în manuscris la Institutul de istorie „N. Iorga”.

¹⁹ Ediția lui Dimitrios Oikonomidis, cu o introducere biografică, intitulată ‘Η Δικανική Τέχνη τοῦ Δημητρίου Καταρτζῆ Φωτιάδου, a fost publicată în ‘Επετηρίς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ιστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου’, Atena, 1950.

²⁰ Vezi recentul articol publicat de Pan. I. Zepos, ‘Η Δικανική Τέχνη τοῦ Δημητρίου Καταρτζῆ (Βουκουρέστιον), în „Νομικὸν Βῆμα“, V, Atena, 1971, p. 561—569.

²¹ Faptul se menționează în introducerea ediției academice *Legiuirea Caragea*, București, 1955, p. XIII—XIX.

Potrivit informațiilor biografice date de Nicolae Koritzas²², marele logofăt Athanasie Hristopol a fost însărcinat de către vodă Caragea înainte de 1816 să redacteze proiectul acestui cod. Precum se știe, aceeași însărcinare a fost dată și juristului român Nestor Craiovescu. Dar proiectul lui Athanasie Hristopol se baza pe concepții sociale și politice mai largi decât ale conducătorilor Țării Românești și din această cauză nu a fost acceptat decât în parte. Proiectul lui Nestor Craiovescu pare să fi fost mai apropiat de concepțiile guvernantilor. Biograful lui Hristopol arată că dispozițiile favorabile straturilor populare au fost înlăturate din proiectul elaborat de redactorul grec, dar că au fost păstrate dispozițiile privitoare la privilegiile boierimii²³.

Mai tîrziu, cînd Athanasie Hristopol a putut să exprime mai liber concepțiile sale asupra regimului social pe care îl cunoscuse în Țara Românească, el a criticat ca fenomene periculoase pentru ordinea socială luxul boierilor, lăcomia lor și vexatiunile monopolurilor feudale. Criticînd regimul fiscal bazat pe impozitele strivitoare pentru masele populare, el reamintea guvernantilor că inegalitatea sarcinilor fiscale poate provoca revolta poporului, cum s-a întîmplat în multe țări. El cerea ca impozitele să fie fixate în raport cu veniturile contribuabililor²⁴. Prin aceste concepții, Hristopol s-a îndepărtat deci de spiritul conservator și asupritor care domina în epoca fanariotă din punct de vedere fiscal²⁵. Ca și mulți alți intelectuali, el a luat parte activă la mișcarea de idei favorabilă reformelor sociale și reînnoirii legilor în spiritul dreptului natural și al doctrinei despotismului luminat.

Poporul român a apreciat întotdeauna creațiile culturale ale altor popoare și n-a ezitat să primească rezultatele pozitive, valabile pentru cultura universală, oferite de alte popoare. În ceea ce îl privește, poporul român a contribuit și contribuie la progresul culturii umane prin propriile sale creații și prin convingerea sa istorică potrivit căreia creațiile valabile se răspindesc și cucerește lumea.

Codurile țărilor române din epoca fanariotă, ca și operele destinate codificării legislative sau trebuințelor judiciare, au un remarcabil conținut de drept romano-bizantin, adaptat cerințelor sociale și juridice ale societății românești. Se constată astfel că din acest punct de vedere epoca fanariotă din istoria poporului român se caracterizează printr-o veritabilă

²² Considerăm ca fiind stabilăt faptul că Nicolae Koritzas este biograful lui Athanasie Hristopol (vezi articolul lui Nestor Camariano, *Despre noua ediție a Legiuirii Caragea, în „Studii”*, X (1957), p. 181).

²³ Prezentăm aceste lămuriri numai după articolul lui Nestor Camariano, *op. cit.*, p. 181–182, întemeiat pe studiul biografic al lui Hristopol, care s-a publicat sub numele lui Nicolae Koritzas în scrierea acestuia ‘Ελληνικά Ἀρχαιολογήματα, Atena, 1853.

²⁴ Asemenea concepții figurează în scrierea sa intitulată Πολιτικά παράληλα τοῦ ἀρχοντος λογοθέτου Χριστοπούλου, publicată la Paris în 1833 (vezi Nestor Camariano, *op. cit.*, p. 181–182).

²⁵ În observațiile sale critice referitoare la articolul precitat al lui Nestor Camariano, Andrei Rădulescu nu a contestat rolul de colaborator al lui Hristopol la redactarea *Legiuirii Caragea*, ci a demonstrat că și juristul român Nestor Craiovescu a colaborat efectiv la întocmirea proiectului acestui cod (vezi articolul lui Andrei Rădulescu, *Ediția critică a Legiuirii Caragea. Pentru critici*, în „Studii”, X (1957), 4, p. 135–156).

renaștere a dreptului romano-bizantin. Principiile juridice romane, verificate istoricește timp de o mie de ani de către bizantini și considerate ca reprezentînd sistemul juridic universal, se regăsesc incluse în dreptul românesc din secolul al XVIII-lea și de la începutul celui de-al XIX-lea.

Epoca reclama echitatea, justiția, legea și dreptul natural. Asemenea concepte, proprii romanilor pentru regimul lor social în permanentă evoluție, proprii și bizantinilor pentru regimul lor juridic supus și mai mult transformărilor sociale, s-au dovedit deci valabile și pentru români în epoca trecerii lor spre un regim juridic modern. Era timpul aspirațiilor spre noul ideal al drepturilor omului, iar vechile concepte puteau să îndeplinească noi funcții istorice.

Cei mai buni guvernanți fanarioși au fost cei care au înțeles transformările sociale ale poporului român și care au propus reforme. Nu au putut să se împotrivească numeroaselor injonecțiuni ale turcilor avizi să spolieze economic este acest popor. Dar, prin orizontul lor intelectual modern, cei mai buni guvernanți fanarioși au permis și uneori au înlesnit efectiv să se inițieze innoiri în organizarea și programul învățămîntului academic și să se introducă în legislație concepții mai largi. În istoria omenirii, binele se dovedește mai viabil decât răul. Colaborarea greco-română din epoca fanariotă a contribuit prin rezultate pozitive la progresul ideilor în istoria ambelor popoare.

www.dacoromanica.ro

CÎTEVA REFERIRI LA DEZVOLTAREA MANUFACTURIILOR DIN TRANSILVANIA ÎN ANII 1760—1780

DE

CAROL GÖLLNER

În al doilea război mondial a pierit arhiva Consiliului de Stat (*Staatsratsakten*) din „Haus-, Hof- und Staatsarchiv” din Viena, cu o documentație deosebit de prețioasă, din nefericire nefolosită de istoriografia noastră, pentru cunoașterea mai complexă a vieții economice a Transilvaniei din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Din lipsa acestei documentații cu o rază mare informațională, se folosesc uneori formulări nediferențiate și necorespunzătoare¹, fără a se analiza implicațiile, deseori contradictorii, ale politicii mercantiliste austriece, reflectată tocmai de actele Consiliului de Stat, înființat în 1761. Prin acest organ, pus în slujba centralizării întregului imperiu, Maria Tereza acționa cu consilierii ei în spiritul politicii economice mercantiliste pentru înființarea manufacturilor, atât de necesare pentru echiparea armatei în timpul războaielor cu Prusia și în vederea finanțării administrației de stat. Dezbaterea problemelor economice prevalau astfel pe ordinea de zi a Consiliului de Stat.

Nu putem, firește, reconstitui concepțiile mercantiliste ale diferenților consilieri imperiali cu repercusiuni asupra vieții economice a Transilvaniei, folosind numai unele însemnări din anii 1933—1935 după actele Consiliului de Stat. Din aceste note, corroborate acum și cu unele relatări ale lui K. Müller din arhiva Consiliului de Stat², se desprind însă cîteva constatări relevante pentru cunoașterea politicii economice mercantiliste urmărite de Viena în Transilvania, completînd lucrarea meritorie *Politica economică*

¹ „Curtea imperială și păturile privilegiate din Transilvania aveau interese comune”. Pe urmă se etalează teza, în fond justă, dar cu un caracter de dogmă, că austrieccii „au luat o serie de măsuri menite să stînjenească procesul de naștere a manufacturilor din Transilvania” (*Istoria României*, vol. III, p. 410—411).

² K. Müller, *Siebenbürgische Wirtschaftspolitik unter Maria Theresia*, în *Buchreihe der Südosteuropäischen historischen kommission*, Bd. 9, München, 1961.

*austriacă și comerțul Transilvaniei*³ a lui I. Moga, elaborată mai ales pe baza izvoarelor ardelene și a „Hofkammerarchiv” din Viena.

Din documentele inedite copiate de mine sau menționate de Müller în note, se conturează mai clar poziția Consiliului de Stat față de necesitatea înființării manufacturilor în Transilvania. Consiliul de Stat, constând în urma pierderii Sileziei că producția internă nu mai făcea față cerințelor, a inițiat noi măsuri în vederea înființării manufacturilor care valorificau în primul rînd materiale prime locale. În martie 1766, Maria Tereza ordonă astfel Cancelariei aulice transilvănene să promoveze înființarea manufacturilor în Transilvania, fiind pe urmă și guberniul acestei provincii solicitat să specifice ce ramuri industriale funcționează deja în țară și cum ar putea să progreseze; urma apoi să specifice ce mărfuri sunt exportate și cum s-ar putea spori exportul și dacă n-ar fi util în acest scop de a crea societăți comerciale proprii. Guberniul nobiliar, refractar unor asemenea inițiative, nu dă însă urmare acestei solicitări. În general n-au existat în această privință interese comune ale Curții imperiale și ale nobilimii ardelene.

Înșiși consilierii Stupan și Gabler, protagoniștii menținerii Transilvaniei ca debușeu al mărfurilor din provinciile de apus ale imperiului, recunoșteau în 1768, cum rezultă dintr-un document nepublicat, că, deoarece „produsele din Transilvania îndepărtată nu vor putea prejudicia desfăcerea fabricilor germane” (*deutsche Fabriken*), nu se vede inconvenientul înființării aici a unor manufacture⁴. Mai insistent a pledat consilierul Egyd de Borié pentru promovarea vieții economice din Transilvania, afirmind că, fiind atât de dens populată, dar săracă în resurse pentru populație, ar trebui să i se asigure noi posibilități de existență. Dar pentru remedierea stării economice precare a acestei țări nu sînt de ajuns, după Borié, numai cuvinte și bunele sfaturi, ci un ajutor real. De aceea el dezaproba tendința de „a aplica Transilvaniei un asemenea regim economic, similar celui aplicat de Anglia coloniilor sale americane, nepermînd înființarea manufacturilor”⁵. În acest context, el argumenta în sedința următoare a Consiliului de Stat din octombrie 1768 că menținerea Transilvaniei într-o situație economică necorespunzătoare prezintă, poate, un carecare avantaj pentru un număr infim de mici proprietari de manufac-turi din Viena, dar prezintă reale inconveniente pentru statul austriac, indemnind un număr însemnat de contribuabili să se refugieze, deseori clandestin, în Țara Românească. Printre aceștia se găsesc și mulți meseriași, care vor contribui la înființarea manufacturilor în Țara Românească. Ca atare, vor trece munții nu numai români, ci și maghiari și sasii⁶.

Pentru a preveni acest inconvenient, Consiliul de Stat s-a pronunțat pentru sprijinirea inițiativelor în vederea înființării filaturilor, a țesătoriilor

³ Anuarul Institutului de istorie națională, vol. VII, 1936–1938, Cluj, 1939, p. 86–163.

⁴ Staatsratsakten, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Viena, 1768/11 (arse ca și celelalte cîteate în continuare).

⁵ Ibidem, 1768/1593.

⁶ Ibidem, 1768/1598; K. Müller, op. cit., p. 14–15.

și a producției de postav; s-au preconizat premii de export, precum și sporierea vămurilor de export al liniilor. Stimularea industriei textile părea cu atât mai rațională, cu cât Transilvania poseda și materiile prime (cînepe, in, lină și bumbac), iar la nevoie putea să și le procure convenabil din Tara Românească.

Mult discutată a fost în Consiliul de Stat problema primelor de export stabilite în vederea promovării industriei textile. Astfel, în 1767 s-a propus plata de 1 fl. pentru o bucată de postav exportat din Boemia, Slovacia sau Silezia. În acest sens, Borié a pledat și pentru acordarea primelor de export din Transilvania. Merită stimularea mai ales a postavului exportat în Moldova și în Polonia⁷. Borié îndrăznea chiar să propună, ceea ce n-a fost acceptat, ca să se interzică importul postavurilor din provinciile apusene în Transilvania. Consiliul Binder a replicat că s-ar aduce pagube însemnate industriei austriecice dacă ar progrăsa industria transilvăneană. I se părea exagerat dacă, pe lîngă „avantajul costurilor scăzute ale transportului, ardelenii ar fi feriți și de concurență”⁸.

Încurajarea manufacturilor textile n-a rămas fără succes. În 1771, cînd au fost premiate la Viena produsele textile, experții, cum remarcă un document inedit, „nu se puteau mira îndeajuns, atît de fină era urzeala și atît de bun torsul bumbacului și al inului, numai firul nu era îndeajuns de răsucit. După trei ani s-a remediat și aceasta, încît proprietarii manufaturilor vieneze erau alarmați că țesătorii ardeleni vor produce în curînd cea mai fină pînză”⁹. Iată o apreciere a hărniciei și a priceperii țesătorilor din Transilvania.

Dar asemenea aprecieri alarmaseră între timp Consiliul de Stat, apreciind că e de ajuns dacă Comisia economică va promova răspîndirea torsului inului și al cînepei, nefiind „nici un motiv ca marele principat să fie îndrumat a fabrica din materie primă străină articole pe care industria din provinciile ereditare le poate furniza în suficientă cantitate și preț convenabil pentru întreaga monarhie...”. Comisiunea economică ardeleană, lipsită și de mijloace financiare, a fost dizolvată în 1776¹⁰.

În ceea ce privește politica comercială austriacă față de Tara Românească și Moldova, pe care le socotea drept debușeu pentru mărfurile sale, autoritățile vieneze au fost alarmate de intenția unui grup de țesători din Turingia (Vogtland) de a emigra în Tara Românească sau Transilvania și de a intemeia aici un oraș de țesători. Pentru o astfel de așezare de postăvari nu ar fi loc în Transilvania, explică Brukenthal, căci nici măcar țesătoria locală nu găsește destulă desfacere¹¹. Se desprinde tema de concurență unor meșteșugari pricepuți.

În 1769 și propunerea de a produce coase la Hunedoara a fost respinsă pe motivul puțin convingător că „în Transilvania nu s-ar obține metalul necesar de aceeași calitate ca în Stiria și Carintia. Dacă s-ar obține totuși materia primă de calitate, paguba pentru Austria ar fi prea

⁷ Ibidem, 1767/140.

⁸ Ibidem, 1771/758.

⁹ Ibidem, 1771/1484.

¹⁰ F. Eckhart, *A Bécsi Udvar gazdasági politikája Magyarszágon Mária Terézia korában*, Budapest, 1922, p. 102–103.

¹¹ Staatsratsakten, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Viena, 1772/2639.

mare. Ba chiar turcii și rușii ar putea atrage fabricanții din țară spre paguba negoțului austriac”¹². Și a doua încercare în această direcție eșuase, fiind în dauna producției de coase din Austria. Erau și temeri că Turcia și Rusia să nu-i atragă pe acești specialiști și ca acești muncitori fierari să poată fi folosiți și în producerea materialului de război. De aceea nici nu s-a luat în discuție propunerea de a trimite transilvănenii la Steiermark pentru ridicarea perfectiunării lor¹³.

Ain relatbat numai însemnări răzlețe care se referă la aplicări contradictorii ale concepțiilor mercantiliste în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dar din care se pot desprinde cît de nepotrivit este a le reduce la formule simpliste.

¹² Ibidem, 1769/4213.

¹³ Ibidem, 1771/758.

FUNDATIA „EMANOIL GOJDU” ÎN SPRIJINUL STUDENTILOR ȘI ELEVILOR ROMÂNI DIN AUSTRO-UNGARIA

DE

ION GEORGESCU

Concepțiile înaintate ale revoluționarilor români de la 1848, care militau pentru libertăți sociale și politice, pentru progres științific și cultură națională, au constituit factorul principal în lupta pentru ridicarea culturală a maselor românești din teritoriile dominate de monarhia habsburgică.

Privită prin prisma realității din timpul dualismului austro-ungar, cînd politica de îngrădire a posibilităților de activitate a școlilor naționalităților asuprile a atins maximum de intensitate, sprijinirea elevilor și studenților la învățătură a devenit o necesitate de prim ordin. Astfel, o preocupare de seamă a românilor a fost grija față de creșterea și luminarea poporului prin școală. O bună parte din școlile românești din Transilvania, Crișana, Maramureș, Bucovina și Banat erau sprijinite de către diferite societăți culturale, dintre care un rol important l-au jucat „Astra”, înființată în 1861, cu sediul la Sibiu, și „Transilvania”, înființată în 1867, cu sediul la București.

O altă formă de sprijinire a tineretului studios pentru a urma diferite școli și universități din imperiu și din afara acestuia au constituit-o fundațiile. În Transilvania au existat asemenea instituții capabile să acorde stipendii, ca Fundația „Emanoil Gojdu”, cele ale mitropoliilor din Blaj și din Sibiu, precum și ale altor instituții culturale sau particulare, formate prin donații testamentare din partea unor familiî în scopuri culturale și de învățămînt. Avram Iancu, de pildă, și-a lăsat toată averea pentru acest scop, iar Alexandru Șuluțiu a înființat o fundație specială¹. Dr. Iosif Gall, deputat român în circumscriptia electorală Recaș (comitatul Timiș), și-a lăsat averea pentru instituirea unei fundații din care să se acorde burse studenților români care urmează la facultățile din monarhia austro-ungară². În diferite orașe din Transilvania și din Banat și chiar în comune

¹ *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei, 1964, p. 699.

² Teodor V. Păcăian, *Un mecenat* (mss), Arhiva Mitropoliei Banatului, inv. nr. 22, p. 17.

s-au înființat asemenea fundații de ajutorare a tineretului școlar la Cluj, Oradea, Arad, Lugoj, Timișoara, Belinț etc.

În paginile următoare vom prezenta activitatea Fundației „Emanoil Gojdu” în sprijinul tineretului român la învățătură, ea fiind una dintre cele mai mari fundații de acest fel din sud-estul monarhiei austro-ungare³.

Încă din primii ani de activitate, Emanoil Gojdu a sprijinit tipăriturile românești care încep să apară la Pesta în prima jumătate a secolului al XIX-lea⁴. Numele lui apare curînd printre colaboratorii celei dintâi reviste literare române, care s-a tipărit la Pesta de brașoveanul Zaharia Carcalechi cu titlul „Biblioteca românească”, revistă lunată, în 1821.

În volumul al treilea al revistei din 1829, Gojdu a publicat un călduros apel *Către strălucitii boieri ai Țării Românești și ai Moldovei*⁵, cerîndu-le ajutor pentru scrierea și tipărirea cărților „în limba patrioticăescă”, să le citească și să le răspindească pentru înflorirea națiunii române. Rezultatele acestui apel încep să se arate prin creșterea numerică a abonaților români la această revistă. În 1829, de pildă, sunt înregistrați 126 de abonați în Țara Românească și 318 în Transilvania și în celelalte provincii românești de sub dominația străină⁶.

O frumoasă activitate a lui Gojdu a fost și acțiunea de sprijinire a tineretului român ca să urmeze la diferite școli din Transilvania și din imperiu. Proiectul înființării unei societăți de ajutor datează încă din 1832, cînd încearcă să creeze o „fundație pentru vecinica tipărire a calendarului”. El este unul dintre membrii fondatori ai Școlii de arte și meserii din Pesta, care mai tîrziu devine politehnică.

Emanoil Gojdu a sprijinit de asemenea înființarea de școli românești de diferite grade. Astfel, în scurtul timp cît a fost comite suprem în Caraș, locuit în majoritate covîrșitoare de români, el a întocmit în 1861 proiectul înființării unui liceu românesc în Lugoj, donind în acest scop suma de 2 000 de florini.

De asemenea Emanoil Gojdu este ales în 1862 președintele Comitetului pentru ajutorarea tinerilor studenți din Pesta⁷. În această calitate a sprijinit cu bani pe tinerii români studiosi prin colectarea sumelor necesare. În 1862 studențimea română din Pesta îl sprijină material pe viitorul pictor Nicolae Popescu, sosit în capitala Ungariei pentru studii. Acesta este recomandat lui Emanoil Gojdu, care, în calitatea sa de membru fondator al Școlii de arte și meserii, intervine cu toată autoritatea și Nicolae Popescu este înscris la cursuri.

³ Emanoil Gojdu, fruntaș al burgheziei-democratice în revoluția din 1848, s-a născut la 9 februarie 1802 la Oradea. Urmează cursurile școlii confesionale și liceale în orașul natal, apoi științele juridice, obținînd diploma de avocat în 1824 la Pesta. După terminarea stagiuului avocațial, ciștinând mereu procese penale, ajunge în scurt timp un avocat renomît. Aceasta a permis lui Gojdu să-și realizeze o situație materială foarte bună, din care o parte a fost destinată fundației ce-i va purta numele. Moare la 22 ianuarie/3 februarie 1870 la Pesta.

⁴ Arh. st. Timișoara, fond. „Astra”, act. 8/1913, f. 2.

⁵ Ibidem.

⁶ Ioan Lupaș, *Cea mai veche revistă literară românească*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, vol. I, 1921 – 1922, p. 134.

⁷ „Concordia”, Pesta, an. II, nr. 9 din 1/13 februarie 1862.

La 17 februarie 1868 a avut loc la Pesta un bal al tineretului român, al cărui venit realizat a fost pus la dispoziția studenților și elevilor de la diferite școli, adăugindu-se și sumele primite din alte orașe în același scop. Din Lugoj, de pildă, învățătorul Vasile Nicolescu a colectat și a trimis pe adresa lui Emanoil Gojdu suma de 40 de florini⁸.

Întemeierea fundației. Preocuparea de a sprijini tineretul român la învățătură l-a determinat pe Emanoil Gojdu să întemeieze o fundație capabilă să acorde stipendii (burse) școlare. În 1869 Gojdu a întocmit actul testamentar prin care se stabilea că avereia sa va fi administrată de o reprezentanță în cadrul unei fundații care-i va purta numele și din veniturile căreia se vor acorda stipendii tinerilor români dornici de învățătură, care se distinsese că prin purtare bună și prin talent și ai căror părinți nu erau în stare cu avereia lor proprie să ducă la îndeplinire creșterea și cultivarea copiilor lor. Actul testamentar a fost semnat la Pesta în ziua de 4 noiembrie 1869 în prezența martorilor Ioan Alduleanu, Ioan Pușcariu, Florian Varga și Atanasie Cimpioneriu și înregistrat la judecătoria regească a cetății Pesta sub nr. 5 814/1869.

După moartea lui Emanoil Gojdu s-a trecut la alegerea reprezentanței care să pună în aplicare testamentul privitor la activitatea fundației încă din anul școlar 1870/1871. Conform testamentului, reprezentanța trebuia să fie alcătuită din mitropolitul românilor greco-ortodocși din Ungaria și din Transilvania, episcopii Aradului și Caransebeșului și șase membri de stat civili, din care unul din familia Poynár din comitatul Bihor.

Prima reprezentanță, aleasă la 23 aprilie 1870, era compusă din mitropolitul Andrei Șaguna, dr. Procopie Ivacovici, dr. Ioan Popasu, Ioan Alduleanu, Ioan Pușcariu, Ioan Faur, Dionisie Poynár, George Mocioni și Nicolae Ioanovici.

Programul și statutele. Reprezentanța aleasă a întocmit statutele Fundației „Emanoil Gojdu”, pe baza cărora și-a început activitatea de ajutorare bănească a elementelor române studioase din monarchia austro-ungară. Reprezentanța avea dreptul exclusiv de a împărți stipendiile și ajutoarele la aceia care, în urma concursurilor publicate în presă („Concordia”, „Federațiunea” și „Telegraful român”), „se vor recunoaște mai demni”.

Conform articolului 35 de statute, stipendiile se împărteaau în cinci categorii între 100 și 500 de florini. Ordinea conferirii stipendiilor era următoarea⁹:

- 1) concurenții din comitatul Bihor, din familia Demetru Poynár în sensul testamentului, care vor avea sigiliu cu însemnarea „Fundațiunea lui Gojdu, 1870”;
- 2) cei de la facultăți sau alte școli superioare;
- 3) cei de la gimnazii dintre cei mai buni la învățătură și purtare;
- 4) dintre cei mai înaintați și mai lipsiți de mijloace;
- 5) cei de la școli elementare.

⁸ „Familia” din 3/15 martie 1868.

⁹ „Analele Fundației lui Gojdu pe anii 1870–1880”, fasc. II, Budapesta, Edițiunea Reprezentanței Fundațiunei lui Gojdu, 1881, p. 40–41 (în continuare: „Analele Fundației Gojdu”).

Stipendiile se vor confери în sensul testamentului fundațional tinerilor români din Transilvania și Ungaria care studiază la vreun gimnaziu, școală secundară sau la facultate din patrie sau din afara ei.

Reprezentanța fundației și-a îndreptat de la început atenția spre tineretul studios, dar lipsit de mijloace materiale pentru studii superioare. Această măsură apare într-o perioadă de grecă încercare pentru existența națională a românilor supuși monarhiei habsburgice, cînd formarea unei pături culte tot mai puternică era o necesitate imperioasă.

Condițiile prevăzute în statutele fundației privind acordarea stipendiilor lasă să se înțeleagă că de aceste ajutoare bănești se bucurau numai tinerii siliitori la învățătură și cu o purtare corectă, ceea ce contribuia la pregătirea intelectuală și educativă a celor mai buni tineri români din monarhia austro-ungară.

Un rol însemnat în desfășurarea luptei pentru înfăptuirea idealului național revine și studenților români din Viena, care erau ardeleni, bănăteni, bucovineni, moldoveni și munteni. De la grupări pe ramuri de activitate sau publicații, în 1871 toți studenții români se unesc într-o singură societate, „România jună”, alegîndu-și deviza : „Uniți-vă în cuget, uniți-vă-n simțiri !”, după binecunoscutele versuri ale lui Andrei Mureșianu¹⁰. Circa 90% din studenții din România de la Viena au beneficiat de burse, printre care și din partea Fundației „Emanoil Gojdu”, așa cum rezultă din analele acesteia.

În 1879 s-a alcătuit noul statut al fundației, care cuprindea cinci secții, fiecare avînd un resort de activitate. În art. 10 se arată : „Scopul fundațiunii acesteia este binefăcătoriu, avînd în vedere înaintarea în cultură a românilor din Ungaria și Ardeal prin distribuirea de stipendii la tinerii studioși și alte asemenea ajutoare”¹¹.

În componența reprezentanței au loc unele schimbări în decursul anilor. De pildă, în 1876 este numit Alexandru Mocioni în locul lui George Mocioni și Iacob Bologa în locul lui Iosif Gall. În 1879 are loc reînnoirea a trei membri, plecînd Ioan Pușcariu, Ioan Faur și Dionisie Poynár. Alegerea reprezentanței avea loc din trei în trei ani, putîndu-se alege din nou vechii membri. Datorită acestei prevederi în statut, unii membri au activat mulți ani în cadrul fundației. De pildă, în 1895 se aflau în reprezentanță unii dintre membrii fondatori, adică din 1870, printre care Ioan Pușcariu, Dionisie Poynár etc.¹². Ca avocat al fundației a fost numit în 1877 George Șerb, care a funcționat în această calitate pînă în 1913, cînd îi urmează Gheorghe Comșa. După 1900 sunt aleși în reprezentanță Octavian Costea, Antoniu Mocioni, Vasile Almășan, Ioan M. Roșu și dr. Miron Cristea.

Statutele fundației au fost revizuite în 1882, din care un exemplar al său s-a trimis Ministerului Cultelor maghiar spre aprobare. La 13 martie 1885 ministerul a cerut modificarea articolului 10 din statute privind scopul fundației, care era „înaintarea în cultură a românilor din Ungaria și Ardeal”, ca și numărul stipendiilor ce se acorda studenților trimiși în

¹⁰ Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918, sub redacția lui Ion Popescu-Puțuri și dr. Augustin Deac, București, Edit. politică, 1970, p. 147.

¹¹ „Analele Fundației Gojdu”, Budapest, 1886, fasc. II, p. 19.

¹² „Analele Fundației Gojdu” pe anul 1895, tom. IV, fasc. I, Sibiu, p. 13.

afara hotarelor Imperiului austro-ungar, ceea ce era în contradicție cu politica guvernului ungar. În 1888 s-a elaborat și un regulament privind activitatea reprezentanței, definitivat în 1892. Abia în 1897 reprezentanța a modificat statutele conform cererii Ministerului Cultelor ungar din 1885, precizind că „folosirea stipendiilor în străinătate (adică în afara Imperiului austro-ungar. — I.G.) se va face numai cu aprobarea Ministerului Cultelor ungar, bine motivate și numai în scopul de a se obține o instrucțiune superioară”. În general însă, reprezentanța Fundației „Emanoil Gojdu” a funcționat conform statutelor și regulamentului, elaborate pe baza actului testamentar al lui Emanoil Gojdu.

Veniturile fundației. Pentru organizarea acestei instituții de sprijinire a tineretului român la învățătură, Emanoil Gojdu a lăsat prin testament o parte din averea sa, care consta din opt clădiri și acțiuni depuse la „Pesti Hazai Elsö Takarék pénztár Egyesület” din Pesta. Valoarea totală a averii lăsate se ridică la suma de circa 200 000 de florini. Aceasta a crescut an de an, ajungind la 31 decembrie 1899 la suma de 1 846 717, 82 de florini, iar la 31 decembrie 1917 valoarea 8 390 704, 97 de coroane.

Creșterea continuă a valorii veniturilor fundației se datorează faptului că timp de 50 de ani 2/3 din veniturile acesteia se capitalizau, sporindu-se „cu cametele cametelor”. O treime se distribuia ca „stipendii” elevilor și studentilor de către reprezentanță, conform statutelor. La fondurile depuse inițial la bancă se mai adăugau dobînzile anuale, care erau mult mai mari decât cheltuielile fundației. Aceasta a dus la creșterea numărului stipendiilor ce se acordau tineretului studios în fiecare an.

În sensul testamentului, stipendiile se acordau pe categorii de studii, și anume căte 100 de florini pentru elevii de la școlile elementare și secundare, 300 de florini pentru studenții de la facultățile din provincie și 400 – 500 de florini pentru studenții de la universitățile din Pesta, Viena sau de la cele din afara imperiului.

Absolvenților de facultăți care urmău să depună examenele de diploma sau doctorat li se mai acordau ajutoare încă pentru un an cât și taxa pentru diplomă. Stipendiile se anulau dacă tînărul pierdea vreuna din condițiile cerute de testament, și anume :

- 1) dacă va părăsi caracterul național-bisericesc ;
- 2) dacă va părăsi studiile ;
- 3) dacă va ciștiga avere sau stipendii de la altă fundație ;
- 4) după absolvirea studiilor ;
- 5) dacă nu va depune la timp examenele sau va cădea la acestea ;
- 6) dacă va comite vreo faptă imorală.

Prin urmare, tinerii bursieri erau obligați să prezinte reprezentanței actul cu rezultatele obținute la sfîrșitul anului școlar pînă la 15 septembrie pentru a se acorda stipendii pentru anul viitor. Pentru obținerea bursei în anul I, tinerii întocmeau un dosar care cuprindea : actul de naștere, atestatul că părinții celor în cauză nu sunt în stare să acopere cheltuielile pentru creșterea și învățarea lor, precum și actul de studii¹³. Dosarele erau trimise prin episcopii din Arad și Caransebeș la Mitropolia din

¹³ „Analele Fundației Gojdu pe anii 1870 – 1880”, fasc. II, 1881, p. 32 – 33.

Sibiu. Parohia greco-ortodoxă română din Budapesta recomanda pe tinerii români din Ungaria.

Conform scopului pentru care a fost înființată fundația, reprezentanța a dezvoltat treptat activitatea ei, mărind cu fiecare an fondurile pentru stipendii și ajutoare ocazionale pentru studenții meritoși, dar lipsiți de mijloace materiale. Cei mai mulți tineri au studiat la renumite universități din Imperiul austro-ungar și din Apusul Europei, printre care Pesta, Cluj, Viena, Graz, Berlin, Zürich, Chemnitz, Jena, Karlsruhe etc.

Stipendiile. Dispunind de fonduri, încă din anul școlar 1870—1871 s-a trecut la acordarea de stipendii bănești tinerilor români studioși conform statutelor de funcționare ale fundației. Numărul stipendiilor a crescut an de an, datorită măririi veniturilor acesteia aşa cum s-a arătat mai sus. Astfel, dacă în anul școlar 1870/1871 reprezentanța a plătit numai patru burse în valoare de 600 de florini, în anul școlar 1899/1900 s-au acordat 57 de burse în valoare de 41 029, 65 de florini. Prin aceasta s-a adus o însemnată contribuție la creșterea numerică a tinerilor cu studii universitare din rîndul populației românești în perioada 1870—1900.

Întrucât unele fundații înființate tot în scopul sprijinirii elementului român studios la învățătură aveau posibilități materiale mai reduse, s-au alăturat Fundației „Emanoil Gojdu” pentru ca împreună să poată rezolva în condiții favorabile acest deziderat. Printre acestea au fost :

a) Fundația „Mutovsky”, care avea la sfîrșitul anului 1886 un capital de 676,95 de florini ;

b) Fundația „Dona”, cu un capital de 22 000 de florini ;

c) Fundația „Alexandru și Ana Nedelcu” din Lugoj, cu o avere de 49 393,85 de florini, care, în colaborare cu Fundația „Gojdu”, acorda stipendii tinerilor bănăteni la învățătură sub îndrumarea „Astrei”¹⁴.

Din cauza scumpirii costului vieții în perioada 1886—1900, unii studenți cer mărirea stipendiilor de către reprezentanță pentru a putea face față cheltuielilor cu întreținerea la studii, mai ales cei care se găseau în ultimii ani, cînd aveau obligații și mai mari, cursuri, pregătiri suplimentare etc. Ca urmare a acestei acțiuni, reprezentanța a fost nevoită să mărească stipendiile la cei care studiau la universitățile din Budapesta și Viena : medicina, politehnica și silvicultura. Printre cei care au cerut măriri de stipendii de la 400—500 la 600—700 de florini anual au fost studenții George Dobrin, Aurel Popovici, Liviu Tempea, Constantin Ignea, Ioan Cimponeriu și Coriolan Nedelcu¹⁵.

Din arhiva fundației rezultă că reprezentanța a acordat între 1871 și 1900 un număr de 1 492 de stipendii la studenții români, în valoare de 1 063 968 de florini¹⁶. De asemenea s-au acordat ajutoare ocazionale

¹⁴ „Analele Fundației Gojdu pe anii 1870 — 1883”, tom. I, fasc. VIII, Budapesta, 1888, p. VII, 35—37.

¹⁵ Ibidem, fasc. VI, 1886, p. 41—43; fasc. X, p. 11; tom. III, fasc. IV, p. 27; fasc. V, p. 28; tom. IV, fasc. II, p. 26—27.

¹⁶ Ibidem, pe anii 1870 — 1880, fasc. II, Budapesta, 1881, p. 28 — 30 : fasc. III, Budapesta, 1884, p. 34 — 37 : fasc. IV, Budapesta, 1885, p. 24, 34, 35, 46, 57, 62, 104 — 105, 115 — 116, 124 — 125, 143 — 144, 157 — 158, 173 — 175 ; tom. I, fasc. VI, 1886, p. 15 — 16 : fasc. VIII, Budapesta, 1887, p. VII : fasc. IX, p. 16 — 18 : tom. III, fasc. IV, p. 28 — 30 : tom. IV, fasc. I, p. 26 — 29 : tom. V, Budapesta, 1900, fasc. I, p. 24 — 25. Reprezentanța a calculat cheltuielile și veniturile fundației tot în florini pînă în 1900, deși se introducease în imperiu nouă monedă încă din 1895, coroana, la paritatea : un florin egal cu două coroane.

pentru obținerea examenelor de diplomă și de doctorat la 358 de studenți, în valoare de 80 409,60 de florini¹⁷. Situația studenților din această perioadă se prezintă astfel :

Numărul studenților	415
din care :	
științe juridice	149
medicină	114
farmacie	7
filozofie	45
politehnică	72
silvicultură	21
științe comerciale	7
dintre aceștia :	
au absolvit	226
au părăsit studiile	44
continuă studiile	145

La începutul primului război mondial, Fundația „Emanoil Gojdu” a fost obligată să contribuie cu bani la împrumutul de război. Astfel, la 12/25 mai 1915, reprezentanța, formată din dr. Ioan I. Papp (Arad), dr. Miron Cristea (Caransebeș), judele Avram Berlogea, dr. Nicolae Poynár (Alejd), Antoniu Mocioni (Bulci), dr. Vasile Almășan (Cluj) și dr. Ioan M. Roșu (Biserica Albă), a aprobat un împrumut de război de 250 000 de coroane¹⁸. În 1916 s-a aprobat încă un împrumut de 160 000 de coroane, ajungindu-se la suma de 410 000 de coroane contribuție de război, bani care nu au mai fost restituși fundației ca urmare a prăbușirii Imperiului austro-ungar în toamna anului 1918. Fundația „Gojdu” a acordat de asemenea în 1916 un ajutor de 10 000 de coroane Orfelinatului din Sibiu, care ducea lipsă de fonduri bănești pentru întreținerea copiilor orfani de război¹⁹.

Ca urmare a acestor împrumuturi de război, reprezentanța nu a putut achita la timp o parte din bursele aprobate în anii 1915—1916. De altfel, încă în 1914 se stabilise ca bursele și ajutoarele ocazionale să se plătească numai tinerilor care frecventează în mod regulat cursurile²⁰. Celor înrolați în armată și care nu aveau grad de ofițer li se plătea numai jumătate din stipendii pînă la revenirea la studii²¹. Pe timpul primilor ani de război au rămas neplătite stipendii în total sau în parte unor tineri în sume mari de bani, după cum urmează²² :

Anul școlar	1914—1915	48 000 de coroane
” ”	1915—1916	40 000 „ „
” ”	1916—1917	20 000 „ „

¹⁷ Ibidem, fasc. III, Budapest, 1884, p. 36; fasc. IV, 1885, p. 23—24; fasc. VI, 1886, p. VII, 34—35, 16; fasc. VIII, p. VII; tom. III, fasc. II, p. 31—33; tom. IV, fasc. III, p. 24—28; fasc. IV, p. 23—27.

¹⁸ Ibidem, fasc. III, Sibiu, 1918, p. 17.

¹⁹ Ibidem, doc. 71/1916, f. 78.

²⁰ Ibidem, doc. 6 985 din 18/31 octombrie 1914, f. 107.

²¹ Ibidem, fasc. I, Sibiu, 1916, p. 4.

²² Ibidem, tom. VII, fasc. II, Sibiu, 1917, p. 30—34.

Reprezentanța însă a menținut această sumă în bugetul fundației sub denumirea de „Burse din anii trecuți încă nesolvite”, care să se achite după război celor ce vor continua studiile cu succes.

În 1917 și 1918 reprezentanța a refuzat să mai contribuie cu bani la împrumutul de război, datorită condițiilor politice și militare defavorabile Puterilor Centrale care indicau prăbușirea lor, și în primul rînd a Imperiului austro-ungar. Ca urmare a acestei măsuri, în anul școlar 1917/1918, reprezentanța a reușit să achite toate restanțele din anii trecuți la bursieri și alte datorii ale fundației. De asemenea ea a mărit bursele și ajutoarele bănești ale studenților cu 200 de coroane și cu 100 de coroane ale elevilor ca urmare a cererii unor studenți de la Școala politehnică din Budapesta spre a putea continua studiile în condițiile scumpirii vieții în anii războiului²³.

În perioada 1901–1918 s-au acordat 1 835 de burse studenților de la diferite universități și școli superioare în valoare de 1 232 905,73 de coroane²⁴. De asemenea s-au acordat ajutoare ocazionale pentru susținerea examenelor de diplomă și de doctorat la un număr de 570 de studenți în valoare de 344 442,33 de coroane²⁵. Situația studenților din această perioadă se prezintă astfel :

Numărul studenților	420
din care :	
medicina	96
farmacie	17
științe juridice	198
filozofie	14
politehnică	18
silvicultură	15
științe comerciale	17
academia veterinară	11
științe pedagogice	8
științe agronomice	12
belle-arte	6
academia de muzică	6
academia orientală	1
academia de gimnastică	1
dintre aceștia :	
au absolvit	219
au părăsit cursurile	115
continuă studiile	86

²³ Ibidem, doc. 384 din 18/31 august 1917, f. 1–2.

²⁴ Ibidem, tom. V, 1901, p. 20–22, 24–26; fasc. III, p. 18–22; fasc. IV, p. 21–25; fasc. V, p. 20–25; tom. VI, fasc. I, p. 22–27; fasc. II, p. 20–25; fasc. III, p. 21–23; ibidem, Cartea de evidență pentru bursierii fundației, Oradea, 2/15 decembrie 1916, f. 3–10.

²⁵ Ibidem, tom. V, fasc. I, Sibiu, 1901, p. 19–22; fasc. II, p. 26; fasc. IV, p. 18–19; fasc. V, p. 21–23; tom. VI, fasc. I, p. 20; fasc. III, p. 18; fasc. IV, p. 19; fasc. V, p. 17; fasc. VI, p. 18; fasc. VII, p. 16–17; fasc. VIII, p. 19; fasc. IX, p. 23; tom. VII, fasc. I, p. 21; Arhiva Mitropoliei Ardealului, Sibiu, fond. „Gojdu”, Cartea de evidență pentru bursieri, Oradea 2/15 decembrie 1916, filele 1–4.

Din cei 115 studenți trecuți în statisticile fundației că au părăsit studiile, o parte fuseseră incorporați în armată și trimiși pe front, fiind nevoiți astfel să întrerupă cursurile. Aceștia erau instruiți în centre militare și apoi încadrați în unitățile operative de pe diferite cîmpuri de luptă, mai ales pe cel italian. Așa s-a procedat și cu cadrele didactice de la școli și universități, care, indiferent de naționalitate, au fost mobilizați pe front, unde au stat ani de zile sau chiar pe toată durata primului război mondial din 1914—1918.

În afara de bursele acordate studenților, reprezentanța Fundației „Emanoil Gojdu” a sprijinit tineretul român să urmeze mai întîi cursurile școlilor elementare și secundare, așa cum se prevedea în statutele de funcționare. Multe elevi propuși să primească burse erau recrutiți din mediul rural. De pildă, în 1885, din cei 139 de bursieri 59 erau originari din diferite comune, printre care Ciucea, Apold, Pincota, Checea, Rîșnov, Criscior, Világos, Făget, Curtici, Deda, Telciu, Tohanul Nou, Hălmagiu, Iablanița, Jdioara, Răcășdia, Cojocna, Chelmac, Cuvin, Birchis, Békés, Zărnești, Csaba, Dumbrăvița etc.²⁶.

După absolvirea școlilor elementare, elevii fruntași la învățatură continuau studiile la școli secundare, gimnaziu etc., primind în continuare burse din partea fundației. Școlile se aflau în diferite localități din monarhie, după cum urmează :

- școli secundare : Arad, Gherla, Sibiu, Năsăud, Deva, Beiuș, Brașov, Orlat, Sighet, Posson și Oradea ;
- gimnazii : Salonta, Beiuș, Oradea, Strigoniu, Sighișoara, Becherec, Lugoj, Timișoara Sibiu, Igló, Szárvas și Seghedin ;
- școli comerciale : Timișoara, Oradea, Graz, Brașov și Lipova ;
- școli normale : Arad, Beiuș, și de fete în Lugoj și Gherla ;
- școli tehnice : Pesta, Zürich, Karlsruhe și Viena.

De asemenea funcționau școli pentru „învățăceii de meserii și negustorii”, cărora fundația le acorda burse în urma recomandării unor instituții locale. Aceștia primeau ajutoare mai ales din fondurile rezultate prin colecte locale, fără a mai fi trimise reprezentanței la Sibiu, ci era numai înștiințată de aceste acțiuni, așa cum se proceda și cu ajutoarele elevilor de la unele școli tehnice.

Bursele elevilor din prima perioadă a activității fundației au fost de la 50 la 150 de florini anual și s-au acordat în aceleasi condiții ca și cele pentru studenți, la fiecare început de an școlar. În general, numărul burselor acordate elevilor de la diferite școli pînă la cele secundare a fost mai mic decît al celor pentru studenți. De pildă, în anul școlar 1913/1914 existau 106 studenți bursieri și numai 27 de elevi.

În perioada 1871—1900, reprezentanța Fundației „Emanoil Gojdu” a acordat 455 de burse elevilor de la diferite școli în valoare de 54 224,58 de florini²⁷. Elevii au primit burse și în perioada anilor 1901—1918, al-

²⁶ „Analele Fundației Gojdu” fasc. VI, 1886, p. 40—50.

²⁷ „Analele Fundației Gojdu pe anii 1870—1883”, Pesta, tom. I, 1888, fasc. I, p. 32—37; fasc. II, 1883, p. 12—13; fasc. III, 1884, p. 34—36; fasc. VI, 1886, p. 7; fasc. VII, 1887, p. 7; tom. III, Budapesta, 1891, fasc. I, p. 16—19; fasc. III, Sibiu, 1893, p. 16; fasc. V, Sibiu, 1895, p. 14—16; tom. IV, Sibiu, 1896, fasc. I, p. 13; fasc. III, 1897, p. 26—28; fasc. V, 1899, p. 20—22; tom. V, Sibiu, 1900, fasc. I, p. 20—23.

căror număr a crescut în anii războiului datorită faptului că o parte din studenți au fost încorporați în armată.

În 1902 fundația a aprobat burse de 1 000 de coroane pentru tinerii studioși care doreau să se pregătească spre a deveni profesori de liceu, cu obligația de a învăța la Colegiul „Báro Eötvös József” de pe lîngă Universitatea din Budapesta. Asemenea burse s-au acordat și tinerilor Dinică Constantin din Brașov, Micula Vasile din comuna Fădimac (comitatul Timiș) și Nedelcu Constantin din comuna Cacova (comitatul Caraș-Severin)²⁸. În 1906 sînt recomandați pentru a urma filozofia la același colegiu Baciu Ioan din comuna Nădaș (comitatul Arad) și Demian Ștefan din Bistrița²⁹. De asemenea în anii 1910–1913 sînt înscrise la filozofie cu burse de 1 000 de coroane fiecare Stoica Vasile din Avrig (comitatul Sibiu), Neș Teodor din Măderăș (comitatul Arad), Ghiță Olimpiu din Bistrița, Ardelean Vichentie din comuna Sînmihai (comitatul Timiș) și alții³⁰. De remarcat că acești tineri au fost recruteți mai mult din mediul rural, ca urmare a rezultatelor foarte bune la învățătură în școlile elementare și secundare, unde încă primiseră burse de la Fundația „Gojdu”.

Elevii de la școlile militare (de cadeți) din Sibiu, Pécs, Oradea, Timișoara, Pesta, Viena etc. primeau burse de 400 de coroane anual, egale cu ale studentilor. De pildă, tînărul Murgu Ion din comuna Rudăria (comitatul Caraș-Severin), anul II la Școala militară din Timișoara, a primit în 1904–1905 o bursă de 400 de coroane³¹.

Pentru elevi s-au acordat în perioada 1901–1918 un număr de 673 de burse, în valoare de 249 552,78 de coroane³². Din datele statistice publicate de reprezentanță rezultă că, din cei 673 de elevi bursieri, 464 au absolvit în această perioadă diferite școli, și anume :

— licee din diferite localități	59
— gimnaziu	165
— școli tehnice de diferite grade	84
— școli administrative	17
școli comerciale medii	38
— școli normale de băieți	9
— școli normale de fete	8
— școli elementare în 1918	84

Se constată că elevii bursieri erau recruteți din diferite localități urbane și rurale din Banat și din Transilvania. De pildă, în anul școlar 1917/1918, din totalul de 306 elevi bursieri, 143 erau din centre urbane, 38 din cele industriale și miniere și 125 din localități rurale³³. O parte din acești elevi, după terminarea școlilor secundare, continuau studiile universitare.

²⁸ „Analele Fundației Gojdu” tom. V, fasc. III, Sibiu, 1903, p. 21–23.

²⁹ Ibidem, tom. VI, fasc. II, Sibiu, 1906, p. 24.

³⁰ Ibidem, fasc. VI, 1910, p. 21, 24; fasc. VII, Sibiu, 1911, p. 16–20; fasc. IX, Sibiu, 1913, p. 19–28.

³¹ Ibidem, tom. V, fasc. V, 1904, Sibiu, 1905, p. 23.

³² Ibidem, tom. V, Sibiu, 1901, p. 23; fasc. VI, Sibiu, 1902, p. 28–30; fasc. III, p. 18–19; fasc. V, p. 23–24; tom. VI, fasc. I, p. 25–27; fasc. VII, p. 23; fasc. IX, p. 28, fasc. X, p. 29.

³³ „Analele Fundației Gojdu”, tom. VII, fasc. III, Sibiu, 1918, p. 25–35.

Făcind o sumară statistică a burselor (stipendiilor) și ajutoarelor ocazionale acordate tinerilor români la studii de către Fundația „Emanoil Gojdu” în perioada 1870—1918, rezultă următoarele :

Detalii	Perioada 1870—1900			Perioada 1901—1918		
	numărul celor ce au primit	valoarea		numărul celor ce au primit	valoarea	
		florini	cr.		coroane	fi
Burse studenți	1492	1 063 968	—	1835	1 232 905	73
Ajutoare studenți	358	80 409	60	570	344 442	33
Burse elevi	455	54 224	58	673	249 552	78

În total s-au acordat 4 455 de burse pentru studenți și elevi, în valoare de 1 117 292,58 de florini și 1 481 458,51 de coroane. Ajutoarele ocazionale au fost în număr de 928, în valoare de 80 409,60 de florini și de 344 442,33 de coroane. Din totalul studenților de 835 înscriși la diferite universități și școli superioare, aproape 60% au absolvit cu succes studiile, unii ajungînd cărturari de seamă ai românilor din Transilvania și din celelalte provincii românești din monarhia austro-ungară. Dintre aceștia amintim pe Silviu Dragomir, Ioan Lupaș, Octavian Goga, Valeriu Braniște, Traian Vuia, Virgil Nețoiu, Valeriu Onițiu, Ioan Curea, Constantin Daicoviciu, Andrei Oțetea, Valeriu Domșa, George Gîrda, Aurel Cosma, Emil Codru-Drăgușanu, Mihai Gropșianu, Aurel Vlad și alții.

Fundația „Emanoil Gojdu” și-a continuat activitatea și după 1918, dar, odată cu desăvîrșirea unității statale a poporului român, ea a încheiat un capitol de luptă care rămîne conturat cu trăsăturile sale specifice în istoria culturii moderne românești.

Această fundație a avut însă și unele limite în activitatea sa, ajutînd la studii numai pe tinerii români de confesiune greco-ortodoxă din imperiu, lipsind de sprijin material pe unii tineri de alte religii din Transilvania și din Banat care erau capabili și ar fi dorit să urmeze diferite școli. Majoritatea tinerilor bursieri au studiat la Budapesta, Viena, Graz, Seghedin, Cluj și din alte centre din Imperiul austro-ungar și mai puțin în Apusul Europei. Aceasta se datorează în primul rînd autorităților ungare, care prin măsuri administrative au împiedicat reprezentanța Fundației „Emanoil Gojdu” să acorde burse și ajutoare tinerilor români care doreau să studieze la universitățile din Apusul Europei sau din România veche.

Animați de idealul înfăptuirii unității statale a întregului popor român, fondatorul și susținătorii ei au ales calea emancipării maselor românești din imperiu, în primul rînd a generațiilor tinere, prin știință și cultură, prin învățarea unor meserii, comerț și industrie, care au creat condiții favorabile dezvoltării societății pe o treaptă superioară. În condițiile exploatației și asupririi naționale care grevau asupra românilor din monarhie, era împiedicată formarea unei intelectualități românești pe cale statală. Populația românească nu avea încă posibilități materiale de a ridica o intelectualitate românească și regimul urmărea s-o țină în inferioritate față de națiunile dominante.

ANEXĂ

Tabel nominal

cu studenții români din Austro-Ungaria care au frecventat diferite universități din imperiu în perioada 1870–1918
ca bursieri ai Fundației „Emanoil Gojdu”

Nr. crt.	Numele și prenumele	Studiile următe	Universitatea din :	Anii în care i s-a acordat bursă
1	Velovan Ștefan	șt. naturale	Budapesta	1872–1876
2	Dragalina Patriciu	filozofia	Viena	1872–1876
3	Dobrin George	șt. juridice	Budapesta	1882–1887
4	Popovici Aurel	medicina	Viena	1885–1890
5	Nicolescu Horatiu	silvicultura	Budapesta	1885–1887
6	Tempea Liviu	medicina	Viena	1885–1902
7	Popovici C-tin	medicina	Viena	1885–1887
8	Lipovan Ștefan	silvicultura	Budapesta	1888–1890
9	Demeter Cornel	farmacie	Viena	1889–1892
10	Braniește Valeriu	filozofie	Budapesta	1890–1891
11	Nedelciu Coriolan	medicina	Viena	1892–1894
12	Zaicu Ioan	belle arte	Viena	1892–1896
13	Brediceanu Mihai	șt. juridice	Budapesta	1893–1897
14	Peșteanu Victor	medicina	Viena	1894–1897
15	Sfetcu Emilian	șt. juridice	Budapesta	1894–1897
16	Vavia Traian	șt. juridice	Budapesta	1894–1898
17	Iovănescu Valeriu	medicina	Viena	1894–1902
18	Missits Ion	șt. juridice	Budapesta	1895–1903
19	Cimponeriu Ion	șt. juridice	Budapesta	1897–1901
20	Ignea Constantin	medicina	Viena	1898–1907
21	Ioanovici Nicolae	medicina	Viena	1898–1904
22	Isaac Aurel	medicina	Viena	1900–1906
23	Iorga Aurel	medicina	Viena	1901–1908
24	Grădinaru Coriolan	șt. juridice	Budapesta	1902–1904
25	Petrovici Iuliu	șt. juridice	Budapesta	1903–1904
26	Micu Arsene	șt. juridice	Budapesta	1903–1905
27	Birăescu Nicolae	șt. juridice	Budapesta	1903–1907
28	Nicolae vici Cornel	șt. juridice	Budapesta	1903–1908
29	Serb Pavel	șt. juridice	Budapesta	1903–1904
30	Sirbu Pavel	șt. juridice	Budapesta	1907–1908
31	Peșteanu Coriolan	politehnica	Viena	1907–1908
32	Chiriță Victor	șt. juridice	Budapesta	1907–1912
33	Birăescu Gheorghe	șt. juridice	Budapesta	1908–1909
34	Groza Petru	șt. juridice	Budapesta	1903–1908
35	Boc Virgil	șt. juridice	Budapesta	1909–1910
36	Vlad Iosif	politehnica	Budapesta	1909–1915
37	Crăciun Eugen	șt. juridice	Budapesta	1910–1914
38	Davidescu George	șt. juridice	Budapesta	1910–1915
39	Mircu Vasile	medicina	Viena	1910–1916
40	Preda Iosif	farmacia	Viena	1910–1912
41	Popescu Ignatie	filozofia	Budapesta	1911–1913
42	Frențiu Ioan	politehnica	Budapesta	1911–1912
43	Daminescu Octavian	șt. juridice	Budapesta	1911–1916
44	Filip Aurel	medicina	Viena	1912–1914
45	Ionașiu Titus	șt. comerciale	Budapesta	1912–1913
46	Moraru Constantin	medicina	Viena	1912–1917
47	Popovici Ioan	medicina	Viena	1912–1914
48	Oțetea Andrei	litere	—	1913–1915
49	Cinghiță Cornel	silvicultura	Budapesta	1915–1918
50	Daicoviciu Constantin	litere	Budapesta	1917–1918

Prin crearea de posibilități materiale tineretului român de a studia la diferite școli și universități, Fundația „Gojdu” a contribuit la formarea unei intelectualități române în diferite domenii de activitate, care a constituit puternice puncte de sprijin ale „Astrei” și ale altor instituții culturale în nord-vestul Carpaților. Împreună cu cei promovați de Societatea „Transilvania”, intelectualii formați cu ajutorul Fundației „Emanoil Gojdu” au colaborat pe același teren de luptă, cuprinzând mase largi într-o mișcare cultural-politică unitară, cu rezultate pozitive³⁵.

Activitatea desfășurată de fundație, uneori peste politica guvernărilor, a facilitat dezvoltarea procesului de formare a unei intelectualități române care a contribuit an de an la întărirea mișcării naționale din Transilvania și din Banat, dezvoltind pe o treaptă superioară ideea de unitate statală la tinerii români din monarhia austro-ungară. Această activitate constituie o reflectare a mișcării naționale pe plan cultural, desfășurată pe o scară largă în toate provinciile românești din Banat pînă în Maramureș. De asemenea fundația a ajutat în aceleasi condiții și pe tinerii români la studii din Budapesta, Debrecin, Seghedin și din alte localități de pe teritoriul Imperiului austro-ungar.

Astfel Fundația „Emanoil Gojdu” a jucat un rol important în activitatea și lupta pentru ridicarea culturală a generațiilor tinere române, la triumful mișcării național-culturale românești, ale cărei rezultate pozitive au culminat cu mărețul act de la 1 decembrie 1918.

---

³⁵ Vasile Curticăpeanu, *Societatea „Transilvania” din București pentru sprijinirea studenților și elevilor meseriași români din Austro-Ungaria*, în „Studii”, 1966, nr. 1 p. 93–113.

www.dacoromanica.ro

TRAIAN VUIA.
NOI CONTRIBUȚII DOCUMENTARE
DE
I. D. SUCIU

La 17 august 1972 s-au împlinit o sută de ani de la nașterea inventatorului Traian Vuia. Personalitate multilaterală, care, pe lîngă preocupările de specialitate, avea vaste cunoștințe de drept, de filozofie și de istorie, Traian Vuia, trăind departe de țara lui, a fost totuși cu sufletul prezent în permanență la cele ce se petreceau aici.

Savantul și inventatorul erau dublați de patriotul care, în cele două momente decisive ale istoriei neamului său, de acolo de la Paris, a fost la datorie. În 1918, împreună cu alți români din Imperiul habsburgic aflat în descompunere, înființează Comitetul românilor din Transilvania și Banat, cu sediul la Paris, în care Vuia se remarcă prin activitatea sa deosebită, susținută prin presă, prin cărți și reviste, prin mitinguri și manifestații, urmărind să lămurească opinia publică apuseană asupra dreptății cauzei poporului român și a celorlalte popoare oprimate de monarhia habsburgă.

În cel de-al doilea război mondial, după invazia nazistă în Franță, Vuia se alătură forțelor antifasciste și este ales președinte al Frontului național român din Franță, iar biroul lui, cu riscul propriei sale vieți, devine sediul redacției ziarului clandestin „*La Roumanie libre*” după ce vechiul sediu căzuse în mîna *Gestapo*-ului.

Viața și activitatea sa ca inventator și aviator au fost tratate în numeroase studii mai vechi și mai recente¹, așa încît în cele ce urmează vom urmări, pe baza materialelor inedite, să completăm cunoștințele pe care le avem privitoare la poziția lui Vuia față de viața politică din România interbelică. De la Paris, Vuia urmărea îndeaproape frâmintările din România, menținând contactul permanent cu fruntașii români. În urma celor constatațe, el își exprimă dezamăgirea față de comportarea politicienilor români interbelici. Aprecierile și observațiile savantului sunt exprimate în 20 de scrisori inedite adresate avocatului George Dobrin din

¹ Ultima lucrare a apărut cu ocazia centenarului: George Lipovan, *Traian Vuia. Un pionier al aviației moderne*, Timișoara, Edit. „Facla”, 1972, 213 p.

Lugoj, în cancelaria căruia lucrase în timpul cit a stat la Lugoj. Ele se păstrează la Biblioteca Centrală de Stat și constituie contribuții interesante pentru cunoașterea convingerilor politice ale lui Traian Vuia dintre 1921 și 1939.

După realizarea unificării statale din 1918 și după clarificarea situației politice a românilor, Vuia intenționa să se întoarcă în țară și să se stabilească în Banat². Înainte de a se întoarce, Vuia intenționa să facă o călătorie în România spre a lua contact cu noile realități, și îndeosebi pentru a vedea cum „s-ar putea face util în ordinea nouă din țara noastră”³. În vederea reîntoarcerii lui Vuia, George Dobrin ia legătura cu inginerul I. Blăsian, rectorul Politehnicii din Timișoara, care îi răspunde că va reveni în „cîteva zile”⁴, dar în restul corespondenței nu se mai află vreun răspuns la această intervenție.

La 11 aprilie 1922 el anunță că în august același an intenționa să se reîntoarcă în țară. Dar condiționa reîntoarcerea de a-i se facilita continuarea cercetărilor lui privitoare la navegația aeriană și la „industrializarea” aparatelor de zburat, precum și pentru realizarea unui „motor cu combustie internă continuă”.

În ce privește cercetările privitoare la perfecționarea aparatului de zburat, Vuia comunica că „mașina care trebuia să servească de bază e terminată” și încercările continuă cu succes, dar experiențele se fac în secret, întrucât este „învățat prin experiența lui din trecut” de necesitatea secretului experiențelor. Cît despre motorul cu combustie internă, după cum afirmă Vuia, a fost „realizat în parte” cu ajutorul Ministerului de invenții din Franța, dar după armistițiul din 1918, acest minister fiind desființat, nu a mai continuat cu punerea la punct a unor apărate accesori⁵. Pentru continuarea acestor planuri, Vuia propunea să se înfiinteze o societate anonimă care să construiască o fabrică de avioane „în serie”, dar pentru punerea la punct a motorului cu combustie internă să se construiască un „atelier-laborator”. El cerea răspuns urgent la aceste propunerি, la realizarea cărora dorea să se consacre după întoarcerea în țară.

George Dobrin rămăsese un politician de provincie, care în acea vreme nu mai avea influență politică necesară spre a-l ajuta să-și realizeze planurile. Din răspunsul lui Vuia de la 20 iunie 1923 rezultă că i se oferise un post la Societatea anonimă „Reșița” sau altul... pe lîngă Anton Mocioni, prieten cu Dobrin⁶. „Dacă aș pune în cumpăna numai comoditatea mea personală, nu aș avea un moment de ezitare; ar fi trebuit chiar să mă reîntorc în patrie imediat după dezrobirea țării. Trebuie să vă mărturisesc că cea mai mare dorință a mea este de a mă reîntoarce cît mai în grabă în patrie. Anul acesta este cel mai decisiv”. Dar, înainte de a porni spre țară, Vuia cerea lui Dobrin să-l lămurească asupra atribuțiilor sale pe lîngă Anton Mocioni, iar în ceea ce privește postul de la Reșița întreba

² Biblioteca Centrală de Stat, ms. 25 805. La 27 decembrie 1921, el comunica: „La tot cazul mă reîntorc în anul ce se anunță. Sper că pînă atunci atîț situația economică, și cea financiară a țării se va stabiliza”.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, ms. 25 807.

⁵ Ibidem, ms. 25 869.

⁶ Ibidem, ms. 25 786, scrisoarea lui Vuia din 20 iunie 1923.

dacă i s-ar crea condiții acolo de a pune la punct motorul cu combustie internă.

Răspunsul lui Dobrin se pare că a fost negativ, deoarece în scrisoarea din 19 august 1923 Vuia îi comunică că e de acord asupra inopportunății momentului de a se reîntoarce în patrie: „Sunt convins că, pentru orice om care voiește să lucreze acasă, acum nu este loc. Întreaga noastră viață publică este otrăvită”⁷.

În 1925 Vuia nu părăsise totuși ideea de a se reîntoarce în țară: „Vă pot asigura că dorința mea cea mai mare este de a mă reîntoarce în țară (...). Din nefericire, nu este momentul oportun. Țara se află într-o atmosferă care sterilizează toate voințele bune. Sper însă ferm că, isprăvind aici tot ce mai am de făcut, mă voi putea reîntoarce în curând”⁸. Dar acel „în curând” nu se va ivi decât cu puțin înaintea morții, în 1950, cind Vuia se va întoarce în țară ajutat de dr. Petru Groza. Ajunse la convingerea că în țară, din cauza politicianismului, nu va avea condiții de a lucra liniștit: „Sunt convins că în țară se pot face lucruri bune, dar oamenii sunt frivoli și este nevoie de multă răbdare”⁹, scria el în 1933.

Înainte de a trece la analiza scrisorilor privitoare la critica politicianismului interbelic, ne vom opri asupra unor detalii pe care le relatează Traian Vuia privitoare la acțiunea lui de la Paris după primul război mondial. Ele dezvăluie o concepție originală: Vuia milita ca România întregită să devină un stat democrat de tip burghez, în care reminiscențele moșierimii să nu mai aibă influență politică. Redăm cîteva fragmente privitoare la evenimentele și la discuțiile avute în timpul consfătuirilor de la Paris, care, pe lîngă că întregesc datele pe care le cunoaștem cu multe detalii interesante, ne dezvăluie și numeroase aspecte inedite. La 11 aprilie 1922, Vuia își exprima nemulțumirea de felul cum s-a produs Unirea din 1918: „În 1918 am atras atențunea d-lor Bocu, Goga și Lucaciul¹⁰ asupra chestiunei Unirei, le-am expus că Unirei trebuie să-i dăm o bază juridică și conformă dreptului internațional”. „N-am fost înțeles și am fost suspionat că voiesc independența Transilvaniei. Pentru că să ne putem uni cu regatul român trebuie să rupem cu Ungaria, adică să ne declarăm independenți și, ca popor liber, prin un act bilateral, lăsând angajamente reciproce, să ne unim cu vechiul regat spre a forma nouă Românie. Cind am văzut în ce mîni necompetente este depusă soarta poporului român aici, m-am retras scîrbit. Bărbații noștri cred că marile probleme politice se rezolvă prin discursuri frumoase, fraze alese, alegorii patriotice și ditirambe poetice”¹¹.

După ce a sosit Vaida în fruntea delegației transilvănene, invitîndu-l și pe Vuia să facă parte din delegație, acesta i-a expus punctul de vedere, criticînd Partidul Național, care, după părerea lui, a comis greșeli „ireparabile”. Vaida a recunoscut că s-au făcut greșeli, dar termenul de „irereparabile” i s-a părut exagerat¹².

⁷ Ibidem, ms. 25 787, scrisoarea din 19 august 1923 (subl. ns).

⁸ Ibidem, ms. 25 789, scrisoarea din 4 martie 1925.

⁹ Ibidem, ms. 25 800, scrisoarea din 2 noiembrie 1933.

¹⁰ Este vorba de Sever Bocu, Octavian Goga și Vasile Lucaciu.

¹¹ Ibidem, ms. 25 869, scrisoarea din 11 aprilie 1922.

¹² Ibidem.

Una dintre greșelile din timpul Unirii, după părerea lui Vuia, rezultă din altă scrisoare a sa, în care reactualizează discuțiile lui din 1918–1919, completind datele de mai sus : „... La sosirea lui Bocu și Goga din Londra am atras atențunea acestora asupra acțiunii necesare pentru Unire. Le-am zis : să nu pierdeți din vedere că suferințele poporului nostru nu s-au terminat”¹³. După realizarea unității statale, Vuia considera necesară și o reformă socială, prin care „va trebui să ne dezrobim de jugul fanarioșilor”. Prin „fanarioși” el cuprindea pe marii proprietari, care păstrau în viața politică a țării întregite încă multe reminiscențe ale moravurilor fanariote. Goga l-a aprobat, l-a felicitat și l-a îmbrățișat, pentru că a apărat „cu dirzenie” drepturile Transilvaniei și s-a menținut pentru democratizarea vieții politice. Dar după cîteva săptămâni același Goga care-l aprobase în toate, schimbîndu-și complet părerea, îl acuză că este agent al Austro-Ungariei. După multe insistențe are o explicație cu Octavian Goga în casa profesorului Drăghicescu. Era de față și fostul deputat dietal Comșia, care în mod patetic apostrofa pe Goga de slăbiciunea în față „fanarioșilor”. „Goga, cu cinism, a pus ochii în pămînt și nu a răspuns nimic”.

Din cauza nefințelegerii cu marii moșieri, afirmă în continuare Vuia, și-a dat demisia din Consiliul Național de la Paris. A scris apoi lui Vaida prin intermediul lui Viorel Tilea, dar Vaida nu i-a dat nici o atenție. În ianuarie 1919, sosind la Paris delegația transilvăneană, Vuia i-a atras din nou atenția lui Vaida, șeful delegației, asupra necesității democratizării vieții politice din România spre a se înlătura influența preponderentă a marilor proprietari. Vaida l-a ascultat „cu nerăbdare”, replicîndu-i că „asta a fost trecutul, acum o să ne ocupăm de viitor”. Dar se întreabă Vuia : „Cum te poți ocupa de viitor dacă nu vrei să tragi învățătura din trecut?”¹⁴. Pentru Vuia, atât Sever Bocu, cât și Octavian Goga îi apăreau ca tinerii oțeliți de la „Tribuna” din Arad, care s-a remarcat printr-o asciută critică la adresa elementelor învechite din Partidul Național, iar în timpul Unirii aștepta de la ei aceeași atitudine radicală împotriva domniașiei partidelor liberal și averescan, alcătuite din politicienii burghezi.

Urmărind evenimentele politice din România întregită în 1923, Vuia considera situația politică „de tot rea”. Dar își exprima optimismul în ce privește viitorul „mai îndepărtat”.

Pe savantul și patriotul bănățean îl nemulțumea fuziunea dintre Partidul Național și tachiști. Prin această fuziune, Partidul Național devine un partid politic ca orice partid care „vrea să ajungă la putere”. Vuia nu aproba lipsa de consecvență a Partidului Național Român. Take Ionescu a fost acela care a contribuit în măsură hotărîtoare la căderea guvernului Vaida din 1919, pe care-l calomnia la Quai d'Orsay ca fiind alcătuit din „oameni neexperimentați, necompetenți, slabî”. Vaida era prezentat ca un fel de Kerenski român, care, prin slăbiciunea și prin condescendența lui față de partidele extreme, pregătește ajungerea la putere a extremiștilor¹⁵. Vuia nu putea admite fuziunea celor două partide politice

¹³ Ibidem, ms. 25 798, scrisoarea din 15 ianuarie 1925.

¹⁴ Ibidem.!

¹⁵ Ibidem, ms. 25 786, scrisoarea din 20 iunie 1923.

și pentru motivul că Take Ionescu împreună cu averescanii au pregătit venirea liberalilor la putere¹⁶. El era nemulțumit și de numirea ca președinte al Partidului Național Român din Banat a lui Sever Bocu, care în 1918 luase atitudine, împreună cu Goga, împotriva lui Vaida și Partidului Național. El considera că Bocu s-a despărțit de Goga deoarece acesta „nu i-a dat locul celui ambiciozase”¹⁷. În realitate, conflictul Bocu-Goga s-a ivit din cauza stabilirii frontierei Banatului.

În ceea ce privește popularitatea partidelor din România, Vuia făcea cunoscut că în 1923 românii din Paris simpatizau din punct de vedere politic cu Partidul Liberal, iar pe transilvăneni îi considerau ca pe niște avizi de putere, și din acest motiv, „pentru a-i domestici”, românii din Franța considerau juste mijloacele întrebunțate de liberali¹⁸. Asta nu înseamnă însă că Vuia justifica guvernarea liberală. El dezaproba metodele de guvernare abuzive ale liberalilor, iar observatorii din Franța se întrebau de ce opinia publică română nu reacționează față de abuzurile guvernului liberal.

În 1922 guvernul a înscenat cunoscutul proces din Dealul Spirii. Vuia dă două exemple edificatoare din viața politică a Franței în care opinia publică a intervenit în mod prompt: atât guvernul Millerand, cit și guvernul Poincaré au încercat să dizolve organizațiile comuniste din Franța, înscenindu-le procese, dar de fiecare dată s-au impiedicat de rezistența magistraților, care i-au achitat, cerînd guvernului Millerand să respecte libertatea individuală, iar sub Poincaré Înalta Curte și-a declinat competența. „Deci aceea ce ne trebuie este o educație civică a poporului”, conchide Vuia, la care mai constată și „lipsa de patriotism adevărat” în rîndul guvernărilor¹⁹.

Lipsa de patriotism și de solidaritate, la care se adaugă și lipsa de curaj, „care se află la baza tuturor acțiunilor mici și mari în știință, în politică, în familie”, o deducea „din toate ce se petreceau” în țară la sfîrșitul anului 1923. Dar în aceeași scrisoare își exprima și îndoiala asupra Partidului Național, care în eventualitatea ajungerii la guvern nu „ar produce schimbări miraculoase, îndeosebi de cînd s-au unit cu naufragiații conservatori-democrați”. Și în rîndul membrilor acestui partid „interesul public nu triumfează de interesul particular”. Singura ameliorare ar fi că administrația țării „s-ar pune în mîini mai cinstite”²⁰.

El combatе afirmația fatalistă a șefului Partidului Național că poporul român ar fi „părăsit de Dumnezeu și de oameni”. Afirmația este periculoasă, deoarece, pe lîngă latura mistică, inacceptabilă unui om de stat, din care rezultă că poporul român ar fi „obiectul persecuției unei fatalități cu intenționi misterioase”, mai are și alte rezultate profund negative, paralizînd „orice reacție contra răului”. Ea este consecința, după părerea lui Vuia, tendinței unor elemente disparate de a căuta în toate acțiunile lor „calea celui mai mic efort”²¹.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, ms. 25 787, scrisoarea din 19 august 1923.

²⁰ Ibidem, ms. 25 788, scrisoarea din 31 decembrie 1923.

²¹ Ibidem, ms. 25 798, scrisoarea din 15 ianuarie 1925.

După Vuia, politica Consiliului Dirigent „a fost o politică de azi pe miine, fără vederi mai îndepărtate”, iar în momentul Unirii ardelenii nu au avut „un singur om de stat, ci numai politicieni”²².

Pe măsura trecerii timpului, increderea lui în Partidul Național se atenueaază. În 1925 își exprimă în acest sens teama că o eventuală guvernare a Partidului Național, „cu balasturile lui actuale, ne vor aduce deziluziuni”²³. El biciuiește dezbinarea și goana după avantaje și posturi a intelectualilor ardeleni și, invocînd solidaritatea națională dinaintea Unirii din 1918, milită pentru o nouă solidaritate: „Bărbații cultivăți ai Ardealului nu au fost capabili să revină la mentalitatea ce aveau acum zece ani: să nu cunoască nici strat social, nici partid politic și lozinca lor să fie: „Ardealul înainte de toate”. Ei au dat lumii spectacolul urit că patriotismul lor nu se ridică deasupra politicianismului” și „nu au fost capabili de a se ridică deasupra patimilor lor”²⁴. Excepție onorabilă, după părerea lui Vuia, o făcea doar Valeriu Braniște. Declarația lui Braniște dovedea că mai erau „bărbați cari văd clar pericolul”. „Am stîrnit admirarea lumii prin solidaritatea noastră, iar acum dăm spectacolul unui popor dezbinat în zece partide”. Deci, conchide Vuia, fruntașii ardeleni să-și facă „examenul conștiinței” și să revină la tradiția unității și solidarității naționale²⁵. În realitate, Vuia trata printr-o prismă cam romantică aşa-zisa „solidaritate ardelenescă”, care de fapt n-a prea existat. Este suficient să amintim discuțiile dintre tribuniștii din Sibiu și cei de la „Luminătoriul” din Timișoara, apoi discuțiile din preajma *Memorandumului* și regreteabilele polemici dintre „Tribuna” de la Arad și „Românul” pentru ca să ne dăm seama despre această „solidaritate”.

Cele două partide de guvernămînt, liberalii și averescanii, și-au pierdut increderea în sinul maselor prin abuzurile făcute în timpul guvernărilor, încît poporul român aștepta, „asanarea tuturor relelor de la Partidul Național”. Deci să nu se joace cu această încredere, fiindcă „pierdere jocului înseamnă căderea conducerii din mîinile intelectualilor”²⁶.

Privitor la legile promulgate de parlamentul liberal, Vuia aprecia în mod subiectiv că a făcut numeroase „legi despotice”, care „au dezorganizat tot ce a fost bine întocmit”. Aceasta e părerea și a altor observatori din străinătate. Din acest motiv, el își exprima îndoiala dacă abuzurile guvernului liberal vor putea fi reparate de un guvern al Partidului Național: „Acest fapt mă face să cuget că prietenii noștri, ajungînd la cîrmă, nu pot aduce o îmbunătățire a stărilor actuale”²⁷.

Chiar în anul venirii la putere a Partidului Național, care se unise cu Partidul Tărănesc, devenind Partidul Național Tărănesc, el sfătuiește pe Caius Brediceanu să nu primească postul de ministru plenipotențiar în America de Sud, ci să rămînă în țară, deoarece, venind la putere Partidul Național Tărănesc, Banatul trebuie să obțină un portofoliu și Caius Brediceanu ar fi fost cel mai indicat să reprezinte Banatul în viitorul guvern²⁸.

²² Ibidem.

²³ Ibidem. ms. 25 790, scrisoarea din 30 august 1925.

²⁴ Ibidem. ms. 25 789.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem. ms. 25 791, scrisoarea din 16 ianuarie 1926.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem. ms. 25 795, scrisoarea din 17 aprilie 1928.

El nu admite motivele invocate de Caius Brediceanu prin care justifică acceptarea numirii în acest post și prin consumămintul frunțașilor ardeleni: cind aceștia și-au dat consumămintul, „au executat pe seama ardelenilor cu un post mai mult” în viitorul cabinet. Și în continuare Vuia își justifică afirmația: „Nu am scris aceasta din spirit ultraregionalist, dar cunosc foarte bine mentalitatea multor ardeleni și afectiunea lor pentru tot ce este bănățean”²⁹.

Toate aceste îndoieri asupra conducătorilor Partidului Național Tărănesc sint confirmate prin dezamăgirea pe care o încearcă la numai un an de guvernare a acestui partid: „Abia pot urmări evenimentele din țară; cuget însă că revoluțiunea din urmă, ca toate revoluțiunile, nu a satisfăcut decât pe aceia pe cari i-a aruncat la putere, iar aceasta din urmă, după cum a zis un mare bărbat, strică pe om îndată ce se atinge de ea”³⁰. El se așteaptă ca guvernul național tărănesc, venit la putere la 10 noiembrie 1928, să lucreze cu metode revoluționare și democratice pentru lichidarea „reminiscentelor fanariote”, ceea ce așteptau și alții. Din acest motiv consideră această guvernare „revoluțiunea din urmă”, care însă nu a adus îndeplinirea speranțelor lui Vuia în înfăptuirea unor reforme radicale.

Guvernările liberale și averescane, cu tot cortegiul abuzurilor electorale și ale legiferărilor de clasă, constituie obiectul unor rechizitorii care trec uneori peste obiectivitatea strictă. Cu ocazia abdicării prințului Carol, fără a încerca să-l disculpe, Vuia aduce un aspru rechizitoriu politicii familiei Brătianu. Ea începe cu bătrînul Ion Brătianu, care a luptat pentru detronarea lui Alexandru Ion Cuza, domnitorul ce urmărea „să scoată poporul din întuneric, să-l trezească din somnul de moarte”³¹. El acuză pe Ion Brătianu și de aducerea în țară a regelui Carol I, pe care l-a izolat de popor, ajungîndu-se la acel „an de jale” 1907 în care „Occidentul a putut zice că poporul de la țară din România este în Europa cel mai înapoiat și mai puțin fericit”, iar măinile lui Ion I. C. Brătianu, „care guvernează azi țara în modul cel mai absolutist, sunt pătate de singele celor 11 000 de țărani”³². Aceste fapte, după părerea lui Vuia, pot fi completeate cu felul în care a pregătit intrarea României în primul război mondial, cu „attitudinea lui enigmatică, ezitantă” în privința aprovizionării țării cu medicamente, muniții și armament și cu felul despotic de a guverna țara în ultimii patru ani³³.

În altă scrisoare, el protestează împotriva alegerilor liberale din 1927, care au fost făcute „cu colaborarea jandarmilor și a bătăușilor oficiali”. Liberalii lui Brătianu au adoptat sistemul politic al liberalilor lui Koloman Tisza. Dar își vor pierde și ei capul ca cei ai lui Tisza³⁴. Abuzurile și despotismele guvernului liberal îl determină să afirme că „administrațiunea țării noastre ne repune în tenebrele evului mediu... La noi se văd două bande față în față: averescanii și liberalii...”³⁵.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem, ms. 25 796, scrisoarea din 15 decembrie 1929.

³¹ Ibidem, ms. 25 794, scrisoarea din 19 februarie 1926.

³² Ibidem, ms. 25 795, scrisoarea din 26 iulie 1927.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

Critica lui se îndreaptă în egală măsură însă și spre transilvănenii care nu au tăria de a-și manifesta atitudinea republicană, spunind că înainte ardelenii și Partidul Național au așteptat „toată salutea” (salvarea. — I.D.S.) de la mila lui Franz Joseph, iar acum o așteaptă de la regele Ferdinand. „Dacă liberalii și monarhul nu au învățat nimic din istorie, noi, la rindul nostru, încă n-am învățat nimică. Ar trebui să știm că drepturile nu se cerșesc, ci se impun și foarte des trebuie pecetluite cu sînge”. El reproșează fruntașilor Partidului Național că n-au curajul să declare că preferă „republica unui regim în care monarhul nu mai este tatăl tuturor supușilor săi și devine păpușa unei coterii politice, a unei oligarhii. Uităm că frica de popor este începutul înțelepciunii monarhilor”³⁶.

Nemulțumit de partidele de guvernămînt, decepționat și de guvernarea Partidului Național, de al cărui faliment și-a dat seama, Vuia milita pentru instaurarea în țară a unei democrații burgheze radicale de tip apusean care să educe poporul „să se supună unei discipline și ca el să învețe să se guverne întru binele tuturora și a fiecărui”. Pentru a ajuta poporul spre „destinele lui înalte”, trebuie să-l iubim, să-i arătăm devotament și încredere. Scopul democrației de tip burghez este de a forma „elite” prin educația poporului și formarea morală a cetățeanului, care trebuie să urmeze sfaturile elitelor spre a nu se cufunda în „mediocrație”³⁷. Deoarece democrația burgheză în România unificată era doar în stare „embrionară”, datoria intelectualilor este de a o forma și de a o organiza. Dacă organizarea democrației nu va reuși, se va ajunge la o „criză gravă”, care va înlesni dictatura unei persoane sau unui grup, care va avea drept consecință „pagubi enorme”.

Vuia dovedește multă clarviziune și simț politic în această afirmație. Într-adevăr, din cauza unei democrații greșit înțelese și neconsolidate, s-a ajuns mai tîrziu la dictatura regală, apoi la cea legionară și apoi antonesciană.

Din acest motiv, el combatе noua formulă a „democrației de dreapta”, pe care o consideră „democrație ciocoiască sau fanariotă”. Unii politicieni români așteaptă rezolvarea problemelor acute ale țării „de la un bărbat miraculos” și, în loc să acționeze, așteaptă ivirea acestui „om fenomenal”, pe care îl consideră „un fel de Mussolini”. Dar acești oameni, scria Vuia în continuare, omit că situația din Italia nu se compară cu cea din România. În Italia, din cauza slăbiciunii guvernului, s-a putut organiza venirea lui Mussolini. În România însă „este vorba de o anarhie venită din dreapta”. Vuia combatе pe politicienii „fataliști”, care, „în loc de a aștepta răsărirea unui Mussolini și a se îndestuli a trăi în visuri, și-ar da silința de a deveni ei însăși bărbați”, adică de a acționa împotriva tendințelor de extremă dreaptă³⁸. El continua să-și manifeste temerea și îndoiala că generația „îmbătrînită” care conduce Partidul Național nu mai e capabilă de a scoate țara din criza politică. Acest rol îl revine generației tinere, care, mai îndrăzneață, va putea duce la îndeplinire înfăptuirea democrației la noi³⁹.

³⁶ Ibidem, ms. 25 798, scrisoarea din 15 ianuarie 1925.

³⁷ Ibidem, ms. 25 791, scrisoarea din 16 ianuarie 1926.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

Din cauza slăbiciunii conducerilor burghezi, mișcarea fascistă devine tot mai insolentă și mai agresivă. Ea a fost încurajată și de Vaida-Voievod, dar și de inertia conducerilor celorlalte partide. Asasinarea lui I. G. Duca și dă din nou prilejul asupra unor reflecții privitoare la situația din țară : „Trăim zile grele și mari zguduiri sănt de temut. Este mai presus de orice îndoială că în prezent (1934 – I.D.S.) viața omului în general este mai bună ca acum o sută de ani, dar omul nu a știut să păstreze măsura. S-a lăsat răpit de toate poftele dezlănțuite și nu a mai căutat, ca odinioară, să le stăpînească, ci să le satisfacă cu orice preț. Evident că reacțiunea nu a întirziat, și acum asistăm pretutindeni la o recrudescență a barbariei. Nimeni nu poate prevedea sfîrșitul. Țara noastră nu cunoștea asasinatul ca armă de luptă politică”⁴⁰.

În 1934, după ani îndelungați de așteptare, Vuia își vizitează patria. Impresiile din această călătorie le împărtășește lui Dobrin, pe care n-a avut ocazia de a-l vedea, deoarece nu s-a abătut pe la Lugoj. „În țară — scria Vuia — nu merg lucrurile mai rău decât pretutindeni”. El constată în toate păturile sociale lipsa unei conștiințe profesionale. Dar, în general, este mulțumit de progresele realizate și, ceea ce-i mai surprinzător, după luarea unor contacte directe își exprimă admirarea față de frații din România veche : „M-am reîntors din țară cam satisfăcut de ceea ce am văzut și cu bune speranțe pentru viitorul țării; poporul nostru, pe lîngă toate scăderile ce le are, îmi pare echilibrat și în progres continuu. Sufletul poporului din vechiul regat îmi pare superior celui din provinciile alipite. La intelectualii noștri ies prea vizibil scăderile urîte ale parvenitului. Le putem explica și nădăjduiesc că după două generații vor dispărea”⁴¹.

Ultima scrisoare din această interesantă corespondență datează din 2 septembrie 1939, deci a doua zi după declararea celui de-al doilea război mondial. După părerea lui, vinovați de catastrofă erau Lloyd George, Briand și León Blum. „Plătim, Dumnezeu știe cu ce preț, păcatele politicei anglo-americană din cei din urmă douăzeci de ani. Lumea a trăit timpuri mari, guvernată de visători fără pricepere. Clemenceau a murit de necazul politicii incoerente a creaturii lui, care a fost Briand. Sîntem foarte îngrijorați : Hitler a declanșat războiul contra Poloniei și nu știm unde ne duce”⁴². Unde a dus catastrofa începută la 1 septembrie 1939, la ce orori, pierderi de vieți și bunuri materiale, azi știm cu toții.

Considerăm că aceste spicuri din gîndurile și din concepțiile lui Vuia prezintă interes pentru cititorul de azi prin ineditul și prin obiectivitatea lor. Ele ne conturează în același timp profilul moral și politic, dar și vastul orizont al gînditorului Traian Vuia. El nu a intuit rezolvarea marilor probleme prin prisma materialismului istoric și victoria proletariatului în țara noastră. Nefiind amestecat în diferitele combinații politice din țară, vederile lui se ridică deasupra intereselor de partid, avînd ca scop realizarea unei finale conștiințe civice și a unei solidarități cetățenești pentru consolidarea statului român.

⁴⁰ Ibidem, ms. 25 081, scrisoarea din 23 ianuarie 1934.

⁴¹ Ibidem, ms. 25 802, scrisoarea din 17 august 1934.

⁴² Ibidem, ms. 25 804, scrisoarea din 2 septembrie 1939.

www.dacoromanica.ro

V I A T A ȘTIINȚIFICĂ

MANIFESTĂRI CONSACRATE ANIVERSĂRII REPUBLICII

În ziua de 29 decembrie 1972, a avut loc la București ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată aniversării unui sfert de veac de la proclamarea Republicii Populare Române.

Ședința s-a desfășurat în prezența conducătorilor partidului și statului nostru, în frunte cu tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al P.C.R., președinte al Consiliului de Stat.

În sala Palatului R.S.R., unde s-a desfășurat ședința, mai erau prezenti deputații, conducători de instituții centrale și obștești, numeroși invitați, reprezentanți ai tuturor categoriilor de oameni ai muncii din patria noastră.

Ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale a fost deschisă de tovarășul Ștefan Voitec, președintele Marii Adunări Naționale.

În continuare a luat cuvântul secretarul general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu, care a prezentat o amplă expunere consacrată analizei profunde a etapei istorice, de adînci transformări naționale, străbătută de România în ultimul sfert de veac.

Ședința jubiliară consacrată celei de-a 25-a aniversări a proclamării Republicii a luat sfîrșit într-o atmosferă sărbătoarească, în care cei prezenti au ovăționat minute în sir partidul comunist, în frunte cu secretarul său general, poporul român, constructor neabătut al socialismului.

În ziua de 16 decembrie 1972, la sediul Facultății de istorie a Universității București a avut loc o sesiune științifică jubiliară cu tema „25 de ani de la proclamarea Republicii Populare Române”, organizată de Facultatea de istorie în colaborare cu Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei de Științe Sociale și Politice.

După cuvântul introductiv al prof. univ. dr. Aron Petric, decanul Facultății de istorie, cei prezenti au ascultat cuvântul de salut al președintelui secției de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, prezentat de Venera Teodorescu, cercetător la Institutul de istorie „N. Iorga”.

În continuare au fost prezentate comunicările : *Mișcarea românească pentru republică în epoca revoluției de la 1848* de prof. univ. Vasile Maciu ; *Ideea republicii în documentele P.C.R. din anii 1921—1940* de Mihai Rusenescu, cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga” ; *Compromiterea monarhiei în anii 1938—1940* de Ioan Chiper, cercetător științific la Institutul de istorie „N. Iorga” ; *Orientarea spre Axă, manifestare a crizei și falimentului dictaturii carliste* de Traian Udrea, cercetător științific principal la același institut ; *Partidul Comunist Român și monarhia în anii 1944—1947* de dr. Vasile Liveanu, șeful sectorului de istorie contem-

porană din institutul de istorie „N. Iorga”; *Proclamarea Republicii Populare Române* de Teodor Nedeanu, student; *Condițiile internaționale și eoul proclamării Republicii Populare Române* de conf. univ. Gheorghe Cazan și conf. dr. Nathan Lupu de la Facultatea de istorie.

În ziua de 8 decembrie 1972 s-a desfășurat la Institutul de studii sud-est europene al Academiei de Științe Sociale și Politice o sesiune dedicată aniversării a 25 de ani de la proclamarea Republicii.

După cuvintul de deschidere, rostit de prof. univ. Mihai Berza, directorul institutului, au fost prezentate comunicările: *Originalitatea procesului de structurare a puterii de stat în țările române (sec. XIV–XVIII)* de Valentin Al. Georgescu; *Izvoarele bizantine ale istoriei poporului român* de Nicolae S. Tanașoca; *Apariția ideii de republică în sud-estul european* de Ion Matei, Cornelia Daniilopolu, Vlad Georgescu, C. Iordan-Simă și Șt. Vilcu; *Umanismul și spiritul republican în istoria culturii* de Alexandru Duțu; *25 de ani de cercetări în istoria ideilor* de Virgil Cîndea.

În ziua de 12 decembrie 1972, filiala București a Societății de științe istorice din R.S. România, în colaborare cu Casa corpului didactic, a organizat simpozionul „25 de ani de la proclamarea Republicii”.

Cu acest prilej au vorbit: prof. univ. dr. Aron Petric despre *Instaurarea Republicii Populare Române – moment crucial în istoria poporului nostru*; cerc. șt. Mihai Rusenescu despre *Activitatea P.C.R. pentru atragerea maselor populare la lupta pentru înfrângerea republicii*; cerc. șt. Aurel Harșa despre *Eoul proclamării Republicii în presa străină*; prof. Cleopatra Borcea și prof. Maria Buga despre *Mari înfrângeri în anii republicii*; prof. Gh. Smarandache despre *Scoala românească în lupta pentru democratizarea țării (1944–1947)*.

Comitetul de cultură și educație socialistă al Municipiului București și Muzeul de istorie al Municipiului București au organizat în zilele de 19 și 20 decembrie 1972 o sesiune de comunicări consacrată sărbătoririi unui sfert de veac de la proclamarea republicii. În cele două zile de dezbatere au fost audiate comunicările: *Proclamarea Republicii Populare Române – eveniment crucial în viața poporului român* de Mihai Rusenescu, cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga”; *Muzeul de istorie al municipiului București la o aniversare a Republicii* de Petre Daică, director al Muzeului de istorie al Municipiului București; *Manifestări antimonarhice în capitală în anii 1870–1871* de Aurel Duțu, șef de secție la Muzeul de istorie al municipiului București; *Aciunea antimonarhică și opinia publică din București (1875–1900)* de Matei Ionescu, cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga”; *Pozitia antimonarhică și republicană în cadrul mișcării sociale din România până la 1918* de dr. Ion Iacoș, șef de secție la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.; *Atitudini antimonarhice în unitățile militare din București* de lt.-col. Constantin Găzanișteanu, cercetător la Centrul de cercetări și studii de istorie și teorie militară; *Partidul Comunist Român, promotor al ideii de republică (1921–1944)* de Nicolae G. Munteanu, cercetător științific principal la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.; *Republica, deziderat național al poporului nostru* de Horea Ursu și Gelcu Maksutovici; *Aspecte din activitatea antimonarhică a lui N. Iorga (1906–1909)* de dr. Nicolae Ciachir, conferențiar la Universitatea București; *Atitudinea maselor populare din București față de monarhie în perioada august-decembrie 1945* de Ana Bene, șef de secție, și Eleonora Cofas, muzeograf principal la Muzeul de istorie al Municipiului București; *Arta monumentală din București în cei 25 de ani de la proclamarea Republicii* de Alexandru Cebuc, vicepreședinte al Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al Municipiului București; *Proclamarea Republicii – premisă a apariției și dezvoltării proprietății funciare sociale din București* de Liviu Ștefănescu, șef de secție la Muzeul de istorie al R.S. România; *Un sfert de veac de cercetare a monumentelor istorice din București* de Panait

I. Panait, șef de secție la Muzeul de istorie al Municipiului București; *Melamorfoze edilitar-urbanistice în București în ultimul sfert de veac de conf. univ. Traian Stănescu, arhitect șef adjunct al Municipiului București; Dezvoltarea culturii de masă în București în ultimul sfert de veac* de Alexandru Hoaje, inspector principal la Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Municipiului București; *25 de ani de muzeografie bucureșteană (1947-1972)* de Alexandru Badea, muzeograf la Muzeul de istorie al Municipiului București.

În ziua de 22 decembrie 1972, Societatea de științe istorice din R.S. România, în colaborare cu Uniunea sindicatelor din Invățămînt, știință și cultură, a organizat un simpozion consacrat celei de-a XXV-a aniversări a republicii. În cadrul simpozionului au fost prezentate următoarele expuneri: *Importanța proclamării republicii* de acad. prof. Petre Constantinescu-Iași; *Instaurarea Republicii Populare Române — moment crucial în istoria poporului român* de prof. univ. dr. docent Titu Georgescu; *Știința istorică românească în anii republicii* de prof. univ. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei R.S. România; *Contribuția societății de științe istorice la modernizarea și perfecționarea predării istoriei în învățămînt* de prof. emerit dr. Aurel Iordănescu; *Scoala românească în lupta pentru democratizarea țării (1944-1947)* de prof. Gheorghe Smarandache. La lucrările simpozionului, care au fost conduse de acad. Petre Constantinescu-Iași, președintele societății, au participat profesori și delegați ai filialelor și ai subfilialelor Societății de științe istorice din toate județele țării.

În ziua de 22 decembrie 1972, a avut loc la București sesiunea științifică jubiliară cu tema „Republica Socialistă România la un sfert de veac de luptă pentru transformări revoluționare, pentru propășirea economică și social-culturală a țării”, organizată de Academia de Științe Sociale și Politice, Academia Republicii Socialiste România, Academia „Ștefan Gheorghiu”, Academia Militară Generală și Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de prof. dr. docent Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice. În continuare au fost prezentate comunicările: *Instaurarea republicii, eveniment remarcabil în istoria poporului român* de prof. univ. dr. Aron Petric, decanul Facultății de istorie a Universității București; *Dezvoltarea economiei naționale, baza progresului multilateral al societății noastre pe calea socialismului* de prof. dr. Ervin Hutira, prorector al Academiei „Ștefan Gheorghiu”, și prof. dr. Victor Axenciu de la Academia „Ștefan Gheorghiu”; *Dezvoltarea democrației sociale și perfecționarea vieții sociale* de prof. dr. docent Ion Ceterchi, vicepreședinte al Academiei de Științe Sociale și Politice, și prof. dr. Dumitru Mazilu, director-adjunct științific al Institutului de științe politice și studiere a problemei naționale; *Dimensiunile noi ale cercetării științifice în R.S. România* de acad. prof. Miron Niculescu, președintele Academiei R.S. România; *Civilizația socialistă și valorile ei fundamentale. Dezvoltarea artei și culturii* de prof. dr. docent Alexandru Tănase, directorul Institutului de filozofie; *Concepția P.C.R. despre apărarea patriei sociale – fundamentul dezvoltării gîndirii militare românești în etapa actuală* de general de armată Ion Tutoveanu, comandantul Academiei Militare; *Creșterea rolului conducător al Partidului Comunist Român în condițiile îmbinării activității de partid, de stat și a organizațiilor obștești* de prof. dr. Constantin Vlad, vicepreședinte al Academiei de Științe Sociale și Politice, și Mihai Petrescu, director-adjunct științific al Institutului de științe politice și studiere a problemei naționale; *România socialistă – factor activ al vieții internaționale* de dr. Nicolae Ecobescu, adjunct al ministrului afacerilor externe.

În ziua de 28 decembrie 1972 a avut loc la Baia Mare o sesiune jubiliară de comunicări închinată aniversării a 25 de ani de la proclamarea republicii.

După cuvîntul de deschidere al tov. Boca Mitrofan, secretar al Comitetului judecăean Maramureș al P.C.R., au fost prezentate apoi comunicările: *Proclamarea Republicii – valoare politică de Trofin Ilăgan*; *Tradîrri republicane românești* de Alexandru Pojeanu; *Ideea de republică la români* de Ioan Iuga; *Curtea regală – potul marilor bogății, al desfrutului și al întrigilor politice* de col. Aurel Vaida; *N.D. Cocea – împotriva monarhiei* de Ioan Ignă, directorul arhivelor Baia Mare; *Participarea armatei la lupta maselor populare pentru transformarea revoluționară a României (1944–1947)* de col. Mihai Inouan, Centrul de cercetări și studii de istorie și teorie militară; *Contribuții documentare privind aderîunea maselor populare maramureșene la proclamarea Republicii* de Vasile Căpîlnean și Ioan Sabău; *25 de ani de realizări economice-sociale* de Sînion Pop; *Modernizări în industria minieră maramureșană în anii republicii* de Liviu Tătaru; *Unele considerații cu privire la poezia românească închindă republicii* de Blaga Mioc; *Realizări în judecătul Maramureș în cei 25 de ani de la proclamarea republicii* de prof. Moise Fetea, șef secție la Comitetul judecăean Maramureș al P.C.R.

În ziua de 26 decembrie a avut loc la Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România deschiderea expoziției jubiliare „Republieca la un sfert de veac”, organizată de Academia de Științe Sociale și Politice a R.S. România, Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România, Muzeul de istorie al Partidului Comunist, a mișcării democratice și revoluționare din România.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „PARTICULARITĂȚILE REVOLUȚIEI POPULARE DIN ROMÂNIA”

În zilele de 25–26 noiembrie 1972 a avut loc la Iași, în organizarea Institutului de istorie și arheologic „A. D. Xenopol”, o interesantă sesiune de dezbatere, care a reunit specialiști (cercetători științifici și cadre didactice) de istoric contemporană din Iași, București, Craiova, Cluj, Suceava și Piatra Neamț.

După cuvîntul de deschidere, rostit de M. Petrescu-Dîmbovița, directorul Institutului „A.D. Xenopol” din Iași, s-au prezentat un număr de patru rapoarte și patrusprezece comunicări.

Aurel Loghin și J. Benditer (profesori la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași) au prezentat raportul *Situația internațională a României și locul revoluției românești în contextul revoluțiilor europene*. Gh. Zaharia și Vladimir Zaharescu (director prim adjuncță și, respectiv, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.) au prezentat în continuare un amplu raport despre *Probleme ale strategiei și tacticii clasei muncitoare și a partidului său comunist*.

Paraschiva Nichita și A. Karețchi (șefi de sector la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.) s-au referit în raportul lor la *Structura economică, socială și politică a României în etapa revoluției populare*. Un alt patrulea raport despre *Aspecte ale confruntărilor pe tărâm ideologic și politic în desfășurarea revoluției populare*, care s-a referit în special la cristalizarea încă în anii 1916–1917 a conceptului de regim democrat-popular, a fost prezentat de Gh. Tuțui (cercetător științific principal la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.) și Aron Petric (profesor la Facultatea de istorie București).

Seria comunicărilor a fost deschisă de Titus Georgescu (profesor la Universitatea din Craiova), care a susținut tema *Revoluția populară și instaurarea republicii (De la insurecția antifascistă la proclamarea republicii)*.

Aurel Loghin și Constantin Marinescu (de la Universitatea „Al. I. Cuza”) au prezentat comunicarea *Partidul Comunist Român, conducătorul forțelor democratice în procesul transformărilor revoluționare a societății românești (1944–1947)*.

Lectorul I. Agrigoroaei și cercetătorul științific V. Dobrinăseu (ambii din Iași) s-au referit la tema *Probleme ale revoluției democrat-populare din România în unele lucrări străine*.

În comunicarea sa *Cu privire la concepția tactică a P.C.R. pentru asigurarea reolului conducător al proletariatului în revoluția populară*, prof. Vasile G. Ionescu (de la Institutul pedagogic Suceava) s-a ocupat pe larg îndeosebi de problema Frontului unic muncitoresc și a raporturilor dintre P.C.R. și sindicate.

Generalul Eugen Bantea, directorul Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară din București, a prezentat *Considerații privind politica militară a P.C.R. în perioada 1944–1947*.

Traian Udrea (Institutul de istorie „N. Iorga” din București) s-a referit în comunicarea sa la *Attitudinea principalelor partide și organizații politice privind dezvoltarea democratică a României după 23 August 1944*.

A. Sandru și I. Saizu (cercetători principali la Institutul de istorie „A.D. Xenopol” din Iași) au abordat tema *Creșterea combativității maselor populare din Moldova în procesul transformărilor revoluționare din anii 1944–1947*.

Tot la transformările revoluționare petrecute în Moldova în anii revoluției populare s-au referit și Valeria Polop (cercetătoare principală la sectorul din Iași al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R.) într-o comunicare interesantă și plină de inedit: *Iașul în anii marilor transformări revoluționare (1944–1947)*, precum și I. Căpreanu (conferențiar de istorie la Conservatorul de muzică „G. Enescu” din Iași) care a prezentat *Participarea tinerelui ieșean, sub conducerea P.C.R., la opera de refacere și de reconstrucție a fării*.

Ion Bojan (profesor la Institutul de medicină și farmacie Cluj), a abordat tema *Unele caracteristici ale activității și organizării primului parlament democrat al României (1946–1947)*.

Marcel Morărășu (lector la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași) a prezentat referatul *Conferința națională din octombrie și înșăptuirea strategiei și tacticii P.C.R. pentru desăvârșirea revoluției burghezo-democratice și transformarea ei în revoluție socialistă*.

I. Mocanu și C. Iofa (lectori la Institutul Politehnic Iași) au comunicat despre *Strategie și tactică P.C.R. cu privire la rezolvarea contradicțiilor în revoluția populară din fața noastră*.

O problematică similară, dar referitor la alte aspecte, a abordat și Gh. Tănăsă (Piatra-Neamț) în comunicarea *Curente și tendințe manifestate în perioada 1944–1947 cu privire la dezvoltarea României*.

C. Iofa a prezentat o a doua comunicare, privind *Pozitia partidelor și a diferitelor grupări politice din România cu privire la reforma agrară din 1946*.

În rapoartele și comunicările prezentate s-au expus principalele teze și concluzii la care a ajuns istoriografia noastră și s-au adus o serie de precizări sau interpretări, unele dintre ele imediate și originale, care s-au inserat în obiectivul principal al cercetării privind particularitățile revoluției populare din România. Din păcate, deși în concepția inițiatorilor săi reunionea trebuia să îmbrace caracterul unei largi dezbateri științifice, datorită prea numeroaselor rapoarte și comunicări, precum și volumului mare al unor expuneri, ea a purtat mai degrabă amprenta unei obișnuite sesiuni de comunicări științifice tematicе. Timpul acordat discuțiilor a fost extrem de redus, ceea ce, în ciuda nivelului științific și teoretic ridicat al majorității expunerilor prezentate, a limitat posibilitatea unor confruntări și a unor clarificări mai ample, necesare atât cu privire la conținutul perioadei dezbatute, cât și asupra unor probleme de terminologie; de asemenea particularitățile revoluției populare din România puteau fi mult mai bine precizate și subliniate

dacă s-ar fi procedat la o multilaterală comparare cu particularitățile revoluțiilor populare din celelalte ţări care ulterior au pășit pe calea socialismului (aceasta ar fi implicat o temeinică cunoaștere a particularităților acestor revoluții).

După cum rezultă din înșăși enunțarea lățiturilor și după cum a rezultat din expunerii și discuții, mai persistă aprecieri vechi alături de aprecierile ultime privind caracterul și durata revoluției populare. Se utilizează încă termenul de etapă socialistă (se subînțelege a unei revoluții populare) pentru perioada revoluției socialiste. Pe bună dreptate, atât în cadrul rapoartelor și al comunicărilor, cit și în cadrul discuțiilor (Paraschiva Nichita) s-a atras atenția asupra faptului că în mod greșit se reduc rolul, conținutul și caracterul revoluției populare la obiectivul desăvârșirii, sub conducerea P.C.R., a sarcinilor revoluției burghezo-democratice. Tot astfel se apreciază simplist și unilateral că programul F.N.D. din octombrie 1941 era, în esență, un program al desăvârșirii revoluției burghezo-democratice, trecindu-se cu vederea sarcinile, pe de o parte, antifasciste și naționale și, pe de alta, punctele din program cu caracter anticapitalist, deci obiective care nu erau legate de chestiunea desăvârșirii sarcinilor revoluției burghezo-democratice. Principalul rezultat al revoluției populare nu l-a constituit desăvârșirea revoluției burghezo-democratice, care a reprezentat doar o latură necesară a procesului revoluționar al anilor 1944–1947, ci lupta pentru putere (care a dus la instaurarea regimului democrat-popular la 6 martie 1945) și pregătirea condițiilor sociale și politice ale treccrii la revoluția socialistă.

În general, concluzia ce s-a desprins din conținutul expunerilor și al discuțiilor a fost necesitatea ca, pornind de la bogăția de materiale documentare cercetate și a studiilor elaborate sau în curs de elaborare, să fie continuante discuțiile și organizate noi dezbateri privind revoluția populară în România.

După cum sublinia și Aurel Loghin în cuvintul de închidere, anii 1944–1947 au reprezentat o epocă de mari și decisive transformări calitative în istoria, în structura social-economică și în viața politică a țării noastre; în acei ani s-au plămădit premisele și condițiile istorice ale trecerii la revoluția socialistă. În condițiile unei relativ bune cunoașteri a perioadei și a existenței unui însemnat număr de specialiști, organizarea unor noi dezbateri științifice (în care să predomine nu atât textul expunerilor, cit discuțiile vii și la obiect) va putea, fără îndoială, să ducă treptat la toate clarificările și preciziunile necesare în această privință.

Traian Udrea

CENTENAR MUZEAL

Toamna anului 1972 a marcat sărbătorirea unui însemnat eveniment din viața culturală bihoreană: înplinirea unui veac de activitate muzeală rodniciă în orașul Oradea.

Incepurile modeste ale marii instituții orădene de astăzi, Muzeul Țării Crișurilor, datează de la 28 august 1872, cînd, la ședința de constituire a Societății de arheologie și istorie a județului Bihor, se preconizează înființarea unui muzeu local¹. Cu o zi mai tîrziu se înseru în inventarul muzeului primele piese: trei fragmente de paviment roman găsite în Transilvania.

Entuziasmul și pasiunea primilor cercetaitori se concretizează, cu toată lipsa de înțelegere și de sprijin din partea organelor de conducere locală, prin organizarea unei expoziții de arheologie și de artă decorativă medievală în 1877, la care fapt foarte important – își dau

¹ Expoziția centenarului muzeului, deschisă la 2 noiembrie 1972; N. Chidioșan, *Centenarul muzeului din Oradea*, în „Familia”, V, 8 august 1972.

concursul Muzeul din Cluj și Societatea de arheologie și istorie din Timișoara, iar în 1886 are loc deschiderea muzeului propriu-zis, a cărei colecție s-a îmbogățit între timp cu noi achiziții.

Abia în 1896, ca o incununare a eforturilor membrilor societății, în rîndul căror activități personale și culturale ca Iosif Vulcan, Bunyitai Vincze și alții, se inaugurează noul sediu al muzeului într-o clădire construită anume de către societate pe baza unor liste de subscrîptii.

Activitatea muzeului va urma o linie ascendentă, înscriind rezultate remarcabile în perioada interbelică pe linie muzeografică și științifică. Se fac săpături arheologice, restaurări de monumente, apar publicații de specialitate sau de popularizare, iar patrimoniul muzeului crește considerabil, punindu-se și bazele unei colecții de etnografie.

Incepînd din 1947, cu un sprijin substanțial din partea statului, muzeul se dezvoltă multilateral, însinând astăzi cinci mari secții : arheologie și istorie, etnografie, artă, memoriale și științele naturii. Firesc, noile direcții de activitate solicită un număr sporit de cercetători, dotati cu o finală pregătire și pasiune de muncă.

În ultimele două decenii, teritoriul arheologic al județului Bihor a fost prospectat în amănunte, acoperîndu-se și unele pete albe în evoluția istorică, încă neidentificate anterior. În așezările din epoca bronzului aparținînd culturilor Wietenberg, Otomani, s-au continuat săpăturile, făcîndu-se observații stratigrafice importante și obținîndu-se un material excepțional de studiu și pentru expunere. Civilizația lumii dacice și perioada prefeudală au constituit de asemenea obiect de studiu intens pentru arheologii orădeni.

În domeniul istoriei moderne și contemporane, cercetarea asiduă și bibliografică a dus la adîncînd circa unor laturi mai puțin cîteteate din viața culturală și politică a capitalei celor trei Crișuri.

Pentru a sărbători figurile proeminent ale trecutului cultural bihorean, muzeul a deschis două case memoriale, închinat poetului Ady Endre și întemeietorului revistei „Familia”, Iosif Vulcan.

Publicațiiile muzeului se înscriu printre realizările meritorii din domeniul studiilor de arheologie și de istorie contemporană românească (E. Chirilă, I. Ordentlich și N. Chidioșan, *Treaurul de monede dacice de la Feniș*; E. Chirilă și D. Ignat, *Treaurul de la Gurbe*; V. Faur, *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului*, I și II).

Prin atribuirea în 1971 de către organele locale a unei noi clădiri muzeului, acesta se reorganizează sub numele de Muzeul Tării Crișurilor, avînd în prezent trei secții deschise, iar a patra — Secția de științele naturii — urmînd să fie gata în 1973. Noul sediu, Palatul baroc construit între 1762—1776 de către arhitectul Hillebrandt, a oferit un cadru splendid marilor și valoroaselor colecții muzeistice².

Aniversarea celor 100 de ani de activitate muzeistică orădeană a prilejuit deschiderea unei expoziții-bilanț, oglindă a realizărilor trecute și a planurilor de viitor, ca și organizarea unei sesiuni de comunicări științifice. După o ședință plenară de comunicări de muzeografie generală sau privind istoricul muzeului-gazdă (Ioan Chira, *Muzeul Tării Crișurilor, locul și rolul său în contextul vieții spirituale a județului Bihor*; Letiția Roșu, *Istoricul primului edificiu stabil al muzeului orădean*; N. Chidioșan, *Istoricul cercetărilor arheologice ale muzeului orădean*), au avut loc ședințele de comunicări pe teme de arheologie, istorie, artă, etnografie și științele naturii, aparținînd în majoritate muzeografilor și cercetătorilor orădeni, dar și colecților lor veniți din toată țara.

Vizitarea expoziției de bază și a depozitelor muzeului, excursiile de documentare (la Cetatea Bihariei, șantierele de la Otomani și Sălacea, Muzeul de arheologie de la Săcuieni, donjonul de la Cheresig), au completat programul festiv al Centenarului muzeografiei orădene.

Valentina Bușilă

² N. Chidioșan, I. Ordentlich, V. Bușilă și T. Sinigalia, *Deschiderea Muzeului Tării Crișurilor*, în „Revista muzeelor”, 1971, nr. 2.

**COLOCVIUL INTERNACIONAL DE LA ZAMOSC (R. P. POLONĂ)
PRIVIND „EXPULZĂRILE DE POPULAȚIE EFECTUATE DE CEL
DE-AL III-LEA REICII ȘI DE ALIAȚII SĂI ÎN TERITORIILE OCUPAȚI
ÎN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL”
(17–20 OCTOMBRIE 1972)**

În organizarea Academiei de Științe Poloneze și a Comitetului național polonez pentru studiul istoriei celui de-al doilea război mondial, a avut loc un colocviu internațional a cărui temă principală de discuție a constituit-o deplasările forțate de populație efectuate de Germania nazistă și de aliații săi în anii 1939–1945 în teritoriile ocupate de fasciști.

Deși inițial scopul colocviului a fost de a se referi cu precădere asupra expulzărilor de populație, în fapt atât rapoartele prezentate, cît și discuțiile s-au oprit și la alte forme de deplasări forțate: strămutări și colonizări, internări în lagăre de exterminare, migrațiuni de populații provocate de mersul operațiilor militare sau de modificările teritoriale temporare impuse de fasciști în anii celui de-al doilea război mondial.

La lucrările colocviului au participat 70 de invitați sau observatori din 12 țări (15 de straini și 25 polonezi). Au participat delegați din Polonia, U.R.S.S., Franța, Belgia, S.U.A., R.F. Germană, R.D. Germană, Italia, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia și România.

În afara semnatarului acestor rânduri, din România au mai participat tovarășii Vasile Alexandrescu și Mihai Ionescu de la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară din București. Cocolcviu s-a desfășurat în prezența președintelui Comitetului internațional de studiere a istoriei celui de-al doilea război mondial și totodată director al periodicului „Revue de la deuxième guerre mondiale”, cunoscutul profesor francez Henry Michel. Alegerea localității Zamosc ca sediu al colocviului internațional n-a fost întâmplătoare. Aici hitleriștii au organizat una dintre primele zone de expulzare a populației autohtone (poloneze) și de colonizare germană, în intenția lor fiind crearea unui puternic nucleu de germanism în triunghiul Krakovia-Lublin-Lwów. În această vastă zonă vor funcționa în anii 1941–1945 lagările de exterminare de la Majdanek (la nord de Zamosc) și Auschwitz (la vest de Krakovia).

Dată fiind găzduirea colocviului la Zamosc, cîteva dintre rapoarte s-au referit la teme legate strict de această regiune. Zygmunt Mańkowski (de la Universitatea „Marie Curie-Sklodowska” din Lublin) a prezentat comunicarea *Raionul Zamosc ca model al expulzărilor naziste*, iar Waldemar Tuszyński (de la Institutul de istorie militară din Varșovia) comunicarea *Organizarea și eficacitatea rezistenței față de expulzări în raionul Zamosc*.

Unul dintre rapoartele urmărite cu cel încă mare interes, după cum a rezultat și din numărul mare de intervenții pe marginea sa, l-a constituit raportul directorului Institutului de istorie al Academiei de Științe Poloneze din Varșovia, Czeslaw Madajczyk, despre *Principiile generale și caracterul expulzărilor naziste*.

Delegația sovietică (general-maior Parodnik, colonel Antoșiak) a prezentat un amplu raport cu tema *Politica de genocid a Germaniei fasciste în timpul celui de-al doilea război mondial*.

Werner Jochmann (de la Centrul de cercetare a istoriei nazismului din Hamburg) s-a referit la *Expulzările, element al ocupației naziste*, Janusz Sobczak (de la Institutul occidental din Poznań) a tratat tema *Repatrierea germanilor în timpul celui de-al doilea război mondial și conexiunea sa cu expulzările*, Arthur Eisenbach (de la Institutul de istorie al Academiei de Științe Poloneze din Varșovia) s-a referit la *Deportările populației evreiești în timpul celui de-al doilea război mondial*, iar publicistul Gibelli din Genova a prezentat un referat despre *Folosirea măinii de lucru forțate italiene de către Germania nazistă în anii 1941–1945*.

Majoritatea participanților la discuții, cei mai mulți polonezi, au adus numeroase completări, care au permis cunoașterea mai amănunțită a crimelor de război naziste întreprinse

în teritoriile ocupate de armatele fasciste. Au luat cuvântul, printre alții, directorii muzeelor memoriale de la Majdanek, Owcieccem (pe teritoriul acestei localități au funcționat fâimoasele lagare de exterminare de la Auschwitz și Birkenau), foști comandanți ai unor delașamente de partizani sau foști conducători ai colectivelor politice de detinuți, directori de instituție și o serie de invitați străini.

În genere, atât în rapoarte, cât și în intervenții, referirile la România au fost sporadice, accentul punindu-se pe teritoriile ocupate și administrate de hitleriști.

În cadrul dezbatelerilor, subsemnatul am prezentat o serie de date privind tratamentul prietenesc și uman de care s-au bucurat în țara noastră refugiații echi și polonezi în anii 1939–1941, precum și o informare privind politica de expulzări și de genocid întreprinsă de autoritățile horthiste după Dictatul de la Viena în nordul Transilvaniei, în special în perioada septembrie 1940–aprilie 1941. Ne-am referit pe scurt și la deportările populației evreiești din nordul și centrul Moldovei (ordonate de Antonescu și efectuate sub controlul fâmosului hitlerist Pflaumer) în toamna anului 1941, ca și la trimiterea masivă în lagărele de exterminare nazistă a sute de mii de evrei din nordul Transilvaniei în 1944 de către autoritățile hitleriste-horthiste.

Dezbaterile colocviului de la Zamosc, deși nu lipsite de unele note polemice, au contribuit la mai buna cunoaștere a uneia dintre cele mai tragice pagini ale celui de-al doilea război mondial, politica de expulzări și de genocid, soldată cu pieirea a milioane de victime nevinovate, dusă de Germania hitleristă în anii celui de-al doilea război mondial.

În convorbirile pe care le-am avut cu majoritatea participanților la lucrările colocviului s-a desprins interesul istoricilor străini pentru luerările românești privind istoria celui de-al doilea război mondial, ca și dorința unei colaborări mai strinse în studierea complexă de către istoricii din toate țările a cauzelor, desfășurării și urmărilor celui de-al doilea război mondial. Aceasta a fost, de fapt, și concluzia desprinsă cu ocazia ședinței de inchidere a lucrărilor colocviului. De altfel, una dintre primele reuniuni internaționale (anul viitor la Budapesta) va avea ca temă de dezbatere „Istoriografia mondială privind țările dunărene în anii celui de-al doilea război mondial”. Va fi un prilej nimicit pentru istoricii noștri de a prezenta o sinteză privind concluziile la care ei au ajuns în legătură cu tema România în anii celui de-al doilea război mondial.

Tr. U.

COLOCVIUL INTERNACIONAL CONSACRAT LUPTEI DINTRÉ PAPALITATE ŞI IMPERIU

Centrul de studii privind istoria condotierilor din Narni (Italia), înființat în 1970, a organizat între 21 și 22 octombrie 1972 un colocviu internațional, intitulat „Comuna medievală Narni între papalitate și imperiu”, sub auspiciile catorva mari instituții de învățămînt și cultură din Italia centrală, și anume Universitatea din Roma, Universitatea din Perugia, Universitatea din Pisa, Institutul de istorie italiană pentru evul mediu, Arhivele statului din Perugia.

Lucrările acestui colocviu, la care au luat parte peste 150 de personalități de seamă din rîndul istoricilor medieveni din Italia și din alte țări europene (Anglia, Franța, România, R.F. Germania), s-au desfășurat în sala „Ghirlandaio” din Palatul comunal din Narni, în prezența autorităților locale și provinciale din Terni și Narni, printre care menționăm pe prof. Giuseppe Ermini, rectorul Universității din Perugia, prof. Raffaele Morghen, președintele Institutului

de istorie italiană pentru evul mediu, prof. R. Abbondanza, directorul Arhivelor statului din Perugia, prof. Dante Sotgiu primarul orașului Terni, și Giacomo di Fino, primarul orașului Narni. De menționat că la masa prezidiului se afla expus drapelul orașului Narni cu o gardă de onoare, încadrat de drapelele țărilor participante, printre care și al României.

Ședința inaugurată, prezidată de prof. R. Morghen și prof. Eugenio Dupre Theseider de la Universitatea din Roma, a fost deschisă de dr. Mario Bigotti, președintele Centrului de studii privind istoria condotierilor, care, în numele Comitetului de organizare, a evocat mai întâi importanța istorică a orașului Narni în evul mediu, în general, și în perioada luptei dintre papalitate și imperiu, în special, și apoi a dat citire telegramelor de adeziune ale diferișilor istorici din Italia și din alte țări europene la acest coloviu. A urmat apoi comunicarea prof. R. Morghen, intitulată *Città di Narni nel altro medio evo*, în care vorbitorul a trecut în revistă principalele momente din istoria orașului începând din secolul al VI-lea pînă în al XI-lea, cînd a fost emisă diploma împăratului german Henric al III-lea cel Negru privind organizarea administrativă a acestei așezări urbane, menită să constituie un moment important în lupta acesteia pentru autonomie. Comunicarea a fost primită cu deosebit interes de participanți, pe marginea căreia au luat cuvîntul prof. M. Prandi, F. Conti, G. Marongio și C. Șerban.

În după-amiază aceleiași zile au fost susținute următoarele comunicări: prof. Andre Vauchez, directorul Școlii franceze din Roma, *La politique des communes d'Ombrie dans le domain du Culte des Saints au XIII-e siècle*; prof. R. Abbondanza, *Rapporti fra i Comuni di Narni e di Perugia nei secoli XII e XIII*, și dr. Constantin Șerban, *L'entente des Communes ombriotes et la débâcle de la politique italienne de Frederic II*. În lucrările lor, vorbitorii, bazîndu-se pe o bogată documentare de arhivă și de literatură de specialitate, au scos în evidență multiplele posibilități de care a dispus papalitatea pentru a-și subordonă autoritatea administrativă a comunelor umbriote în perioada confruntării ei cu imperiul german, au arătat importanța din punct de vedere economic pe care a avut-o proclamarea sfîntilor locali în fiecare oraș din Italia centrală în evul mediu, au pus în discuție valoroase documente de arhivă ce explică modul în care papalitatea a reușit să atragă de partea ei comunele umbriote în lupta contra imperiului, au subliniat importanța strategică a regiunii Umbriei și a alianței comunelor umbriote în măcinarea eforturilor militare ale împăratului Frederic al II-lea, aflat în luptă cu papalitatea, și, în fine, au semnalat prezența unor detașamente de români în anul 1241 la asediul cetății Assisi, care trecuse de partea papalității. Toate comunicările au fost urmate de discuții.

La 22 octombrie au fost prezentate următoarele comunicări: prof. Anthony Luttrell de la Institutul britanic din Roma, *Gli Ospedaliere di Rodi a Narni nel trecento*; dr. Giorgio Comez de la Arhivele statului din Perugia, *Rapporti fra i Comuni di Narni e di Todi nei secoli XII e XIII*. În lucrările lor, de asemenea, vorbitorii, bazați pe documente de arhivă, au prezentat mai întâi o situație analitică a reședințelor cavalerilor din Rodos în Italia centrală, ale căror inventare aduc date noi privind nu numai istoria economică a Italiei medievale, ci și cea administrativă și religioasă. Apoi ei au atras atenția asupra raporturilor politice și economice dintre cîteva comune umbriote, ca, de exemplu, Narni, Todi, Perugia, Terni etc., care au evoluat în concordanță cu urmările luptei dintre papalitate și imperiu. Ca și cele anterioare, și aceste comunicări au fost urmate de discuții.

În aceeași zi a avut loc ședința de închidere a colovului, la care a luat cuvîntul dr. Mario Bigotti. Vorbitorul, subliniind importanța acestui coloviu nu numai pentru istoria orașului Narni, ci și pentru istoria Italiei medievale, a scos în evidență valoroasele contribuții ale autorilor comunicărilor și ale acelora care au luat cuvîntul pe marginea lor. În sfîrșit, s-a remarcat faptul că tratarea acestei teme pune în lumină nu numai noi aspecte ale luptei dintre papalitate și imperiu, ci și pentru începutul epocii vieții comunale în Italia, cînd comunele încep să se organizeze și să contribuie la viața statală a Italiei.

Participanții la acest coloviu au avut prilejul să cunoască în cadrul unei excursii importante obiective istorice și culturale din provincia Terni, și anume la Terni, orașul natal al istor-

ricului G.C. Tacit, amfiteatrul Fausto (sec. I), biserică San Francesco (1265), a cărei clopotniță datează din 1445, palatul Mezzancollî (sec. XIV), palatul Spada (sec. XVI), palatul Manassei (sec. XVII), azi sediul Pinacotecii orașului, palatul Carrara (sec. XVII), azi sediul Bibliotecii orașului; la Narni, orașul natal al împăratului Nerva Traian și al condotierului Gattamelata, palatul Del Podesta (sec. XIII), azi sediul Palatului Municipal, unde se păstrează opere de artă aparținând lui Ghirlandaio, Gozzoli, Spagna; Loggia dei Priori (sec. XII), Domul (sec. XII); în fine, *Speco di San Francesco*, unde, potrivit tradiției, ar fi locul unde o vreme Francisc din Assisi ar fi dus o viață de sihastru (sec. XIII) și unde azi este un complex monahal de interes turistic.

Constantin Șerban

CRONICĂ

Societatea de științe istorice, în colaborare cu Casa corpului didactic, a organizat în ziua de 14 noiembrie 1972 la Muzeul de istorie a Municipiului București, un simpozion pe tema „60 de ani de la înființarea statului albanez”. Cu acest prilej, conf. univ. dr. Nicolae Ciachir a vorbit despre *Formarea statului modern albanez*, iar lector univ. Ion Șendrulescu a conferențiat despre *Realizările obținute de R.P. Albania în ultimii ani*.

În ziua de 24 noiembrie 1972, în Municipiul Tulcea, a avut loc festivitatea dezvelirii statuii ecvestre a domnitorului Mircea cel Bătrân.

La solemnitate au luat parte Dumitru Popescu, membru al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R., secretar al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului Culturii și Educației Socialiste, Vasile Vilcu, membru al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R., prim-secretar al Comitetului județean de partid Constanța, Teodor Coman, prim-secretar al Comitetului județean Tulcea al P.C.R., Brăduț Covaliu, președintele Uniunii artiștilor plastici, reprezentanți ai organelor locale de partid și de stat, numeroși locuitori, oameni, formații ale gărzilor patriotice, deținute de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei, invitați.

Monumentul, realizat din bronz, este creația artistului poporului Ion Jalea, președinte de onoare al Uniunii artiștilor plastici, prezent la manifestare. Această operă monumentală are o înălțime de 5 m și este instalată în plin centrul orașului, pe un soclu de marmură înalt de 4,5 m.

Cu acest prilej a fost adresată o telegramă Comitetului Central al Partidului Comunist Român, tovarășului Nicolae Ceaușescu, de Comitetul județean de partid și de Consiliul popular județean.

Aniversarea a 300 de ani de la nașterea marelui cronicar român Ion Neculce a fost marcată printr-o ședință festivă, organizată de Academia Republicii Socialiste România și de Uniunea Scriitorilor, în ziua de 5 decembrie 1972.

Manifestarea a reunit academicieni și alți oameni de știință, scriitori, profesori și cercetători științifici. Acad. Ștefan Milcu, vicepreședinte al Academiei, a rostit un cuvânt omagial.

Au fost expuse apoi comunicările : *Neculce, precursor al lui Creangă* de acad. Iorgu Iordan ; *Neculce și societatea moldovenească a secolului XVIII* de prof. Mihail Berza, membru corespondent al Academiei R.S. România ; *Obiectivitatea lui Neculce* de prof. Alexandru Piru.

Sub auspiciile Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, Academiei „Ștefan Gheorghiu” și Institutului de studii istorice și social-politice, în ziua de 15 decembrie 1972 a avut loc în capitală sesiunea de comunicări consacrată aniversării a 50 de ani de la crearea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste.

Luerările sesiunii au fost deschise de prof. univ. Miron Constantinescu, membru supleant al Comitetului Executiv, secretar al C.C. al P.C.R., președintele Academiei de Științe Sociale și Politice, care a relevat semnificația creării în decembrie 1922, la primul Congres Unional al Sovietelor, a unui Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste. În continuare, vorbitorul a subliniat că, înce de la înființarea sa, Partidul Comunist Român s-a ridicat neabătut împotriva politicii reacționare antisovietice promovate de clasele exploatatoare. El s-a referit apoi la raporturile de prietenie și de colaborare dintre partidele, țările și popoarele român și sovietic, ceea ce corespunde intereselor reciproce, cauzei generale a socialismului.

În cadrul sesiunii au fost prezentate apoi comunicările : *Formarea U.R.S.S. și dezvoltarea sa în 50 de ani de existență* de prof. Ștefan Mocuța și conf. dr. Traian Caracieuc de la Academia „Ștefan Gheorghiu”. *Participarea revoluționarilor români la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie* de dr. N. Copoiu, secretar științific al Institutului de studii istorice și social-politice ; *Aceiuni ale mișcării muncitorești și democratice din România pentru apărarea lărăului stat sovietic* de dr. Gheorghe Unc, secretar științific al Institutului de studii istorice și social-politice ; *P.C.R. în fruntea luptei forțelor democratice din România pentru stringerea legăturilor de prietenie și de bună vecinătate cu Uniunea Sovietică în perioada interbelică* de dr. Gh. Surpat, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice, și dr. Gh. Ioniță, activist la Secția de propagandă a C.C. al P.C.R. ; *Frăția de arme româno-sovietică în lupta împotriva fascismului* de Gh. Zaharia, director-adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice ; *Colaborarea româno-sovietică în anii construcției socialismului în România* de Mihai Petrescu, director-adjunct al Institutului de științe politice și de studiere a problemei naționale, și Ionel Nicolae, cercetător științific principal la același institut.

Cuvântul de închidere a lucrărilor a fost rostit de Ion Popescu-Puțuri, membru al C.C. al P.C.R., directorul Institutului de studii istorice și social-politice.

La sesiune au participat membri ai Academiei de Științe Sociale și Politice, cercetători, cadre didactice din Invățământul superior și activiști de partid și de stat.

Au luat parte de asemenea V.I. Drozdenko, ambasadorul Uniunii Sovietice la București, și membri ai ambasadei.

În ziua de 12 decembrie 1972, la sediul Asociației române de drept internațional și relații internaționale, a avut loc o manifestare organizată cu ocazia comemorării a 100 de ani de la moartea lui Pavel Kiseleff, cunoscut diplomat și general rus. Cu această ocazie, dr. Paul Cernovodeanu și Alvina Lazea de la Institutul „N. Iorga” au prezentat comunicarea *Kiseleff și lăriile române*, iar Dan A. Lăzărescu a vorbit despre *Pavel Kiseleff, diplomat și reformator*.

În ziua de 22 decembrie 1972, la sediul A.D.I.R.I., Beatrice Marinescu și Șerban Rădulescu-Zoner de la Institutul de Istorie „N. Iorga” au prezentat comunicarea *Mișcarea antidinastica din 1870 – 1871, reflectată în documentele diplomatice ale vremii*. Acțiunea s-a inseris în sirul manifestărilor științifice prilejuite de a 25-a aniversare a proclamării Republicii.

În ziua de 20 decembrie 1972, în orașul Vaslui a avut loc solemnitatea dezvelirii statuii lui Ștefan cel Mare, strălucită personalitate a istoriei noastre, erou legendar și luptător neobosit pentru neînținarea patriei.

La solemnitatea dezvelirii statuii au luat parte : Gheorghe Pană, membru al Comitetului Executiv, al Prezidiului Permanent, secretar al C.C. al P.C.R. ; Cornel Burlică, membru supleant al Comitetului Executiv, secretar al C.C. al P.C.R. ; Gheorghe Tânase, prim-secretar al Comitetului județean Vaslui al P.C.R. ; Vasile Potop, prim-secretar al Comitetului județean Iași al P.C.R. ; reprezentanți ai Consiliului Culturii și Educației Socialiste și Uniunii artiștilor plastici, oameni de artă și cultură, reprezentanți ai organelor locale de partid și de stat, ai organizațiilor de masă și obștești, mii de muncitori din întreprinderile industriale ale orașului și județului, țărani cooperatori, intelectuali, ostași, membri ai gărzilor patriotice, elevi.

Despre semnificația evenimentului a vorbit tovarășul Gheorghe Tânase, prim-secretar al Comitetului județean de partid Vaslui, care, în aplauzele îndelungate ale celor prezenți, a dezvelit statuia.

Operă a sculptorului ieșean Iftimie Bîrleanu, statuia este înaltă de 5 m ; pe soclu se află un basorelief intitulat *Inchinarea steagurilor*, steina Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare și, săpate în bronz, cuvintele lui Nicolae Iorga : „Domn adevărat, viteaz și cu minte și iubitor de țară și neam. Într-însul găsise poporul românesc cea mai curată și mai deplină icoană a sufletului său”.

Evenimentul s-a inseris în atmosfera sărbătoarească în care oamenii muncii au întâmpinat jubileul de la 30 Decembrie. Dind glas sentimentelor lor de fierbinte atașament la politica partidului, de adinc patriotism, participanții la adunare au adresat o telegramă C.C. al P.C.R., tovarășului Nicolae Ceaușescu.

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 3 iunie 1972, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie-filosofie a Universității „Al.I. Cuza” din Iași, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Politica externă a României (noiembrie 1918–1922)*, elaborată de Gheorghe I. Oancea.

Lucrarea cuprinde capitolele : cap. I, „Situația internațională a României în ajunul Conferinței de pace de la Paris” ; cap. II, „Delegația română la Conferința de pace de la Paris” ; cap. III, „Acțiuni întreprinse de România pe plan extern pentru o securitate colectivă în Europa centrală și de sud-est” ; cap. III, „Acțiuni întreprinse de România pe plan extern pentru o securitate colectivă în Europa centrală și de sud-est” ; cap. IV, „Acțiuni întreprinse de România pentru normalizarea relațiilor cu statele vecine (1919–1922)”.

În afară de capitolele menționate, teza mai cuprinde „Introducere” și „Concluzii”.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof.univ. dr. Constantin Cihodaru, președinte, prof. univ. dr. Aurel Loghin, conducător științific, prof. univ. dr. Janeta Benditer, conf. univ. dr. Emilian Bold., conf. univ. dr. Ion. Babici, membri.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde lui Gheorghe Oancea titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 24 noiembrie 1972, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie-filosofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat

www.dacoromanica.ro

Problemele economiei naționale în programele partidelor politice din România (1922—1928). Orientări și Infăptuiri elaborată de Ioan Saizu.

Lucrarea cuprinde capitolele : cap. I, „Problemele factorilor politici și a oamenilor de știință”; cap. II, „Mijloacele de infăptuire a programelor; opoziția dintre formulele „porții deschise” și „prin noi înșine”; cap. III, „Evoluția principalelor ramuri ale economiei naționale”. În afara de capitolele menționate, teza mai cuprinde,, Introducere”,,, Încheiere” și,, Bibliografie”.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. C. Cihodaru, președinte, prof. univ. dr. Aurel Loghin, conducător științific; prof. univ. dr. Aron Petric, prof. univ. dr. Titu Georgescu, prof. univ. dr. Mihai Todosia.

Comisia de doctorat a hotărît în unanimitate să acorde lui *I. Saizu* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 25 noiembrie 1972, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității din București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Eugen Brote (1850 — 1912)*, elaborată de *Lucian Boia*.

Lucrarea cuprinde șapte capitole : cap. I, „Primii ani (1850—1870)”; cap. II, „Începutul activității (1871—1884)”; cap. III, „Tribuna (1884—1893)”; cap. IV, „La București (1893—1898)”; cap. V, „Găiceana (1898—1907)”; cap. VI, „Spre noi forme de luptă (1898—1907)”; cap. VII, „Ultimii ani (1908—1912)”.

În afară de capitolele menționate, lucrarea mai cuprinde : „Introducere”, „Încheiere”, „Bibliografie” și următoarele anexe : „Catalogul corespondenței lui Eugen Brote”, „Memoriu privind activitatea depusă de Eugen Brote la Găiceana”, „Indice de persoane” și „Indice de locuri”.

Comisia de doctorat a fost formată din : prof. univ. dr. Aron Petric, decanul Facultății de istorie din București, președinte ; prof. univ. Vasile Maciu, conducător științific; prof. univ. dr. docent Carol Göllner ; conf. univ. dr. Constantin Nuțu ; conf. univ. dr. Vasile Curticăpeanu.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde lui *Lucian Boia* titlul de doctor în istorie.

H. H. STAHL, *Studii de sociologie istorică*, Bucureşti, Edit. științifică, 1972, 235 p.

După *Controverse...*¹, care au stîrnit o vie reacție printre medieviști, cunoscutul sociolog H. Stahl ne oferă un nou prilej de reflectare, prin apariția recentă în cadrul Editurii științifice a noii sale lucrări: *Studii de sociologie istorică*, consacrată elucidării uneia dintre cele mai importante și mai complexe probleme ale evului mediu românesc: cea a genezei raporturilor de aservire feudală pe teritoriul României; de altfel, această problemă are adînci implicații în întreaga istorie a societății de pe teritoriul patriei noastre din epoca prestatală, epocă pentru care raritatea documentelor istorice a fecundat și fecundează în continuare numeroase teorii și ipoteze de lucru.

Lucrarea de mai sus încearcă într-un prim capitol să prezinte o serie de teorii și de ipoteze sociologice cu privire la unele aspecte deosebit de interesante pentru înțelegerea problemei centrale (cea a nașterii relațiilor de aservire), cum ar fi, de pildă, raportul dintre nomazi și populația locală și rolul acestora în procesul de feudalizare, caracterul social-economic al aşa-zisei epoci prefeudale, procesul de substituire a statelor feudale românești autonome statelor nomade etc. După cum autorul însuși mărturiseste, apelul stăruitor la teoriile și la ipotezele sociologice se datorește carenței aproape totale

a documentelor istorice pentru vremea pre-statală, știut fiind faptul că sociologia comparată poate arunca unele lumini asupra mecanismelor proceselor de transformare a structurilor sociale de la un tip de ordinire social-economică la altă (p. 5 și 190). Conștient de relativitatea unor asemenea teorii în cercetarea fenomenului istoric, H. Stahl acordă acestora rolul de ipoteze de lucru ce se cer continuu redovedite și îmbogățite, în scopul îndrumării cercetărilor istorice pe o cale mai fecundă.

Pentru a da consistență documentară tezei permanenței populației extracarpatică, autorul a adus în discuție, în cadrul capitolelor urinătoare ale lucrării, două probleme deosebit de importante: cea a perenității preocupărilor piscicole și cea a originii pre-statale a ocoalelor domnești, conferindu-le, prin retrospectie istorică, caracterul de argumente indiscutabile ale tezei sus-amintite.

Fără indoială că problemele abordate în lucrare de către cunoscutul sociolog constituie probleme de însemnată majoră pentru istoria patriei noastre, iar modalitatea de prezentare a lor presupune recunoașterea de către autor a tezei continuității, teză pe care de altfel H. Stahl o susține cu deplină convinsgere.

Așa cum arătam mai sus, în lipsa unei suficiente baze documentare, autorul recurge la folosirea unor teorii și ipoteze sociologice, în nădejdea că prin ele se poate face un pas

¹ *Controverse de istorie socială românească*, București, Edit. științifică, 1969.

înainte în cercetarea perioadei prestatele. De parte de noi gîndul de a nu acorda teoriilor sociologice însemnatatea pe care ele o au în cercetarea trecutului istoric, mai cu seamă cînd orice fel de sursă istorică lipsește; atunci însă cînd există posibilitatea de a confirma teoria sociologică prin documente, acest lucru se impune cu necesitate tocmai pentru a da consistență documentară teoriei respective. Ni se pare că această confruntare cu mărturîriile istorice existente la ora actuală pentru aşa-numita epocă obscură s-a făcut într-o mai mică măsură, apelindu-se, în schinib, la o bibliografie română și străină mai ales, apărută cu multă vreme în urmă, din care au fost folosite unele indicații teoretice astăzi depășite (vezi, de pildă, studiile unor autori străini apărute acum două decenii, semnate de Basilevici, Abramson, Kolganov etc.), unele dintre aceste teze fiind primeite, chiar la apariție, cu destulă rezervă de către critica istorică internă.

Oricum, problemele abordate în lucrarea asupra căreia stâruiim săt, aşa cum arătam mai înainte, de o mare importanță teoretică pentru istoria poporului nostru din epoca lui de formare, fapt pentru care prilejuesc unele reflecții și gînduri, pe care dorim să le expunem în cele ce urnează.

Precum se știe, una dintre chestiunile centrale ale istoriei noastre medievale o constituie geneza relațiilor de aservire feudală, problemă încă nelămurită de istoriografia românească, datorită carenței izvoarelor documentare. În lucrarea sa, H. Stahl acordă o deosebită atenție acestei probleme, formulînd unele ipoteze interesante care nu trebuie scăpate din vedere. În subcapitolul intitulat „Relații de «aservire» și orinduire feudală” (p. 9 și urm.), de pildă, autorul încearcă mai întîi să răspundă unei întrebări fundamentale: cînd se poate vorbi de existență, pe un anumit spațiu teritorial, a societății feudale. Domnia-sa consideră că pentru a răspunde unei asemenea întrebări trebuie precizată ponderea și poziția pe care o au relațiile de aservire în procesul general de producție, conchizînd că „o societate nu poate fi calificată drept feudală decât în momentul cînd se poate face dovada că relațiile

de aservire au devenit dominante și se referă la principalele mijloace de producție, aserviți și acei care li aservesc ajungînd a forma cele două clase de bază ale societății” (p. 13). Potrivit acestei definiții, societatea de la est și sud de Carpați mai cu seamă capătă caracterul „feudal” după înfemeierea formațiunilor statale autonome, adică după mijlocul secolului al XIV-lea (p. 162). Într-adevăr, documentele emise de cancelariile celor două state feudale autonome (Moldova și Tara Românească) atestă fără echivoc o societate bazată pe raporturi de aservire feudală dominantă. Se pune întrebarea ce tip de societate există pe teritoriul României înainte de înfemeierea statelor autonome? Precum se știe, în Transilvania și Dobrogea, datorită unor condiții politice diferite (stăpînirea statului feudal maghiar și cea a Imperiului bizantin), societatea omenească a evoluat mai de timpuriu, în raport cu cea de pe restul teritoriului ţării, către raporturi de aservire feudală, acestea fiind documentate încă din secolele X-XI. Pentru spațiul extracarpatice, primele izvoare scrise cunoscute care atestă prezența relațiilor de aservire feudală și prezența celor două clase fundamental opuse datează de la mijlocul secolului al XIII-lea². O mărturie indirectă în acest sens o constituie și procesul de cristalizare a civilizației urbane medievale la est și la sud de Carpați, proces condițional de gradul de dezvoltare a diviziunii sociale a muncii, de apariția organismelor statale cu caracter feudal, de constituirea celor două clase fundamentale ale societății feudale. Or, precum s-a demonstrat recent, fenomenul de cristalizare urbană în spațiul menționat datează din secolul al XIII-lea³, ceea ce arată că în secolul pomenit existența raporturilor de aservire feudală era deja o realitate istorică.

În această situație se ridică întrebarea: care era caracterul societății de pe teritoriul României în secolele X-XIV? Neîndoilenică este prezența diferențiată din această vreme a elementelor componente ale societății

² „Studii”, XXIV (1971), nr. 1, p. 757-776.

³ *Ibidem*, XXV (1972), nr. 5, p. 933-950.

feudale. În ceea ce privește ponderea acestora mai ales pentru spațiul extracarpatic, este extrem de dificil de a ne pronunța atât vreme cât nu există în etapa actuală posibilitatea unei asemenea aprecieri. Important este însă faptul că documentele scrise atestă existența raporturilor de aservire feudală (sec. XIII) și în acest caz, societatea contaminată de elementele noii orânduirii se situează indiscutabil la începutul orânduirii feudale ca parte integrantă a epocii medievale și nu la sfârșitul comunității gentilice (democrația militară). Problema este mult asemănătoare cu cea a trecerii de la evul mediu la epoca modernă, care a făcut obiectul unor discuții importante, în care s-a argumentat cu deplină justificare un punct nou de vedere, potrivit căruia epoca modernă începe încă dintr-o vreme cînd elementele fundamentale ale noii societăți (cea modernă) începuseră să se afirme puternic, fără a fi însă dominante. Fără îndoială că, începînd cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea, societatea românească pășește în etapa de maturizare a raporturilor feudale, epocă cunoscută sub numele generic de feudalism dezvoltat.

Adeseori II. Stahl denumește întreaga epocă prestatală epocă prefeudală, extinzind deci denumirea și asupra perioadei dintre secolele al X-lea și al XIV-lea⁴. Noțiunea, precum se știe, nu este nouă, ea fiind introdusă cu toată insistență în literatura istorică acum două decenii în urmă, cînd știința istorică din patria noastră se orienta spre aplicarea în cercetarea trecutului a noii concepții despre natură și societate. Noțiunea de prefeudal a jucat atunci și încă o vreme după aceea un important rol în precizarea, într-un cadru larg, a etapelor principale pe care societatea noastră le-a parcurs în drumul său de la comuna primitivă la epoca medievală. În etapa actuală însă, noțiunea de prefeudal se dovedește a fi învechită, deoarece ea nu definește și conținutul epocii respective, producînd adeseori destule confuzii.

De aceea ni se pare că recenta orientare de a explica mai întîi conținutul perioadei în

⁴ Vezi p. 28–29 și 34; vezi și diferitele noțiuni utilizate de autor: prefeudalism nomad (p. 34, 37 și 46), armate confederate prefeudale de tip dictatorial (p. 47) etc.

discuție, dominată de natura raporturilor populației autohtone cu popoarele nomade și migratoare, deschide noi perspective de cercetare fundamentală în vederea clarificării caracteristicilor principale ale societății omenești din acea vreme. Socotim justă tendința înnoitoare de a defini conținutul acestei epoci în funcție, în principal, de relațiile tributare stabilite între cuceritori și cuceriti, singurele în măsură să explice și să definească tipul de societate⁵.

Strîns legată de această chestiune este problema rolului popoarelor nomade în geneza relațiilor de aservire feudală pe teritoriul patriei noastre și în procesul de constituire a statelor autonome prin substituirea acestora statelor nomade. Deși autorul avertizează pe cititor spre a nu înțelege greșit că statele noastre sunt creație a statelor nomade barbare, impresia generală pe care o lasă lectura capitolului intitulat „Caracterul statelor de substituire, prefeudale” vizează tocmai rolul important al nomazilor în formarea vieții noastre statale. Atragem atenția că studii efectuate în ultima vreme, pe baza mai cu seamă a cercetărilor arheologice, au demonstrat că nivelul de dezvoltare social-economică a popoarelor nomade în momentul contactului cu populația locală de pe teritoriul României era mult inferior celui al băstinașilor. Acest raport diferit în dezvoltarea celor două comunități de viață explică asimilarea celor veniți, care și-au lăsat însă unele urme în cultura materială și spirituală a societății autohtone. Trebuie, de asemenea, subliniat faptul că contactul dintre cele două tipuri sociale, autohtonii și nomazi, a fost dur din partea popoarelor nomade, antrenind adevarate catastrofe demografice. De curînd a fost pusă în evidență o asemenea, catastrofă cu prilejul năvălirii hunilor, cînd zeci de așezări omenesti de pe culoarul de trecere din Moldova inferioara ale înfloritoarei culturi Cerneahov au dispărut complet, zona respectivă începînd să se repopulează abia mai tîrziu. Aceasta constituie

⁵ Este vorba de studiile efectuate în ultima vreme de prof. Miron Constantinescu în vederea elucidării acestei probleme (*Probleme economice*, nov. 1972).

În același timp și o dovedă a prezenței populației daco-romane în toate zonele țării, inclusiv cîmpia, lucrură de care autorul pare la un moment dat a se îndoi (p. 53 și 64). Un caz similar a fost relevat și cu prilejul invaziei pecenegilor la est de Carpați, invazie care a făcut să dispare zone întinse, dens populate, așezări omenești cu tendință de transformare în centre urbane⁶.

Am indicat aceste cîteva lucruri pentru a demonstra că societatea de pe teritoriul României în aşa-numita epocă prestatală parcursese deja o etapă pe calea trecerii de la societatea gentilică spre societatea bazată pe raporturi de aservire feudală, în urma unui proces intern care a putut uneori să fie contaminat de unele influențe importante, dar nu determinante, ale popoarelor nomade cu care a venit în contact. În această lumină, teza — Împărtășită, se pare, și de H. Stahl — cu privire la existența unei sinteze între cumanii cu centrul la Cimpulung și organizațiile voievodale autohtone cu centrul în Argeș (domnia constituindu-se prin ocuparea locului gol (!) lăsat de cumanii) și ipoteza că în Moldova a avut loc un proces similar de umplere a vidului (!) lăsat de tătarî (p. 54) nu corespund realității. Procesul istoric-obiectiv de unificare a micilor formațiuni politice prin înțelegere sau forță în organisme statale mai cuprinzătoare (țări, voievodate) este anterior venirii tătarilor și el s-a desfășurat independent de natura raporturilor localnicilor cu popoarele nomade. În această ordine de idei nu putem fi de acord cu teza exprimată potrivit căreia „statul Moldovei se întemeiază mai tîrziu printr-o lentă coborîre spre sud, fără să întinască în cale formațiuni sociale premergă-

toare, de talia Banatului, Severinului sau Distrorului” (p. 134). Așa cum s-a demonstrat în studii recente⁷, realitățile demografice din secolele VIII—XIV atestă existența uneor zone din sudul Moldovei intens populate, alcătuite din sute de așezări sășești care gravita în jurul uneia mai dezvoltate, adeseori fortificate, cu rol de reședință a conducătorilor organismelor cu caracter statal. Asemenea grupări sociale corespundeau unor formațiuni politice care au intrat în diferite etape istorice în componență unuia dintre organismele politice care și-au asumat acest rol de unificare în cadrul statului autonom al Moldovei. În acest fel, constituirea statelor feudale românești de sine stătătoare la mijlocul secolului al XIV-lea reprezintă momentul final al unui îndelungat proces intern de organizare politică a societății de pe teritoriul României. Într-o deplină concordanță cu cristalizarea raporturilor de aservire feudală și împotriva pericolului extern.

Fără îndoială că și alte probleme abordate în lucrare ar putea fi pe larg dezbatute. Socotim însă că meritul deosebit al studiului constă în a aduce în discuție chestiuni de o importanță majoră pentru istoria patriei noastre înainte de secolul al XIV-lea, epocă pentru care istoriografia românească este încă deficitară. Mai mult decât în *Controversă...*, H. Stahl invită pe istorici prin ultima sa lucrare la reflecții în vederea clarificărilor atât de necesare într-o problemă strins legată de problema centrală: formarea poporului român.

St. Olteanu

⁶ „SCIV”, 1962, nr. 2.

⁷ „Studii”, XXIV (1971), nr. 4.

L. BOICU, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)*, București, Edit. Academiei, 1972, 478 p.

Integrarea istoriei românești în contextul istoriei generale, cu alte cuvinte relevarea caracterului european sau chiar universal

al unor episoade ale istoriei naționale, constituie deopotrivă o necesitate și o îndatorire pentru istoriografia noastră. Cu cîteva decenii

În urmă, Nicolae Iorga a făcut o primă încercare în această direcție, scriind cele trei volume ale lucrării sale *Le place des Roumains dans l'histoire universelle*. Încheierile valoroase ale marelui istoric au fost reluate, în lumina unei investigații bazate pe metoda materialist-dialectică de cercetare a fenomenelor social-politice și pe o documentație mult mai vastă, de către istoriografia română contemporană, dând tiparului un număr de lucrări de înaltă ținută științifică. Dintre acestea, recenta monografie a istoricului ieșean Leonid Boicu, *Austria și Principatele Române în timpul războiului Crimeii*, ocupă incontestabil un loc de frunte.

Bazată pe un vast material documentar, ancheta întreprinsă de autor extinzându-se de la cercetarea unor materiale inedite ale arhivelor românești și străine pînă la folosirea unor opere ce depășesc sfera informației de specialitate pentru a trece în domeniul producției literare, amintita monografie este o lucrare de istorie europeană în care problema Principatelor Române este perfect ancorată.

După expunerea punctului său de vedere față de izvoarele folosite și față de lucrările înaintașilor sau ale contemporanilor legate de tema tratată ce fac obiectul „Introducerii”, autorul trece în următoarele două capitole ale cărții la analiza raporturilor româno-austriecă din anii premergători războiului Crimeii, ca și la cea a poziției cercurilor guvernanțe din Viena față de redeschiderea crizei orientale în 1853.

Cercetînd comparativ dezvoltarea economică a Imperiului habsburgic și a Principatelor Române, L. Boicu reliefăază interesul mereu în creștere al burgheziei și birocrației austriecă la mijlocul secolului trecut față de Moldova și Tara Românească. Subordonarea și acapararea economică a acestora, apreciate piețe de desfacere și surse de materii prime, au constituit unul dintre obiectivele importante ale politiciei externe a guvernului de la Viena. Odată cu aceasta, Austria a mai urmărit să contracareze lupta românilor și a altor națiuni pentru eliberarea și unitatea lor statală.

Redeschiderea „crizei orientale”, conturarea taberelor și a intențiilor diferitelor mari puteri au necesitat definirea liniei politice

a guvernului austriac. Cercurile guvernamențale din Viena fuseseră puse în față unei mari dileme, deoarece, după cum subliniază și autorul, „o alianță cu Rusia ar fi putut să se încheie cu o pierdere a posesiunilor italiene ale Austriei, cu transformarea teritoriului german într-un cîmp de bătălie și revoluție, iar în eventualitatea victoriei aliatului prezumтив nu era exclus ca Imperiul habsburgic să cadă într-o stare de vasalitate față de Rusia, iar Viena să ajungă în situația unui oraș periferic rusesc, dată fiind preponderența elementelor slave în Balcani”. Pe de altă parte, o alianță cu puterile occidentale ar fi obligat Austria să țină piept armatei țărănești pe un front foarte larg și să facă față unei răscoale a slavilor din afara sau chiar din interiorul imperiului.

Autorul, cu noi dovezi și argumente, se plasează în rîndul istoricilor care sunt de părere că pentru Austria „criza orientală” a fost mai ales o chestiune a situației Rusiei la Dunăre și, prin urmare, „o chestie a principatelor”¹. Din analiza pe care o face intereselor economice și politice ale Austriei la Dunărea de jos, L. Boicu, fără să absolutizeze, trage și el concluzia că una dintre principalele sarcini ale diplomației guvernului de la Viena a constituit-o înlăturarea Rusiei țărănești din Principatele Române.

Din motivele arătate mai sus și analizate de autor în capitolul al III-lea, monarhia habsburgică, pentru a-și menține stăpînirea asupra posesiunilor italiene și a popoarelor slave din imperiu, a urmărit să nu se angajeze în conflictul armat, încercind să menajeze ambele părți beligerante. După cum se subliniază în lucrare, „o atașare deschisă și fără limite” a cabinetului vienez de partea uneia din cele două tabere antrenate în războiul Crimeii ar fi purtat „riscul pierderii pos-

¹ N. Iorga, *Politica Austriei față de Unire, I, Înainte de Conferința de la Paris, 1912*, p. 1 (extras din „Analele Academiei Române, Mem. Secț. istor.”, seria III, t. XXXIV); vezi și R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937, p. 260; vezi și Radu R. Florescu, *The Romanian Principalities and the Origins of the Crimean War*, în „The Slavonic and East European Review”, Londra, nr. 100, decembrie 1964, p. 46–67.

siunilor asupra cărora presa eventualul invinător". În sfînd însă seama de locul ocupat de Principatele Române în politica Austriei, guvernul habsburgic, printr-o acțiune diplomatică complicată, a reușit să oblige guvernul din Petersburg de a evacua cele două state românești, ocupate de către trupele țariste odată cu izbucnirea războiului, și ulterior să convingă pe sultan și pe aliații occidentali asupra necesității prezenței militare a austriecilor în Principatele Dunărene.

Amplu tratată, *Ocupația austriacă a Principatelor Române* constituie titlul și obiectul capitolului al IV-lea al lucrării, în care autorul, pe baza unui bogat material documentar, analizează cu multă competență toate aspectele acestui episod al istoriei românești și universale: încheierea convenției dintre Austria și Turcia de la Boyadji Keuy, vremelnicul condominium turco-austriac, acțiunea diplomatică a Vienei pentru obținerea strâmutării trupelor otomane din „principate”, în sfîrșit problemele politice și economice legate de prezența trupelor austriecice în Țara Românească și în Moldova. După cum demonstrează L. Boicu, n-a existat nici un aspect al vieții sociale, politice și economice a celor două state românești în care austriecii să nu se fi amestecat, cercurile conducătoare de la Viena „urmărind să pună stăpniire pe administrația principatelor” și în același timp să-și creze o „puternică bază de înfluirile economică”.

Problema interesului economic manifestat de Austria față de Moldova și Țara Românească este reluată în capitolul al V-lea al monografiei, în care punctele de vedere pe plan teoretic ale unor economisti sau oameni politici ca Lorenz von Stein și Karl Bruck sunt confruntate atât cu acțiunile propriuzise ale cabinetului vienez pentru „cuprinderea” economică a Principatelor Române, cât și cu opoziția românească față de acest proces în plină desfășurare. Toate aceste elemente, la care se adaugă și unele măsuri de ordin administrativ și chiar politic, ne obligă să ne punem întrebarea de ce autorul nu a dat un răspuns tranșant chestiunii dacă Austria a voit sau nu anexarea celor două țări. E drept că documentele diplomatice austriecice nu pun în discuție directă această problemă.

Faptul că diplomația austriecă nu au cerut direct anexarea principatelor nu constituie oare doar o problemă de tactică, deoarece o asemenea cerere ar fi putut implica cedarea posesiunilor italiene îninind seama de faptul că o propunere de acest fel sosise în mai multe rânduri de la Paris? Problema anexării n-ar fi obligat Austria să se alăture puterilor implicate în război împotriva Rusiei, ceea ce guvernul din Viena căuta cu mare grijă să evite? Răspunzând afirmativ la aceste întrebări, credem că materialul referitor la măsurile luate de austrieci în Principatele Române ar fi îndreptățit pe autor să nu se ferească de un răspuns la întrebarea pe care el însuși și-a pus-o de-a lungul întregii lucrări.

Odată cu analiza măsurilor luate de austrieci în timpul ocupației, istoricul ieșean analizează cu multă migală și poziția diferitelor clase sociale și cercuri politice românești față de prezența trupelor habsburgice din țară și față de implicațiile economice și politice ale acestei realități. Leonid Boicu subliniază pe bună dreptate că imensa majoritate a românilor a avut o atitudine ostilă față de ocupanți, explicind poziția fiecărei clase sociale în parte. Foarte interesantă în acestă privință este părerea autorului legată de răceala cu care însăși marea boierime a întimpinat ocupația austriacă. El explică acest fenomen prin teama marilor proprietari față de o eventuală introducere și în Principatele Dunărene a leguiurilor sociale limitate aplicate în Austria după 1848, printre care se numără în primul rînd desființarea iobăgiei.

Foarte reușită și veridică este, după părerea noastră, și caracterizarea celor doi domnitori, Barbu Știrbei și Grigore Ghica. Spre deosebire de aprecierile lui N. Iorga sau ale altor istorici, L. Boicu consideră pe domnitorul muntean mai puțin plecat Vienei, deoarece există dovezi ale unui întreg „șir de încercări de escamotare a cererilor și pretențiilor austriecice ce nu-i convineau, a căror soluționare el a prelungit-o pînă la limita la care socotea că nu-i dăuna situației sale personale”. „Poziția lui Barbu Știrbei din anii ocupației armate austriecice se caracterizează — după opinia autorului — prin lipsă de fermitate și dezechilibru politic în rapor-

turile cu reprezentanții puterilor străine”, reprezentând „o basculă între forțe contradictorii, prin care el speră să nu supere pe nimeni și să cștige bunăvoița tuturor”. Grigore Ghica apare în mod veridic într-o lumină mai favorabilă. Deși a fost și el nevoit să cedeze uneori diferitelor presiuni ale ocupantului, domnul Moldovei a produs „numeroase dificultăți și o mare amărăciune austriecilor”. El s-a opus aplicării de către trupele de ocupație a dreptului marșial, a introdus o nouă lege a presei, a sprijinit mișcarea pentru Unire, aprobind printre altele apariția unor jurnale unioniste, ca „România literară” și „Steaua Dunării”, în sfîrșit a preferat pe concurenții francezi și prusieni în obținerea unor concesiuni.

Relațiile austriecilor cu populația celor două principate sunt analizate pe larg, demonstrându-se convingător că imensa majoritate a locuitorilor s-a opus ocupației. Sunt prezente unele ridicări ale țărănilor și ale orășenilor, ciocniri între băstinași și ocupanți, demonstrații și proteste. Pe bună dreptate autorul constată o reanimare a spiritului pașoptist, îndreptat, am adăuga noi, în mod precum pănător spre problema Unirii Principatelor. Analizând realitățile social-politice din Moldova și din Țara Românească, Leonid Boicu vorbește chiar de o „situație revoluționară”, apreciere față de care, cu toate preciziunile autorului, „că nu se poate vorbi de o situație revoluționară nouă, ci de o continuare a luptelor revoluționare din 1848”, ne permitem să avem o anumită rezervă. După părerea noastră, cu toată reanimarea incontestabilă a activității foștilor fruntași pașoptiști, în special a emigranților, starea de lucru din Moldova și din Țara Românească nu conține elemente caracteristice a ceea ce din punct de vedere teoretic se definește drept „stare revoluționară”. Dealtfel însăși „problema unirii”, care va constitui în acel moment principalul obiectiv al luptei poporului român în frunte cu generația pașoptistă, îmbrăca forme de legalism.

„Attitudinea Austriei față de chestiunea română și lupta pentru Unire” este titlul care rezumă conținutul capitolului al VI-lea. Autorul a scos foarte convingător în evidență moti-

vele care au determinat Austria să acioneze împotriva Unirii Principatelor. Foarte interesante în această privință sunt cîteva documente puse în lumină de către autorul monografiei, cu atât mai mult cu cît se întîlnesc destul de rar în memorile oamenilor politici și diplomaților austrieci adevăratele motive ale opoziției lor față de dezideratul de a se uni al populației din Moldova și din Țara Românească. Demin de relevat în acest sens este raportul consulului austriac, Mihanovici, către cancelarul Buol din 4 mai 1855 sau membrul din 6 februarie 1856 al comandanțului trupelor de ocupație din Principatele Române, generalul Coronini-Cronberg, adresat internunțului austriac la Poartă, Prokesch-Osten, în care se sublinia că formarea unui stat național român constituia un pericol pentru Ungaria, deoarece prin Unirea Principatelor s-ar crea la hotarele Imperiului habsburgic un al doilea Piemont.

Leonid Boicu a analizat în acest capitol atât poziția guvernului de la Viena față de problema Unirii la conferințele de la Viena și Constantinopol și în cadrul Congresului de la Paris, cît și acțiunea diplomatică, mai precis amestecul Austriei în principate, împotriva mișcării unioniste. Îmbogățind materialul documentar cunoscut cu date noi, autorul a reliefat pregnant rolul nefast al Imperiului habsburgic în desemnarea caimacamilor de către sultan, folosiți ulterior ca unelte ale Vienei și ale Porții în lupta împotriva realizării Unirii Principatelor.

Faptul că autorul a tratat într-un capitol special problema dunăreană, precedind pe cel consacrat evacuării Principatelor Române de către trupele austriice, prin care de fapt lucrarea se încheie, îl apreciem drept un lucru reușit atât ca idee, cît și ca tratare. Se marchează astfel unul dintre elementele ce vor sta la baza viitoarelor relații româno-austriice și a politicii externe a Imperiului habsburgic din următoarele decenii.

Ultimile pagini, intitulate „Încheiere”, sunt consacrate concluziilor autorului referitoare la poziția Austriei din timpul războiului Crimeii și la ocupația austriacă din Moldova și din Țara Românească.

Leonid Boicu explică politica externă a guvernului de la Viena prin contradicțiile interne proprii Imperiului habsburgic. Attitudinea Austriei față de criza orientală și în particular față de problema Principatelor Române este considerată pe drept cuvînt de istoricul ieșean drept „corespunzătoare structurii sociale și de stat” a imperiului, din cadrele căreia conducătorii politici nu puteau și nici nu se gîndeau să iasă. După cum apreciază în continuare autorul, politica externă a Austriei n-a fost nici cea a „unei burghezii aflate la putere și nici cea a unei aristocrații feudale, ci o politică ce încerca să împace ambele tendințe între ele și pe toate la un loc cu menținerea imperiului multinațional”.

Leonid Boicu ajunge la concluzii demne de reținut și în ceea ce privește ocupația austriacă din principate, subliniind că, deși aceasta, prin scopul pe care l-a urmărit și prin caracterul ei spoliator, a avut un ansamblu de trăsături preponderent negative, nu trebuie neglijate nici unele aspecte pozitive,

și în primul rînd acela de a fi menținut cele două state românești în afara războiului. La aceasta autorul mai adaugă cunoșcuțele progrese din domeniul mijloacelor de comunicație atât din Țara Românească, cât și din Moldova. Istoricul ieșean are cuvinte potrivite și în concluziile sale asupra eșecului diplomației vieneze în ceea ce privește problema Unirii Principatelor.

În încheiere trebuie să menționăm și calitățile de limbă și de stil ale lucrării, care întregesc astfel valoarea monografiei.

Tinind seama de interesul pe care carteaua istoricului ieșean Leonid Boicu îl prezintă pentru istoriografia universală, credem că nu greșim dacă am recomanda o nouă ediție în versiunea străină. Din acest punct de vedere, editarea lucrării, în condiții grafice care nu pot aduce decât laude Editurii Academiei, are totuși un defect: lipsesc rezumatul în limbi străine, necesare unei audiențe mai largi.

Serban Rădulescu-Zones

NICOLAE COPOIU, *Istoria Comunei din Paris*, București, Edit. științifică, 1971, 251 p.

Apariția monografiei lui Nicolae Copoiu *Istoria Comunei din Paris* se înscrise în lungul șir de manifestări și realizări ale istoriografiei noastre închinate aniversării centenarului Comunei.

Apariția Comunei, glorioasa ei existență, dramatică ei înfringere și semnificațiile largi pe care le-a imprimat în istoria modernă a omenirii au constituit decenii de-a rîndul una dintre preocupările majore ale istoricilor mișcării muncitorești.

Pe bună dreptate, Nicolae Copoiu subliniază că istoria Comunei nu s-a încheiat odată cu înfringerea ei; lupta a continuat pe alt tărîm, „al afirmării justiției principiilor Comunei în viața social-politică..., în mișcarea muncitorească internațională” (p. 9).

Și, fără nici o îndoială, monografia de care ne ocupăm este o mărturie vădită a acestei lupte pentru a menține vie în memoria omenirii „îmaginea unui guvern muncitorească care a cucerit și a ținut în mîinile sale mai bine de două luni de zile capitala lumii”, pentru a desprinde principalele învățăminte din înfăptuirile proletariatului, ca și din lupta sa eroică și din suferințele lui de după înfringere.

Autorul se ocupă de originile Comunei din Paris (cap. I) și dovedește, pe baza unui vast cadru istoric, că proclamarea Comunei, ca și existența ei, n-a fost „ca un fulger declanșat pe un cer social senin (p. 60), ci a reflectat în condițiile specifice date „dezvoltarea mișcărilor socialiste și muncitorești din Franță” (p. 11). Tradițiile republicane revo-

luționare menținute sub cenușă după represiunica singeroasă din 1848, furtunoasa dezvoltare economică și creșterea numerică a proletariatului, renașterea și afirmarea mișcării sindicale și muncitorști, activitatea secțiilor Internaționale I, intensificarea opozitionei burghezici radicale împotriva Imperiului bonapartist, războiul dinastic franco-prusac și înfringerile suferite de armatele franceze culminate prin capitularea de la Sedan, toate au conlucrat în a accelera declanșarea revoluției. Pe bună dreptate, N. Copoiu, reluând argumentarea istoriograficii marxiste franceze, subliniază că, din nefericire, revoluția, care era aşteptată înainte de izbucnirea războiului franco-prusac, avea să se desfășoare „pe fundalul unui mare război” (p. 27), ceea ce a imprimat un anumit curs umerului evenimentelor, nemaivorbind de ingerințele unor forțe străine care ocupau o bună parte din teritoriul Franței.

Analizând în profunzime lupta forțelor populare împotriva invadatorilor, pentru instaurarea Comunei (cap. II) autorul urmărește activitatea secțiilor Internaționale I, transformarea Gărzii naționale dintr-un instrument al politicii bonapartiste într-o forță populară pusă în slujba intereseelor naționale, apariția cluburilor, formarea comitetelor de vigilență și constituirea Comitetului central al Gărzii naționale. Organizarea forțelor populare și acțiunile duse de ele între 4 septembrie 1870 (proclamarea Republicii Franceze) și 18 martie 1871 (proclamarea Comunei din Paris) au reprezentat, ne spune autorul, forme variate ale luptei de clasă, „desfășurată” direct și nemijlocit în legătură cu problema puterii. Ni se atrage totodată atenția că problema puterii trebuie înțeleasă nu ca un obiectiv în sine, ci „numai un mijloc de a realiza o unitate de voință între guvernanți și guvernați” în problema nodală a luptei împotriva cotropitorilor. „Din această cauză, reprezentanții maselor muncitorilor au manifestat o anumită lipsă de hotărire în răsturnarea guvernului «apărării naționale», amăgindu-se cu promisiunile acestuia și, mai ales, cu respectarea unor formalități electorale” (p. 61).

Pe fundalul repetatelor înfringeri militare, manifestațiile maselor populare și ale unor

batalioane ale Gărzii naționale au condus la înecările de la 31 octombrie 1870 și 22 ianuarie 1871 de a răsturna guvernul „apărării naționale”. Ambele acțiuni au eşuat din „lipsa de unitate” a forțelor populare (p. 73).

Incheierea armistițiului, alegerile parlamentare care au dat Franței o Adunare Națională rurală și monarhistă, hotărârile Adunării Naționale Îndreptate în primul rînd împotriva maselor populare ale capitalei, refuzul Gărzii naționale de a se lăsa dezarmată au condus „după șase luni de nelîngerupte confruntări și amenințări” la o asemenea situație, înct „cioenirea devenise inevitabilă” între guvern și Garda națională, cele „două forțe principale de clasă” (p. 79), iar acțiunea provocatoare a guvernului de a pune mîna pe parcursul de artilerie al gărzii a declarat proclamarea Comunei.

Subliniind însemnatatea istorică a actului de la 18 martie 1871, autorul se ocupă pe larg de alegerea, instaurarea și organizarea Comunei (cap. III). Se analizează cum a guvernat Comuna, rolul pe care l-a avut în viața Comunei secțiile Internaționale, cluburile, organizațiile femeilor etc. și se menționează că participarea unor forțe eterogene a făcut inevitabil ca alcătuirea și însăși politica Comunei să nu dezvăluie, la prima vedere, caracterul ei proletar.

După părerea lui N. Copoiu, Comuna, care a exercitat o conducere *colectivă* în chip exemplar, a fost împiedicată în activitatea sa de divergențele din sînul ei ca urmare a existenței unor grupări sau curente, a unor disensiuni personale între membrii ei, de dezbateri îndelungate care au întîrziat decizii urgente, mai ales în condițiile războiului civil. „Rationalismul francez s-a regăsit — spune autorul — în caracterul eminentmente deliberativ al activității Comunei. Comuna și-a impins democratismul pînă acolo, înct a tolerat ca proprii ei dușmani să acționeze liber împotrivă-i” (p. 117).

Activitatea Comunei este analizată pe multiple planuri (cap. V) și autorul ilustrează prin numeroase date și fapte teza lui K. Marx despre opera măreță a Comunei, nu prin rezultatele obținute, ci prin indicarea direc-

ției „în care se dezvoltă guvernarea poporului de către poporul însuși” și prin noul stil de guvernare, prin care „publica dări de seamă despre ședințele ei, făcea cunoscute acțiunile ei și iniția publicul în toate imperfecțiunile ei”, forme de atragere și de participare a maselor la conducerea societății.

Reconstituind evenimentele legate de înfrângerea Comunei (cap. VI), N. Copoiu subliniază dorința de pace și spiritul antirăzboinic de care erau animați conducătorii comunardilor, ceea ce s-a răsfrint în insuficiența măsurilor de întărire a forțelor militare. Cifre elovente redau amploarea represiunii și asasinatelor în masă comise de burghezia contrarevoluționară. Autorul urmărește procesul intentat conducătorilor Comunei, precum și destinul tragic, în genere, al comunardilor care au supraviețuit anilor grei de detențione și tratamentului inuman la care au fost supuși. Un ultim capitol este consacrat ecului Comunei din Paris în țara noastră, tradițiilor Comunei în mișcarea muncitorească din România și prezentării succinte a publicisticii istorice românești referitoare la Comună.

Lucrarea lui N. Copoiu vine să umple un gol în literatura noastră despre comună. Ea aduce în circuitul științific numeroase documente, date și fapte care întregesc tabloul Comunei și precizează totodată lista românilor care au luptat în apărarea ei pe baricadele din Paris.

Unele puncte de vedere ale autorului sunt, după părerea noastră, discutabile. „Este uimitoare — scrie N. Copoiu — asemănarea evoluției mișcării populare de la 4 septembrie 1870 din Paris cu desfășurarea evenimentelor din timpul revoluției burghezo-democratice din Rusia din februarie 1917. În ambele cazuri există un împărat pe front, absent din capitală; în ambele revoluții, masele populare atacă și ocupă sediul parlamentului; rezultatul major al ambelor mișcări se realizează prin dispariția împăratului; în ambele cazuri, masele nu știu sau nu reușesc să impună formarea guvernului din reprezentanții lor, scăpând puterii din mină, pe care o preiau politicienii versați ai burgheziei. Absența unei forțe politice conducătoare unice sau chiar a mai multora, dar călăuzite de ace-

leași scopuri, a lăsat uraganul popular să-și risipească energia, fără să-și realizeze o finalitate corespunzătoare aspirațiilor pentru care se dezlașnuse. În ambele revoluții, politicienii burghezi au manevrat prin sacrificarea monarhului”. Ne-am permis să redăm acest lung citat pentru a expune și argumentarea autorului. Se spune, credem, pe bună dreptate că orice comparare șchioapătă, unele mai vizibil, altele mai puțin.

A compara și a considera că este „o asemănare uimitoare” între evoluția evenimentelor de la 4 septembrie 1870 cu desfășurarea revoluției burghezo-democratice din februarie 1917 ne apare însă ca un fel de echilibristică ce nu rezistă și care ne poate conduce — și în lucrarea de față ne și conduce — la unele accentuări, îngroșări, care modifică oarecum contururile anumitor elemente inscrise în tabloul Comunei.

Există asemănări între cele două mari evenimente istorice, dar ele sunt pur *exterioră*, formale, și o privire mai atentă ne previne asupra erorilor. În Franța, împăratul capitulase pe front în fruntea unei armate; în Rusia, împăratul nu capitulase și nu se afla pe front, ci la Pskov, în drum spre Petrograd; la Paris, masele au impus proclamarea republicii de îndată ce s-a aflat de capitularea de la Sedan; la Pskov, după ce a consultat pe marii comandanți de armate care, sub presiunea uraganului popular, i-au declarat că nu-l pot sprijini, împăratul a abdicat. Republica n-a fost proclamată decât tîrziu, la 1 septembrie 1917. Greva pornită de muncitorii uzinelor „Putilov” la 17 februarie s-a extins, ajungind la 27 februarie ca aproape nici una dintre fabricile și uzinele Petrogradului să nu rămînă în afara grevei și, ceea ce era esențial, comitetele de grevă, alese pretutindeni, au format *sovietele* de deputați ai muncitorilor, *organe ale puterii*, pe baza experienței revoluției din 1905–1907. *Comitetul executiv provizoriu al Sovietaelor de deputați ai muncitorilor și soldaților* s-a constituit înainte de abdicarea țarului și și-a asigurat de îndată controlul asupra garnizoanei din Petrograd și asupra comunicațiilor. Burghezia a manevrat și, cu ajutorul menșevicilor și al socialiștilor revoluționari, a format guvernul

provizoriu. Dar de la *începutul revoluției a existat o dualitate a puterii*. Și, ceea ce era esențial, proletariatul rus, un proletariat adinc încercat în focul a mari bătălii de clasă, avea în fruntea sa un partid al său, călit și cu o vastă experiență revoluționară. Burghezia franceză tindea să capituzeze cît mai repede, iar burghezia rusă dorea să continue războiul imperialist. Și Petrogradul revoluționar, „care reprezenta pentru multimea ideea de pace, a avut apărători... în *toată Rusia răzvrătită și dornică de pace*” („Viața românească”, vol. LVIII, an. XVI, 1924, p. 35), pe cind Comuna din Paris a rămas în fapt izolată.

N. Copoiu recunoaște că „ideea schimbării orinăuirii sociale, a răsturnării burgheziei de la putere de către proletariat, „avea un răsunet • redus • în conștiința proletariatului în condițiile concrete atât ale stadiului de dezvoltare a clasei muncitoare, eit și ale evenimentelor războiului franco-prusian” (p. 76–77), totuși, urmărit probabil de „umitoare asemănare” dintre desfășurarea evenimentelor din 4 septembrie 1870 și cele din februarie 1917, este inclinat adesea să vadă și să judece anumite manifestări și acțiuni petrecute după 4 septembrie 1870 sub unghiul de vedere al unor condiții și al unui stadiu de dezvoltare specific anului 1917. De aici, de pildă, și declarația: „În ajunul datei de 18 martie Federația republicană a Gărzii naționale se afirma ca singura grupare constituită, aptă să-și afirme voința de a apăra onoarea și demnitatea Franței în războiul contra Germaniei și de a instaura un nou regim social, obiective pe care guvernul • apărării naționale • sau le trădase, sau nu le avusese niciodată în vedere” (p. 58). Este un mare semn de întrebare dacă Garda națională *voia* să instaureze un nou regim social. Proclamația de la 4 martie este categorică în ceea ce privea misiunea gărzii „să apere prin toate mijloacele posibile republica aineniuțată” (p. 56). Fraza din raportul lui Arnold de la 15 martie: „să ne strîngem rîndurile.... numai astfel vom constitui, în sfîrșit, singurul regim care va salva patria noastră și omenirea întreagă: republica democrată și socială”, era astfel alcăuită, încit fiecare dintre cei 1 325 de delegați să înțeleagă ceea ce dorea, fiind bine-

cunoscută multitudinea de curente, tendințe și grupări în interiorul gărzii.

Credem că este exagerată afirmația autorului: „După părerea noastră, este pentru prima oară în istoria marilor războiuri cînd rezistența populară împotriva invadatorilor tinde să se identifice cu puterea guvernamentală, astfel încît războiul să se transforme în război național, popular” (p. 41). Și invazia napoleoneană în Rusia în 1812 a transformat – evident în condiții total diferite – războiul dus de ruși într-un război național, popular. Exemple sunt numeroase, dar ne oprim la acesta, pentru că să nu punem în discuție a ceea ce trebuie înțeles prin „marile războiuri”.

N. Copoiu afirmă într-o frază formulată alambicat: „O măsură care la prima vedere a trecut neobservată de istorici și lipsită de semnificație în ochii contemporanilor a fost încadrarea tuturor soldaților din armata franceză aflați la Paris în Garda națională, fapt care a contribuit, după părerea noastră, la slăbirea disciplinei în rîndurile batalionelor Gărzii naționale” (p. 94). Nu se înțelege ce înseamnă: „la prima vedere a trecut neobservată” de istorici și pe ce se bazează părerea că măsura „a fost lipsită de semnificație în ochii contemporanilor” și a contribuit „la slăbirea disciplinei în rîndurile gărzii”. Credem tocmai contrariul. De asemenea nu se pare de neînteleasă afirmația: „În ciuda lipsei lor de experiență, mulți membri ai Comunei au dovedit o cinste exemplară în gestiunea avutului public” (p. 139).

Unele considerații ale autorului privind activitatea unor comisii ale Comunei apar insuficient fundate. De pildă, Comisiei pentru relații externe i se poate reprosa, spune N. Copoiu, „că, neavînd nici o perspectivă de a aduce recunoașterea din exterior a guvernului Comunei din Paris, a uitat complet simpatia de care se bucura în *toată lumea*” (p. 142) sau că activitatea ei „în direcția atașării provinciei la cauza Parisului” ar fi putut fi „mult mai fructuoasă” (p. 143). Tot astfel, deși numai un număr foarte restrins de orăze și-au exprimat sprijinul pentru cauza Parisului, Comisia pentru relații externe ar fi făcut, chipurile, o greșală că a preferat să

trimisă mesageri în diferite localități care să pregătească la fața locului literatura de agitație și de propagandă în loc să tipărească afișe, proclamații, manifeste etc. la Paris și să le trimîtă în provincie (p. 148).

O mărturie de modul cum autorul accentueză nejustificat greșelile Comunei, privind de astă dată „lipsa în fond de combativitate” a comunarzilor, ar fi faptul că, „deși stăpini pe arhivele secrete ale ministerelor burgheziei bonapartiste, nu au dat la iveală dedesubturile politice, judiciare, financiare și polițienești care puteau fi compromișătoare pentru mulți oameni ai guvernului de la Versailles”. Se știe, de pildă, că „la scurt timp după încheierea armistițiului, Millière, deputat al Parisului în Adunarea Națională (proudhonist de stînga. — Al. V.), impușcat mai tîrziu din ordinul special al lui Jules Favre (ministrul de externe în guvernul apărării naționale și în guvernul Thiers. — Al. V.), a publicat o serie de acte judiciare autentice din care reiese că Jules Favre, care trăia în concubinaj cu soția unui bătrîn stabilit în Algeria,

reuşise ca, printr-o combinație de falsuri dintre cele mai nerușinante săvîrșite de-a lungul unui șir întreg de ani, să-și însușească, în numele copiilor săi adulterini, o mare moștenire, devenind un om bogat, și că în procesul intentat de moștenitorii legitimi el nu a fost demascat numai pentru că se bucura de ocrotirea specială a tribunalelor bonapartiste” (K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 17, București, Edit. politică, 1963, p. 337). Cât despre Thiers, acesta fusese acuzat în mod public în Camera Deputaților de delapidare încă în 1840 și, de-a lungul anilor, se îmbogățise prin tot felul de procedee necinstitice.

Considerăm că cele semnalate, ca și unele neglijențe de stil, nu împietează asupra valorii acestei lucrări, care se citește cu interes pasionant și reprezentă o nouă realizare a istoriografiei noastre în cunoașterea umnia dintre evenimentele care au marcat o cotitură în istoria lunii.

Al. Vianu

* * * *Eastern and Western Europe in the Middle Ages*, edited with an introduction by Geoffrey Barraclough, London, Harcourt Brace Jovanovitch. 1970, 216 p. (History of European Civilization Library)

Efortul de a înțelege unitar istoria continentului nostru — unitate distinctă în ansamblul civilizației mondiale — trece cu necesitate prin studiul multilateral al raporturilor dintre ceea ce numim în chip tradițional apusul și răsăritul Europei. Care sunt deosebirile și care sunt elementele comune ale evoluției istorice a celor două mari secțiuni geografice ale continentului european și în ce chip s-au influențat ele reciproc, iată două dintre întrebările esențiale la care investigația istorică va trebui să răspundă, după multiple și aprofundate cercetări, înainte de a punea pretinde să realizeze o adeverată sinteză de istorie a Europei. Orice contribuție în această direcție nu poate fi decât bine-

venită, chiar dacă ea nu ar îndeplini altă funcție decât aceea de a deschide drumurile într-un domeniu de cercetare prea mult timp grevat de patimi și de prejudecăți care au stăvilit investigația sau au îndrumat-o greșit. E meritul inițiativei căreia li datorăm culegerea de studii discutate în rîndurile de față de a încerca să contribuie în spirit de onestitate științifică la mai buna înțelegere a unor aspecte însemnante ale istoriei raporturilor dintre apusul și răsăritul continentului european.

Cinci istorici de reputație internațională — un ceh, un polon, doi germani și un englez — și-au asociat eforturile în încercarea de a desluși sensul unora dintre aspectele cele

mai însemnante ale acestor raporturi în evul mediu, vreme în care s-au format și sedimentat unele dintre trăsăturile distinctive ale „celor două Europe”.

Spiritul în care se desfășoară această încercare de reinnoire e formulat, într-o scurtă introducere intitulată sugestiv *Spre un nou concept de istorie europeană*, de istoricul englez Geoffrey Barraclough. „Acest volum — afirmă G. Barraclough — reprezintă, în intenție cel puțin, o incursiune într-un nou cimp al istoriei. Până în 1945 și, în multe relatari cu caracter de popularizare, chiar și după acest an, istoria Europei de răsărit și de apus era prezentată ca o poveste sumbră de lupte între rase, un neinețat conflict între teutoni și slavi sau chiar ca un inevitabil conflict între civilizații” (p. 7). Mult timp gândirea istorică a fost dominată de vizuirea lui Leopold Ranke, pentru care Europa se împărtea între o zonă de populație germano-latiană și altă zonă dominată de masa popoarelor slave. Deși această vizuire simplificatoare și mai găsește aderenți (vezi de pildă opera unui A. Toynbee), situațiile noi create de evenimentele din ultimele decenii, mariile răsturnări social-politice intervenite și schimbarea raportului de forțe pe scară mondială au impus o radicală revizuire a conceptelor tradiționale. Acum istoricii au nu numai suficiente elemente de informație, ci și, mai ales, de apreciere corectă pentru a înțelege unitatea în diversitatea a civilizației și a istoriei europene în ansamblul ei. Acestui fel de reinnoitoră înțelegere îl este consacrată această culegere de studii, la realizarea căreia au colaborat cercetători din țări așezate de o parte și de cealaltă a limitei de demarcație politică a continentului nostru. Dacă această încercare se limitează la lumea medievală, explicația trebuie căutată tocmai în faptul că, în cursul veacului de mijloc, Europa și-a dat atât elementele de unitate (civilizație, religie), cât și cele de diversitate (națiunile).

Istoricul ceh Frantisek Graus deschide cikul cercetărilor cu un studiu istoriografic, *Slavs and Germans*, care se străduiește să surprindă geneza și evoluția conceptelor tradiționale asupra deosebirilor dintre Europa apuseană și răsăriteană, manifestate în prin-

cipal în confruntarea dintre cele două principale grupuri de popoare amintite în titlul comunicării. Germani și slavi în evoluția istorică și istoriografică, raportul dintre realitate și imagine istorică, aceasta este preocuparea dominantă a studiului lui Graus, care surprinde în chip remarcabil geneza și evoluția unor mituri istoriografice pe care știința începe să le destrane abia în zilele noastre. Germanii primelor veacuri ale erei noastre au găsit în Tacit un idealizator de geniu, căruia imaginea făurită de el auncă societăți primitive echitabile și slujea ca instrument de critică a realităților romane contemporane *Germania* lui Tacit, care alătura înaginea barbarului necorupt și accea a romanului decadent, era destinată să joace un rol de frunte în cercetarea istorică. Slavii, întrași mai târziu în contact cu lumea romană, nu aveau să găsească un panegirist de talia marelui istoric roman. Tânăr, în secolul al VI-lea, în plină epocă a expansiunii lor spre centrul și sud-estul Europei, un istoric bizantin, Procopius din Cezarea, avea să le consacre pagini din care avea să se înjurgeze mitul „democrației” lor originare.

Originile atât ale unora, cât și ale celorlalți sunt înimposibil de stabilit, iar iluzia că descoperirile arheologice și culturile materiale ar îngădui delimitări etnice începe să fie părăsită de specialiști. În lipsă de informații cit de cit exaete, confruntați de multitudinea de triburi și de națiuni, învățății medievali au căutat explicațiile în textele clasice ale literaturii latine, adoptând tiparile literaturii etnografice antice. Afinitățile lingvistice imediat aparente i-au determinat să vadă în germani și în slavi membri ai unor comunități etnice omogene. Dar, remarcă cu bună dreptate autorul, „etichetele colective erau, aproape fără excepție, utilizate de străini. Mai precis: cronicarii și cărturarii germani și francezi vorbeau despre „slavi”; dar cărturarii boem, poloni și ruși nu vorbeau despre „slavi” (sau, dacă procedau astfel, ei foloseau termenul doar pentru a-și desemna propriul popor), ci despre boem, poloni și ruși, adică despre tribul anume la care se refereau (p. 21). Sub influență bizantină s-a dezvoltat mai târziu conceptul de înrudire între unele grupe

lingvistice, înrudire înfățișată în forma genealogiei raselor. Autorul urmărește în continuare consolidarea în gîndirea modernă a identificării „poporului” cu limba (în epoca luminismului și în veacul al XIX-lea, ca urmare a progreselor filologiei). Ideea „unității” originare atât a lumii germanice, cât și a celei slave este însă un produs savant, datorită unor personalități eminente (Herder, frații Grimm, Hegel și Ranke între germani, Dobrovsky, Lelewel și Palacky între slavii apuseni). Cercetarea istorică obiectivă, mai ales după anul 1915, a eliberat în mare parte gîndirea istorică de prejudecata acestei „unități originare” atât a germanilor, cât și a slavilor. În ceea ce-i privește pe cei dinti, autorul se declară de acord cu cercetătorii care admit că pretinsa lor unitate în epoca veche a fost un produs al scriitorilor români, care aveau o finalitate politică precisă cînd au dezvoltat această teză. În ceea ce-i privește pe slavi, cercetările arheologice și studiul atent al izvoarelor scrise și al civilizației spirituale pun în lumină marea diversitate și contrastele dintre diferențele lor triburi și etnii. În același timp, izvoarele de tot felul dezvăluie un sir de similitudini în organizarea social-politică a celor două mari grupuri de popoare: diferențierea socială pronunțată — vizibilă și la slavi datorită cercetărilor arheologice, care au pus în lumină deosebirile de condiție reflectate în morminte, fortificațiile înăuntru cărora se retrăsau membrii păturii dominante, asemănarea dintre suitele armate ale principilor —, „principala celulă a statului timpuriu medieval”. Creștinarea atât a slavilor, cât și a germanilor a urmat un curs care dezvăluie flagrant ideea concordanței dintre „rasă” și evoluție istorică. „Abstracțiile referitoare la «slavi» și la «germani», sau la istorie «apuseană» și «răsăriteană» — încheie autorul — pur și simplu nu corespund faptelor; dacă aceste idei au contribuit la ceva, nu a fost decît la ridicarea barierelor și la consolidarea prejudecăților” (p. 42).

Istoricul german Karl Bosl, în studiu intitulat *Relațiile politice dintre Est și Vest* (p. 43—82), încearcă periodizarea legăturilor dintre germani și slavii apuseni de-a lungul evului mediu. După opinia sa, trei sunt prin-

cipalele etape ale acestor legături: cea dinăuntru, caracterizată prin expansiunea spre apus a slavilor în secolele V—VIII, cea de-a doua, a cărei principală caracteristică a fost alcătuirea unor state sau formațiuni statale slave „pe flancul răsăritean al sfîntului Imperiu roman” în secolele IX—X, în sfîrșit cea de-a treia, începînd din a doua jumătate a secolului al XI-lea, dominată de expansiunea spre răsărit a germanilor. Reînăște atenția observația autorului cu privire la cele două tipuri de organizare politică a slavilor în primele secole după migrațiune: acela al uniunii de triburi, caracteristic mai ales răsăriteanilor nord-vestice a slavilor (vilți, obodriți și sorbi), și acela, mai avansat și mai eficient, al conducătorilor care își întemeiau puterea pe colaborarea cetelor de războinici dependenți personal, caracteristic pentru slavii de sud.

Primul „imperiu” slav a fost cel constituit în Moravia sub conducerea descendenților lui Moimir; cercetările arheologice intense desfășurate în ultimele două decenii au dat la iveală un complex de fortificații și de biserici care atestă însemnatatea acestui puternic stat, așezat la intersecția ariei de influență a Imperiului bizantin, a celui carolingian și a papalității. Așezarea unguirilor în Pannonia avea să pună capăt stăpînirii acestui stat în regiunile orientale ale Cehoslovaciei de astăzi.

Formarea a trei state independente în Europa central-răsăriteană în cursul secolului al X-lea — Boemia, Polonia și Ungaria — a dat un nou cadru legăturilor dintre Apus și Răsărit. Cele trei state au acceptat creștinismul în varianta sa romană, dar an dovedit o remarcabilă forță de rezistență la presiunile externe. Încercările repetate ale împăratilor germani de a le încadra în sistemul politic al imperiului nu au dat decît rezultate efemere. Înzestrate cu o organizație eccluzastică proprie, cu excepția Boemiei — încadrată în această privință în ierarhia bisericiei germane —, noile state au desfășurat la rîndul lor un viguros prozelitism confesional; însemnate rezultate au dobîndit în această privință polonii în rîndurile slavilor din regiunea Balticii în cursul secolului al XI-lea.

Ieșirea Apusului din faza de contracție economică și rapidele sale progrese pe toate tărâmurile din veacul al XI-lea au dat impuls expansiunii răsăritene, care, în sectorul aflat sub obiectivul volumului discutat, s-a manifestat prin cuceririle teritoriale, prozelitismul confesional și, mai ales, masiva colonizare germană în răsărit. Acest proces, demografic în primul rînd, trebuie înțeles în complexitatea sa; autorul are dreptate când subliniază faptul că noile state alcătuite în Europa central-răsăriteană au fost capabile să reziste eforturilor de subjugare politică, dar că în același timp ele au asimilat noile formule tehnice și economice pe care le-au promovat prin încurajarea colonizării. Iată de ce expansiunea militară germană a fost întîmpinată cu forță și în cele din urmă înfrîntă, în vreme ce așezarea pașnică a țăranilor și a orașenilor veniți din apus, în primul rînd din teritoriile germane, era acceptată. Elementele astfel așezate în mijlocul populației autohtone erau inevitabil asimilate, nu însă fără a fi contribuit în chip remarcabil, înainte de aceasta, la progresul material al societăților pe care le asimilau. În schimb, încercările de cucerire, ca cea din 1147, aşanumita „cruciadă împotriva venzilor”, în care prozelitismul creștin deghiza tendința de expansiune, au eşuat în teritoriile polone. Mai gravă și cu efecte mai durabile a fost implantarea Ordinului teuton în teritoriul polon; convocați în 1225 de ducele Conrad de Mazovia în scopul convertirii la creștinism a rușilor pagini, teutonii au reușit în scurt timp să-și constituie o puternică bază teritorială și să se transforme într-un stat independent de Polonia, căreia chiar i-au tăiat legătura cu marea. Abia de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, uniunea polono-lituaniiană, născută tocmai din necesitatea de a face față acestei primejdii, a creat premisele refuzării puterii ordinului (citariorii vor rectifica, desigur, afirmația eronată potrivit căreia Ordinul teuton nu ar fi devenit vasal al coroanei polone decât în secolul al XVI-lea, odată cu secularizarea lui în vremea Reformei; în realitate, ordinul a decăzut în poziția de stat vasal al Poloniei încă din vremea și în temeiul păcii de la Toruń, în 1466). Ulti-

mul paragraf al studiului schizează evoluția raporturilor politice dintre imperiu și Boemia, Polonia și Ungaria din secolele XIV-XV, în vremea înfloririi lor sub dinastii puternice, autohtone sau străine (este, evident, impropriu de a-l califica drept „general otoman” pe sultanul Murad I în legătură cu lupta de la Kosovo, p. 78).

Istoricul german Ferdinand Seibt, în *The religious problems*, analizează problemele legate de legăturile confesionale dintre Europa apuseană și cea central-răsăriteană. După o scurtă înțărișare a progreselor creștinismului în Germania ca urmare a activității misionarilor irlandezi și a politicii de cucerire a lui Carol cel Mare, autorul urmărește începările creștinării popoarelor răsăritene. Prima misiune cunoscută, în afara sferei de domniație a regatului franc, a fost în Moravia Mare (circa 852). „Rudis adhuc christianitas” caracterizează izvoarele și situația acestui creștinism incipient în lumea slavilor apuseni. Rivalitatea între Bizanț, papalitate și Imperiul carolingian pentru „mântuirea susținătoarească” a acestor populații încă pagne a dat naștere episodului misiunii lui Metodiu și Ciril în Moravia (863) și explică în același timp eșecul ei final. Încercarea Bizanțului de a încadra în sfera ei de influență această lună care se trezea la viață politică a fost în cele din urmă zădărnicită de reacția papalității, care o clipă sprijinise acțiunea, și de presiunea ierarhiei laice și ecclaziastice a Germaniei. Creștinismul s-a impus în Europa răsăriteană și pentru că reprezenta un stadiu mai avansat de civilizație și pentru că oferea principiilor un instrument de centralizare politică și în același timp un mijloc de recunoaștere internațională.

Deosebit de însemnată sunt constatările autorului cu privire la organizarea ecclaziastică a popoarelor recent convertite și mai ales legătura dintre autoritatea politică și constituirea marilor subdiviziuni — eparhii — bisericești. În realitate, după cum constată autorul, „coincidența dintre frontierele politice și cele ecclaziastice este mult mai marecă în Europa centrală și răsăriteană decât în regiunile unde creștinismul s-a răspândit mai întipuriu” (p. 91). Constatarea se aplică

și spațiului nostru; fără îndoială că înțelegerea istoriei noastre medievale timpurii nu va putea decât cîștiga de pe urma unui studiu sistematic asupra evoluției circumscriptiilor ecclaziastice și a sensului lor politic. Deosebit de instructive sunt informațiile și constatările autorului în privința opoziției marcate de noile state creștinate, Polonia și Ungaria, față de expansiunea politică germană pe teritoriul bisericesc, prin crearea unor structuri ecclaziastice proprii, independente de ierarhia superioră a bisericii germane.

În continuare, autorul discută problema poziției clerului în Ungaria, Polonia și Boemia în secolele XI-XIV, progresiva să afirmare ca forță autonomă în cursul unui îndelungat proces de emancipare față de puterea regalității sau a magnatilor laici, funcția să în viață economică și intelectuală a societății.

Cu privire la Ordinul teuton, care, după „prelungite și în cele din urmă foarte brutale eforturi misionare, a constituit un stat puternic organizat”, se impune din nou rectificarea afirmației potrivit căreia abia la o sută de ani după bătălia de la Tannenberg Polonia ar fi reușit să-și subordoneze din punct de vedere feudal teritoriile rămase sub stăpînirea celor dinti (p. 110). În fapt, acest rezultat a fost dobîndit o jumătate de veac înainte, la sfîrșitul războiului de treisprezece ani (1453—1466), care a opus ordinului Polonia.

Progresele spiritului de reformă în cadrul bisericii, care au culminat cu revoluția husită — domeniul principal de specializare a autorului —, alcătuiesc obiectul ultimului subcapitol al studiului. Deosebit de clar sunt expuse raportul dintre curentele heterodoxe europene anterioare husitismului, în primul rînd doctrina lui Wycliff, și mișcarea inițiată de reformatorul ceh. Expunerea autorului marchează sintetic principalele teze ale doctrinei husite și marile etape ale acțiunii dezvoltătoare de la momentul de idei novatoare care și croise drum în societatea cehă încă de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și căreia predica și scrierile lui Jan Huss i-au dat avînt revoluționar. Insuficientă este însă referința la acțiunea husitismului în Europa răsăriteană;

simpla pomenire a existenței unor comunități husite în Ungaria și în România (termenul e anacronic) nu poate da măsura exactă a puternicei rezonanțe a doctrinei husite într-o regiune a Europei unde ea a prilejuit însemnate mișcări sociale și atitudini politice.

M. M. Postan, în studiul *Relații economice între Europa răsăriteană și apuseană*, oferă o clară sinteză asupra intensului trafic dintre cele două părți ale continentului nostru prin Baltică și, mai tîrziu, pe căile terestre ale Europei centrale. Cu drept cuvînt, autorul subliniază însemnatatea deosebită foarte mare a comerțului internațional desfășurat prin marea Baltică și pe căile continentale; în ciuda faptului că istoriografia europeană și-a concentrat cu prioritate atenția asupra comerțului mediteranean și pentru că e mai abundant ilustrat de izvoare și pentru că e mai pitoresc, însemnatatea și acțiunea istorică a schimbului internațional nordic și central european au fost mult mai mari, pentru că au depășit sfera produselor de lux, care nu afectau decât interesele unei pături sociale restrînse.

Autorul urmărește progresiva angrenare în circuitul marelui comerț internațional a Boemiei și Moraviei, Sileziei, Ungariei, Transilvaniei, Poloniei, a teritoriilor Rusiei kievene, apoi ale celor stăpînite de tătari. De observat că Lvovul nu putea fi sprijinit în dezvoltarea sa comercială de regiile poloni încă din veacul al XIII-lea, cum crede autorul, întrucît orașul nu a intrat în stăpînirea Poloniei decât de la mijlocul secolului al XIV-lea și, în chip definitiv, din penultimul deceniu al acestui veac. O rectificare și mai importantă privește spațiul nostru; turci nu au reușit să domine „întregul spațiu pontic” încă din 1475, cum susține autorul, ignorând însemnatele desfășurări de la Dunărea de Jos în legătură cu confruntarea turco-moldoveană în vremea lui Ștefan cel Mare, ci abia în 1484. De asemenea, Tighina nu are ce căuta între marile antrepozite rivale ale Caffei în spațiul pontic (p. 130—133).

Merită să fie subliniată constatarea autorului potrivit căreia circuitul comercial mediteranean și cel nordic constituia un singur

sistemi de drumuri și de schimburi între izvorul produselor de lux orientale și piețele occidentale. După o analiză a factorilor care au asigurat comerțului internațional nordic și central-european o funcție istorică excepțională, autorul schițează marile etape ale dezvoltării sale: legăturile cu lumea arabă, atestate prin numeroasele descoperirii de tezaure monetare în Scandinavia, comerțul german în Baltică, strins legat de procesul de colonizare rurală și urbană germană, pînă în Rusia, unde sunt semnalate factoriile negustorilor germani, în sfîrșit declinul comerțului german în această regiune din secolul al XIV-lea din pricina crizei economice și demografice a societății apusene și a consolidării statelor pe teritoriul căror se exercitase preponderența comercială germană. O parte din ce în ce mai însemnată a acestui comerț se realizează acum, în evul mediu tîrziu, pe căile terestre ale Europei centrale, odată cu dezvoltarea unor însemnate centre comerciale în centrul Germaniei (Nürnberg, Regensburg și Augsburg); acest comerț stabileste legătura cu Orientul prin Boemia, Ungaria, Transilvania, Țara Românească și Moldova (un loc mai însemnat ar fi putut fi rezervat în această expunere deschiderii drumului comercial la Dunărea de jos, aspect însemnat al comerțului internațional în secolele XIV – XV). Înnoitoare sunt vederile autorului asupra „impactului” comerțului internațional în centrul și nordul Europei asupra evoluției social-economice a Apusului și Răsăritului. În fapt, socotește autorul, acest comerț a accentuat tendințele divergente manifestate în istoria continentului nostru; fenomenul e vizibil din secolul al XV-lea. Originea procesului autorul o vede în evoluția diferită a statului în zonele situate la răsărit și la apus de Elba. Afirmarea statului în apus se realizează în detrimentul puterii senioriale; feudalismul intră în declin, începe îndelungatul proces de emancipare a țărănimii din Ianurile dependenței personale și economice. În răsărit, unde feudalismul nu avusese o structură la fel de rigidă și unde condiția țărănimii fusese anterior superioară celei din apus – constatarea se aplică cu precădere coloniștilor –, din seco-

lele XIV-XV se manifestă tendința de consolidare a sistemului domenal, odată cu afirmarea nobilimii în stat în calitate de colaborator indispensabil al principilor în activitatea administrativă și militară. Masivul import de grîne din regiunea Baltică în Europa apuseană a contribuit decisiv la transformarea domeniului seniorial într-o întreprindere orientată spre producția pentru piață, cu consecințele cunoscute: masiva agravare a clăcii și apoi legarea de glie a țărănimii. Analiza autorului e pătrunzătoare, dar incompletă. La factorul politic analizat trebuia adăugată acțiunea dezvoltării urbane, a cărei influență asupra întregii vieți social-politice a Europei apusene cu greu ar putea fi exagerată. Prin dubla sa acțiune, de antagonist al formulei senioriale de organizare a activității economice și a relațiilor sociale și prin sprijinul oferit statului modern în procesul de afirmare, orașul a influențat masiv geneza noilor structuri politice în Europa apuseană pe care le evocă autorul.

Sub titlul *Interschimburi culturale*, istoricul polon Alexander Gieysztor încearcă să surprindă etapele contactului spiritual dintre lumea apuseană și Boemia, Polonia și Ungaria: perioada preromanică, marcată din punct de vedere politic de constituirea statelor, proces în cadrul căruia creștinarea a jucat un rol însemnat, ușorînd trecerea la stadiul de organizare supratribal și adoptarea modelelor organizatorice și instituționale apusene, în primul rînd în domeniul vieții bisericesti, unde, în ciuda eforturilor depuse, Bizanțul nu a reușit să cîștige teren durabil (de reținut reafirmarea influenței bizantine în Boemia în secolul al XI-lea, în primul rînd ființarea unei mănăstiri de rit grec); perioada romanică, caracterizată prin asimilarea noilor formule intelectuale europene atât pe plan artistic, cât și în domeniul literar; în sfîrșit, perioada goticului, în cadrul căreia largirea accesului la cultură odată cu afirmarea unor noi straturi aristocratice și burgheze dă un nou conținut actului de cultură. Semnificativ e faptul că acum apar primele texte în cehă și polonă (sfîrșitul secolului al XII-lea – începutul secolului al XIII-lea) și că se manifestă un evident efort de dezvoltare a

culturii „naționale”, reacție împotriva tendințelor de precumpărare a limbii germane. Prin larga participare a lumii orașenești la viața culturală, aceasta cunoaște un proces de democratizare în conținut și formă. Înființarea universităților (Praga, 1348; Cracovia, 1364, Pécs, 1367) a dat un nou impuls acestei tendințe.

Volumul, care, astfel cum s-a arătat, tinde să deschidă drumuri noi în cercetarea istoriei europene, este fără îndoială o reușită. Evident, obiectii multiple pot fi aduse atât concepției restrinse din punct de vedere geografic care stă la baza lui, cât și unora dintre afirmațiile de principiu sau de caracter special cuprinse în cele cinci studii sumar înfățișate în rindurile de mai sus. Regretabil în primul rând nu se pare faptul că autorii s-au limitat la Polonia, Boemia-Moravia și Ungaria, lăsând de o parte alte zone ale Europei

central-răsăritene. Prin largirea orizontului geografic și a colaborării, înțelegerea de ansamblu ar fi cîștigat și, pe de altă parte, un sir de afirmații eronate ar fi putut fi evitate. Din punct de vedere atât economic, cât și politic și intelectual, legătura și interacțiunea dintre răsărit și apus în istoria continentului nostru a cuprins o arie mult mai largă decit cea la care se referă autorii. Dar, pe drumul spre o vizuire de ansamblu reînnoită, care nu va putea fi decit rodul unor îndelungate cercetări și confruntări, culegerea de studii înfățișată mai sus îndeplinește o funcție de pionier și merită deci toată atenția.

O sumară bibliografie, pe capitole, și o excelentă ilustrație, în mare parte colorată, sporește interesul lucrării.

Serban Papacostea

R E V I S T A R E V I S T E L O R

„Anale de istorie”, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R., an. XVII (1971), nr. 1—6, București, Edit. „Scînteia”, 1232 p.

Momentul deosebit al anului 1971 în jurul căruia istoriografia românească și-a concentrat atenția, adineind cercetările, căutând să aducă în circuitul științific date inedite și evidențiind idei și concluzii cu profunde semnificații, a fost aniversarea a 50 de ani de la crearea Partidului Comunist Român.

O contribuție substanțială în elucidarea multor aspecte economice, sociale și politice privind procesul de clarificare ideologică și organizatorică în rîndurile clasei muncitoare care a precedat făurirea P.C.R., rolul și importanța acestuia în viața politică interbelică a României, cît mai cu seamă sensurile majore ale creării partidului de tip nou în viața societății românești contemporane, a adus Institutul de studii istorice și social-politice. Au fost editate numeroase lucrări, monografii, sinteze, memorii etc. referitoare la momentul făuririi P.C.R. sau la alte evenimente distințe legate de tradițiile, de influența sa în viața țării, de acțiuni și de mijloace folosite în luptă pentru eliberarea socială și națională, iar după 1944 de probleme construcției noii orînduirii sociale.

Un rol de seamă în această privință l-a avut revista „Anale de istorie”, care pe parcursul mai multor numere a publicat studii, comunicări sau materiale de informare privind modul în care clasa muncitoare și întregul popor au înțeles să omagieze cei 50 de ani de existență ai Partidului Comunist Român. La rubrica „În întîmpinarea aniver-

sării semicentenarului Partidului Comunist Român” din nr. 1/1971, revista a inserat cinci studii care se referă la lupta partidului pentru dreptate socială de la intemeiere pînă în zilele noastre.

În studiul *Semnificația istorică a creării P.C.R. pentru dezvoltarea societății în patria noastră*, reputatul cercetător al istoriei contemporane a țării, participant al partidului la mariile momente redate în articol, acad. Petre Constantinescu-Iași, tratează etapele creării P.C.R. și importanța acestui act hotărîtor pentru dezvoltarea viitoare a țării. Autorul scoate în relief aportul P.C.R. la bătăliile de clasă din România dintre cele două războaie mondiale și apoi rolul său conducător în mari transformări ale revoluției și construcției socialiste ca industrializarea, cooperativizarea agriculturii, amplă activitate culturală, rolul statului și naționii în condițiile noii orînduirii, ca și dinamica politică externă inițiată și desfășurată de partid și de statul român.

Urmărind *Procesul de clarificare ideologică și politică în mișcarea muncitorească din România (1918—1921)*, C. Mocanu și Gh. Unc se opresc la unele momente ca 13 decembrie 1918, declarația de principii de la finele lui 1918 și luptele greviste din anii 1919—1920, subliniind lupta curentului de stînga cu celelalte curente în sinul partidului socialist pentru răspîndirea marxism-leninismului. Referindu-se la greva generală din oc-

tombrie 1920, autorii conchid că ea a arătat cu pregnanță necesitatea obiectivă a creării partidului de tip nou, iar ședința Consiliului general al Partidului Socialist din ianuarie-februarie 1921, delimitind net curențul comunist-majoritar de cel centrist-unitar și social-democrat reformist, a contribuit la crearea P.C.R. în mai 1921.

Militant de frunte al Uniunii oamenilor muncii maghiari din România, cunoscutul istoric Ladislau Banyai, în studiul *P.C.R. în fruntea luptei comune a oamenilor muncii români și maghiari împotriva dictaturii militaro-fasciste și a colropirii horthiste. Madosz-ul în anii 1940–1944*, se ocupă de colaborarea dintre români și maghiari sub conducerea P.C.R. împotriva dictaturii antonesciene. Sint înșătișate acțiunile și metodele folosite de către partid, organizațiile democratice și anti-fasciste din nordul Transilvaniei împotriva măsurilor represive și terorii lui Horthy, ca și activitatea Madosz-ului în sudul Transilvaniei împotriva terorii legionare-antonesciene și apoi împotriva lui Antonescu. Sint analizate etapele acestei lupte după dictatul de la Viena, după 22 iunie 1941, în cursul anilor 1942–1943, creșterea avântului acestor lupte prin mobilizarea forțelor antihitleriste și patriotice la acțiuni îndreptate împotriva fascismului și politicii de război a lui Hitler. Sint relevate acțiunile de pregătire pentru eliberarea nordului Transilvaniei de armata română în colaborare cu armata sovietică în toamna anului 1944 și contribuția Madosz-ului la democratizarea țării, participarea sa la Frontul Patriotice Antihitlerist și la Frontul Național Democrat până la obținerea statutului naționalităților din februarie 1945.

Mircea Mușat prezintă, în articoulul *Trăsături ale vieții politice din România în anii luptei pentru crearea Partidului Comunist Român*, principalele partide în perioada 1918–1920. Astfel el se referă la Partidul Național Liberal, făcându-i istoricul și prezentându-i programul de guvernare, la raporturile lui cu palatul, subliniind că el era exponentul virfurilor economice industriale și financiare; la Partidul Național Român, la programul și la influența sa. Autorul prezintă Partidul Tânăresc și acțiunea lui la început mai radială.

www.dacoromanica.ro

egală, având în program lupta de clasă și alte revendicări, caracterizat ca un partid mic-burghez în flancul stîng al forțelor politice din România; Liga poporului, devenită în 1920 partid, reprezentând încercările de regrupare ale unor virfuri ale claselor dominante, care, bazate pe popularitatea generalului Averescu, la început a captat o parte a țăranilor demobilizați, dar treptat și-a pierdut influența, trecind la remorca P.N.L. Fenomenul caracteristic pentru frâmîntările social-politice ale anilor 1918–1921 îl constituie avântul revoluționar al maselor și apariția în noul context al realității românești al partidului comunist, care va avea un rol tot mai important în viața politică a țării.

În studiul *Democrația și partidele politice. P.C.R., promotorul dezvoltării democratice sociale în România*, Marin Neagu, după ce se referă la diferenții apologeti ai capitalismului care consideră că regimurile politice cu adevărat democratice sunt numai aceleia în care există mai multe partide, subliniază pe baza realităților social-istorice din țările bipartide sau pluripartide că aprecierea unui regim politic ca democratic sau nedemocratic nu poate fi în funcție de numărul partidelor existente într-o țară sau alta, ci de analiza structurilor orînduirii sociale respective, în primul rînd a relațiilor economice și social-politice care o definesc. Studiul relevă că și în sistemul socialist sunt țări cu mai multe partide, apărute sub influența factorilor economici și social-politici respectivi, dar că ele recunosc rolul conducător al partidului comunist. Se demonstrează particularitățile țării noastre (îndelungate tradiții de luptă democratică și revoluționară, inexistența unei autentice vieții democratice la noi înainte de 1944, poziția partidelor burgheze față de problemele majore ale țării în perioada interbelică și.a.) care au propulsat pe primul plan al vieții politice P.C.R., arătind că democrația și socialismul sunt de nedespărțit, se condiționează reciproc, că democrația diferă de la țară la țară, se dezvoltă și se adâncește treptat pe măsura înaintării pe drumul noii orînduiriri.

Numărul 2/1971 al revistei continuă rubrica „În întîmpinarea aniversării semicen-

tenarului P.C.R.". Marin Nedea, în comunicarea *Congresul de Întemeiere a Partidului Comunist Român*, trece în revistă cîteva momente mai semnificative din perioada care precedă crearea P.C.R., insistînd asupra poziției partidului socialist, a situației și a curentelor din sînul său înaintea transformării sale. Sînt explicate clarificarea ideologică prin analiza proiectului de statut și celui privind problema agrară, a unor idei pe care le avansau unitariștii, ca și problema afiliierii la Internaționala a III-a și necesitatea strîngentă a înființării partidului de tip nou.

În studiul *P.C.R. și gindirea social-politică din România în primul deceniu de activitate*, alcătuit de Gh. Matei, sunt menționate metodele și mijloacele folosite de partid pentru educația comunistă a membrilor săi, a propagandei și a răspîndirii ideilor lui Marx, Engels și Lenin, a succesorilor Uniunii Sovietice în construcția socialismului. Sînt prezentate curentele gîndirii liberale și apoi țărăniște care la început erau mai de stînga și deci cu audiență în mase, poziția P.C.R. față de social-democrație și reformele prezentate de ea. Autorul se oprește asupra concepției și documentelor social-politice a partidului comunist la Congresele II, III, IV și V, asupra tezelor partidului privind problema agrară și cea națională, determinarea etapei revoluționare în care se afla țara și perspectivele dezvoltării ei, ideile greșite și pozițiile care s-au dovedit viabile și au fost confirmate de practică.

În articolul *Lupta P.C.R. împotriva legislației antimuncitorești în perioada interbelică*, semnat de Dumitru Firoiu, este evidențiată activitatea partidului comunist împotriva legilor care vizau „siguranță statului” sau „înîștea și ordinea publică”, alcătuite de avocații marii burghezii industrial-financiare a țării, al cărei rol în viața politică crește după primul război mondial. Ocupîndu-se de conținutul legilor Trancu-Iași din 1920 și Mironescu-Mîrzescu din 1924, al celor privind permanenzarea stării de asediul, al Codului penal pus în aplicare în ianuarie 1937 și al celor elaborate în timpul dictaturii regale ș.a., autorul subliniază lupta clasei muncitorești împotriva legislației reaționare pentru des-

ființarea stării de asediul, a consiliilor de război și a cenzurii, pronunțîndu-se pentru stabilirea drepturilor și a libertăților cetățenești.

Pentru a încadra procesul revoluționar din România în contextul istoriei universale și pentru a oferi cititorului imaginea de ansamblu a perioadei avintului mișcării muncitorești mondale din perioada 1918—1922, redacția revistei a publicat la aceeași rubrică articolul *Crearea partidelor comuniste, o etapă nouă, superioară în dezvoltarea mișcării muncitorești internationale*, semnat de Tr. Caraiciu și N. Copoiu. Vorbind de legitățile procesului istoric parcurs de societatea omenească în ultimul secol și jumătate și de etapele succeseive de dezvoltare a mișcării muncitorești de la apariția ei pînă la crearea partidelor comuniste, autorii punctează problemele majore ale întemeierii partidelor marxist-leniniste și condițiile specifice ale apariției fiecărui partid de tip nou de la țară la țară și de la continent la continent. După explicarea procesului revoluționar mondial care a avut loc ca urmare a crizei generale a capitalismului în urma declanșării războiului din 1914—1918, a radicalizării activității muncitorimii, a conferințelor internaționale socialiste de la București (1915), Zimmerwald (1915), Kienthal (1916) și Stockholm (1917), autorii prezintă avintul revoluționar dintre 1918 și 1922, subliniind amplierea și creșterea impetuoașă a mișcării comuniste de la 48 de partide cu peste 2 000 000 de membri în 1921 la vertiginosa activitate pe care o desfășoară azi în lume cei peste 50 000 000 de comuniști în 90 de țări.

Adîncind cercetarea perioadei premergătoare întemeierii P.C.R. prin punerea în valoare a activității regionale și locale a difuzorilor secțiuni ale partidului socialist, „Anale de istorie” a inițiat publicarea unui grupaj de materiale privind această temă de un real folos în înțelegerea mai profundă a confruntărilor de opinii, a dialogului viu din sînul partidului socialist. Astfel, V. Sînfrcea, ocupîndu-se de lupta secțiunii București a partidului socialist pentru făurirca P.C.R., expune condițiile și împrejurările în care aceasta, prin adunările, moțiunile și declaratiile adoptate în spiritul aderării la Internaționala

a III-a, a militat pentru crearea partidului de tip nou, iar Vasile Gh. Ionescu prezintă acțiunile inițiate de comuniștii din secțiunile partidului socialist din Valea Prahovei în anii 1918–1921 pentru pregătirea întemeierii P.C.R. Fl. Tănărescu ne înfățișează obiectivul central al luptei secțiunilor partidului socialist, din Oltenia (Craiova, T.-Severin, Caracal, Corabia etc.), care era înființarea partidului de tip nou; Simion Fuchs tratează despre eforturile secțiunilor din Tîrgu-Mureș și Valea Mureșului pentru organizații comuniste, iar M. C. Stănescu prezintă pe socialistii din Moldova ca participanți la activitatea secțiunilor partidului socialist pentru crearea P.C.R.

Dedicând în întregime nr. 3/1971 mărățului jubileu 50 de ani de la crearea Partidului Comunist Român, Comitetul de redacție a urmărit să prezinte o cronică a modului în care partidul și poporul nostru omagiază acest eveniment. După publicarea expunerii tovarășului Nicolae Ceaușescu la adunarea solemnă consacrată aniversării semicentenarului glorios al P.C.R. și după prezentarea lucrării secretarului general al partidului *România pe drumul socialismului și al luptei împotriva imperialismului*, apărută la Milano, revista înfățișează prin scurte extrase lucrările sesiunii științifice jubiliare organizate de Academia de Științe Sociale și Politice, Institutul de studii istorice și social-politice și Academia „Stefan Gheorghiu”. La sesiune au luat parte ca invitați și reprezentanți ai unor partide comuniste și institute de cercetări științifice din domeniul mișcării muncitorești. Un spațiu larg este afectat prezentării sesiunilor științifice jubiliare și adunărilor festive din toate județele patriei.

Calendarul de istorie a mișcării muncitorești din România de la începutul apariției proletariatului până la 1921, publicat în revistă, evidențiază formele de manifestare a clasei muncitoare, rolul ei transformator în întreaga viață social-politică a țării, iar locurile istorice legate de lupta P.C.R. și a organizațiilor sale de masă, prezentate în coloanele revistei, redau numeroase mărturii ale unui trecut glorioz de bătălii revoluționare, întregind imaginea cititorului cu așezămintele de

mari semnificații istorice. Revista inserează de asemenea numeroase sesiuni, conferințe, expuneri, expoziții jubiliare care au avut loc în țară și în străinătate și modul în care aniversarea semicentenarului P.C.R. a fost reflectată în revistele de cultură din țara noastră.

În cursul anului 1971, „Anale de istorie” a publicat în nr. 4 o comunicare semnată de Șt. Mușat, prilejuită de împlinirea a 40 de ani de la apariția primului număr al ziarului „Sclintea”, și o altă în nr. 5, alcătuită de N. Raus, ocazionată de aniversarea a 90 de ani de la primul număr al revistei „Contemporanul”.

Aniversând patru decenii de la încrea Congresului al V-lea al P.C.R., revista „Anale” a publicat un articol semnat de Nicolae Popescu, în care se analizează principalele etape ale pregătirii, desfășurării și consecințelor pe care acest congres le-a avut în istoria mișcării muncitorești și în viața politică a țării. Sunt prezentate pregătirile pentru congres, încercarea de înlăturare a luptelor fracționiste și a cauzelor care le-au dat naștere în contextul economic și social-politic din România anilor crizei economice din 1929–1933. Autorul se referă la munca de alcătuire și de îmbunătățire a raportelor, ținerea congresului și analiza matură făcută realităților din țara noastră, a contradicțiilor care se manifestau la noi, definirea caracterului și perspectivelor revoluției în România, analiza vieții de partid, a muncii la sate și în rândurile tineretului, indicarea de noi metode și de mijloace pentru creșterea influenței P.C.R. în rândul maselor populare.

Cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la apariția Comunei din Paris, eveniment cipocal în istoria mișcării muncitorești internaționale, Nicolae Copoiu publică în nr. 1 un studiu care evocă modul cum a luat naștere organizarea și activitatea diferitelor organe ale Comunei, curentele manifestate în cadrul ei, unele lipsuri și inconveniente precum și lupta eroică a românilor în rândurile comunardilor, aducând un omagiu celor care au pus bazele acum un secol formei statale de tip nou muncitorești.

Subliniind faptul că istoria mișcării muncitorești face parte organică, intrinsecă din

istoria patriei, Damian Hurezeanu relevă sintetic în nr. 5 coordonatele majore ale poziției mișcării muncitorești față de problemele fundamentale ale dezvoltării României moderne, ca problema agrară și crearea bazelor tehnice-productive prin industrializare, acțiunea politică privind atitudinea mișcărilor față de celelalte partide și grupări, față de desăvîrșirea unificării statale, poziția socialistă în domeniul vieții culturale. Sunt reliefate apportul mișcării socialiste la coordonatele dezvoltării, ceea ce a adus nou și original în curentele de idei ale epocii și a constituit aspectul predominant, marind rolul și importanța mișcării în istoria modernă a României, ca și ceea ce nu a văzut cu deplină claritate în perspectivă, minusuri sau lipsuri datorate neînțelegерii unor realități economice sau sociale. Tot în nr. 5, Marin Badea, ocupându-se de unele probleme alcătuite din istorie marxiste la sfîrșitul secolului trecut, caută să deslușească lupta dintre noua orientare marxistă în mișcarea socialistă, care căpăta teren, și metodologia pozitivistă din istoriografia românească. Sunt prezentate contribuțiile lui Ioan Nădejde, C. Dobrogeanu-Gherea, Raicu Ionescu Rion și alții. În delimitarea prezentării istorice de pe poziții mai avansate în spiritul teoricii că istoria tuturor societăților este istoria luptelor de clasă. Contribuția acestora s-a înscris în contextul dezvoltării gândirii istorice românești mai ales prin conținutul concepției și mai puțin prin analiza documentară, dar cu toate acestea ea a avut o influență asupra unor reprezentanți ai istoriografiei burgheze.

În nr. 6, Vasile Nicolae, oprindu-se asupra problemelor mișcării muncitorești în dezbatările parlamentului român la sfîrșitul secolului al XIX-lea, prezintă poziția celor doi deputați socialisti Ion Nădejde și Gh. Morțun în favoarea intereselor pădurilor muncitore și înacelor țărănești. Relevind că opoziția pe care o reprezentau era privită cu înverșunare și ură de majoritatea parlamentară formată din liberali și conservatori, expoziții ai burgheziei și moșierimii, autorul subliniază activitatea celor doi socialisti, sprijiniți de unele elemente democratice, și problemele pe care ei le ridicau referitoare la ușurarea

muncii lucrătorilor, repaus duminal, programul de lueru, vot universal și alte revendicări ale maselor muncitore.

Studiul *Coordonate și caracteristici ale evoluției procesului de organizare profesională a clasei muncitoare din România (1846–1906)* din nr. 6, alcătuit de V. Petrișor, urmărește drumul mercu ascendent pe care proletariatul din țara noastră l-a parcurs pe planul organizării profesionale de la încheierea primelor sale organizații de întrajutorare pînă în 1906, anul centralizării pe țară a mișcării sindicale. Sunt prezentate etapele maturizării acestei mișcări de organizare, trecerea de la asociații la sindicate, raporturile dintre ele și cercurile socialiste, iar după 1893 sprijinul efectiv pe care aceste asociații profesionale le primneau din partea partidului clasei muncitoare, apariția lor în toate provinciile țării și dezvoltarea lor impetuosa pe principiul luptei de clasă.

Abordind tema dezvoltării concepției programatice în mișcarea muncitorească de la noi pînă la 1921, Elena Georgescu expune în nr. 5 condițiile economice, politice, sociale în care a apărut aceasta, necesitățile obiective și subiective care impunereau apariția, dezvoltarea și completarea programelor pe măsura evoluției mișcării, a maturizării ei politice, a adeziunii și apoi a adoptării socialismului științific, a marxism-leninismului. Autoarea arată ce înseamnă un program la începutul mișcării muncitorești, scopul și mijloacele de realizare și ce rațiune are el în condițiile trecerii la socialism. Subliniind că programul trebuie să reflecte țelurile clasei muncitoare pornind de la particularitățile respective, să-l defincă că ca program independent în raport cu cele ale partidelor burgheze, autoarea face unele reflecții pe marginea programelor din 1880 și 1886, a celui din 1893 și 1916 și arată treapta superioară de maturizare a proletariatului din România reflectată în programele din 1918, 1919 și în cel adoptat în mai 1921 la Congresul de întemeiere a partidului de tip nou.

În studiul *Clasa muncitoare – forța socială fundamentală a istoriei contemporane a României* din nr. 5, Gh. I. Ioniță, trecând în revistă momentele de seamă din istoria nașterii și

dezvoltării proletariatului din secolul trecut, precizează locul și rolul său în viața economică și social-politică a României. Articolul înfățișează acțiunile inițiate de clasa muncitoare și partidul ei în marile bătălii de clasa din 1929 și 1933, lupta ei pentru apărarea independenței și suveranității naționale, ampla mișcare antifascistă, solidaritatea ei cu luptele revoluționare din Europa și din Asia, ca și sprijinul pe care ea l-a primit în momentele mai grele din partea clasei muncitoare din alte țări. Se fac considerații mai detaliate asupra schimbării structurii sociale a clasei muncitoare după 1944, a creșterii rolului ei condusor în societate și asupra justiției liniei politice interne și externe în procesul dezvoltării multilaterale a țării noastre.

Referitor la perioada dintre cele două războaie mondiale pe o bază documentară mai largă, studiile din revistă evidențiază activitatea P.C.R. în rândurile armatei, călirea revoluționară a tineretului, tendințe ale evoluției economiei mondiale în această etapă, probleme ale politicii interne reflectate în documentele plenarelor a V-a și a VI-a a P.C.R.

În nr. 4, I. Căușescu, V. Mocanu și C. Olteanu, pe baza unor noi documente de arhivă, prezintă acțiunile și metodele specifice de muncă ale P.C.R. și U.T.C. În armată, organele de presă tipărite de partid pentru militari, regimantele unde activau celule ale partidului și organizații revoluționare de tineret. Autorii se ocupă de rezoluțiile și măsurile adoptate la congres și la plenarele C.C. în legătură cu armata, crearea la nivelul superior a organelor specializate denumite secții antimilitariste. P.C.R. a dat dispoziții ca membrii săi să răspundă la concentrările din martie 1939, măsuri menite să contribuie la apărarea independenței și suveranității naționale. Partidul comunist a desfășurat o largă activitate împotriva războiului hitlerist, pentru înălțarea regimului militar-fascist în august 1944 și după aceea, ca întreaga armată română să treacă de partea insurecției pentru eliberarea țării de jugul fascist.

Ocupându-se în nr. 5 de activitatea tineretului muncitor și de îndrumarea acestuia

de către partid, Fl. Dragne și C. Petculescu menționează condițiile în care a luat ființă U.T.S., organizație unică revoluționară pe lângă în 1922 pe baza marxism-leninismului, și transformarea ei în 1924 în U.T.C. De acemenea autorii tratează despre Congresul al II-lea al U.T.C. din 1929 și lupta acestuia pentru drepturi și libertăți în perioada crizei economice. Sunt enumerate acțiunile greviste la care tinerii au participat, conducătorii acestora și aportul organizației la grevele de la Lupeni, Grivița și.a. Încercarea de creare a frontului unic de jos al tineretului muncitor, organele de presă și munca de educare comunistă depusă de elc sub îndrumarea P.C.R., ca și desființarea U.T.C. în 1936. Este expusă activitatea U.T.C. și a secretarului său general, Nicolae Ceaușescu, după reorganizarea ei în 1939, lupta împotriva războiului, activitatea uniunii în întreprinderi, fabrici, școli, facultăți, unități militare etc., pentru alungarea hitleriștilor și eliberarea țării de sub jugul fascist, la care tinerii au adus o mare contribuție.

Oprindu-se în nr. 4 la tendințele evoluției economice mondiale în perioada interbelică, C. Moisuc arată care era dinamica și mutațiile structurale în producția mondială și schimbările care au intervenit în dezvoltarea industrială, sistemul finanțiar și de credit internațional, conerțul mondial și politica comercială a principalelor țări capitaliste, ca și locul României în diviziunea mondială capitalistă a muncii în perioada 1920–1941.

Avinđ în vedere contextul situației internaționale, schimbarea raportului de forțe pe plan european, condițiile expansiunii hitleriste în centrul și sud-estul Europei, al creșterii agresivității Italiei, Viorica Moisuc și Fl. Nedelcu analizează în nr. 6 hotărîrile adoptate la plenarele a V-a P.C.R. din iulie 1936 și a VI-a din iunie 1939. Sunt relevate aprecierile juste pe care plenara din 1936 le face cu privire la pericolul fascist și adoptarea documentului programatic pentru orientarea politică-tactică, *Platforma de luptă a Frontului Popular Antifascist pentru pace, pline, pământ, libertate*, măsurile de colaborare cu P.S.D. și cu alte forțe politice și justițea înțelegerii României cu Franța, Anglia și

U.R.S.S. În ce privește plenara a VI-a, autorii redau hotărârile adoptate, care arătau politica de încercuire și de izolare a României, complexitatea momentului, subliniind eforturile P.C.R. de a mobiliza masele la apărarea integrității teritoriale, independenței și suveranității țării de pericolul fascist care creștea, ceea ce denotă claritatea și luciditatea aprecierii P.C.R., maturitatea politică a comuniștilor care porneau de la condițiile concrete ale României în contextul internațional dat.

În nr. 4, I. Iacoș și I. Mamina prezintă o sinteză a procesului grevist în România, dezbatut în cadrul unei mese rotunde organizate de revistă, în care sunt relevante trăsăturile proprii și generale ale mișcării greviste, periodizarea acesteia, raportul dintre ea și aspectele economice, sociale și politice ale epocii, rolul P.C.R., al U.T.C. și al altor forțe politice muncitorești în marile acțiuni greviste.

Mai mult ca în anii precedenți, revista „Anale de istorie” a acordat o atenție deosebită istoriei mai recente a patriei și a partidului. În nr. 5 Gh. Surpat prezintă în strînsă corelație cu condițiile economice și sociale lupta P.C.R. pe tărîm ideologic împotriva P.N.T.—Maniu și P.N.L.—Brătianu, acțiune care s-a manifestat prin propagarea marxism-leninismului, explicarea în spiritul acestei învățături a realităților din țara noastră, pregătirea cadrelor de partid în școli centrale și judeșene și mărirea tirajului presei comuniste. În cadrul luptei revoluționare, P.C.R. și-a adus contribuția teoretică în felul cum a rezolvat problema refacerii economiei naționale și a industrializării, reformei agrare, a atitudinii față de burghezie și monarhie.

Referindu-se în nr. 5 la semnificația primului parlament democratic din România, rezultat al alegerilor din noiembrie 1946, Ștefan Lache prezintă compoziția acestuia și lupta ascuțită care s-a desfășurat în cadrul lui între forțele înaintate conduse de P.C.R. și reacțiune. În interiorul parlamentului s-a dus o bătălie acerbă pentru adoptarea unei legislații noi democratice în domeniul administrației, al justiției, al reorganizării armatei, s-a votat etatizarea B.N.R., s-au

adoptat măsuri anticapitaliste, iar în cele din urmă, sprijinit de masele largi populare, parlamentul a hotărât dizolvarea P.N.T. și P.N.L., înălțarea grupării Tătărăscu și proclamarea R.P.R.

N.N. Constantinescu, adincind conceptul de societate socialistă multilateral dezvoltată, relevă în nr. 6 trăsăturile și noua strategie a dezvoltării pe care o implică această etapă în România. Structurându-și articoulul pe paragrafe, autorul arată dinamismul acestei perioade, caracteristicile procesului de formare a economiei, schimbările cantitative și calitative profunde în compoziția profesională a forței de muncă, finala eficiență economică, perfecționarea susținută și sistematică a relațiilor de producție, creșterea rolului partidului nostru marxist-leninist, ca și dezvoltarea puternică a conștiinței sociale și a cetățenilor patriei.

Gh. Surpat și Al. Popescu trec în revistă în nr. 6 participarea activă a tineretului la lupta P.C.R. pentru eliberarea socială și națională, la înfăptuirea insurecției și apoi a punerii bazelor construcției sociale, contribuția lui la brigăzile de pe marile săntiere naționale Bumbești-Livezeni, Salva-Vișeu, Agnita-Botorca etc., aportul lui în fabrici, școli și laboratoare la înfăptuirea planurilor anuale și cincinale. Autorii arată efortul de pus de popor și de partidul nostru pe tărîmul instruirii tineretului: de la 4 000 000 de analfabeti în 1945 la învățămîntul obligatoriu de 10 ani, rolul și munca tineretului după Congresul al X-lea, activitatea lui în cadrul Frontului Unității Socialiste.

Alte comunicări interesante sunt cele publicate de Angara Nir, V.I. Lenin despre locul fărilor mici și mijlocii în sistemul relațiilor internaționale, și Ion Florea, Critica denaturării raportului dintre istorie și logic în filozofia burgheză a istoriei, ambele în nr. 4 al revistei.

Comitetul de redacție a acordat în cursul anului 1971 un spațiu mai mare istoriei mișcărilor muncitorești internaționale și construcției sociale în țări prietene, fapt apreciat de specialiști și de publicul larg cititor dornic să cunoască probleme de istorie modernă și contemporană universală.

Studiile alcătuite de istorici români și străini, mult mai consistente ca în trecut, abordează o tematică largă și variată: de la formarea partidelor independente ale clasei muncitoare în a doua jumătate a secolului trecut la istoria glorioasă a unor mari partide comuniste, ca cel francez și italian, care și au aniversat semicentenarele în 1971. Alte articole se referă la solidaritatea P.C.R. cu lupta revoluționară a poporului chinez, la rolul conducător al Partidului Popular Revoluționar Mongol în Republica Populară Mongolă, ocazionate tot de aniversarea a 50 de ani de existență a celor două partide comuniste.

În cadrul rubricii „Mișcarea muncitorăescă internațională” au apărut articole care redau momente de neuitat din istoria luptei revoluționare a clasei muncitoare ruse, ca evenimentele de pe Lena de acum șase decenii, din activitatea antifascistă și rezistență italiană și din apriga bătăliei pur-

tă de poporul vietnamez împotriva invadatorilor americanii.

Interesante sunt de asemenea două materiale: primul privind etapele construirii societății socialești în R.P. Bulgară și al doilea privind revoluția populară și principalele momente ale construcției socialești în R.P. Ungară.

Ca și în anii precedenți, revista „Anale de istorie” publică capitole din istoria P.C.R., prezintă viața și activitatea unor personalități marcante ale mișcării muncitorești și comuniste din țara noastră sau din străinătate în rubrica „Evocări”. O bogată rubrică a manifestărilor științifice interne și internaționale, numeroase prezentări de cărți de specialitate românești sau de peste hotare inserate în rubrica „Recenzii – Note bibliografice” încheie sumarul fiecărui număr al revistei.

Ion Apostol

I N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * Marx în publicistica română, Bucureşti,
Institutul de studii istorice și social-politice
de pe lîngă C.C. al P.C.R., 1972, 530 p.

Pe linia permanentelor preocupări de valorificare și de integrare în circuitul istoric a prețioasei moșteniri ideologice a mișcării muncitorești și socialiste din țara noastră, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. a editat recent o interesantă culegere, rod al activității unui colectiv de cercetători condus de Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac. Lucrarea de mai sus, care urmează unui volum cu tematică similară¹, reprezintă o culegere antologică de note biografice, articole cu caracter comemorativ, prefecți sau introduceri (la lucrările lui Marx tipărite în România), apărute în organele vechii mișcări sociale din pînă la creația P.C.R. și apoi din diverse periodice comuniste sau de orientare democratică din perioada interbelică.

În volum mai figurează de asemenea și alte articole, care, într-o formă concisă și accesibilă, prezintă bazele teoriei economice, fundamentate de Marx, teoria rolului și a importanței luptei economice a muncitorimii, subliniindu-se neccesitatea subordonării el-

luptei proletariatului pentru desființarea exploatației muncii salariate.

Sunt cunoscute astăzi preocupările lui Marx privitoare la istoria poporului nostru, legăturile sale cu o serie de democrați-revolutionari români (ca, de pildă, Eliade) sau ceva mai tîrziu contactele cu Carol Farkaș, organizatorul secției de la Timișoara a Internaționalei I.

Este știut de asemenea faptul că prima prezentare mai largă a marului teoretician revoluționar, însoțită de un portret al acestuia, a apărut în „Familia” lui Iosif Vulcan în decembrie 1871.

Incepînd de la această dată, activitatea depusă de Marx în scopul întăririi mișcării, muncitorești internaționale și al sprijinirii partidelor socialiste din diverse țări a fost pe larg reflectată în coloanele a diferite zile, fie cele socialiste, fie chiar foi de orientare burghezo-democrată.

Moartea sa, survenită la 14 martie 1883, a prilejuit apariția a numeroase materiale biografice și notițe comemorative. Sesizînd cu justițe influența lui Marx asupra evoluției mișcării muncitorești europene și internaționale și relevînd importanța activității sale pentru ridicarea nivelului de conștiință și de organizare a proletariatului de pretutindeni, C. Ottoci-Călin, unul din conducătorii Partidului Social-Democrat, remarcă astfel în 1893: „Viața lui Marx însemnează pentru

¹ Engels în publicistica română, București, 1970, 570 p.

clasa muncitoare un moment hotăritor al evoluției ei; ea însemnează momentul de cind ea privește cu ochi limpezi viitorul și de cind luptă conștient pentru menirea ce are de îndeplinit".

Materialele cuprinse în volum evidențiază totodată faptul deosebit de semnificativ că socialistii români n-au considerat învățătură marxistă ca o dogmă, ci ca o metodă științifică de cercetare a realităților social-economice și politice, lucru evident încă din ultimul sfert al veacului al XIX-lea, accentuându-se în primele două decenii ale secolului nostru, și luând un deosebit avânt după crearea P.C.R.

Subliniind în acest sens că *Manifestul Partidului Comunist*, considerat depășit de unii lideri ai Internaționalei a II-a, își păstra în întregime valabilitatea penîrui situația din România, Panait Mușoiu scria în 1893: „...Pentru noi, *Manifestul* își păstrează aproape cu totul neșirbită valoarea lui de obîrsie. Starea de acumă a României e foarte asemănătoare cu starea în care se afla Occidentul Europei înainte de 1848. Deci, pentru Țara Românească (România — M.S.), *Manifestul* are mai multă însemnatate decât ar avea un document istoric".

Numeroase articole pun în lumină rolul important jucat de Marx și, alături de el, Engels în făurirea și apoi în dirijarea activității primei organizații revoluționare a proletariatului european, Internaționala I. „Acest rol de conducător, de călăuză a mișcării proletare, fu de acum înainte preocuparea de căpetenie a lui Marx. El... a condus cu grijă primii pași ai mișcării proletare”, scria despre acesta autorul anonim al articolului publicat în „Adevărul” din 22 aprilie/5 mai 1918. Adăugăm de asemenea că diversele comemorări ale lui Marx sau extrase din opera acestuia publicate în presa vremii au constituit tot atitea prilejuri de a aminti și a reactualiza în memoria clasei muncitoare și a opiniei publice în general momente glorioase din istoria revoluționară a proletariatului european (activitatea Internaționalei I, Comuna din Paris etc.).

Documentele pe care le conține volumul atestă în mod convinscător că lucrările lui

Marx au avut un deosebit ecou în rândurile proletariatului din țara noastră, contribuind la maturizarea conștiinței sale de clasă și grăbindu-i procesul de organizare politică. În acest fel, materialele selectate de autorii antologiei oferă un cuprinzător tablou al difuzării și receptării ideilor marxiste de către mișcarea muncitorească și socialistă din România, de pături largi ale opiniei publice progresiste din țara noastră.

E edicator în acest sens că printre semnătarii articolelor privitoare la viața și la opera lui Marx întîlnim numele cunoaștuților militanți revoluționari (socialiști și comuniști) și al unor prestigioase personalități ale culturii noastre, intelectuali de orientare marxistă: C. Dobrogeanu-Gherea, C. Ottoi-Călin, C. Racovski, P. Constantinescu-Îași, Ștefan Voicu, Athanase Joja, Gh. Zane.

Nu putem încheia fără a menționa și unele scăpări, care cu mai multă atenție puteau fi evitate. Astfel nu au fost incluse în volum o serie de articole care ar fi lărgit cadrul informațional al culegerii. Menționăm, spre pildă, *Asociația Muncitorească Internațională*, publicat în „Alföld” (Cîmpia), Arad, din 2 iulie 1871, *Urzirea Asociației Internaționale*, apărut în „Albina” nr. 30 din 18/30 iunie 1871, în care se remarcă rolul lui Marx în conducerea Internaționalei, ca și materialul *Inimormântarea lui Karl Marx* (din „Telegraful”, an XIII, nr. 3254 din 16 martie 1883).

Autorii puteau utiliza de asemenea, fie chiar parțial, și materialul *Internaționala. O pagină de istorie contemporană*, aparținând lui Molnar Antal și cuprins în „Kelet” (Răsăritul) din Cluj, nr. din 23, 27 sau 29 martie și 3 aprilie 1872, ce cuprindea interesante date asupra activității Asociației Internaționale a Muncitorilor și a rolului jucat de Marx în organizarea ei.

Lucrarea ar fi avut de asemenea de căstigat dacă ar fi fost însoțită de facsimile și reproduceri, ca și de un capitol de indici, care ar fi întregit prezentarea de ansamblu a volumului.

Aceste cîteva scăderi nu umbresc înăuntrul generală a culegerii recenzate, care reprezintă o contribuție meritorie la îmbogățirea istoriografiei mișcării muncitorești din

țara noastră. Constituind o sursă de informare pe cît de instructivă pe atât de utilă tuturor celor preocupați de cunoașterea evoluției dezbatelor de idei și a curentelor ideologice manifestate în mișcarea muncitorească din România, volumul se impune ca o apariție editorială de certă valoare științifică.

M. Stroia

Cluj. Pagini de istorie revoluționară. 1848–1971 (Oameni și fapte, locuri), Cluj, I.P. Cluj, 1971, XII + 418 p. + 20 pl.

Sub egida secției de propagandă a Comitetului județean Cluj al P.C.R. și a sectorului din Cluj al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., a apărut o amplă lucrare privind trecutul istoric și luptele revoluționare din Cluj și din împrejurimi începînd cu ajunul revoluției burghezo-democratice din 1848–1849 și pînă în zilele noastre.

Rod al unor cercetări mai îndelungate pe această temă, lucrarea elaborată de Gh. I. Bodea, L. Fodor și L. Vajda este împărțită în 12 capitole, fiecare capitol fiind elaborat individual de unul sau de altul dintre cei trei autori. În genere, Gh. I. Bodea a abordat momentele cu un mai pronunțat caracter de istorie generală a patriei, L. Vajda capitolele privind dezvoltarea social-economică a regiunii, cu privire specială asupra apariției și dezvoltării proletariatului clujean, a luptelor sale pentru revendicări general-democratice, iar după 23 August 1944 pentru reconstrucția economică a țării, în vreme ce L. Fodor s-a aplecat în special asupra unor momente din lupta și din activitatea P.C.R. și a celorlalte organizații revoluționare și progresiste din epoca contemporană.

Volumul *Cluj. Pagini de istorie revoluționară* are la bază un bogat material docu-

mentar de arhivă și de publicații (cărți, studii, articole, periodice, date statistice) etc., ceea ce a permis autorilor abordarea competență și la un bun nivel a multitudinei de momente și de aspecte din istoria social-politică a regiunii Cluj în epoca modernă și contemporană.

În selectarea oamenilor, faptelor și locurilor, autori au acordat un spațiu și o atenție specială epocii contemporane (aproximativ două treimi din volumul lucrării se referă la perioada de după 1 decembrie 1918). Extrem de interesante prin ineditul unor aspecte sunt îndeosebi capitolele: „Acțiuni revoluționare pentru eliberarea națională și socială, împotriva fascismului horthist”, pentru anularea dictatului de la Viena (Gh. I. Bodea) și „Insurecția antifascistă, însuflarea luptei maselor populare din Cluj și împrejurimi pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei” (L. Fodor).

Din punctul de vedere al conținutului, lucrarea e compusă din trei mari părți. Prima sintetizează sau aduce unele informații sau interpretări noi referitoare la lupta pentru emanciparea socială, pentru afirmarea națională și pentru unirea cu patria-mamă dusă de populația românească din Transilvania în întreg secolul al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului al XX-lea. Sunt subliniate momentele principale ale acestei lupte (revoluția din 1848–1849, acțiunea membrandistă etc.). Se aduc dovezi ale unor trăsături comune în lupta pentru emancipare social-politică a românilor, maghiarilor, sașilor și ale altor naționalități conlocuitoare împotriva asupriorului comun, Imperiul habsburgic și apoi Austro-Ungaria. Sunt relevante locul și rolul tot mai important jucate de proletariat și de mișcarea muncitorească și socialistă din Transilvania în lupta pentru eliberare socială și națională, pentru democrație și progres. Partea a doua a lucrării prezintă într-o formă concentrată viața socială, culturală și politică a populației din această regiune a țării începînd cu momentul Unirii de la Alba-Iulia și pînă în toamna anului 1944, cînd are loc eliberarea regiunii Cluj de sub ocupația hitleristă-horthistă.

Autorii prezintă numeroase momente, aspecte, acțiuni și personalități care atestă

că, atât sub raportul social-economic, cultural și științific, cât și al vieții politice, Clujul interbelic s-a impus ca un important centru de manifestare a realităților transilvane în toată complexitatea lor. Sunt prezentate astfel date sintetice, dar în același timp concrete privind participarea socialistilor clujeni la crearea P.C.R., lupta desfășurată de muncitorimea clujeană în perioada interbelică împotriva exploatarii capitaliste, pentru democrație și progres, pentru drepturi democratice și un trai mai bun. Autorii au relevat cu justiție că lupta muncitorimii clujene pentru o serie de revendicări economice și politice imediate s-a împletit organic și s-a desfășurat în cadrul luptei generale pentru apărarea și largirea cuceririlor democratice, pentru independență și suveranitatea națională, pentru stăvilearea ascensiunii fascismului spre putere. În aceste lupte, proletariatul clujean, toate forțele progresiste din această parte a țării au înscris o contribuție proprie la lupta general-progresistă din întreaga țară.

Clujul interbelic nu era numai un important centru economic și administrativ-politic, dar a fost aproape în permanență și centrul de unde era condusă lupta forțelor progresiste și revoluționare din întreaga Transilvania în lupta împotriva exploatarii capitaliste, pentru progres social-politic. Aici au activat, în perioade mai lungi sau mai scurte, numeroși militanți de frunte ai P.C.R., eroi ai luptei revoluționare, ca Köblös, Rozvan, Ilia Lifschitz, Mauriciu Enczel, Gh. Gheorghiu-Dej (în perioada când a locuit și a activat la Dej), Józsa Béla, N. Goldberger, Alexandru Sencovici, Gheorghe Stoica, Constantin Pîrvulescu, I. Ranghet, Al. Moghioroș, Janos Herbák, Iuliu Decheleanu, Vasile Pogăceanu și alții.

În zilele tragicе ale cedării fără lupte a nordului transilvănean în urma dictatului fascist de la Viena, printre inițiatorii și conducătorii puternicelor manifestații de protest și ai chemării maselor de rezistență armată contra fascismului, în primele rânduri s-au aflat și comuniștii clujeni.

După dictat, în nordul Transilvaniei s-a format un secretariat regional pentru nordul Transilvaniei, care a continuat lupta de rezistență antifascistă în noile condiții create de instaurarea ocupației horthiste. Autorii prezintă un tablou sugestiv al efortului adus de populație și de organizațiile democratice, în frunte cu comuniștii, la lupta de eliberare a nordului Transilvaniei de sub ocupația hitleristă-horthistă.

Partea a treia a lucrării constituie o trecere în revistă sintetică a transformărilor revoluționare petrecute în regiunea Cluj în anii revoluției populare, ai construcției și dezvoltării multilaterale a socialismului. Numărătoarele ilustrații, majoritatea incorporate în text, sunt bine selecționate și îmbogățesc pe alocuri însuși conținutul lucrării.

În încheierea lucrării este prezentată o bibliografie selectivă, care nu reușește decât parțial să redea totalitatea surselor folosite de autori (sunt amintite, de pildă, foarte puține surse documentare locale, inclusiv memoriale sau con vorbirile purtate cu unii participanți la evenimentele contemporane descrise).

Am reproșat de altfel autorilor că în afara „Cuvântului înainte”, semnat de Aurel Duca, și de introducerea (în realitate tot un cuvânt înainte) semnată de prof. univ. Ștefan Pascu, nu au elaborat o introducere substanțială în care, printre altele, să fi putut explica ce și-au propus și ce au realizat prin această lucrare colectivă.

După părerea noastră, în ciuda unor lacune, a unor inadvertențe, a evitării prezentării unor „umbre” (aceasta se intrevede mai ales în prezentarea unor momente și programe politice din perioada anilor 1918–1944), lucrarea *Cluj. Pagini de istorie revoluționară. 1848–1971 (Oameni și fapte, locuri)*, reprezintă o carte reușită, o bună bază de plecare pentru o eventuală elaborare ulterioară a unei mai ample monografii de istorie modernă și contemporană a orașului Cluj.

Tr. Udrea

* * * *Uzina Oțelul Roșu. 1796—1971. Studiu monografic*, Reșița, 1971, XII+190 p.

Cu prilejul împlinirii a 175 de ani de existență a Uzinei Oțelul Roșu, sub semnăturile economistului Serafim Mărgan, profesorului emerit Dan Popescu și profesorei Silvia Mărgan a apărut la Reșița o valoroasă monografie. Lucrarea, tipărită în excelente condiții tehnice, se deschide cu cuvântarea rostită de tovarășul Nicolae Ceaușescu la mitingul de la 18 septembrie 1971, care a relevat faptul că uzina „are în numai o experiență îndelungată în producerea metalului, ci și o veche și bogată istorie de luptă revoluționară. Încă în 1848 s-a constituit aici Asociația de întrajutorare a muncitorilor, iar 20 de ani mai tîrziu, în 1868, s-a afiliat Asociației generale a muncitorilor, care avea legături cu Internaționala I... În 1918 muncitorii de la «Oțelul Roșu» s-au pronunțat pentru unirea cu România, pentru formarea statului nostru național unitar.

... În anii ilegalității, «Oțelul Roșu» a constituit întotdeauna un puternic centru muncitoresc revoluționar, iar după 23 August a jucat, alături de celelalte centre revoluționare din această parte a țării, un rol important atât în lupta pentru cucerirea puterii politice, cit și în edificarea societății sociale". Secretarul general al partidului a subliniat faptul remarcabil că uzina produce astăzi aproape tot atât oțel cit producea înainte de ultimul război mondial întreaga țară, relevând totodată perspectivele dezvoltării continue a producției de oțel, a uzinei și a orașului, a condițiilor de muncă și de viață ale salariaților.

După cuvântarea primului secretar al Comitetului județean Caraș-Severin al P.C.R., Trandafir Cocârlă, și după „Cuvîntul înainte”, semnat de directorul Uzinei, ing. Takacs Otto, care arată că lucrarea constituie un omagiu adus celor care au luptat împotriva exploatației, celor ce au contribuit și contribuie

la creșterea producției de oțel, la întărirea patriei socialiste, lucrarea este structurată în 12 capitole, dintre care primele două, însumind 100 de pagini, prezintă un deosebit interes istoric. Următoarele zece capitole cu caracter economic, care totalizează 90 de pagini, descriind aspectele principale ale situației actuale a uzinei, lasă o impresie de oarecare fărâmătare a tematicii.

În capitolul introductiv, intitulat „File din istoria orașului Oțelul Roșu”, sunt înfățișate succint cadrul natural și demografic, dovezile arheologice, arhivistice și istorio-grafice ale existenței și dezvoltării localității de pe valea Bistrei din cele mai vechi timpuri pînă azi, care atestă continuitatea elementului autohton și a îndeletnicirilor metalurgice, la căror dezvoltare au contribuit apoi și elementele colonizate. Astfel s-a constituit la Ferdinand de-a lungul timpului valoroasa tradiție a comunității de muncă, de trai și de năzuințe ale muncitorilor români, germani și maghiari.

Capitolul prim tratează despre apariția și dezvoltarea acestui centru industrial pînă în anul 1921, cînd uzina „Ferdinand” este înglobată grupului „Titan-Nădrag-Călan”, apoi în perioada care a urmat pînă la naționalizare (1948). Interesant este faptul că în timpul revoluției din 1848—1849 însăși denumirea localității a fost modificată din Ferdinandsberg în aceea de Bemhegy (Dealul lui Bem), în onoarea generalului revoluționar. Dezvoltarea uzinei pînă la naționalizare ilustrează elocvent trăsăturile principale ale capitalismului, precum și grelele condiții de muncă și de viață ale lucrătorilor, îndeosebi în perioadele de agravare a contradicțiilor sociale, anii celor două războaie mondiale constituind în această ordine de idei momente deosebit de acute. Cu toate limitele amintite, nu se poate trece totuși cu vederea dezvoltarea nefincetată a producției propriu-zise, care s-a produs prin intensificarea exploatației proletariatului.

Al doilea capitol al lucrării înfățișează tocmai asemenea „Momente din viață și lupta metalurgiștilor de la Oțelul Roșu”. Sunt puse la contribuție numeroase izvoare documentare inedite, documente de partid,

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății sociale multilateral dezvoltate*, vol. 6, București, Edit. politică, 1972, p. 461.

lucrări și surse mai puțin cunoscute, care sporesc în măsură considerabilă interesul cititorului. Autorul, care a tratat în cîteva valoroase articole distincte, publicate în revistele de specialitate, unele dintre aceste aspecte, sintetizează acum la un remarcabil nivel al expunerii preocupările amintite, urmărind îndeaproape desfășurarea inișcării greviste, a formelor de manifestare a luptelor politice pentru eliberarea socială și națională a maselor. Capitolul oferă o imagine de ansamblu edificatoare asupra rolului îndeplinit de proletariatul de pe aceste meleaguri ca detașament important al mișcării muncitorești revoluționare din țara noastră.

În continuarea lucrării sunt tratate problemele organizării muncii de conducere a uzinii, dezvoltarea bazei tehnice și îmbunătățirarea folosirii ei, recrutarea, pregătirea și utilizarea forței de muncă, îmbunătățirea normării muncii și perfecționarea sistemului de salarizare, aprovizionarea și desfacerea producției, creșterea cantitativă și calitativă a acesteia, reducerea prețului de cost și rentabilitatea producției, ridicarea nivelului de trai al salariaților și perspectivele dezvoltării Uzinei Oțelul Roșu. Cartea cuprinde un bogat material ilustrativ (fotografii, reproduceri grafice etc.), care îi sporește atraktivitatea.

În ansamblu, este o reușită carte științifică, la care semnificațiile mai largi ale lucrării adaugă un însemnat spor de valoare educativă și patriotică.

Alexandru Porțeanu

ANDREI RĂDULESCU, *Pagini din istoria dreptului românesc*, București, Edit. Academicii. 1970, 362 p.

Andrei Rădulescu a fost unul dintre valoși promotori ai cercetărilor istorice-juridice din țara noastră, având și meritul deosebit de a fi asigurat, împreună cu alții învățăți din generația vîrstnicilor, legătura pozitivă dintre

știința veche și știința nouă în domeniul studiilor privitoare la trecutul juridic al poporului român.

Editura Academiei Republicii Socialiste România a făcut un bun serviciu istoriografiei românești publicând volumul de *Pagini din istoria dreptului românesc*, prin care Irina Rădulescu-Valasoglu pune în lumină o parte din lucrările de istorie juridică ale lui Andrei Rădulescu. Volumul cuprinde, după o prezentare introductivă (p. 9–40), principalele studii ale istoriei dreptului, grupate în următoarele patru mari capituloare: „Ştiința și cultura juridică în istoria poporului român” (p. 43–102), „Istoria dreptului românesc” (p. 103–251), „Istorie socială românească” (p. 253–310) și „Juriști de seamă” (p. 311–346). Bibliografia lucrărilor autorului, prezentată cronologic și selectiv, figurează în paginile 347–353. Volumul se încheie cu note și comentarii (p. 355–359), semnate de alcătuitoarea ediției.

Volumul este edificator cu privire la contribuția pozitivă a autorului la progresul cercetărilor de istorie juridică. Sunt viabile unele teze ale lui Andrei Rădulescu în ce privește supraviețuirea anumitor elemente tracogenețice în viața juridică a poporului nostru. Valabile sunt, într-o anumită măsură, și interpretările sale referitoare la dăinuirea spiritului juridic roman în structura unor instituții românești. Cu stilul său insuflosit, istoricul dreptului ne recomintează că „*jus romanum* a fost și a rămas al nostru, a trăit și trăiește în sufletul neamului, care, singur, poartă pe lume numele Romei” (p. 25).

Organizarea familiei românești din veacurile trecute reflectă supraviețuirea romane în ceea ce privește situația juridică a soților în căsătorie, adopțiunea, emanciparea și regimul averii soților. Conținutul juridic roman se găsește și în regimul bunurilor, al proprietății, al uzufructului și al servituitoilor, precum și în conceptele de aluviu și avulsiune privitoare la proprietatea solului. Materia obligațiilor și a contractelor, ca și dreptul succesorral, reflectă de asemenea dăinuirea spiritului roman în viața juridică a societății românești din evul mediu și din epoca mo-

dernă. „Comparindu-ne cu alte popoare – apreciază Andrei Rădulescu –, am înărzini să afirmăm că din punctul de vedere al romanității dreptului suntem îndreptați la primele locuri în lume” (p. 58).

Sint de asemenea valabile multe dintre rezultatele cercetărilor sale privitoare la originalitatea vechiului drept românesc. Făcând cercetări comparative, istoricul dreptului a relevat existența unui fond comun în viața juridică a popoarelor. El a arătat însă că pe fondul comun s-au elaborat concepții și instituții proprii fiecărui popor. Istoria poporului nostru atestă creații proprii, concretizate în „obiceiurile juridice”, în *jus valachicum*, în sintezele legislative care au fost hrisoavele domnești, în organizarea administrativă și judiciară, în vechile constituții și în codurile din epoca modernă a României. În comparație cu dreptul modern al celorlalte popoare, conchide autorul, „dreptul românesc nu este inferior față de al multor state, iar în unele privințe este în fruntea evoluției, alături de cele mai înaintate forme juridice” (p. 69). Având asemenea concepții referitoare la nivelul evoluției dreptului românesc modern, Andrei Rădulescu s-a ferit în același timp de orice apreciere negativă privind sistemele de drept al altor popoare. El a fost un comparatist și a considerat studiul paralel al instituțiilor juridice nu numai ca o obligație științifică a cercetătorilor, ci și ca un mijloc adecvat pentru colaborarea națiunilor. „Popoarele – se exprima el în 1933 – trebuie să lupte pentru a încreta ura și înverșunarea dintre ele și să caute apropieri; cunoașterea și aprecierea justă a instituțiilor, a culturii fiecărui vor înlesni mai mult ca orice exproprierea, iar elementele juridice vor contribui în largă măsură la strângerea legăturilor” (p. 70).

Andrei Rădulescu s-a străduit totodată ca om de știință să aducă mereu în bunătățiri sistemului de drept și legislației din perioada modernă a României. Figurează în bibliografia volumului de față studiul său intitulat *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor* (București, 1925). Este de regretat că nu s-a putut include în volum și acest studiu. Ar fi fost cea mai bună mărturie despre modul

cum înțelegea autorul să se înțeleagă ștească legislația românească de atunci privitoare la dreptul succesororal.

Nu figurează însă în bibliografie articolele și conferințele care vădese critica adresată de autor vechiului regim juridic, interpretările eronate ale unor legi, abuzurilor practicate de guvernanții și de funcționarii statului în exercițiul atribuțiilor lor. În condițiile statului burghez, Andrei Rădulescu a manifestat împotrivire față de imixtiunile politicianismului în activitatea instanțelor judiciare și față de presiunile administrației asupra magistraților. În acel regim, socotea el, independența magistratului în exercițiul funcțiunii sale trebuia apărată ca o condiție esențială pentru ca aplicarea dreptului să fie asigurată în conformitate cu legea justă și cu conștiința judecătorului. Se poate spune că din acest punct de vedere activitatea lui Andrei Rădulescu a fost aceea a unui gînditor progresist, dominat de concepții inoraliște. Prin acest fond etic al său ne explicăm faptul că el a aderat cu toată convingerea la transformările revoluționare care aveau să instaureze în România regimul democrat-popular, care a elaborat o legislație anticapitalistă cu o largă bază socială, din formelor dreptului un conținut nou, insuflând justiției un spirit nou.

Studiile lui Andrei Rădulescu despre vechea cultură juridică românească au rămas aproape în întregime valabile pentru noua știință istorică. Exprimăm aceeași apreciere pozitivă și cu privire la cercetările sale destinate mariilor juristi ai trecutului: Andronachi Donici, Christian Flechtenmacher, Mihail Kogălniceanu și Alexandru Xenopol. Rezultatele autorului privind istoria dreptului românesc constituie un îndreptar și o călăuză programatică pentru progresul cercetărilor necesare acestei discipline, care reclamă deopotrivă o temeinică pregătire juridică, un larg orizont istoric, metoda comparativă și posibilitatea investiției documentare.

Studiile sale de istorie socială românească pun în lumină viața juridică și administrativă a satelor. Moșnenii și răzeșii au format obiectul unor cercetări speciale, prin care istoricul dreptului a relevat tenacitatea istorică a populației rurale românești și semnificația

unor instituții juridice sătești, atrăgând atenția cercetătorilor asupra fondului dreptului consuetudinar.

Principala obiecție pe care o îndreptășește lectura critică a acestui volum privește concepția autorului față de conținutul dreptului vechi românesc. Andrei Rădulescu a privit vechiul drept ca pe o creație a întregului popor român, fără a examina și conținutul social al instituțiilor și al legiuirilor pe care le-a cercetat. A relevat just dreptatea și legalitatea ca aspirații permanente ale poporului nostru, dar în lucrările sale anterioare anului 1944 este evidentă concepția autonomiei dreptului față de relațiile sociale. Nefiind studiate și din punctul de vedere al condiționării lor sociale, unele instituții și legiuiri dintre cele ce au format obiectul cercetărilor sale sunt prezentate de istoricul dreptului ca oglindind progresul social și juridic al întregului popor, ca exprimând lupta pentru dreptate și legalitate a întregului popor. Cercetările anterioare anului 1944 reflectă concepții idealiste, unele inspirate de patriotismul istoricului care evoca trecutul românesc, altele determinate de însăși metodologia sa obiectivistă.

Tinând seama de fondul original și consistent al principalelor lucrări de istorie juridică publicate de Andrei Rădulescu, socotim că au meritat să fie puse în lumină, în atenția istoricilor și juristilor, a cadrelor didactice și a studenților, remarcabila personalitate și activitatea acestui laborios cercetător al vechiului drept românesc, inițiator al editării pravilelor pe baza studiului izvoarelor.

Gheorghe Cronț

ISTORIE UNIVERSALĂ

BÓNIS GYÖRGY, *A jogtudó értelmezége a Mohács előtti Magyarországon (Intelectualitatea juridică din Ungaria până la Mohács)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, 446 + 2 p. + 8 tabele

În cercetarea evoluției societății istorice de astăzi trebuie să ținem cont tot mai mult de structura juridică a epocii analizate.

www.dacoromanica.ro

Prezenta carte dovedește cu prisosință rolul unor științe intermediare, subliniind fncă o dată importanță și necesitatea diversificării căilor de abordare ale trecutului (prin îmbogățirea cercetării istorice cu metode și modalități de abordare noi, cum sunt și cele ale sociologiei).

Autorul cărții de față, Bónis György, este un specialist cunoscut al istoriei dreptului. În cărțile și studiile sale, rod al unei activități de mai bine de patru decenii, el a abordat cele mai variate domenii din istoria dreptului: istoria dreptului feudal, structura juridică din Europa centrală și de est, evoluția și interacțiunea dintre dreptul roman, canonic și cel cutumiar etc. Lui li datorăm o serie de studii fundamentale privind istoria dreptului la secoli, structura juridică a Transilvaniei medievale și evoluția ei.

Capitolul I, intitulat „Noțiune și metodă”, își propune definirea conceptului de intelectualitate juridică și expunerea metodologiei de cercetare. Astfel categoria de intelectualitate juridică este definită de autor, în lumina vizionii lui sociologice, ca „o pătură care, dincolo de cunoștințele cu caracter de *artes*, și-a însușit la universitate sau în practică știința dreptului roman, canonic sau autohton. Posedind aceste cunoștințe, ea s-a afirmat în politică, diplomație, justiție, în circulația juridică (*jogágyleti forgalom*) sau în administrație, în funcții judecătoarești sau administrative, dobândind uneori chiar și avere. Îndeplinindu-și atribuțiile cerute de munca administrativă sau juridică, ea a contribuit la întărirea statului, respectiv la dezvoltarea dreptului feudal. Pe lîngă această funcție socială, ea a transformat însă din interior clasa dominantă, adăugindu-i un conținut burghez în măsură nivelului de dezvoltare al producției de mărfuri”.

Datorită naturii izvoarelor păstrate, Bónis cercetează doar intelectualitatea juridică din cadrul instituțiilor centrale ale statului feudal maghiar, fără însă ca, atunci cînd izvoarele să permit, să nu contureze și cariera anterioară intrării în aceste instituții centrale.

Dincolo de prezentarea destul de amănuntită a evoluției în timp a aparatului juridic central până la 1526, cu modificările de moment

sau de durată care pot fi surprinse în izvoare, autorul încearcă să reconstituie și viața și cariera figurilor mai reprezentative ale intelectualității juridice.

Cercetările lui, care situează în centrul preocupărilor „factorul uman”, nu reprezintă un scop în sine, ci de fapt înțelegerea cătă mai complexă a rolului intelectualității juridice. Încercarea surprinderii unor cariere tipice la cei care parcurg *cursus honorum* juridic în diferite etape istorice servește la înțelegerea relației dialectice, reciproc-modelatoare dintre instituțiile juridice centrale și personalul lor. Deși există inerent pericolul unei înșiruiriri cronologizante a schimbărilor și a perfecționărilor aparatului juridic și al datelor biografice, autorul reușește cu succes prezentarea acestei categorii nu numai pe orizontală, ci și pe verticală.

În urma cercetărilor autorului se remarcă o diferență netă între curia regală și cancelaria regală. În timp ce curia regală grupa pe cei cu studii superioare, în cancelarie li găsim pe cei lipsiți de asemenea studii, dar având o experiență juridică bogată, aceste două categorii echivalând de fapt pe „doctorii” și „practicienii” din Europa de vest. Bónis György subliniază rolul deosebit al celor grupați în cancelarie (protonotari și notari), acestora revenindu-le, prin caracterul practic al activității lor, rolul de modelare și de sintetizare în procesul de formare a dreptului feudal maghiar.

Pe măsura cristalinizării și evoluției statului scade treptat, arată autorul, ponderea mare a străinilor din prima fază a existenței statului feudal maghiar, locul lor fiind luat de o patră tot mai numeroasă și diferențiată, recrutată din rîndul celor autohtoni.

Autorul semnalizează o modificare și din punct de vedere social. La început, funcțiile aparatului juridic central erau deținute de membrii clerului superior și al aristocrației, iar pătrunderea unor categorii sociale inferioare se accentuează doar pe măsura evoluției în timp a societății. Prin pătrunderea unor noi pătuști sociale, cum ar fi mica nobilitate sau unii orașeni (mai puțin, dacă nu foarte rar, reprezentanți ai țărănimii, dar și atunci în funcții inferioare) asistăm de fapt la un

proces de relativă „democratizare” a componenției acestei iutelectualități, cînd se largesc tot mai mult baza socială a aparatului juridic, modificindu-se și ponderea ideologică a categoriilor respective în cadrul statului. Ascensiunea politică a micii nobilimi (fenomen care culminează în a doua jumătate a secolului al XV-lea și apoi în secolul al XVI-lea), împreună cu creșterea tot mai accentuată a rolului acestia în aparatul juridic, dar și în cel de stat, coincide de fapt cu criza tot mai evidentă a statului feudal maghiar. Se pare că toate aceste fenomene, la care se adaugă și cele economice, marchează stagnarea evoluției statului feudal, ceea ce a dat naștere, la nivelul întregii societăți maghiare, fenomenului atât de semnificativ și cu atîtea consecințe de refeudalizare.

Autorul subliniază de asemenea faptul că ponderea micii nobilimii în cadrul intelectualității juridice are pînă la un anumit moment un rol determinant în conturarea și în formularea tot mai precisă a dreptului cutumiar. Acest proces ia amploare tocmai ca urmare a creșterii continue a rolului practicienilor din cancelarie, și în primul rînd al celor grupați în jurul judeului regal. Lărgirea atribuțiilor juridice a protonotarilor și apoi a notarilor pe măsura evoluției și a perfecționării aparatului de stat, deci și al celui juridic, trecerea de la rolul de auxiliar de pe lîngă judecătorii principali ai țării la o participare efectivă, tot mai largă și mai intensă în viața juridică, a conferit o semnificație sporită intelectualilor grupați la început în capela regală, iar apoi în cancelarie. Competența, pregătirea practică și rolul tot mai mare asumat de protonotarii și de notarii din aceste instituții în activitatea juridică concretă au dus la recunoașterea și apoi la cooptarea, nu numai *de jure*, ci și *de facto*, a protonotarilor în rîndul judecătorilor țării. Activitatea lor, practică mai ales, le-a asigurat rolul de factori direcți în procesul de evoluție și de perfecționare a aparatului juridic. Acțiunea lor a impus societății utilizarea tot mai largă a dreptului cutumiar, restrîngînd tot mai mult influențele exercitatate de dreptul roman sau canonic. Pornind, ca și multe alte figuri reprezentative ale intelectualității juridice,

din cancelarie — e adevărat că a parcurs chiar pentru acea epocă o carieră juridică excepțională —, Werbözi realizează că o încununare a activității „practicienilor” *tripartitum*-ul, care este de fapt însumarea realităților existente pe tărîmul juridic în regatul Ungariei ca urmare a unui lung proces evolutiv care a cristalizat și a formulat principiile dreptului obișnuitoric feudal maghiar.

Autorul remarcă ponderea diferită a unor regiuni ale regatului feudal maghiar în procesul de constituire a acestei intelectualități juridice (participarea la instanțele juridice centrale ale acestor provincii sau în cele din capitala regatului). Astfel, cercetarea autorului a cuprins și Transilvania, rezultatele lui demonstrând, printre altele, că aparatul juridic superior din această provincie istorică era mai puțin dezvoltat în comparație cu aparatul juridic superior din Ungaria. Acest fapt este dovedit atât în cristalizarea mai trizie a instituțiilor juridice, cât și în ceea ce privește ponderea și afirmarea intelectualității juridice transilvănene în aparatul central al regatului.

Vastul material documentar utilizat și interpretat de autor i-a permis acestuia „catagrafiera” intelectualității care activa în aparatul juridic central din regatul feudal al Ungariei. Cercetarea unui asemenea subiect cum este cel al intelectualității juridice medievale, temă cu implicații multiple : de istorie a culturii, istorie instituțională etc., a solicitat autorului aplicarea unor metode de investigare complexe, impuse de caracterul lacunar și unilateral în același timp al izvoarelor istorice. Îmbinarea și confruntarea acestor date disparate, prezentarea procesului de formare și de evoluție a intelectualității juridice atât în extensiune, cât și în profunzime încadrat în contextul social, economic, cultural al epocii prin aplicarea în procesul istoric a unor metode complexe și foarte variate bazate pe o viziune sociologică a istoriei, conferă cărții un caracter interdisciplinar evident.

Metodelor aparținând unor domenii științifice diferite, îmbinate cu posedarea și cu înțuirea la nivel înalt al științelor auxiliare

ale istoriei (diplomatică, sigilografie, genealogie etc.) permit autorului să utilizeze cu randament maxim izvoarele care i-au stat la dispoziție, realizind o imagine foarte nuanțată a mișcării sociale, a evoluției instituționale și a schimbărilor ideologice din rîndul intelectualității juridice maghiare medievale. Dincolo de procesele și de tendințele surprinse de autor în cadrul acestui comportament al vieții feudale, o semnificație deosebită conferă cărții și faptul că prin cercetarea acestui domeniu Bónis György reușește să surprindă și să explice uneori mai nuanțat procese mult mai generale, manifestate la nivelul întregii societăți. Lucrarea constituie o contribuție remarcabilă la cunoașterea unui aspect mai puțin studiat pînă astăzi al istoriei societății feudale maghiare.

Carol Vekov

JACQUES GODECHOT, *Les révolutions (1770—1799)*, Paris, Presses Universitaires de France, 1970, Collection „Nouvelle Clio”, L’histoire et ses problèmes

De mai bine de două decenii sunt cunoscute specialiștilor lucrările istoricului francez J. Godechot, care și-a concentrat preocupările sale asupra revoluției franceze din 1789 și asupra consecințelor pe care aceasta le-a avut în lumea întreagă. De aceea publicarea lucrării de față, în care se caută să se dea ideii de revoluție burgheză un conținut mai larg și la dimensiuni geografice corespunzătoare, a atras atenția cercetătorilor și chiar a studenților, precum și a tuturor celor interesati în problemele sociale ale sfîrșitului feudalismului și începuturilor capitalismului, de la prima ediție apărută în 1963 (ulterior și apărută ediția a doua în 1965 și a treia, cea de față).

În lucrarea de față se reia o idee mai veche, care circula în rîndul specialiștilor acestei epoci încă din secolul trecut datorită istori-

cului Barnave și filozofului A. Comte, pe care autorul și-o înșeușește, considerind astfel că revoluția din 1789 nu poate fi acceptată ca un simplu eveniment particular din istoria Franței sau a continentului nostru, ci numai ca un episod al unei mari revoluții care a răscosit întregul Occident și chiar lumea orientală în timp de aproape trei sferturi de secol.

În același timp însă, J. Godechot stabilește și o strânsă legătură între revoluția din 1789 și celelalte revoluții burgheze din secolul al XIX-lea, considerindu-le pe acestea din urmă nu drept o influență a revoluției burgheze franceze din secolul al XVIII-lea, ci o parte componentă a acelui revoluții cu dimensiuni mult mai largi, ale revoluției burgheze, care în timp s-ar fi desfășurat de-a lungul mai multor decenii și ale cărei cauze generale sunt întâlnite în toate țările din Europa și America, bineînțeles în fiecare țară înințindu-se seama de condițiile istorice locale. Din acest punct de vedere, concepția autorului asupra revoluției burgheze de dimensiuni continentale este apropiată de aceea a istoricilor americanii L. Gottschalk și D. Lach, enunțată în 1954, care în acest sens vorbesc de prima revoluție mondială desfășurată în Europa occidentală și în America între 1770 și 1815, a doua revoluție mondială fiind considerată cea socialistă, incepută în 1917. În fine, în luerare se acordă o deosebită atenție prezentării concepțiilor actuale relativ la rolul personalității (al marilor oameni, după expresia autorului) și al maselor populare în desfășurarea mișcărilor revoluționare.

Ca toate lucrările apărute în colecția „Nouvelle Clio”, cca de față cuprinde trei mari părți: 1) mijloacele de cercetare, adică o prezentare critică a izvoarelor și a bibliografiei lucrărilor de interpretare în stadiul actual de informare; 2) stadiul actual al cunoașterii problemelor acestei teme; 3) direcțiile viitoare ale cercetării acestei probleme de istorie modernă. Din acest punct de vedere, volumul de față are și un caracter didactic, fiind de o extremă utilitate mai ales pentru cei care predau la catedră.

În prima parte, autorul nu numai că prezintă preocupările istoricilor din aproape întreaga lume în domeniul istoriei revoluției

burgheze în general și ale celei franceze din 1789 în special, dar totodată el face o amplă analiză a izvoarelor de bază, din arhive și din colecții de documente, dând și o valoroasă bibliografie a lucrărilor de interpretare, generale și speciale, publicate de mai bine de un secol și jumătate, contribuția istoriografiei franceze fiind, cum era și de așteptat, cea mai bogată în titluri.

Această bibliografie, prezentată sistematic pe probleme: economice, sociale, politice, demografice, financiare, militare, religioase, culturale, cu caracter național, provincial și local, care însumează aproape 1000 de titluri (bineînțeles adăugind și pe cele din partea a III-a a luerării), reprezintă un valoios ghid pentru specialiști, ca și pentru oricine urmărește să se orienteze în problemele revoluției burgheze din secolele XVIII—XIX. Din păcate, din această bibliografie au fost omise contribuțiile istoriografiei românești la abordarea problemelor privind revoluția burgheză din Franța din 1789, singura lucrare menționată fiind aceea a istoricelui francez G. Lebel (*La France et les Principautés Danubiennes du XVIe à la chute de Napoléon I*, Paris, 1935), care de altfel are la bază numeroase monografii, studii și articole aparținând istoricilor români publicate în epoca de dinainte și de după al doilea război mondial.

În partea a doua a luerării sunt abordate principalele probleme relativ la revoluția burgheză desfășurată pe două continente, Europa și America, în special așa cum reiese din vasta literatură istorică apărută pînă la data publicării ediției de față, tratindu-se rînd pe rînd cauzele (sociale, economice, ideologice și politice), desfășurarea pe țărî, ca, de exemplu, S.U.A., Anglia, Țările de Jos, Franța, Elveția etc., consecințele și importanța ei pe plan mondial. În felul acesta, autorul depășește într-o oarecare măsură limitele cronologice pe care și le-a impus inițial, extinzîndu-și investigația pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, fapt care-l expune însă la o misiune serioasă de natură informativă. Astfel se face că, înșirind uneori cele mai neînsemnante mișcări sociale cu caracter burghez în epoca studiată, autorul omite revoluțiile din 1821 și din 1848 din țările române, fără

să mai amintim înșeăril revoluționare din 1838, 1840 și 1847 din acel azi țări.

Bineînțeles, autorul face unori referiri generale la țările din Europa orientală, de exemplu pentru a arata stadiul de dezvoltare al regimului agrar din această perioada, al claselor sociale, inclusiv burghezia, al orașelor, fără însă a face precizii pentru țările române. De multe ori însă sînt omise chiar unele probleme de ordin demografic, economic (industria), ideologic și politic care ar fi putut oglindî situația țărilor din Europa orientală. Din acest punct de vedere se știe, de exemplu, că în aceste țări se cunoaște un spor demografic, se știe despre efectele pe care le-a avut revoluția industrială asupra economiei, despre pătrunderea ideilor democratice burgheze, în fine despre unele transformări de natură politică care au împins aceste popoare pe drumul revoluției burgheze. Ideea este surprinsă în analiza cauzelor revoluțiilor din această vreme, dar prin ea nu se accentuează rolul hotăritor al transformărilor de natură economică și socială pe care le-a suferit societatea din acea vreme, menite să ducă la o adîncire a contradicțiilor dintre clasele sociale antagoniste și la izbucnirea luptei fățișe între clasa asuprîtă și cea dominantă.

În ceea ce privește expunerea concentrată pe care o face revoluțiilor burgheze din anii 1770—1799, autorul prezintă înii ales trăsăturile lor comune, în intenția de a sublinia tocmai elementele care le apropie, dar și care le diferențiază totodată. Așa, de exemplu, sunt arătate urmările revoluției americane în Europa tocmai pentru a se explică tulburările revoluționare din Anglia și din Țările de Jos de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Bineînțeles că expunerea revoluției burgheze din Franța din 1789 este mai amplu tratată decât toate celelalte împreună: aici sinteza este înlocuită cu analiza, care permite să se sublinieze nu numai evoluția politică de la statul feudal absolutist la monarhia burgheză constituțională, ci și influența acestor revoluții asupra țărilor vecine Franței în primul rînd și apoi asupra țărilor din restul Europei și Americii.

Cu acest prilej se constată din nou unele curențe în cu ioașterea mai amplă a influenței

revoluției din Franța din 1789 în Europa de sud est în general și în țările române în special, despre care N. Iorga a scris cîteva studii extrem de interesante și din care vom menționa numai două, și anume *La pénétration des idées de l'Occident dans le sud-est de l'Europe au XVIIIe siècle* și *La Révolution française et le sud-est de l'Europe*.

În fine, încheindu-și expunerea cu prezentarea loviturii de stat de la 18 Brumaire, care ar marca, după părerea sa, sfîrșitul revoluției din 1789 din Franța, idee desecori întîlnită și în lucrările similare ale altui istoric francez, A. Soboul, autorul introduce și o hartă cu indicații interesante relativ la desfășurarea revoluției burgheze în Europa, America și Asia la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea. Acest punct de vedere, exprimat numai schematic în harta menționată mai sus, este o imagine a concepției autorului care consideră revoluția burgheză de la începutul secolului al XIX lea drept o reacție în lanț provocată de efectele pe care le-a avut revoluția burgheză din Franța din 1789 asupra celorlalte popoare din America și din Europa.

Desigur că un interes deosebit prezintă problemele pe care le ridică partea a treia a lucrării. Excelent cunoșător al epocii cercetate, J. Godechot este preocupat mai întîi de evoluția concepției istorice pe timp de mai bine de un secol cu privire la revoluția burgheză din Franța în special, așa cum reiese din lucrările istoricilor francezi începînd cu *Lescène des Maisons*, Clavelin și Bidault și încheind cu G. Lefebvre, făcînd totuși o deosebire între contemporanii evenimentelor revoluționare de la sfîrșitul secolului al XVIII lea și polemiștii, istoricii de înaltă valoare științifică, istoricii conservatori, cei vulgarizaitori și erudiți din secolele XIX XX.

Cum era și de așteptat, în această ultimă parte a lucrării autorul ridică problema care preocupă în prezent pe istoricii acestei perioade, și anume în legătură cu limitele cronologice și geografice ale revoluției burgheze din Franța din 1789, introducînd în acest fel noțiunea nouă de revoluție occidentală sau atlantică care ar cuprinde în sfera ei atât revoluția franceză, cât și celelalte revoluții burgheze

de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX lea, considerate de sapt drept „faze” distințe ale primei revoluții mondiale, care ar fi revoluția burgheză luată în ansamblul ei. Aici credem că este necesar să arătăm că autorul omite din sfera revoluției burgheze revoluțiile din Tările de Jos și din Anglia din secolul al XVII-lea.

În concluzie, autorul subliniază faptul că în timpul acestor revoluții s-au confirmat previziunile unor filozofi burghezi revoluționari asupra unei noi societăți omenești care avea să elibereze popoarele de sub puterea arbitrarului și auto-naționalității feudale perimate. În acest sens se consideră că revoluția din această epocă a avut un caracter total, că ea a dat un avînt nou societății capitaliste care o înlocuia pe cea feudală în tot mai multe ţări ale lumii, că într-o oarecare măsură a anticipat chiar o serie de reforme cu caracter socialist care și-au găsit numai în zilele noastre o justă aplicare.

Lucrarea, încheiată cu un bogat indice și util totodală, este de un real folos istoricilor, cadrelor didactice și studenților interesați în problema revoluției burgheze, mai ales prin larga ei documentare, prin tematica ei bogată și uneori originală, prin perspectivele pe care le indică cercetării pe mai departe, menită să lămurăsească și alte aspecte ale acestui eveniment istoric.

Constantin Șerban

MARC BOULOISEAU, *La République jacobine, 10 août 1792-9 Thermidor an II*, Paris, Editions du Seuil, 1972, Collection „Nouvelle histoire de la France contemporaine”, 290 p.

Reputat specialist în problemele revoluției franceze¹, Marc Bouloiseau reia această

¹ Între alte lucrări, menționăm: *Le monde devant la Révolution française et la conquête napoléonienne*, în colecția „Histoire Générale des Civilisations”, în 1953; *La Révolution française, continuité et perspectives*, în colecția „Civilisations, Peuple et Monde”, în 1968.

tematică de pe noi poziții, actualizând într-un fel în istoriografia burgheză contemporană rolul maselor populare. După autor, istoria este realizată în mod colectiv, de aceea revoluției franceze nu i se poate aplica în totalitate schema pariziană. Cu atât mai mult, în acea „fază ascendentă a luptei pentru libertate” care este republica iacobină, nu se pot nega aportul și spiritul de sacrificiu al celor care au crescut în ea, al muncitorilor, al *sans coulettes* lor, care au făcut ca patria să se confundă cu revoluția.

În primul capitol, „Bilanțul forțelor și mentalităților”, este urmărită desfășurarea evenimentelor și problemelor în perspectiva angajării sociale, a mentalității colectivităților. În această lumină, autorul surprinde faptul că republica iacobină conținea de la început în stare latentă conflictele dintre o democrație ce și căută calea și o societate reformată cu un apărat perimat, dintre caracterul dictaturii revoluționare și mijloacele ei de acțiune. Aceste elemente s-au confruntat încă din anul I al republicii.

De asemenea este bine surprinsă evoluția infiltrării reacționarismului în Franța revoluționară. În opoziție cu reacționarismul se evidențiază iacobinismul. Prof. M. Bouloiseau reușește să-l prezinte atât cu toate tendințele sale progresiste manifestate în vocabularul și comportamentul revoluționar, cât și cu limitele sale. Se relevă că societățile iacobine, prin propaganda și autoritatea cîștigată de o serie de lideri iacobini, au reprezentat, într-un anume fel, o școală de educație civică, de modelare a mentalității colective revoluționare.

Guvernul revoluționar nu reprezenta însă în totalitate voința poporului, ci societatea burgheză în diversitatea ei. Mai mult de 1/3 din Convenție erau oameni de lege, unii chiar din vechiul regim grupați în *Gironde* în jurul lui Danton. Este interesantă părerea autorului, care-i apropie prin idealurile lor economice – de fiziocrați.

Lupta dintre aceste două grupări, girondinii și iacobinii (sau, mai cunoscuți, *Montagne*, după locul lor în Convenție), care nu a putut lucea sfîrșit decît prin „eliminarea uneia dintre ele” (p. 58), este tratată în capitolul următor, „Divorțul burghezilor”. Rivalitatea

dintre *Gironde* și *Montagne* este urmărită pe fondul desfășurării evenimentelor celor mai de seamă din perioada respectivă: procesul regelui, închegarea coalitiei europene, revolta din Vendée și scumpirea vieții, curențul federalist. Iacobinii au învins deoarece au știut să-și atragă poporul (legătura cu provincia), iar mariile măsuri pe care le-au decretat au transformat Franța într-o „gigantică întreprindere națională”. Aceste măsuri coincid cu anul II al republicii, cînd Franța și-a încrezut soarta guvernului revolutionar (titlul cap. III), care și-a propus ca principal obiectiv salvarea publică.

Guvernul, care la 10 octombrie 1793 se autodefinea „revolutionar pînă la pace”, a fost o operă a unor democrați sinceri, iubitori de libertate, justiție și ordine, căutând să-și îndeplinească dubla sa misiune: eliminarea dușmanilor din interior și în exterior încheicrea victorioasă a războiului. Totuși accentuarea terorii iacobine, măsurile de lichidare a conspirațiilor și facțiunilor atras, după autor, consecințe negative, confirmate prin evenimentele din 9 Thermidor.

Capitolul intitulat „Armata națională” prezintă procesul de formare al armatei revoluționare, necesitatea de împrejurările dramatice prin care a trecut Franța, mentalitatea armatei, mutațiile de pe plan social, noile tactici de luptă (teoria lui Carnot, ofițer de geniu). Pe de altă parte se evidențiază măsurile de recrutare generală (voluntariatul, amalgamarea, îmbrigadarea) și de mobilizare materială, care au transformat țara într-o uriașă tabără militară. Dictatura iacobină n-a creat și utilizat numai o putere militară, ci a modificat și comportamentul uman; în stînă societății civile, ca urmare a transformărilor produse în mentalitate de noile principii de datorie, disciplină și solidaritate, s-a născut o societate militară, cu manifestări diverse. Pe măsura nivelării spiritului revoluționar, calitatea de militar devine o profesie. Totuși, prin compozitia sa democratică și apărarea țărilor revoluției, prin lupta împotriva reacțiunii europene și strădania de

a menține avantajele cucrite, armata a rămas solidară societății civile.

Menținindu-și mentalitatea revoluționară, cu toate oscilațiile și tendințele sale, armata a supraviețuit republicii iacobine. Rădăcinile iacobinismului și viabilitatea idealurilor sale, remarcă autorul, s-au verificat însă în interior. Pe plan local, autoritățile au favorizat intrigă și demagogie, iar vexațiunile lor au îndepărtat populația rurală. Teroarea revoluționară a dat naștere unor grave conflicte de ordin economic și religios între sat și oraș. Republica iacobină n-a știut sau n-a putut să limiteze puterea burgheziei acaparatoare de bunuri funciare și nici să atenuze fanatismul religios; în acest mod, ca parca sortită prăbușirii.

Ultimul capitol se ocupă de sfîrșitul dictaturii iacobine. Delăsarea inconștientă a iacobinilor și resurgența moderatilor, arată M. Bouloiseau, au creat prin aparatul funcționar o criză de autoritate, o lipsă de înțelegere și de convingere între populație și puterea centrală.

Politica iacobinilor, oscilând între clemență și violență, și atmosfera de complot menținută de hebertiști au creat în mod normal o reacție de autoapărare evasivă generală, care explică pasivitatea maselor în momentul căderii iacobinilor. Concluziile autorului converg spre sublinierea importanței republicii iacobine ca etapă a revoluției franceze și relevă rolul și caracterul puterii iacobine.

Trăsătura caracteristică a dictaturii iacobine rezidă în însăși esența ei burgheză și mic-burgheză, iar metodele ei de convingere și de constrințe, construite în mod artificial pe o veche societate, s-au efectuat numai în intercul unei părți din populație. Mesajul ci de libertate s-a păstrat însă și s-a transmis și altor popoare.

Lucrarea lui Marc Bouloiseau se impune ca o reușită sinteză, care pune într-o lumină nouă problemele revoluției franceze.

Lucia Taftă

FRANCISCO MORALES PADRÓN, *Historia del Descubrimiento y Conquista de América*, segunda edición, Madrid, Editorial Nacional, 1971, 615 p.

Ultima ediție a lucrării cunoșterii istorice spaniolă, profesor la Universitatea din Sevilla și vicedirector al Școlii de studii hispano-americane din aceeași localitate, ne dă posibilitatea să cunoaștem o serie de date noi asupra istoriei cuceririi Americii de către spanioli.

În primele capitole, autorul face o analiză a procesului descoperirii și conchistei, care urmărea anexarea de teritorii, convertirea la creștinism a indigenilor și popularea acestor vaste teritorii cu elemente civilizatoare aduse din Spania.

După descrierea sistematică a explorării Atlanticului dinainte de descoperirea cinselor occidentale, este analizată în continuare geneza planului columbian și fundamentele ideii despre „descoperire”. Prima călătorie în America a lui Cristofor Columb (Cristóbal Colón) a avut un larg răsunet internațional și a fost urmată de încheierea tratatelor de la Tordesillas (1494), care delimitau zonele de expansiune colonială ale Spaniei și ale Portugaliei.

Un capitol aparte se ocupă de descrierea noilor expediții spaniole și portugheze care au urmat după cele efectuate pînă atunci de Columb și remarcă totodată activitatea lui Amerigo Vespuci, descoperitorul intelectual al nouului continent, cel care a întocmit prima hartă a Americii.

Interesante mențiuni sunt de asemenea cele consacrate justificării conchistei în America, descrierii conchistadorilor și înflinirii acestora cu lumea indigenă. În continuare autorul analizează psihologic compoziția socială și fiziologia conchistadorilor, aplicând în sprijinul investigației sale interpretările lui A. J. Toynbee (p. 261). Spre deosebire de alți istorici mai vechi care aplică un criteriu general, în care sunt înglobați la un loc conchistadorii și descoperitorii, Francisco Morales Padrón face o deosebire netă între generația descoperitorilor (1471) și generația conchistadorilor (1501). Subliniind trăsăturile caracte-

ristice ale conchistadorilor spanioli și portughezi (p. 267) (violență și cruzime, religiozitate și spirit legalist), el recunoaște totuși că potențialul de energie al generației conchistadorilor a contribuit la colonizarea Americii.

O mare parte a luerării se ocupă de penetrația spaniolă în Mexic (Hernán Cortés), în Perú (Francisco Pizarro), precum și de explorările în alte zone ale Americii de Nord și de Sud efectuate de alții conchistadori, zone care împreună cu primele teritorii cucerite ulterior au alcătuit Imperiul colonial spaniol.

Cucerirea actualului teritoriu al statului Chile este descrisă în capitolul intitulat foarte original „Chile, Flandra indiană”, în care se face comparație cu interminabilele lupte ale spaniolilor împotriva populației din Flandra în secolul al XVI-lea, arătîndu-se că, datorită condițiilor naturale ale terenului, această zonă a rezistat multă vreme spaniolilor. Cea mai importantă răscoală din Chile pe timpul conchistei a fost aceea condusă de indigenul Lautaro, un fost pajal conchistadorului Valdivia (p. 501–503).

O atenție deosebită este acordată expedițiilor inițiate din Perú spre Filipine, acțiune care pînă în prezent a fost puțin studiată, ca și penetrației și colonizării în bazinul lui Rio de la Plata, cu care prilej au luat ființă orașele Buenos Aires și Asunción.

Penultimul capitol se ocupă de infiltrarea spaniolilor și a germanilor aflați în serviciul lui Carol Quintul în Venezuela, Orinoco și Guyana.

Lucrarea se încheie cu un capitol deosebit de important care conține comentariul conchistei văzute din punctul de vedere al populației cucerite. Deoarece istoriografia a descris procesul cuceririi numai din punctul de vedere al invingătorului, autorul și-a propus să prezinte această problemă și prin prismă inversă (aprecierile băstinașilor despre aceștia din urmă). În acest scop, el utilizează lucrarea lui Miguel León-Portilla, care a rezumat în mod magistral această temă în studiul său *La visión de los vencidos* (p. 587).

Izvoarele utilizate (relatări, picturi, informații și chitece), referitoare la popoarele

aztec, maya și quechua, au fost redactate sau pictate după conchista, cind evenimentele descrise erau încă proaspete. Tot aici sunt analizate prezicările și presimțirile cu privire la sosirea străinilor în America. Autorul face cu acest prilej o trecere în revistă a celor mai importante izvoare, care au oferit o viziune a conchistei din punctul de vedere al invinsilor (p. 588 - 589).

Lucrarea, structurată în 21 de capitole, este însoțită de numeroase gravuri ale epocii, de hărți contemporane evenimentelor și de o bogată bibliografie.

Volumul lui Francisco Morales Padrón, care se remarcă prin analiza minuțioasă pe care o efectuează asupra izvoarelor și prin vizionea nouă asupra fenomenului expansiunii coloniale europene, se impune ca o interesantă apariție ce îmbogățește în mod substanțial literatura de specialitate consacrată acestei probleme.

Ioan I. Neacșu

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- STUDII. REVISTĂ DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A.D. XENOPOL” – IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTA PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

„Studii”, revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, Bd. Aviatorilor nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * * Nicolae Iorga — istorie al Bizanțului, culegere de studii îngrijită de Eugen Stănescu, 1971, 251 p., 18,50 lei.
- VASILE MACIU, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 33, 1971, 335 p., 13,50 lei.
- ION BARNEA, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Din istoria Debrögei*, vol. III, „Bibliotheca Historica Romaniae”, IX, 1971, 440 p., 37 lei.
- * * * Unification of the Romanian National State. The Union of Transylvania with old Romania, sub redacția prof. Miron Constantinescu și prof. Ștefan Păscu, „Bibliotheca Historica Romaniae”, Monografii, VII, 1971, 368 p., 30 lei.
- * * * Din cronică unor zile istorice, 1971, 240 p., 9,25 lei.
- * * * A. D. XENOPOL, Studii privitoare la viața și opera sa, 1972, 445 p., 26 lei.
- * * * Bibliografia istorică a României, II, Seculul XIX, t. I, volum îngrijit de Cornelia Bodea, 1972, 512 p., 47 lei.
- L. BOICU, Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii, 1853—1856, „Biblioteca istorică”, XXXIII, 1972, 478 p., 29 lei.
- ALEXANDRU DUTU, Cărțile de înțelepciune în cultura română, 1972, „Biblioteca istorică”, XXXIV 168 p., 11 lei.
- ADOLF ARMBRUSTER, Romanitatea românilor: istoria unei idei, „Biblioteca istorică”, XXXV, 1972, 283 p., 20,50 lei.
- HORIA I. URSU, Moldova în contextul politic european (1517—1527), „Istorie și civilizație”, 3, 1972, 156 p., 15 lei.
- ELIZA CAMPUS, Înțelegerea Balanică, „Biblioteca istorică”, XXXVI, 1972, 394 p., 27 lei.
- M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, N. Iorga — a Romanian historian of the Ottoman Empire, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 40, 1972, 190 p., 10 lei.
- PAUL CERNOVODEANU, England's trade policy in the Levant and her exchange of goods with the Romanian countries under the latter Stuarts (1660—1714), „Bibliotheca Historica Romaniae”, 41 (2), 1972, 157 p., 8,25 lei.
- L. BÁNYAI, Destin commun, traditions fraternelles, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 42, 1972, 209 p., 28 lei.
- VLAD MATEI, Colonizarea rurală în Tara Românească și Moldova (sec. XV—XVIII), „Biblioteca istorică”, XXXVII, 1973, 186 p., 11,50 lei.
- BARBU CÎMPINA, Serieri istorice, I, „Biblioteca istorică”, XXXVIII, 1973, 364 p., 23,50 lei.
- * * * Studii și materiale de istorie medie, vol. VI, 1973, p., 25 lei.

